## <titlu> Sebastian sub vremi
## Singurătatea şi vulnerabilitatea martorului

<**autor**> Mihail Sebastian

<**editura**> Universal Dalsi

Caiet cultural (6) al revistei „REALITATEA EVREIASCĂ"
**Redactor şef**: DOREL DORIAN
**Coordonarea volumului**: GEO ŞERBAN
Prezentarea grafică şi coperta: A. POCH
Carte apărută cu sprijinul Ministerului Culturii
Culegere şi tehnoredactare computerizată Editura SEMNE

ISBN 973-9409-67-9

483

**<titlu> CUPRINS**

**Mihail Sebastian şi „teroarea istoriei"**



**În amintirea altora**



**Departe de Hebride**



<motto>

„Ar trebui să înţelegem,
cât mai e timp —,
dacă cumva mai este timp!"
MIHAIL SEBASTIAN
(„Rampa", 6 iunie 1935)



<**titlu**> SEBASTIAN SUB VREMI...
<**autor**> Dorel Dorian

Prefaţând Jurnalul lui Sebastian, în 1996, la prima lui apariţie „integrală şi nedeformată", Leon Volovici -intuind riscul involuntar (şi voluntar, uneori) al receptării ţi interpretării oricărui jurnal de scriitor ca un „jurnal literar", din categoria „celor scrise cu gândul la viitorii cititori si calculând, în consecinţă, efectele" -se străduia să evidenţieze contrariul: „acuitatea observaţiei zilnice, coerenţa şi adâncimea introspecţiei [ce] au ca rezultat alcătuirea lentă a unei opere în care constructorul se zideşte pe sine, folosind propria viaţă ca unic material de construcţie". Această înzidire în operă si istorie, destinată, aparent, doar scriitorului însuşi, ca „material" de viaţă, avea în vedere, totuşi, prin spectacolul dezvăluirii si un destinatar, un potenţial cititor peste ani. Identitatea lui? Ea ne fusese, anticipat, dezvăluită...
Spre sfârşitul anului 1934, încheindu-si eseul Cum am devenit huligan - eseu care pregăteşte, la propriu, Jurnalul (început în februarie 1935), Sebastian notase, totodată, mai curând realist decât vizionar:
„încredinţez aceste foi unui om tânăr, care ie va" primi cu bună-credinţă şi Ie va ceti aşa cum ar sta de vorbă cu el însuşi. Nu-l cunosc pe acest tânăr şi nu ştiu unde este. Dar sunt convins că este".
Jurnalul continuă, într-o bună măsură, Eseul. Este tot o vorbire cu sine, dar si o vorbire cu acel cititor de bună-credinţă a cărui existenţă este însăşi premisa confesiunii: cineva o va citi, cândva...



Dar fi-va, într-adevăr, şi de bună-credinţă? În rest, eseul în cauză, si în „Jurnal", dincolo de continuitatea lor temporală, combustia autenticităţii si sinceritatea gândului exprimat fără menajamente au mereu prioritate.

La numai câteva luni de la apariţia Jurnalului n-a mai existat nici un dubiu: cititorul de bună-credinţă spre care năzuise Sebastian (la 28 de ani!) - nu neapărat, însă, tânăr, ba, dimpotrivă, trecut cel mai adesea de jumătatea vieţii - a fost real marcat, poate si fascinat, de toate acele elemente surprinzătoare, dramatice -desfăşurări si fapte de viaţă imposibil de contrafăcut -care veneau să-i ateste veridicul si curajul confesiunilor. Nu totdeauna convenabile, lesne de înţeles, unui cititor hrănit, ani la rând, cu un alt gen de „denudări", de comentarii si de dezvăluiri, de regulă mai puţin şocante pentru posteritate. Epoca, în ansamblu - răstimpul 1935-1944 - îi fusese înfăţişată altfel... Fără nuanţe, semitonuri, dar, mai ales, fără decriptări salutare în planul istoriei însăşi si al unor desfăşurări socio-umane, de atâtea ori contradictorii la nivelul individualităţilor si al colectivităţii.

Jurnalul lui Sebastian, la peste o jumătate de veac de la scrierea lui, suscită, potenţial, controverse, amendări de subtext, impunând, nu de puţine ori, alte evaluări - „noi lumini" - prin însăşi incandescenţa confruntării de opinii pe care le induce ori le reclamă, în instanţa timpului, un alt punct de vedere. Divergent, deseori la 180 de grade...
Diversitatea opiniilor, ca si acuitatea dezbaterilor -care reaminteau, într-un fel, pasiunile dezlănţuite, după apariţia tulburătorului De două mii de ani (cu acea nefericită prefaţă semnată de Nae Ionescu ), resuscitate acum, este drept, în spiritul condescendent al unei alte epoci (1997-1999), ne-au sugerat ideea



editorială a însumării acestui florilegiu de comentarii -de controverse, de abordări si receptări, mai mult sau mai puţin contradictorii - într-un volum integrator: „SEBASTIAN, acum, în pragul unui alt mileniu" sau, mai sugestiv, într-un fel „Sebastian peste timp si sub vremi",

ambele, nu fără contingenţă de gând cu acel, câteodată uitat, „De două mii de ani".

*

O incandescentă dezbatere de idei, desfăşurată în 1997, la Casa de cultură a F.C.E.R. - în care Gabriel Liiceanu, Paul Cornea şi Andrei Oişteanu si-au înfruntat scânteietor floretele unor opţiuni, pasional divergente (dar si potenţial integratoare) avea să ne convingă definitiv... Am si anunţat, de altfel, în încheierea acelei prime dezbateri - au mai urmat si altele, la fel de pasionante - că un viitor Caiet Cultural al revistei F.C.E.R., cel de faţă, va încerca să reflecte, în spiritul însuşi al lui Sebastian, tot acest frământ spiritual. Necomentându-l direct, îngăduind timpului să discearnă...
Asupra titlului cărţii - întregind ideea unui „Sebastian sub vremi" - am întârziat îndelung, oscilând între seducţiile unor subtitluri ca „exerciţii de sinceritate", ori „singurătatea (si vulnerabilitatea) martorului", la ora comuniuni/or si disjuncţiilor dintre „controversele clipei" si „verdictul posterităţii".
Cele 50 de contribuţii pe care le însumăm pot prefigura această posteritate, fără să se limiteze sau să excludă alte judecăţi de valoare care ar putea să apară în timp. Controversele nu vor înceta niciodată...

*

Evreitatea lui Sebastian, atât de explicit si implicit asumată în De două mii de ani, ca si victimizarea scriitorului, prin răstălmăcire întâi (ca aparţinând, prin publicistica sa, celor de la „Cuvântul", dar si printr-o acţiune convergentă, ca fapt istoric, cert, de discriminare si marginalizare a tuturor evreilor între 1934-1944;



ca şi relaţiile lui Sebastian, niciodată simple, lineare, cu diverse personalităţi evreieşti ale acelui timp (cu A. L. Zissu, Belu Zilber, Benador, Felix Aderca si alţii) s-au circumscris dramatic, de-a lungul anilor, cum ne-o demonstrează Geo Şerban, unor abordări sinuoase, marcate nu o dată de tensiuni, dar si de expresii tulburătoare de solidaritate frăţească, întru totul valabil, si pentru „foaia de temperatură" a relaţiilor sale cu Mircea Eliade, Camil Petrescu. Să mai adăugăm aici că Sebastian, nu-i nici o exagerare, se afla la mijloc „între mitralierele extremei drepte si ale extremei stângi"... Nu vom insista... Istoria se repetă, atunci când se uită istoria. Cele 50 de contribuţii la înţelegerea acestui Sebastian sub vremi vor conferi, sperăm, necesara obiectivare. Verdictul posterităţii - si al unei pluralităţi de opinii - va veni si el într-o zi.
Nu-l vom înţelege, însă, pe creatorul Sebastian, dacă vom uita acea notaţie tulburătoare, fie si fără comentarii, din ziua de joi, 17 [martie 1938]: „Titlu în Cuvântul de azi".
„Pseudo-savantul Freud arestat la Viena de naţio-nal-socialisti".
Nediferind cu nimic, în substanţă, de îndepărtarea lui Sebastian însuşi de la Revista Fundaţiilor: „...Avem onoarea de a vă încunostiinţa că sunteţi licenţiat din serviciu în baza Decretului lege din august 1940..."
Din fericire - si acesta-i sensul dintâi al verdictului posterităţii - Sebastian n-a putut fi licenţiat din viaţa si istoria literară a ţării. Nimeni n-a îndrăznit să-l eticheteze drept „pseudo-scriitor"...

*

Să mulţumim tuturor celor ce ne-au onorat cu contribuţiile si semnăturile lor acest Sebastian

sub vremi - nutrind speranţa că va apărea sub semnul noilor vremi, de după 2000 - să-i mulţumim mai ales lui Geo Şerban pentru profesionalism si stăruinţă în realizarea întregului



Caiet Cultural, de asemeni doamnei Cornelia Ştefănescu pentru pachetul de fotografii inedite pus nouă la dispoziţie, fără să-/ uităm nici o clipă pe cel ce au sprijinit substanţial editarea lui: Ministerul Culturii, F.C.E.R., Universitatea Ecologică si, nu în ultimul rând, Editura „Universal Dalsi".

P.S. Cum să încheiem, însă, fără a cita notaţia finală a Jurnalului:
„Duminică, 31 decembrie [1944]
...Ultima zi a anului [...] Este totuşi anul care ne-a redat libertatea, peste toate amărăciunile. Peste toate suferinţele, peste toate deziluziile rămâne totuşi acest singur fapt fundamental..."

Sebastian avea dreptate... si se înşela, totodată! Anul 1944, cum avea să se dovedească prea curând, nu ne-a adus decât promisiunea libertăţii. Ce a urmat se ştie... Inclusiv moartea atât de ciudată si absurdă, peste mai puţin de cinci luni, a lui Mihail Sebastian.
Să sperăm că nu-i vom putea reproşa Jurnalului nici o altă inexactitate, involuntară, flagrantă...



**<titlu> GENERAŢIA 1927 ÎN ROMÂNIA:**
**OPŢIUNI IDEOLOGICE ŞI RELAŢII PERSONALE**
**<autor> Matei Călinescu**

Este un truism a spune că relaţiile între oameni foarte inteligenţi - prieteniile în special, dar şi animozităţile şi chiar unele specii de ură care sunt prietenii inversate - sunt treburi extrem de complexe. Ele fluctuează permanent şi, într-un timp mai lung sau mai scurt, se pot schimba radical, se pot pierde sau regăsi sau pot să dispară cu totul ca şi cum nici n-ar fi fost. Prie-teniile sunt în acelaşi timp foarte fragile şi uimitor de rezistente. O nimica toată - o observaţie întâmplătoare, o mică neatenţie, chiar şi un zâmbet nelalocul lui -poate distruge o mare prietenie pentru totdeauna, paradoxal, în schimb, o puternică neînţelegere intelectuală o afectează uneori doar lent şi nu ireversibil. Opţiunile ideologice joacă desigur un rol în formarea, păstrarea şi dizolvarea prieteniilor dar, lăsând la o parte deosebirile de temperament, există atâtea imponderabile, conjuncturi atât de neaşteptate, răsturnări atât de imprevizibile, încât nimeni - şi în nici un caz cei implicaţi - nu poate stabili cu exactitate în ce constă acest rol.
Nu mă voi opri aici asupra unei întrebări care s-a mai pus de multe ori: cum se face că membrii strălucitei generaţii 1927 - sau generaţia „Criterion", cum i se mai spune, după numele asociaţiei culturale din care au făcut parte - s-au simţit atraşi, în special după 1933, de extremismul naţionalist al Gărzii de Fier şi de ce mulţi dintre ei au devenit simpatizanţi activi sau membri ai acestei organizaţii mistico-teroriste? Unele răspunsuri la această întrebare vor rezulta indirect din dezbaterea alteia care, din câte ştiu, nu prea s-a pus până acum:



ce s-a întâmplat cu prieteniile sau, de la caz la caz, cu animozităţile dintre membrii generaţiei 1927, după ce ei, sub presiunea socială şi politică de la sfârşitul anilor '30, s-au situat pe

poziţii ideologice diferite?
Am ajuns la această întrebare în urma unei întâmplări pe care Mihail Sebastian o relatează în Cum am devenit huligan (1935). Referindu-se la viaţa literară a Bucureştilor, Sebastian scrie:

*„...nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zâmbitori. Mai ales nimic nu e incompatibil... Leon Pierre-Quint, criticul francez care a fost în anul 1933 la noi, a rămas uluit întâlnind la o reuniune intelectuală bucureşteană câţiva comunişti şi cuzişti, membrii aceleiaşi grupări. L-am auzit cerându-i explicaţii unui gardist de fier <nota 1> notoriu, pe care îl găsise în tandreţe intelectuală cu un marxist, şi el notoriu (Nota lui Sebastian: Nu vreau să credeţi că e vorba de o fabulă, inventată pentru trebuinţele cauzei. Scena s-a întâmplat întocmai. Cei doi eroi erau Mihail Polihroniade şi inginerul Belu Silber, unul militant de extremă dreaptă, celălalt de extremă stângă.) Pierre-Quint nu înţelegea cum e posibilă o asemenea frăţie între doi oameni pe care, teoretic, ar fi trebuit să-i despartă zece lumi. Ţin foarte bine minte candidul răspuns al celor doi extremişti amici: «Vedeţi, noi nu suntem decât prieteni. Asta nu ne angajează la nimic.»"<nota 2>*

<note>
1. Deşi Garda de Fier a fost înfiinţată de Corneliu Codreanu în 1930, ca o aripă militantă a organizaţiei lui mistico-naţionalist-extremiste Legiunea Arhanghelul Mihail (fondată în 1927), numele ei a ajuns să fie folosit, prin extensie, pentru a desemna mişcarea legionară în ansamblul ei. în textul de faţă, ambele denumiri, Garda de Fier şi Legiunea, sunt considerate sinonime.
2. Mihail Sebastian, De două mii de ani... Cum am devenit huligan, Bucureşti, Editura Hasefer, 1995, p. 243-244.

</note>



Ceea ce descrie Sebastian aici este un anume cult familiar al prieteniei dincolo de ideologie, care a înflorit într-o atmosferă de frivolitate sofisticată (o frivolitate, s-ar putea spune, sub spectrul catastrofei de a cărei apropiere puţini erau conştienţi), frivolitate care era apanajul unor oameni foarte inteligenţi într-un colţ uitat de Europă, într-o cultură predominant provincială, cu o mică (deşi extraordinar de talentată) elită. Atât de mică era această elită încât omul era nevoit să fie în termeni buni cu adversarii ideologici dacă vroia să poată sta de vorbă cu nişte oameni inteligenţi. Până în ziua de azi, unii îşi amintesc cu nostalgie de acele vremuri, gata să le idealizeze retrospectiv, aşa cum toţi avem, în fond, tendinţa de a idealiza măcar anumite momente din tinereţea noastră.3 în orice caz, printr-un concurs de împrejurări tragice şi ironice în acelaşi timp, Sebastian însuşi avea să practice curând - chiar dacă fără voia lui şi nu lipsit de remuşcări - ceea ce am numit cultul prieteniei dincolo de ideologie. Sigur, Sebastian nu a fost aşa de senin şi de glumeţ ca personajele din anecdota pe care el însuşi o consemnase. <nota 4>

<note>
3. M-am amuzat citind nu de mult următoarele observaţii ale lui Alexandru Paieologu într-un amplu interviu acordat săptămânalului 22 (VII, Nr. 39, 30 sept.-7 oct. 1997): „Dacă am fost fervent antilegionar în tinereţea mea, mulţi prieteni ai mei erau legionari, dar nu ne jenam să ne spunem foarte prieteneşte, pe faţă, opiniile. Sigur ei fiind mai fanatici, mai încordaţi. Oricum, erau inteligenţi. Ăsta e un fapt. M-a frapat că, dintre noi, din generaţia mea şi din cea care m-a precedat, cei mai deştepţi, mai buni şi mai cultivaţi erau legionari... pe atunci

oamenii, indiferent de credinţele lor politice, se prezentau politicos şi agreabil."
4. Apropo, cei doi prieteni extremişti au avut amândoi o soartă tragică: Polihroniade a fost ucis în închisoare în 1939 (vezi nota 16). Silber a petrecut 17 ani de temniţă sub regimul comunist, după ce fusese implicat în odiosul proces poststalinist al prietenului său, Lucreţiu Pătrăşcanu, şi după ce acceptase, sub tortură, să devină martor al acuzării (depoziţia lui, complet inventată, a fost folosită pentru a justifica execuţia lui Pătrăşcanu în 1954). Vezi memoriile lui Silber, publicate sub pseudonimul Andrei Şerbulescu şi intitulate Monarhia de drept dialectic, 1991).
</note>

13

Vremurile se înrăutăţiseră şi aveau să devină şi mai rele, pline de nespuse anxietăţi şi de primejdii mortale pentru un evreu ca el. Şi totuşi, chiar şi el a ezitat multă vreme să-şi părăsească vechile prietenii şi devotamentele admirative.
De exemplu, în Jurnalullui, Sebastian consemna, la 25 septembrie 1936, conflictul ideologic crescând cu bunul lui prieten, Mircea Eliade. Eliade a devenit un om de dreapta, scrie Sebastian: „în Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu. Face numai eforturi - cât de penibile? - pentru a ascunde acest lucru, cel puţin faţă de mine." <nota 5> Şi continuă Sebastian: „Aş vrea să eliminăm din discuţia noastră orice aluzie politică. Dar e posibil?... îl voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita tot ce este excepţional în el, generozitatea lui, puterea lui de viaţă, omenia lui, dragostea lui, tot ce e tânăr, copilăros, sincer în el? Nu ştiu. Simt între noi tăceri jenante, care ascund numai pe jumătate explicaţiile de care fugim, fiindcă le simţim probabil fiecare, şi acumulez mereu deziluzii - între care prezenţa lui la Vremea antisemită... nu e cea mai mică. Voi face tot ce e posibil ca să-l păstrez totuşi." O jumătate de an mai târziu, ia 2 martie 1937, Sebastian are o „lungă discuţie politică cu Mircea... A fost liric, nebulos, plin de exclamaţii, interjecţii, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declaraţia lui - în sfârşit leală - că iubeşte Garda." Sebastian reproduce apoi remarcile Iui Eliade cu privire la „pedeapsa" prin biciuire pe care militanţii legionari i-o aplicaseră unui student antilegionar. Atitudinea aprobatoare a lui Eliade faţă de această acţiune îl uluieşte pe Sebastian care comentează: „S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea. De aceea e bine să spun încă o dată că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit

<note>
5. Mihail Sebastian, Jurnal 1935-1944, Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 85.
</note>

Şi poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite - pentru ca să-i pot ceti această pagină lui Mircea şi să-l văd roşind de ruşine." Concluzia lui despre Eliade este revelatoare: „Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivităţi atât de catastrofale!" (p. 115).
Dacă lui Sebastian îi vine atât de greu s-o rupă cu Eliade, explicaţia, cred eu, stă în acest diagnostic de naivitate (catastrofală în situaţia dată), de lipsă de maturitate politică şi chiar de o anume copilărie fundamentală care, într-un context nepotrivit, putea să genereze exaltări primejdioase şi chiar groteşti la un adult, în anii 1937-38 şi mai târziu, relaţiile dintre cei doi vor fi din ce în ce mai încordate (Sebastian vorbeşte în câteva rânduri de „dizolvarea" prieteniei lor), dar un cititor atent al Jurnalului simte că posibilitatea unei împăcări ulterioare, oricât de redusă, rămâne totuşi deschisă. Observaţiile critice cu privire la degringolada politică a lui Eliade în anii pasiunii sale pentru legionarism alternează cu pasaje afectuoase ca acesta (datând din 12 aprilie 1938): „Duminică seara, masa la Mircea. Revăzut după atâta

vreme, e neschimbat, îl priveam, îl ascultam, cu mare curiozitate. Gesturi pe care le uitasem, volubilitatea lui nervoasă, o mie de lucruri aruncate în dezordine, la nimereală - în totul, simpatic, de treabă, cuceritor. Mi-e greu să nu-mi fie drag." (p. 157)
Tema „copilăriei" lui Eliade revine într-o însemnare din 30 august 1938, pe când Eliade, împreună cu alte notabilităţi ale Legiunii, se afla închis în lagărul de la Miercurea Ciuc. (La scurt timp după succesul lor în alegerile fatidice din decembrie 1937, legionarii au fost temporar „decapitaţi" de regele Carol al II-lea, inamicul lor. Carol a suspendat Constituţia din 1938, instaurându-şi propria „dictatură regală", sub care cei mai cunoscuţi activişti şi simpatizanţi ai Legiunii au fost arestaţi. Dictatura regală a durat până în septembrie 1940, când regele a fost silit să abdice şi s-a instaurat

15

statul naţional-legionar, înlocuit, la rândul său, după câteva luni, de dictatura militară a generalului Ion Antonescu.) La Miercurea Ciuc, pe lângă Eliade, se afla şi Nae Ionescu, controversatul profesor, care-i fusese mentor şi călăuză spirituală lui Sebastian şi care, după 1933, devenise „teoreticianul" intelectual al Gărzii de Fier. „Deplor desigur tot ce se întâmplă, sunt dezolat de Nae, sunt dezolat de Mircea, aş vrea să-i ştiu liberi - dar nu pot să cred că «acţiunea» lor a fost altceva decât o socoteală greşită pentru Nae şi o penibilă copilărie pentru Mircea. Jumătate farsă, jumătate ambiţie." (p. 175) Trebuie subliniat că Sebastian continuă să explice afilierea lui Eliade la Legiune printr-o copilărie ca toate copilăriile unor oameni pe deplin maturi, care se întâmplă adeseori să fie nelalocul lor. Se cuvine să vorbim aici şi despre Nae Ionescu şi despre atitudinea lui Sebastian faţă de el. în 1927, Nae Ionescu îi oferise tânărului Sebastian, pe atunci de 20 de ani, o slujbă şi posibilitatea de a scrie în ziarul redactat de el, Cuvântul. La sfârşitul deceniului al treilea şi după aceea, ca mai toţi membrii generaţiei 1927, Sebastian a fost şi el sedus de originalele cursuri de metafizică şi de logică, pe care Ionescu le ţinea la Universitatea din Bucureşti. Pe scurt, Sebastian era animat de recunoştinţă şi de o profundă admiraţie pentru Nae Ionescu şi, alături de alte vârfuri ale generaţiei sale, se simţea mândru să fie asociat cu această figură socratică şi carismatică a scenei intelectuale româneşti. Prima mare dezamăgire pe care i-a cauzat-o profesorul său a fost în toamna lui 1933 când Ionescu s-a alăturat Mişcării Legionare, fondate în 1927 de Corneliu Codreanu. Cea de-a doua dezamăgire a venit în 1934 când profesorul i-a oferit, în fine, prefaţa la romanul De două mii de ani, pe care Sebastian îl rugase să i-o scrie cu trei ani în urmă. Cartea - o ficţiune despre dilemele unui intelectual evreu din România, confruntat cu antisemitismul local - a făcut vâlvă în epocă mai ales din cauza prefeţei lui Ionescu.

16

Inspirată din poncifele antisemitismului teologic tradiţional, prefaţa reactualiza, la modul existenţial-apocaliptic, gustat de generaţia 1927, vechea teorie a evreului condamnat să sufere în veci pentru refuzul de a-l recunoaşte pe Cristos drept Mesia. „Suferi", scrie Ionescu, adresându-se lui Iosef Hechter, adevăratul nume al lui Sebastian şi presupusa identitate a naratorului la persoana întâi din De două mii de ani, deşi numele personajului nu este pomenit în roman. „Suferi pentru că eşti evreu; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi; şi nu ai putea scăpa de suferinţă decât încetând a fi evreu. Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai de aia nu e nimic de făcut: luda va agoniza până la sfârşitul veacului." <nota 6>
În Cum am devenit huligan (1935), Sebastian explică de ce a acceptat prefaţa, pe care o solicitase şi care-i fusese făgăduită în 1931, când Ionescu nu era încă asociat cu nici o mişcare de extremă dreaptă ori antisemită (deşi, aş putea adăuga, filosofia lui politică era de pe atunci

evident antidemocratică, colectivistă şi naţionalistă). Prefaţa însă a fost scrisă mai târziu, în 1934, după eliberarea lui Ionescu din închisoare unde fusese reţinut timp de 45 de zile sub acuzaţia de a fi inspirat moral, prin articolele lui din Cuvântul, asasinarea primului ministru l. G. Duca. <nota 7>

<note>
6. Mihail Sebastian, De două mii de ani... Cu o prefaţă de Nae Ionescu. Cum am devenit huligan, Bucureşti, Editura Hasefer, 1995, p. 24. Pentru o analiză în limba engleză a romanului De două mii de ani şi a prefeţei lui Ionescu, vezi studiul meu, „Romania's 1930's Revisited", în Salmagundi, No. 97 (Winte 1993), p. 133-151. Vezi şi Irina Livezeanu, „Excerpts from a Trouble Book", în Cross-Currents: A Yearbook of Central European Culture, Voi. 3(1984), p. 297-302.
7. Desigur, acuzaţia nu a putut fi probată în justiţie. Interesant însă este faptul că, la doi ani şi jumătate după asasinat, Nae Ionescu susţine dreptul studenţilor legionari de a-şi exprima solidaritatea cu asasinii lui Duca, deveniţi între timp „martiri" simbolici ai mişcării legionare. Sebastian consemnează în Jurnal (14 mai 1936): „Alaltăieri, la Braşov, la procesul studenţilor gardişti, Nae a declarat (i-am citit depoziţia în ziare) că nu orice asasinat e interzis de religie şi că deci în mod firesc studenţimea se solidarizează cu asasinii lui Duca." (p. 58)
</note>

(Duca a fost ucis de trei legionari fanatici, la 29 decembrie 1933, ca represalii pentru a fi scos Legiunea în afara legii.) în aceste condiţii, a respinge prefaţa profesorului ar fi însemnat să-l cenzureze, lucru cu care Sebastian nu putea fi de acord.
Curios însă, Sebastian, care era una dintre cele mai lucide şi mai echilibrate minţi din generaţia lui şi al cărui ataşament pentru democraţie şi pentru individualism sporise permanent de-a lungul anilor, continuă să fie fascinat de Nae Ionescu. Chiar dacă nu foarte desluşit, o explicaţie mai de suprafaţă poate fi schiţată. Personalitatea lui Ionescu era complexă şi multilaterală. Dotat cu o mare inteligenţă, profesorul avea un dar indiscutabil al paradoxului şi al acrobaţiei intelectuale şi o totală nepăsare pentru consecvenţă, pe care o respingea din principiu ca pe o cerinţă împotriva firii, impusă de raţionalismul occidental. La cursuri, era cu siguranţă un actor desăvârşit. Spre deosebire de profesorii mai tradiţionalişti, vorbea fără însemnări (cursurile publicate mai târziu i-au fost reconstituite după notiţele studenţilor), dând publicului impresia că asistă la un act de creaţie filosofică spontană. Cărţile, lucrările încheiate şi în specia! sistemele filosofice complete erau, în ochii lui, nimic altceva decât cadavre intelectuale, în consecinţă, nu-şi bătea capul să scrie nimic, cu excepţia articolelor de ziar, pe care le considera nişte intervenţii continue şi necesare în viaţa ideologică de zi cu zi a ţării. Ca profesor, se simţea îndreptăţit să abordeze, pe lângă filosofia propriu-zisă, domenii ca teologia, istoria Bisericii, dogmatica, mistica şi era în stare să vorbească, aparent pe nepregătite, despre subiecte cum ar fi „plictiseala" (ca stare existenţială), „iubirea" (ca instrument de cunoaştere), ba chiar putea să improvizeze (după ce-l întrebase pe un student,



care s-a nimerit să fie tânărul E. M. Cioran, „despre ce să vorbesc azi") o întreagă lecţie despre „îngeri". <nota 8>
Jurnalul lui Sebastian conţine multe critici tăioase la adresa lui Nae Ionescu. Totuşi, luate la un loc, ele demonstrează că, în ciuda conflictelor ideologice şi etice cu fostul lui „director de conştiinţă", Sebastian continua să-l întâlnească destul de regulat. Cum se explică asta? Poate că entuziasmul lui Ionescu pentru Garda de Fier era numai un rol pe care-l afişa în public - cu

consecinţe dezastruoase pentru el însuşi şi pentru discipolii lui - în timp ce în particular era altfel, un sceptic în esenţă, încă de la începutul anilor '30, pe când scria De două mii de ani şi zugrăvea portretul lui Ghiţă Blidaru - Nae Ionescu, în acest roman a clef -, Sebastian observase una din principalele contradicţii ale personajului: antimodernismul şi antieuropenismul

<note>
8. La cursurile lui, spontane în aparenţă, Ionescu nu ezita să împrumute (ca să nu spunem „să plagieze") idei şi informaţii din surse pe care nu le menţiona. Sebastian era conştient de acest aspect al învăţăturilor mentorului, după cum notează în Jurnal la 14 mai 1936 (întâmplător, deducem din aceeaşi însemnare că Sebastian, deşi nu mai era student, continua să-i audieze cu sârguinţă cursurile, chiar şi după scandalul iscat de prefaţa la De două mii de an!) : „Citesc... Annees decisives de Oswald Spengler. Surpriza de a găsi fraze întregi, formule, idei, paradoxe din cursul lui Nae. Tot cursul lui de anul trecut (politică internă şi externă, pace, război, definiţia naţiunii), toate «loviturile» lui (Singapor, Franţa care moare, Rusia putere asiatică, Anglia în lichidare), totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare în termeni." (p. 58). După ce cursurile lui Ionescu au fost tipărite postum, alte cazuri de „plagiat" au ieşit la iveală. Astfel, Alexandru George a demonstrat că, în 1919, lecţia de deschidere a profesorului la Universitatea din Bucureşti era nimic mai mult decât o parafrază după un eseu de Max Scheler, din care unele fragmente fuseseră preluate ad lltteram (România literară, Nr. 36, 1992). La fel, Marta Petreu dovedeşte cu argumente convingătoare că largi secţiuni din cursul de „Teoria cunoaşterii metafizice", pe care Ionescu îl susţine în 1928-29, erau împrumutate, fără nici o trimitere, din Mistica de Evelyn Underhill, apărută în 1911 (vezi postfaţa lui Petreu la traducerea românească a cărţii: Evelyn Underhill, Mistica, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1995, p. 271-308).
</note>



lui (Europa era o simplă „ficţiune", spunea el, sugerând că era cazul ca românii să înceteze a mai fi obsedaţi de Europa, să-i întoarcă spatele şi să se reîntoarcă la spiritul ortodoxiei orientale) nu-l împiedicau să fie un european desăvârşit în viaţa personală - el nu încetase nici un moment să iubească „spiritul acestei ficţiuni", observă naratorul. Pasiunea lui Blidaru/Ionescu pentru politică era extrem de surprinzătoare: Blidaru „nu este în nici un caz un luptător... este un leneş de geniu", cu o lene „de copac". Mult-admiratul profesor nu era poate nici măcar un „gânditor", remarcă naratorul la un moment dat, ci poate doar un „mare artist".
Această ultimă distincţie este importantă: Sebastian va fi fost poate înclinat să estetizeze personalitatea contradictorie a lui Ionescu, să-l privească mai mult ca pe un personaj de roman, mai întâi în De două mii de ani, apoi şi în viaţa de toate zilele. Această percepţie „romanescă" a omului Ionescu i-a permis lui Sebastian să respingă categoric atitudinile politice ale profesorului şi să continue totuşi să se simtă bine în compania acestui „leneş de geniu", cu mentalităţi profund europene în relaţiile personale, în viaţa privată, în lecturi şi în gusturi. Sebastian a mers chiar mai departe uneori, dramatizând contradicţia internă a personajului şi văzându-l în postura de geniu înfrânt, ratat. Când Nae Ionescu moare în martie 1940, în urma unui atac de cord, Sebastian scrie în Jurnal:

*Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri-dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu , două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viaţa mea, acum - acum de abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit,*

*nerealizat, învins şi - dacă nu mi-ar fi greu s-o spun - ratat. Mi-e atât de drag pentru că a avut aşa de puţin noroc. Ce insolent, ce jignitor mi se pare succesul altora!... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt, (p. 267-268)*

20

Este interesant de notat că una din trăsăturile de caracter pe care Sebastian le iubea la Ionescu era o anume „copilărie" jucăuşă, provocatoare, obraznică, pe care diversele personae teatrale ale profesorului păreau să fie construite. (Unele din aceste personae erau conspiratori ori ambiţioase „eminenţe cenuşii", râvnind să-şi exercite controlul din culise asupra puternicilor zilei.) Firea copilăroasă a lui Ionescu era alta decât a lui Eliade: mai puţin entuziastă, mai calculată, dar convingătoare şi înzestrată cu un şarm caracteristic. Poate că unul din secretele artei de seducţie personală pe care o stăpânea Ionescu consta în a-i da interlocutorului (chiar unuia de cu totul altă orientare ideologică) sentimentul că ia parte la un joc care-şi avea propria sa logică internă şi era, cum s-ar spune, fără consecinţe. Acest aspect este magistral ilustrat în Jurnalul lui Sebastian, în însemnarea din 30 aprilie 1938. Trecând pe la Ionescu la întâmplare, Sebastian îl găseşte bine dispus, savurând încă modul în care îl convinsese pe un deputat laburist britanic, aflat în vizită, că nu va înţelege niciodată România, judecând-o cu criteriul occidental al „libertăţii individuale". Această valoare era străină României, împrumutată de aiurea şi urma să fie eliminată de evoluţia organică a societăţii româneşti. Şi Sebastian notează: „Neschimbat, etern Nae! Brusc, fără pregătire, fără tranziţie, mi-a povestit tot ce i-a spus lui Nicholson, de l-a pus - se înţelege - în cur. Inimitabilul lui accent de modestie degajată! Cât e de copilăros, cât de mult vrea să epateze şi cât de multă plăcere îmi face să-l ajut, cu aerul meu de admiraţie interzisă, de mirare perpetuă, de aşteptare surprinsă, intrigată. Copilăria asta a lui e unul din ultimele lucruri pentru care îmi este încă drag." (p. 160) Nu cumva, s-ar putea întreba cineva, această „copilărie" era, într-o oarecare măsură, o proiecţie a lui Sebastian însuşi?

21

***

Dureroasa experienţă a omului care-şi vede prietenii apropiaţi făcând opţiuni ideologice fatale în vremuri tulburi se prezintă altfel la Eugen Ionescu / Eugene Ionesco: mai tranşantă, mai energică, mai radicală, dar şi, peste ani, cu un deznodământ neaşteptat-împăcarea după decenii de exil, când foştii legionari se lepădaseră de mult de angajamentul lor şi când România se afla în ghearele unui regim comunist dintre cele mai crude şi mai groteşti. (O posibilă împăcare de acest fel între Sebastian şi Eliade a devenit cu neputinţă prin moartea subită, timpurie, a lui Sebastian în 1945).
Piesa alegorică Rinocerii (1960) este o transpunere dramatică memorabilă a înstrăinării şi revoltei pe care Ionesco le resimţise când cei mai buni prieteni ai lui din România se convertiseră, unul după altul, la naţionalismul violent ai Gărzii de Fier. <nota 9> Metafora „rinoceritei" groteşti şi, în ultimă instanţă, înspăimântătoare sau, cu alte cuvinte, conformitatea ideologică, ca justificare a înregimentării în masă şi a violenţei, îşi are rădăcinile în amintirile lui Ionesco din România anilor '30, chiar dacă sfera sa de aplicare este mai vastă în timp şi spaţiu. Până în 1960, Ionesco avusese prilejul să vadă cu ochii lui alte cazuri de „rinocerizare" în Franţa postbelică unde intelectualii îmbrăţişau comunismul stalinist, ignorând veştile despre genociduri cornişe în numele purităţii ideologice în Rusia şi în noile „democraţii populare", printre care şi România. Mai târziu, ori de câte ori amintea de Rinocerii, fonesco nu uita să menţioneze că „rinocerita" se referă nu doar Ia mentalitatea

fascistă, ci şi la cea comunistă şi nu numai în ţările comuniste, ci şi în Occident, în 1961, răspunzând unui critic american care-i răstălmăcise piesa, Ionesco scrie:

<note>
9. Pentru o analiză detaliată, vezi studiul meu „lonesco şi Rinocerii: Fundalul personal şi politic" în East European Politics and Societies, Voi. 9, No. 3 (Făli 1995), p. 393-432.
</note>



*Personal, nu am încredere în intelectualii care, de vreo treizeci de ani încoace, nu fac decât să propage rinoceritele şi care nu fac decât să susţină filosoficeşte isteriile colective a căror pradă devin, periodic, popoare întregi... A fost o vreme când, la pronunţarea cuvântului „evreu" sau „bolşevic", oamenii se năpusteau cu capetele plecate ca să-l omoare pe evreu, pe bolşevic... Dacă rosteşti astăzi cuvântul „burghez" sau... „capitalist imperialist", toată lumea se năpusteşte să-l omoare pe acel burghez sau pe acel capitalist cu aceeaşi prostie şi aceeaşi orbire. <nota 10>*

Relaţiile lui Ionesco cu prietenii din România anilor '30 şi, în special, din perioada 1940-42, mai înainte ca autorul să părăsească ţara pentru un mărunt post diplomatic în Franţa ocupată, nu pot fi reconstituite în detaliu pe baza jurnalelor lui publicate, Jurnal în fărâme (1967) şi Prezent trecut trecut prezent (1968). Totuşi, în general, se poate spune că Ionescu a reacţionat ca un francez, mai exact ca un francez antinazist, în direcţia pe care Leon Pierre-Quint din anecdota de mai sus ar fi considerat-o normală. Dar motivaţia lui Ionescu era cu siguranţă mai profundă şi mai complicată, căci afirmându-şi identitatea franceză pe linie „maternă", el se întorcea în acelaşi timp împotriva identităţii sau sinelui românesc „patern", reprezentat de tatăl lui, pe care-l detesta şi care devenise pe atunci un extremist naţionalist şi un adept al Legiunii.<nota 11> Drama convertirii

<note>
10. Eugene lonesco, Note ţi contranote, traducere din franceză de Ion Pop, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 218.
11. Problema identităţii etnico-religioase a lui Ionescu este şi mai complicată dacă luăm în considerare faptul - rareori mărturisit şi numai în unele convorbiri particulare, precum cea consemnată de Sebastian în Jurnal la 10 februarie 1941 - că mama lui era evreică. Creştin convins el însuşi, Ionescu i-a povestit lui Sebastian că mama lui rămăsese în religia evreiască până când el însuşi o botezase pe patul de moarte, în lumina acestei informaţii, un_pasaj enigmatic din Prezent trecut trecut prezent devine mai inteligibil, într-o referire clară la tatăl lui, pe care însă nu-l numeşte, ci-l desemnează numai drept „acel avocat din Bucureşti" („cet avocat de Bucarest"), Ionescu scrie: „Gărzile de Fier câştigă toată ţara. Delir colectiv, adeziuni masive, entuziaste, Codreanu, ca şi Mao, ca şi Hitler, ca şi Castra, ca şi Nasser, este tiranul mult iubit, asasinul adorat, profetul sau Mesia trimis de Dumnezeu ca să facă dreptate, dar mai ales ca să-şi ucidă şi să-şi flageleze duşmanii şi prietenii. Avocatul, mereu în sensul Istoriei, devine partizanul Gărzilor de Fier şi-i spune fiului său: Am comis o mare greşeală în viată; mi-am murdărit sângele, trebuie să răscumpăr păcatul sângelui." (Prezent trecut trecut prezent, traducere de Simona Cioculescu, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 159) Brutalitatea nudă a declaraţiei paterne explică atât ostilitatea lui Ionescu faţă de tatăl lui (ostilitate exprimată mai direct în multe alte ocazii), cât şi nevoia psihologică de a evoca acest episod dureros la persoana a treia.
</note>

prietenilor lui la legionarism este redată cu nemiloasă luciditate şi în termeni care nu mai lasă loc pentru nici o continuare a relaţiilor sociale, nici chiar cu inima îndoită, cum era cazul lui Sebastian. lată un exemplu:

*Discutam cu S... Evident este antinazist şi contra Gărzii de Fier. Spune totuşi: „Gărzile de Fier n-au dreptate. N-au dreptate în mai nici unul din puncte. Totuşi, trebuie să admitem, şi ştiţi că nu sunt antisemit, trebuie să admitem că şi evreii... etc... Toţi prietenii mei antifascişti au devenit cu totul fascişti, fanatici, fiindcă au cedat mai întâi asupra unui mic amănunt. Am experienţa fenomenului: incubaţia a început; acestea sunt primele simptome. Le trebuie între trei săptămâni şi două luni pentru a intra în sistem... Expresia feţei li se schimbă. O anumită lucire în ochi. Au toţi un alibi: puritatea. Dar ce este în spatele purităţii? Puritatea este o păcăleală. <note 12>*

Noţiunea de „puritate" este de două ori importantă, în primul rând, promisiunea „purităţii" este desigur principalul imbold care, în vremuri tulburi, îi determină pe tinerii intelectuali să îmbrăţişeze cauze extremiste care garantează „izbăvirea" personală şi naţională sau, de la caz la caz, „mântuirea" socială. S-a spus că fascismul şi comunismul sunt cele două mari religii laice ale secolului XX. Din acest punct de vedere, legionarii ocupă un loc aparte, cu adevărat original, în contextul mişcărilor de extremă dreaptă din Europa anilor '30: identificarea lor cu religia dominantă a ţării, creştinismul ortodox, a fost atât de puternică, încât Legiunea însăşi putea trece drept o sectă mistică. Aspectul terorist al mişcării putea fi neglijat sau raţionalizat (crimele religioase nu sunt o noutate, în fond), cel puţin până la masacrarea de-a valma a adversarilor din noiembrie 1940 (menită să răzbune asasinarea lui Codreanu în noiembrie 1938), care a condus la o scindare a mişcării. <nota 13>

<note>
12. Eugene Ionesco, Prezent trecut trecut prezent, traducere de Simona Cioculescu, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 100 -101.
</note>

24

În al doilea rând, „puritatea" este un concept strategic în toate organizaţiile totalitare. „Purificarea" este „secretul" jocului în orice putere totalitară - un joc la care intelectualii, inventatorii şi promotorii pseudoreligiilor „idealiste" de masă sunt totdeauna perdanţi. Partidul se întăreşte prin eliminarea elementelor nesigure, şovăitoare, îndoielnice, adică a celor care vor să gândească independent. Numai cei care se aliniază fără rezerve la linia partidului sunt acceptaţi. Fără să-şi dea seama, adepţii Gărzii de Fier din rândul intelectualităţii româneşti se pregăteau de sinucidere intelectuală, o sinucidere care nu a avut loc doar pentru că regimul legionar nu a durat decât câteva luni (septembrie 1940 - ianuarie 1941).
Ruptura lui Ionescu cu prietenii lui, ca şi cu alţi membri ai elitei intelectuale din România care acceptaseră funesta convertire, a persistat un timp după război şi după înfrângerea fascismului.

<note>
13. în memoriile Iui, Mircea Eliade, pe atunci ataşat cultural la Londra, condamnă fără

înconjur crimele din noiembrie, scriind: „Dar «teroarea istoriei» se făcea necontenit simţită. Cu groază am aflat de asasinarea lui N. Iorga şi a lui V. Madgearu, precum si a unui grup de deţinuţi, în aşteptarea anchetelor la închisoarea Văcăreşti. Prin aceste asasinate din noaptea de 29 noiembrie, echipele de legionari care le-au înfăptuit credeau că-l răzbună pe Codreanu. în fapt, ele au anulat sensul religios, de «jertfă», al legionarilor executaţi sub Carol şi au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mişcare teroristă şi pronazistă" (Mircea Eliade, Memorii 1907-1960, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 368-369). Se pune totuşi întrebarea cum poate o mişcare de autentică vocaţie creştină să se dedea, o dată ajunsă la putere, la oribile crime de răzbunare precum acelea din noiembrie 1940? Având în vedere istoria de până atunci a mişcării (1927-1940), erau aceste crime imprevizibile sau inimaginabile? Au venit ele din senin, ca o crudă ironie a sorţii, menită să compromită o tradiţie de suferinţă şi de jertfă? Ori erau poate asasinatele din noiembrie In concordanţă cu logica internă a unei mişcări politice care, cât ar fi fost de religioasă, avea deja o dimensiune teroristă, fie ea şi mistică?
</note>

25

(Această înfrângere a părut multă vreme definitivă, dar, după cum se vede, s-ar putea să fi fost doar vremelnică, căci, mai ales în fostele ţări comuniste, fascismul sau, în cazul României, legionarismul dă semne de renaştere.) La un an după terminarea războiului, Ionescu îi scria de la Paris lui Petru Comarnescu (scrisoarea este datată 7 ianuarie 1946): „Sunt nevindecat de moartea în spiritul meu a lui Costin (probabil Paul Costin Deleanu), Arşavir (Acterian), Horia (Stamatu) şi alţii, de care m-am rupt în vecii vecilor (la judecata din urmă eu voi fi în stânga sau în dreapta tatălui - iar ei în partea opusă, dacă mă duc în iad, ei se vor duce în rai; dacă mă duc în rai, ei vor fi în iad... Niciodată, niciodată n-o să ne mai dăm mâna... Pe Eliade şi pe Cioran nu-i pot vedea. Deşi ei „nu mai sunt legionari" (cum spun ei) --ei nu se pot rupe de angajamentul pe care !-au luat, o dată pentru eternitate, au rămas legionari fără să mai vrea..."
<nota 14>
Astfel de sentimente puternice se fac ecoul celor exprimate câteva luni mai devreme într-o lungă şi importantă scrisoare către Tudor Vianu, datată 19 septembrie 1945, în care, printre altele, Ionescu îşi mărturiseşte profunda durere la vestea morţii lui Sebastian: „Mihail Sebastian mi-a fost cândva duşman (când făcea parte din banda lui Mircea Eliade). Mi-a devenit prieten, frate. Cât de folositor ar fi fost: atât culturii române, cât şi nouă, prietenilor lui. Se maturizase. Devenise grav, profund. Se dezbrăcase de năisme şi de eliadisme."<nota 15> Moartea lui Sebastian este pomenită ca unul din motivele pentru care Ionescu alesese să trăiască în exil la Paris. (Erau desigur şi altele pe care Ionescu nu le enumera aici.) Scrisoarea conţine un amplu, nemilos tablou al descompunerii, după război, a talentatei Generaţii 1927, cândva intens activă prin intermediul grupului cultural „Criterion" (al cărui spirit organizator fusese Petru Comarnescu):

<note>
14. Citat după Z. Ornea, Anii treizeci: Extrema dreaptă românească, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995, p. 211.
15. Vezi Scrisori către Tudor Vianu II (1936-1949), Bucureşti, Editura Minerva, 1994, p. 275.
</note>

26

*„În ceea ce mă priveşte nu-mi pot reproşa că am fost fascist. Dar lucrul acesta se poate*

*reproşa aproape tuturor celorlalţi, Mihail Sebastian îşi păstrase o minte lucidă şi o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este. Cioran e aici, exilat. Admite că a greşit, în tinereţe, mi-e greu să-l iert. A venit sau vine zilele astea Mircea Eliade: pentru el totul e pierdut de vreme ce «a învins comunismul». Ăsta e un mare vinovat. Dar şi el, şi Cioran, şi imbecilul de Noica, şi grasul Vulcănescu, şi atâţia alţii (Haig Acterian, Mihail Polihroniade) sunt victimele odiosului defunct Nae Ionescu . Dacă nu era Nae Ionescu ... am fi avut astăzi o generaţie de conducători valoroasă, între 35 şi 40 de ani. Din cauza lui toţi au devenit reacţionari. Al doilea vinovat este Eliade: la un moment dat era să adopte o poziţie de stânga. Sunt de atunci cincisprezece ani. Haig Acterian, Polihroniade fuseseră comunişti. Au murit din cauza prostiei lor şi încăpăţânării. ie Eliade a antrenat şi el o parte din colegii de generaţie şi tot tineretul intelectual... Ce era dacă aceştia doi (Nae Ionescu şi Eliade) erau maeştri buni... întotdeauna i-am urât; am luptat împotriva lor; şi ei m-au urât pe mine - dar mă simt singur fără ei, duşmanii mei. Sunt blestemat să-i urăsc şi să fiu legat de ei: cu cine pot eu să continui dialogul? Sunt însemnat cu acelaşi semn ca ei." (p. 274-275)*

<note>
16. Polihroniade, după cum am menţionat, fusese omorât în 1939, în timp ce se afla în arest, alături de alţi conducători ai Gărzii de Fier, ca represalii pentru asasinarea primului ministru Armând Călinescu de către un grup de legionari fanatici la 21 septembrie 1939. Asasinarea lui Călinescu fusese, la rândul său, o reacţie a Gărzii la asasinarea lui Corneliu Codreanu, din ordinul regelui Carol al II-lea, la 30 noiembrie 1938. Cât despre Haig Acterian, a fost ucis în războiul antisovietic. După reprimarea, cu acordul lui Hitler, a rebeliunii legionare din ianuarie 1941, generalul Antonescu i-a trimis în închisoare pe mai toţi legionarii impenitenţi care nu fugiseră din ţară; celor care, ca Acterian, s-au oferit să lupte în linia întâi a frontului antisovietic, li s-a permis s-o facă. Majoritatea au murit în luptă. Hitler a încurajat suprimarea mişcării fasciste româneşti deoarece prefera să-şi asigure liniştea şi stabilitatea în rezerva petrolieră care era România, iar dictatura militară a lui Antonescu îi garanta mai bine calmul şi stabilitatea decât Garda de Fier, puternic ideologizată, răzbunătoare şi capabilă de violenţe imprevizibile.
</note>



Cu toate acestea, încet-încet, de-a lungul anilor, Ionescu şi-a schimbat sentimentele faţă de câţiva dintre cei menţionaţi în scrisorile către Comarnescu şi Vianu (unii dintre ei în exil, precum Eliade, Cioran sau poetul Horia Stamatu, alţii în România unde petrecuseră ani lungi de temniţă politică în urma unor sumare procese staliniste sau chiar fără proces). La urma urmei, „rinocerizarea" nu era un proces ireversibil. Este de la sine înţeles că, în climatul intelectual al Occidentului postbelic, exilaţii încetaseră să fie legionari, în ce măsură îşi regretau trecutul este discutabil, căci cei în cauză nu puteau aborda public subiectul fără a risca stigmatizarea şi ostracizarea ori, în cel mai bun caz, marginalizarea definitivă. Cioran, fără să-şi schimbe pesimismul cultural şi metafizic ori scara de valori (care, deduse în special din Nietzsche, n-aveau nimic comun cu ideologia legionară), a încercat să se dezică de ideile antisemite din Schimbarea la faţă a României (1937), pe care le-a respins indubitabil, chiar dacă numai implicit, scriind eseul „Un peuple de solitaires" (La tentation d'exister, 1956)." <nota 17>. În jurnalele lui, Eliade se plânge în repetate rânduri de atacuri nefondate şi nedrepte la adresa orientării lui „fasciste" (trecute sau actuale). E limpede că asemenea atacuri îl dureau şi, sincer, le credea nemeritate.

<note>
17. Pentru o analiză a chestiunii, vezi eseul meu „Cum poate fi cineva ceea ce este: Cioran şi România", în Identitate/alteritate în spaţiul cultural românesc, redactor: A. Zub, laşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1996, p. 21-44. Acelaşi eseu, dar fără majoritatea notelor, a apărut în limba engleză în Salmagundi, No. 112 (Făli 1996), p. 192-215.
</note>

28

Memoriile lui aruncă o oarecare lumină asupra problemei: oricât de greşit sau de naiv ar fi fost acest punct de vedere, Eliade considera Legiunea, cea de la începuturile ei, drept o organizaţie etică şi religioasă, care nu devenise fascistă decât după „groaznicele crime" din noiembrie 1940, la doi ani după moartea lui Codreanu; de această ultimă fază, s-a dezis. Cât despre prima fază, Eliade vorbeşte de ea cu un amestec de nostalgie şi ambiguitate. Vechiul său entuziasm pentru Mişcare (circa 1936-1940), el şi-l explică printr-o solidaritate de generaţie şi o credinţă oarbă în maestrul său, Nae Ionescu. Moartea guru-lui în 1940 îl afectase profund, dar, în acelaşi timp, îl eliberase de „ideile, speranţele şi deciziile Profesorului din ultimii ani, cu care, din devotament, mă solidarizasem" (Memorii, p. 336). Se poate deduce de aici că respectivele idei, speranţe şi decizii nu erau corecte. Dar în ce fel erau greşite? Nu primim nici o explicaţie. Scriitor prolific, preocupat mai presus de orice de propria lui operă şi de ceea ce el numea „creaţia în ordinea culturii", Eliade pare să fi fost în bună măsură lipsit de discernământ politic, ceea ce confirmă diagnosticul de naivitate pe care i-l pusese Sebastian. Totuşi, este o dezamăgire să constaţi că un mare savant ca Eliade, la apogeul carierei lui, se dovedeşte incapabil de o judecată analitică, pătrunzătoare şi directă, într-o perspectivă istorică lucidă, asupra unui episod atât de important din viaţa tui - important cel puţin întrucât el însuşi îl caracterizase, la un moment dat drept o „cădere fericită" sau o „felix culpa". Ori putem oare să considerăm întregul episod ca rezultatul unui malentendu, al unei neînţelegeri, izvorând din înclinaţia optimistă a lui Eliade de a se autoamăgi şi de a vedea lucrurile aşa cum şi !e-ar fi dorit să fie (Legiunea, în prima ei perioadă, ca un catalizator al aspiraţiilor unei generaţii spre „spiritualitate", „puritate", „jertfă de sine", „omul nou" şi „împăcarea poporului român cu Dumnezeu")?

29

Din nou, diagnosticul de naivitate politică - înfricoşătoare în vremuri tulburi ca acelea de la sfârşitul anilor '30 - pare să fie cel mai potrivit.

Oricare ar fi adevărul, atitudinea lui Ionescu faţă de Cioran şi Eliade s-a modificat în anii de după război, de la ura „veşnică" pe care şi-o mărturisea în scrisorile către Vianu şi Comarnescu la o relaţie de calmă prietenie. Noua relaţie se baza desigur pe admiraţia intelectuală pentru opera postbelică a lui Eliade şi Cioran; ea se baza, de asemenea, pe afinităţile culturale dintre membrii aceleiaşi generaţii (afinităţi care, precum se vede din scrisoarea către Vianu, au persistat chiar şi pe timpul urii, o ură care apare în mod curios ca o formă de dialog); dar noua relaţie trebuie să fi avut la bază şi considerente etice, care au jucat întotdeauna un rol crucial în judecata lui Ionescu despre oameni. Care să fi fost acestea e greu de spus în lipsa unor mărturii sub formă de corespondenţă, jurnale încă inedite sau alte documente asemănătoare. Se poate totuşi presupune că motivaţia etică va fi fost legată de faptul că Eliade şi Cioran au suportat cu demnitate greutăţile, anxietăţile şi sfâşierile exilului dintr-o ţară recent sovietizată într-o perioadă când stalinismul devenise, neoficial, doctrina precumpănitoare chiar la Paris. Fapt este că inamicul ideologic cândva cel mai înverşunat al lui Eliade şi Cioran îi absolvise.

*ianuarie 1998*
*Traducere din limba engleză de Viviane Prager*

30

**<titlu> JURNALUL LUI M l H Al L SEBASTIAN**
**<titlu> Eugen Simion**

I

În legătură cu acest jurnal s-a creat o adevărată legendă. Toată lumea îl aştepta, toată lumea încerca să-i dea de urmă, în fine, fragmentele apărute (în Revista Fundaţiilor Regale, 1945; în Revista literară, 1947, în Manuscriptum, 1976 etc.) lăsau să se înţeleagă că este vorba de un document de prim ordin despre viaţa literară românească din perioada 1935-1945. Când în 1986 am pregătit împreună cu Ov. S. Crohmălniceanu şi Mircea Iorgulescu un număr special din Caiete Critice dedicat Jurnalului intim ca literatură, ne-am gândit, evident, şi la jurnalul lui Mihail Sebastian. Am obţinut cu mare dificultate câteva pagini, graţie diligentelor făcute de devotata Cornelia Ştefănescu, editor şi interpret avizat al operei lui Mihail Sebastian. Jurnalul nu se afla, la acea dată, în ţară şi familia scriitorului veghea cu străşnicie asupra lui. Din notele Gabrielei Omăt şi ale lui Leon Volovici, îngrijitorii ediţiei de acum, aflu amănunte importante despre soarta acestor caiete secrete. Ele au fost scoase din ţară, pe cale diploma-tică, dacă înţeleg bine, în jurul anului 1961, şi în timpul operaţiunii câteva pagini au fost pierdute. Mai înainte (1937), aflat la Paris, autorul pierduse o parte din manuscrisul jurnalului său, mai exact însemnările din aprilie - octombrie din acelaşi an, o dată cu prima variantă din romanul Accidentul. Faptul ca atare este consemnat în jurnal (aprilie 1938) şi din notele de aici înţeleg că, dacă regretă enorm pierderea romanului, diaristul nu arată mare durere în ceea ce priveşte jurnalul intim.

31

Adevărul este că Mihail Sebastian n-are o părere foarte bună despre jurnalul său, se va vedea de îndată, şi în câteva rânduri se gândeşte să-l distrugă. Nu crede, oricum, în valoarea genului ca atare, aşa cum credea, de pildă, prietenul şi colegul său de generaţie, Eugen Ionescu. Acesta consideră jurnalul intim un gen modern, gen superior chiar romanului, prin mobilitatea, fragmentarismul şi puterea lui de cuprindere. Sebastian este total sceptic în această privinţă şi nu acordă genului confesiv mari şanse, l se pare artificios, „o proastă obişnuinţă, nimic mai mult". Continuă, totuşi, să-l ţină cu oarecare regularitate şi când se simte ameninţat (în timpul războiului), încearcă să-l pună la adăpost. Dovadă că jurnalul secret are un rost în viaţa morală şi intelectuală a scriitorului.
Aceste ezitări sunt frecvente când este vorba de literatura confesivă. Sebastian nu face excepţie de la regulă şi regula este că, ţinând un jurnal, să te îndoieşti sistematic de utilitatea jurnalului ca atare. Un mic sofism pe care nu-l ocolesc nici chiar marii diarişti. Mihail Sebastian are motivele sale speciale de a nu fi satisfăcut de scriitura intimă. Mai întâi i se pare o amăgire („încă o amăgire, nimic mai mult", 22 iunie 1936), este, apoi, lenea („voluptatea mea supremă; de asta n-am notat nimic, nu mă interesa", 7 sept. 1936) şi este, din altă categorie de fapte, dificultatea de a scrie. Prozatorul se plânge tot timpul de lipsa lui de apetenţă, de chinul (faimosul chin al scriitorului român), de lipsa de spontaneitate („e în mine o anumită lipsă de spontaneitate care nu poate fi anulată de nici o altă calitate; condeiul meu este plin de obstacole, e plin de scrupule, plin de ezitări", 8 ian. 1937).

Acestea sunt bolile generale ale scrisului sau, mai exact, sunt bolile care împiedică pe scriitorul român să fie mai productiv decât este. Dar diaristul? Diaristul n-ar trebui să se plângă de dificultatea de a scrie şi ar trebui să-şi învingă sentimentul amăgirii şi viciul lenei prin practica scriiturii intime care, se ştie, nu cere o elaborare înceată şi exemplară.

32

Sebastian nu-i câştigat însă de această idee. La el lucrurile merg şi aici greu, obstacolele, poticnelile apar şi când este vorba de însemnările secrete.
Mai este ceva cu Sebastian şi anume sentimentul lui că nu i se întâmplă nimic (nimic memorabil), că „nici o întâmplare personală" (15 ian. 1937) nu-l sileşte să-l scoată din lenea proverbială la acest meridian spiritual. N-are dreptate, jurnalul este plin de fapte şi întâmplări personale, unele chiar dramatice. Jurnalul devine, cu şi fără voia autorului, un loc de refugiu pentru omul care simte din ce în ce mai mult nebunia istoriei.
Sebastian continuă, totuşi, să fie neîncrezător cu acest gen care nu-i prinde sunetul adânc al spiritului. Aşa prezintă el lucrurile, cel puţin. Şi în acest caz se contrazice, aşa cum îi stă bine unui diarist. Căci, citind paginile nervoase, rapide, condensate, observăm uşor că în ele răzbate un sunet al profunzimii şi, în genere, paginile de jurnal nu sunt deloc facile, chiar dacă autorul notează adesea frivolităţile lui sentimentale. Le notează, am impresia, cu poftă, dă amănunte, revine, nu ocoleşte vorbele buruienoase. Semn că prozatorul înţelege bine ce este şi ce trebuie să fie un jurnal intim, deşi nu formulează în chip explicit o retorică a jurnalului. Ea poate fi reconstituită din reflecţiile, cele mai multe negative, presărate în text. Şi acest procedeu este curent în literatura confesivă. Cel care scrie arată cu mai mare uşurinţă ce nu-i place decât ce-i place în genul pe care-l practică. Lui Sebastian nu-i place, de pildă, faptul că nu are un interlocutor sau, mai direct spus, nu are cu cine sta de vorbă atunci când notează seara în caietele sale. Asta înseamnă, în limbajul poeticii moderne, că nu şi-a fixat destinatarul şi-n consecinţă are sentimentul că nu comunică absolut cu nimeni. Curioasă impresie! Diaristul comunică, de regulă, cu sine şi n-are nevoie de altcineva pentru a nota ceea ce vede şi ceea ce crede despre lumea prin care trece.

33

Sebastian vede însă altfel această relaţie şi, într-un rând (1 ian. 1941), găseşte fără noimă să scrie „pentru sine"..., doar pentru sine. Nu abandonează însă nici acum caietele secrete şi îşi caută justificări noi. Una ar fi că se petrec lucruri grave în jurui său. îşi propune atunci să privească bine, „cu ochii deschişi" tot ce se petrece şi să înregistreze cu exactitate faptele. O face, dar, când citeşte ceea ce a scris, iarăşi nu-i mulţumit. Un fragment din septembrie 1941 arată că nemulţumirea nu-i numai de ordin stilistic. Jurnalul nu prinde îndeajuns mişcarea reală a fiinţei şi, dacă n-o prinde, înseamnă că este fără rost. Balanţa se înclină, din nou, în defavoarea genului biografic: „Jurnalul ăsta nu-mi serveşte la mare lucru, îl recitesc uneori şi mă dezolează lipsa lui de sunet adânc. Lucruri consemnate fără emoţie, cenuşiu, inexpresiv. Nu se vede nicăieri că-l scrie un om care merge, zi de zi, ceas de ceas, cu gându! morţii lângă el, în el. Mi-e frică de mine însumi. Fug de mine. Mă evit. Prefer să întorc capul, să schimb vorba. Niciodată n-am fost mai bătrân, mai tern, mai fără elan, mai fără tinereţe. Coarde sparte, gesturi inutile, cuvinte şterse".
Nemulţumirea persistă şi după asemenea expertize stilistice şi morale. Prozatorului nu-i place într-un rând faptul că jurnalul său este „uimitor de neinteresant", „prea sec", rece, impersonal (3 apr. 1943). Altă dată (11 dec. 1943) este exasperat că se petrec evenimente tragice şi caietele sale nu înregistrează esenţialul: „Jurnalul ăsta devine absurd. O proastă obişnuinţă, nimic mai mult. Războiul trece prin mine, prin toată viaţa mea, prin tot ce iubesc, sau cred,

sau încerc să sper -şi din toată măcinarea asta cumplită, eu consemnez aici, ce?", în fine, când devine liber, după 23 august 1944, nu mai are timp să înregistreze faptele, între 22 august şi 29 august 1944 nu-i nici o însemnare. Şi . tocmai atunci s-au petrecut evenimente majore...

34

Nici în această privinţă Sebastian nu face excepţie de la regulă. Se citează des, în literatura de specialitate, faptul că Ludovic al XVI-lea, care ţinea un jurnal, uită să marcheze căderea Bastiliei. Maiorescu, care înregistrează temperatura zilnică, abia aminteşte în însemnările sale zilnice, într-o propoziţie, de războiul de la 1877.
În rezumat, Mihail Sebastian, care citise pe Gide şi era pasionat de genul epistolar (dovadă studiul său despre corespondenţa lui Proust şi proiectul de â scrie chiar o carte despre jurnalul intim!), nu pune mare preţ pe jurnalul său şi nici nu crede că jurnalul intim poate fi opera lui capitală. Eforturile sale merg spre roman şi spre teatru, jurnalul rămâne în plan secund. De este să-l credem, nu-i place să se analizeze, fuge de sine şi, în consecinţă, jurnalul nu poate fi spaţiul său de securitate, medicul, consolatorul său, ca la Amiel şi la atâţia alţii. Curios, totuşi, şi reconfortant este faptul că, neîncrezător în posibilităţile spirituale şi literare ale jurnalului intim, autorul Stelei fără nume practică un tip de jurnal modern, folosind mai toate legile şi abilităţile genului. Numai prietenul său, Mircea Eliade, mai scrie în epocă (Şantier, 1935) un jurnal atât de complex şi aşa de puţin literar ca Sebastian. Deosebirea este doar că Eliade îl publică imediat, bazându-se pe faptul că evenimentele şi personajele jurnalului său erau necunoscute în România, în timp ce Sebastian lucrează cu materiale incendiare (acelea pe care le oferă lumea românească din anii '30 şi începutul anilor '40). Nu s-a gândit, de aceea, nici o clipă să-l publice în timpul vieţii sau cel puţin această sugestie nu apare în discursul său. Jurnalul intim a apărut, acum, după 50 de ani de la moartea autorului şi după ce aproape toate personajele din jurnal au dispărut.
Apariţia lui este un veritabil eveniment literar. Voi căuta să dovedesc de ce.

35

II

Sebastian îşi începe jurnalul intim în februarie 1935, când împlinise 28 de ani, într-un „ceas greu", precizează el, fără a da alte amănunte. Cauzalităţile pot fi deduse relativ uşor din însemnările ulterioare (mişcările antisemite, relaţiile cu colegii de generaţie, complicaţiile vieţii sentimentale etc.). Este un om relativ singuratic, mefient, pasionat de muzică, decis să-şi facă o operă. Scrie greu şi acest fapt îl exasperează. Are o familie (mamă, fraţi, unchi şi mătuşi) la care ţine enorm şi face parte efectiv dintr-o familie spirituală în care începe să nu se mai simtă bine (aceea din jurul lui Nae Ionescu). Avusese loc deja scandalul provocat de apariţia cărţii sale De două mii de ani. Ecourile acestei polemici nu se stinseseră încă şi, citind jurnalul intim, ne dăm seama că Sebastian a fost marcat de ea. Căzuse între două tabere ideologice inamice şi primea acum, şi aşa va fi până la sfârşit, reproşuri din ambele părţi. Este prieten cu Mircea Eliade, Noica, Eugen Ionescu, Petru Comarnescu, Al. Rosetti şi are faţă de Nae Ionescu o iubire spirituală mereu contrariată. Merge cu regularitate la cursurile lui şi îşi notează în caietul său secret impresiile. Nu sunt totdeauna favorabile: „şmecher, teribil", cabotin, megaloman, paradoxal... în iunie 1935 are o întrevedere cu el în afara cursurilor şi este încântat de acest sofist care îşi simulează neglijenţa, improvizaţia, inconformismul: „Este fără îndoială cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întâmplat şi se vor mai întâmpla - în stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu şi să mă dezamăgească în ce priveşte calităţile lui de inteligenţă."

Profesorul „ciupeşte" de ici, colo, din cărţile de filo-sofie străine şi elevul, citind pe Spengler, este mirat să descopere formule, idei, chiar paradoxurile din cursul de anul trecut al lui Nae Ionescu: „Totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni" (p. 58).

36

Profesorul de metafizică folosea curent acest procedeu, cum a dovedit de curând Marta Petreu. Scuza ar fi că la un curs universitar ideile n-au totdeauna bibliografie. Dacă poate fi, evident, o scuză... Sebastian este, pe rând, încântat, contrariat, dezamăgit de acest personaj care a jucat un rol esenţial în viaţa generaţiei sale. Jurnalul aduce elemente noi despre relaţiile dintre şeful spiritual al unei mişcări de extremă dreaptă şi un tânăr scriitor care-l admiră pe omul de carte, dar nu-l urmează pe omul politic. Drama morală a lui Sebastian porneşte, în fapt, de la această situaţie imposibilă. Cum poate disocia pe metafizicianul Nae Ionescu de, zice el, „gardistul" şi, în genere, politicianul Nae Ionescu? Diaristul încearcă, dar nu reuşeşte totdeauna. Comportamentul profesorului este derutant. Când încheie, în anul 1936, cursul la Universitate, este în formă, e sclipitor, face o demonstraţie „strânsă, abilă, cu o sumă de fericite formule". Elevul, care nu-i deloc un amator şi nici un spirit obedient faţă de profesorii săi, e acum satisfăcut. Nae Ionescu îl ia deoparte, la sfârşit, şi-i spune: „Pentru tine am făcut lecţia asta, de doi ani te uiţi la mine chiorâş; ei, acuma, ce zici?" Elevul nu răspunde nimic, dar, în sinea lui zice că, într-adevăr, cursul a fost remarcabil, deşi simte „sofismul din interiorul demonstraţiei..." Şi, mai ales, nu poate trece cu vederea atitudinea politică a metafizicianului: „Toate astea nu-l împiedică pe Nae să fie gardist de Fier; şi cel puţin dacă ar fi cu adevărat sincer şi fără calcule, asta", (p. 59) îl suspectează, aşadar, de nesinceritate, oportunism... în 1937, Nae Ionescu pune lumea la cale şi jurnalul lui Sebastian înregistrează cu ironia de rigoare accesele de megalomanie ale metafizicianului bucureştean. Leon Blum i-ar fi comunicat ceva important, Franţa l-a mandatat să negocieze cu Germania sau invers, englezii îl consultă şi-i urmează sfaturile etc.

37

Pagini satirice reuşite, fotografii în mişcare, un portret moral pe care îl împart, frăţeşte, un Mitică superior şi un intelectual de rasă. Când moare (15 martie 1940), jurnalul înregistrează doar propoziţia: „A murit Nae Ionescu ". A doua zi Sebastian nu-şi mai stăpâneşte lacrimile. Scenă impresionantă, scenă admirabilă şi, dacă ţinem seama de circumstanţele istorice, scenă tragică. Omul care scrie în caietul său secret face un efort de luciditate şi îşi arata caracterul frumos şi loial faţă de un personaj care i-a devenit politiceşte oribil: „Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri-dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu , două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viaţa mea, acum - acum de abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, ce jignitor mi se pare succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat şi triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărăscu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv şi preşedinte al S.S.R. Corneliu Moldovan are premiul naţional de literatură şi dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepţii... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt." Relaţiile cu Eliade, Camil Petrescu, Noica şi ceilalţi scriitori din generaţia sa sunt, tot aşa, marcate serios de labilitatea lor politică şi morală. Cei mai mulţi dintre ei, luaţi de val şi dezgustaţi de politicianismul epocii, manifestă simpatie pentru mişcarea de dreapta. Sebastian se găseşte, deodată, într-o situaţie fără ieşire, îi iubeşte, îi admiră pe aceşti prieteni talentaţi, dar nu poate face abstracţie de opţiunile lor politice. Urmăreşte evoluţia lui Mircea Eliade - „prietenul cel dintâi şi ce! din urmă" - şi este îngrijorat de naivităţile, alianţele lui mai noi: „îl voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita tot ce este excepţional în e!, generozitatea lui, puterea lui de viaţă,

omenia lui, dragostea lui, tot ce e tânăr, copilăros, sincer în el? Nu ştiu.

38

Simt între noi tăceri jenante, care ascund numai pe jumătate explicaţiile de care fugim, fiindcă le simţim probabil fiecare, şi acumulez mereu deziluzii - între care prezenţa lui la Vremea antisemită (comod, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat) nu e cea mai mică. Voi face tot ce e posibil ca să-l păstrez totuşi." Politica, e limpede, începe să-i separe în chip dramatic pe aceşti eminenţi tineri care, la începutul anilor '30, voiau să creeze un stat cultural românesc şi să spiritualizeze lumea românească. Unii trec rapid de la stânga la dreapta (Ţuţea, Haig Acterian), alţii (Camil Petrescu) fac teorii fanteziste cu sentimentul că pot influenţa politica mondială. Sebastian notează, uneori amuzat, alteori întristat, aceste fluctuaţii de idei şi de caracter. Lui Sandu Tudor refuză să-i dea mâna, pe N. Roşu, ideolog obtuz şi pătimaş, îl numeşte „o mare abjecţie de caracter". O faună morală şi literară colorată şi dezolantă. Uneori evoluţiile personajelor sunt surprinzătoare. Scriitorul evreu Felix Aderca laudă la cercul sefard din Bucureşti pe Codreanu, şeful legionarilor, zicând că „a fost un mare om, o apariţie genială, o forţă etică fără seamăn şi a cărui moarte de sfânt este o pierdere ireparabilă", (p. 195) Camil Petrescu găseşte fel de fel de justificări pentru ceea ce se întâmplă în epocă şi, când Poldy Stern îl roagă să-i adăpostească nişte documente personale, scriitorul ar fi refuzat şi, înfricoşat, l-ar fi denunţat la poliţie, zicând că el nu crede că era vorba numai de hârtii personale... Acuzaţie gravă, nu ştiu cât de justificată. Sebastian o înregistrează, oricum, atârnând de numele unui scriitor pe care îl admira o tinichea îngrozitoare. Dar tot el ironizează fluctuaţiile de caracter, orgoliile nemăsurate, aproape patologice ale lui Camil Petrescu, numindu-!e „camilisme". Aşa că toată chestiunea denunţului ia poliţie (foarte gravă în sine, dacă ar fi reală) poate fi tot o formă de „camilism".
Jurnalul face cu destulă insistenţă cronica acestor moravuri intelectuale în vremuri rele.

39

El este, din acest punct de vedere, un inestimabil document care, inutil să mai spun, trebuie judecat cu anumită prudenţă. Mihail Sebastian este el însuşi, să nu uităm, scriitor şi are simpatii, antipatii, orgolii, stări umorale ca orice creator. Le notează pe toate în jurnalul intim şi când azi le citim la rând, observăm că ele variază; o dată Camil Petrescu este insuportabil, altă dată este simpatic şi aiurit sau, cum am arătat mai sus, devine suspect de o culpă morală gravă. Ce este important este că diaristul acesta inteligent şi sensibil prinde bine atmosfera epocii şi dă câteva portrete cu adevărat memorabile. Portretele unor intelectuali care capătă uşor gustul puterii şi îşi schimbă după cum bate vântul convingerile ideologice. Chiar dacă fişa lui Camil Petrescu este vizibil încărcată, ea sugerează un caracter corupt de vanitate, un mare spirit, bolnav de preeminenţă, cum zicea E. Lovinescu. Sebastian insistă asupra naturii labile a personajului în momentele de bruscă schimbare politică. Cât de actuale ne par aceste propoziţii: „De la o zi la alta reneagă, modifică, atenuează, explică, se pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, îşi amintesc ce le convine. Şi dacă ar intra în această subită transformare puţin cinism - încă ar fi de suportat. Dar e un demon al consecvenţei care îi obligă să arate că şi ieri, când erau cu vechiul regim, şi astăzi, când sunt împotriva lui, atitudinea lor era şi este «principial» aceeaşi, în materia asta nimeni nu-l întrece pe Camil. Uneori e amuzant. Nimeni nu e mai dezorientat decât el, mai descompus de frică, mai isteric în clipele nedecise, mai catastrofic în prevederi - şi pe urmă, cu vechiul lui surâs triumfător, îţi explică nu numai că a prevăzut totul, dar că ar fi fost în stare «dacă era ascultat», să prevină totul. Faţă de legionari a făcut toate platitudinile posibile (dar şi aici, prin oameni în subordine, prin femei de a doua mână, prin bieţi tineri famelici).

40

Nu a ezitat nici să scrie, şi pe urmă să răspândească din om în om «cu titlu confidenţial», lamentabilul memoriu din septembrie, în care arăta că el totdeauna a fost legionar şi că, dacă e adevărat că a fost prieten cu mine, nu e mai puţin adevărat că şi Nae Ionescu mi-a fost prieten (stabilind probabil astfel o jurisprudenţă). Dar astăzi Camil explică, cu absolut aceeaşi îndârjire, că legionar n-a fost niciodată şi că (textual) el nu se poate simţi bine decât în regimul de azi, care este regimul valorilor naţionale".
Nu toţi intelectualii români se poartă atât de lamentabil în vremuri grele. Mihail Sebastian are loialitatea să noteze în jurnalul său reacţiile amicale ale lui Al. Rosetti, Marele Grec, care se zbate să-i uşureze viaţa de cazarmă sau atitudinea admirabilă a oamenilor de teatru care-i pun pe scenă, sub un nume de împrumut, Steaua fără nume, în 1943. Sau a grupului de critici literari de la Revista Fundaţiilor Regale care nu se leapădă de colegul lor. Sebastian nu se simte abandonat şi acest fapt dovedeşte că o comunitate spirituală este complexă şi nu trebuie judecată numai după reacţiile unor indivizi. Şi, mai ales, nu trebuie caracterizată o naţiune după aceste reacţii. Operaţie care, din nefericire, se face curent, ieri ca şi azi, la noi şi pretutindeni.
Omul care notează de multe ori cu dezamăgire, alteori cu ironie, comportamentul contemporanilor săi este un spirit complex, cu o sensibilitate în stare de perpetuă alarmă. Nu-i satisfăcut de sine şi, când viaţa politică românească se deteriorează, se simte serios ameninţat. Trăieşte „pe apucate", iubeşte, deodată sau succesiv, mai multe femei şi, din acest punct de vedere, jurnalul intim arată o sinceritate pe care puţini scriitori români şi-au permis-o. Se îndrăgosteşte de Leni, actriţă frumoasă şi disponibilă, şi jurnalul înregistrează toate etapele şi formele unei veritabile pasiuni. Diaristul este încolţit, este gelos, e neîncrezător, e disperat, se duce la teatru şi-o pândeşte pe actriţa fluşturatică şi graţioasă, apoi vine acasă şi decide s-o părăsească.

41

A doua zi o ia de la capăt. Un veritabil roman de dragoste (roman indirect), cu notaţii fine despre sufletul feminin nestatornic şi despre închipuirile şi angoasele bărbatului care îşi analizează metodic nefericirile. Este suficient însă să apară o Zoe, pictoriţă cu mare apetit sexual, pentru ca bărbatul nefericit să uite totul şi să intre în altă aventură. Naratorul din jurnalul lui Mihail Sebastian este, cu adevărat, „un homme a femmes", ca Drieu la Rochelle. Numai în jurnalul acestuia din urmă am mai întâlnit un personaj atât de preocupat de eros şi aşa de disponibil. Sebastian nu evită cuvintele ruşinoase sau scenele delicate, cum ar fi aceea când stă la masă într-un restaurant cu actriţa cu inima alunecoasă şi cu indulgentul ei soţ: „Toată noaptea am fost cu mâna între pulpele ei" - notează a doua zi diaristul în carnetul secret. Altă dată reproduce vorbele aspre, dâmboviţene ale unei actriţe care-şi exprimă, într-un mod ce nu poate fi reprodus aici, mulţumirea ei că a scăpat de o colegă autoritară şi antipatică. L'homme â femmes are succes, şi când apare o figură nouă în cercul lui intră în alertă. Dorina îi face semne şi diaristul nu rezistă. Cella îi zice de la obraz: „Eşti prea infect pentru ca să nu sfârşesc prin a te iubi" şi intelectualul fin şi angoasat se lasă iubit. Apar, apoi, Madeleine, Thea (pe care o dispută cu Noica), din nou insaţiabila Zoe şi nestatornica Leni ş.a.
Bărbatui încolţit de femeie are, bineînţeles, momentele lui de disperare. Exerciţiul erotic nu-l vindecă de angoase. Am zice chiar că dimpotrivă. Dar nu-i unicul motiv de nelinişte pentru acest spirit funciarmente neliniştit. Scrie greu, cum am precizat deja, şi jurnalul intim este în bună parte o cronică a atelierului său de creaţie. Sunt, apoi, evenimentele din afară şi este foarte insistent sentimentul eşecului interior.

42

„Sunt neinspirat, fără har, fără lumină, fără chemare" - scrie diaristul într-un fragment, (p. 248) Se simte, altă dată, „leneş, destrămat, neatent" (p. 273) şi îi este dor „de puţină uşurinţă" (în scris şi în viaţă). Când e copleşit de ingratitudinea feminină şi de tragediile istoriei se gândeşte la sinucidere: „Nu e loc în viaţa mea decât pentru sinucidere sau pentru o plecare definitivă, undeva, în singurătate", (p. 194) în vremea războiului, când lucrurile se încurcă rău, sporeşte în el „vechiul sentiment de inutilitate", se simte „bătrân, trist, veştejit, apatic, pierdut"... Este, desigur, o cauzalitate precisă în spatele acestui sentiment, dar este, am impresia, şi o nemulţumire mai adâncă a intelectualului care vede că toate valorile se năruiesc în jur. Când se produce răsturnarea de la 23 august 1944, Sebastian o primeşte, desigur, cu mare satisfacţie, dar curând va fi din nou dezamăgit: năvălesc alţi oameni, apar alte pasiuni, alte pofte, alte schimbări la faţă. Libertatea lui este libertatea lui Montaigne: „o libertate de intelectual care îşi apără singurătatea". Soldaţii ruşi îi par „nişte îngeri" pe străzile Bucureştilor şi, ulcerat de persecuţiile pe care le-a suportat înainte, scrie o propoziţie nedreaptă: „Nu e drept ca România să scape prea uşor", (p. 559) Propoziţie surprinzătoare la un om fin şi la un spirit penetrant ca Sebastian. Din nefericire, profeţia făcută într-un moment de supărare s-a împlinit: România n-a scăpat uşor... A plătit cu vârf şi îndesat erorile făcute de oamenii ei politici şi duplicităţile marilor puteri... Contrastează, de asemenea, cu atitudinea generală a diaristului şi constatarea din finalul jurnalului: „Puţin dezgust pentru eterna Românie". Să zicem că justificatul dezgust faţă de oportunismul ilfovean s-a extins neinspirat şi nejustificat asupra unei naţiuni. Un accident...

Nu scapă la lectura acestei substanţiale confesiuni (veritabilă istorie a unui spirit) pasiunea autorului pentru muzică. Muzica este salvarea lui, este ieşirea lui la mare într-un timp în care este încercuit, agresat de peste tot. Rar un intelectual român care să aibă ca Mihail Sebastian o vocaţie atât de pregnantă pentru această artă inefabilă.

43

Numai Cioran a mai scris aşa de inspirat despre Bach şi Mozart, în cărţile lui din tinereţe. Sebastian notează laconic concertele pe care le ascultă la radio şi visează noaptea muzica lui Brahms. Apropo de vise: diariştii au, uneori, vise foarte ciudate. Sebastian visează pe Stalin, pe Hitler, pe Goebbels... Curiozităţi, fantasme care fac parte şi ele din imaginarul scriitorului. Trebuie să le luăm ca atare...

încheiat în chip dramatic (accidentul care a pus capăt vieţii scriitorului la 38 de ani), jurnalul lui Sebastian este, cum au remarcat toţi cei care au apucat să-l citească, un document important pentru biografia lui interioară, pentru epocă şi, desigur, pentru genul biografic românesc. Scriitorul intuise, ca şi Eliade, Camil Petrescu, E. Ionescu şi alţi scriitori tineri (mai puţin critici literari, refractari) că jurnalul intim este un gen modern şi că el poate juca mai multe roluri în experienţa unui creator. Sebastian n-are, repet, o poetică explicită, meditează puţin şi inesenţial la legile unui gen care refuză din principiu orice lege. Jurnalul este pentru el un depozit de date, un loc de refugiu, un exerciţiu nu de stil, ci mai degrabă un exerciţiu de libertate interioară. Strâmtorat, speriat, dezgustat de vremuri şi de caracterele contemporanilor, notează în secret ideile şi întâmplările cotidiene. Are curaj să-şi înregistreze eşecurile şi intimităţile nemărturisite, de regulă, într-un jurnal românesc. Scrie rapid, foloseşte ceea ce se cheamă barbarisme („afolată, „eizansă", „hantează"), nu-şi corectează neglijenţele de stil, caligrafiază vorbele interzise (porcoase), în fine, nu ezită să spună că Leni, femeia care-l terorizează prin instabilitatea ei amoroasă, are o relaţie incertă cu Jenica Cruţescu, lesbiană... Jurnalul este, în aceste condiţii, un document psihologic şi o dovadă că autorul lui

citise bine pe Stendhal. Nu-şi leagă, e adevărat, destinul spiritual de jurnalul intim, ca Gide, şi nu-l pregăteşte cu minuţie, ca Junger.

44

Scrie cu intermitenţă, se scuză fără convingere pentru abandonurile sale, revine şi-l duce mai departe. Nu scrie cu plăcere sau nu scrie decât atunci când are plăcere. Să mai citez o dată fragmentul din ianuarie 1940, edificator pentru acest mod oarecum neglijent (şi, prin aceasta, foarte autentic) de a practica scriitura intimă: „Am pierdut obişnuinţa de a ţine un jurnal şi acum îmi vine greu să-l reiau. Din iunie, de la căderea Parisului, de când am renunţat să mai scriu (mi-era silă şi mai ales aveam un îngrozitor sentiment de inutilitate...) am mai încercat o singură dată, pe la sfârşitul lui octomvrie să reîncep, dar n-am avut destulă stăruinţă. Trebuie oarecare energie, anumită încăpăţânare pentru a ţine un jurnal - cel puţin la început, până te deprinzi, până găseşti tonul just. în definitiv, este ceva artificios în însuşi faptul de a ţine un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai fals. îi lipseşte scuza de a fi un mijloc de comunicare, îi lipseşte necesitatea imediată, (îmi aduc aminte că, la Paris, cu Poldy, niciodată când eram singuri nu vorbeam franţuzeşte, deşi am fi vrut s-o facem pentru exerciţiu. Dar ni se părea nefiresc, pretenţios. Ca să vorbim franţuzeşte în libertate, aveam nevoie să fim constrânşi de prezenţa cuiva care nu ştia altă limbă). E ceva din aceeaşi jenă în dificultatea mea de a scrie «pentru mine». Scrisul, dacă nu mă ajută să comunic cu cineva (printr-o scrisoare, sau printr-un articol, sau printr-o carte), începe să mi se pară, cel puţin la început, un lucru absurd, lipsit de intimitate. Totuşi am regretat de atâtea ori că n-am avut destulă vitejie ca să continui jurnalul meu în ultima jumătate de an. Trebuia să privesc cu ochii deschişi tot ce s-a întâmplat de atunci. Mă gândesc acum la lunile mele de «zonă» şi parcă nu regăsesc atmosfera lor de teroare, îmi spun că eram atunci aproape de moarte, îmi aduc aminte că de câteva ori am vrut să mă sinucid - dar toate aste[a] sunt acum şterse, indiferente, aproape de neînţeles."

45

Sunt aici concentrate aprehensiunile şi justificările unui diarist tânăr român într-un gen şi el tânăr în literatura noastră. Cu ele, Mihail Sebastian a reuşit să dea o operă exemplară, poate cea mai importantă operă a sa. Ca şi în cazul Gide, partea neliterară a scrisului său se dovedeşte a avea mai mare vitalitate decât literatura propriu-zisă. Curiozităţile şi farmecul literaturii!
*(„Literatorul", nr. 8, 9-22/1997)*

46

**<titlu> O SCENĂ ÎN ORAŞUL GORILEI ŞI AL RINOCERILOR**
**<autor> Radu Cosaşu**

Ne vor mai trebui încă 50 de ani ca să avem dimensiunea însemnătăţii lui Mihail Sebastian pentru sensibilitatea intelectuală a acestei ţări. Pun un semn de întrebare şi-l şterg. Atunci, semn de exclamaţie? De ce semn de exclamaţie? Sebastian îl accepta foarte rar. Mă îmbrac şi plec la lansarea Jurnalului său, după 53 de ani de la aparenta încheiere (la 31 decembrie 1944, venind de ia Diham, unde schiase cu Lucreţiu Pătrăşcanu, Harry Brauner, Lena Constante, ce final poate să pună viaţa, înaintea şi în locul morţii sale care ea, propriu-zisa, n-a fost decât un accident, dacă tot a apucat să-şi intituleze aşa, ultimul roman: ultimele rânduri ale jurnalului - „n-am regăsit la munte exuberanţa mea de altădată, mai mult melancolic, aproape trist... mi-e

ruşine să fiu trist, este totuşi anul care ne-a redat libertatea" - au geniul aranjamentelor clar obscure sub raza morţii: el ar fi „căzut" în grupul Pătrăşcanu, cu care schiase la Predeal, în primele zile de libertate perfidă: „camionul" de pe bulevardul Regina Măria e un pseudonim, ca Sebastian pentru Hechter şi Victor Mincu pentru Sebastian). Trec prin piaţa care pune faţă în faţă fostul Comitet Central şi fostul Palat Regal. Toposul suferă de elocvenţă; îmi spun neted: „ai prins, norocosule, şi ziua asta..." Locul lansării, locul comun, e la fostele galerii Kretzulescu - toposul e şi sentimen-tatist: camilian, ionescian, eliadist, alicevoinescian. l-ar fi plăcut. E tandreţea realului la adresa „jurnalului".



Începe, ascult, mă uit şi mă urc (cu privirea) pe pereţi - sunt acolo Eliade, Noica, Blaga, Cioran, un portret mare, dominator, al lui  Ionescu , bună idee a regiei involuntare în teatrul pe care-l jucăm; „Eugen" e singurul care l-a înţeles deplin pe Iosif Hechter, dovadă e lunga scrisoare către Vianu când acesta i-a anunţat, la Paris, moartea lui Sebastian; „camionul" acela îl decisese, aşa scrie, să rămână la Paris; pentru o prietenie, nu se argumentează mai departe, decât, poate, ia psihiatru, când unul se duce în locul celuilalt. Erau (şi rămân!), amândoi, singurii dintre cei importanţi pe care-i pot lua ca model intelectual pentru ultimele trei sferturi de veac în oraşul din care s-au ridicat animalele totalitar de emblematice. Gorila şi Rinocerii. Singurii care n-au cedat - „în priză directă", „live", „sur le vif" -terorii de dreapta şi de stânga, înregimentărilor culpabile şi veşnic explicabile, oportunismelor în manihеism care vor pulsa sistematic în ideile dominante de la această răscruce nu numai a unor imperii - ele nu lămuresc totul - ci şi a Scrisorii pierdute, dar şi complementare cu Luceafărul. E clar, Sebastian şi Ionescu - şi prea caragialieni, şi prea recalcitranţi la a sta icoană - nu vor fi modele de democraţi, fiindcă nu democraţia e obsesia pedagogiei la care e supusă această ţară aflată mereu în criză de model şi în regim permanent de educaţie politică abruptă. Când nu e vis sau lux, democraţia la noi e o problemă de haz între oameni isteţi, veseli şi exageraţi, ce-i aşa greu de înţeles şi, mai cu seamă, de trăit? Dacă Cioran a statuat autoritatea eşecului, Sebastian ne impune (cui? doar câtorva!) autoritatea distanţei, a individualismului care refuză înregimentarea. Nu poate avea „succes", nu ne priveşte; n-avem ochi decât la autorităţile poliţieneşti pentru a le trage în piept.
Ascult şi mă fixez pe pereţi: „Sebastian e un martor...", „Sebastian e un scriitor evreu din România...", nu, Sebastian nu e un martor, ci parte ironică, Sebastian nu e doar un scriitor evreu, el, brăileanul, el care-i scria lui Gomarnescu: „sunt mai român decât Polihroniade" şi aud - somat de autoironia ancestrală - versurile nemuritoare ale obscurului Steuerman-Rodion de la 1900:



„Tu nu mă vrei, o, ţară / Eu totuşi sunt al tău." Ideea cea mai consistentă e aceea a lui Gabriel Liiceanu: „veţi citi în Jurnal pagini greu suportabile pentru noi, cei de azi..." Poate că de aici începe sensul oricărui Jurnal - de la greu-suportabilul.
Mă despart repede de tumultul nesuferit al oricărei lansări (mă ispiteşte să nu mai public nimic ca să scap de el) şi cum ajung acasă deschid la 1937, 2 martie, ştiu pe dinafară pagina aceea, de când am citit-o în „Anii '30" a lui Z. Ornea; e una din scenele fără de pereche din ceea ce noi, aceştia, numim „romanul literaturii", noi, aceştia minoritarii care ţinem la „Huliganii" şi „întoarcerea în rai" mai mult decât la proza fantastică a lui Eliade, păcătoşii care înţelegem bine de ce Sebastian n-a renunţat la prefaţa lui Nae Ionescu („fiindcă i-am promis şi mi-a promis-o"), subversivii care, cândva, prin '85, am pus ca motto la o „Logică", a noastră, două gânduri ale lui Sebastian şi Noica. Iat-o:

„Lungă discuţie politică la Mircea, la el acasă. Imposibil de rezumat. A fost liric, nebulos, plin de exclamaţii, interjecţii, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declaraţia lui - în sfârşit leală - că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazu, Ştefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hasdeu au fost la timpul lor gardişti. Mircea îi cita de-a valma. Altminteri n-aş putea spune că n-a fost amuzant... (*) S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea. De aceea e bine să spun încă o dată că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta ca nu cumva să le uit. Şi poate într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite pentru ca să-i pot citi această pagină lui Mircea şi să-l văd roşind de ruşine.

<note>
* Şase rânduri pe care nu le pot reproduce; sunt insuportabile.
</note>



Să nu uit, de asemenea, explicaţia pentru care el aderă cu atâta inimă la Gardă: Eu întotdeauna am crezut în primatul spiritual! Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivităţi aşa de catastrofale!"
Faţă de intensitatea de aici care stinge orice pamflet, orice caricatură - cu aceşti trei timpi ai emoţiei: amuzamentul în faţa enormităţii, rigoarea în neuitare, speranţa în ruşinea care-i va mântui prietenul căruia îi mai dă şansa naivităţii - toate studiile, articolele, polemicile acestor zile („de-ajuns de liniştite"!?) în jurui „Culpei", îmi apar reci, de o raţionalitate veştedă şi vlă-guită, de un patetism revanşard, mişcat de superiorităţi false şi inutile, menţinând catastrofa petrecută în sensibilitatea noastră, a celor care nu putem gândi şi scrie fără Sebastian şi Eliade, fără Ionesco şi Cioran. (Sunt exact 60 de ani de când scena aceasta s-a desfăşurat în Bucureşti, Malraux aprecia că atâţia, 60, ar fi necesari pentru a deveni un om.) Şterg paranteza şi mă întorc la Jurnalul lui. Mă priveşte.

*(„Dilema", 209, 24-30 ian. 1997)*



**<titlu> ADEVERIREA UNUI MIT**
**<autor> Dan C. Mihăilescu**
**De două... zeci de ani**

Nu cunosc în ce măsură ideea existenţei şi publicării Jurnalului lui Mihail Sebastian a preocupat scriitorimea bucureşteană a anilor '50-'70, dar ştiu sigur că, de la tulburătoarele pagini prefaţate de Nicolae Manolescu în nr. 2/1976 al revistei Manuscriptum, această carte a căpătat în ochii aşteptărilor noastre pur şi simplu proporţii de mit. Fragmentele - accentuat literaturizate, în moda gidiano-autenticistă a momentului - tipărite de autor în Cuvântul (1929), Azi (1933), cele apărute în octombrie 1945 în Revista Fundaţiilor Regale, la câteva luni după moartea autorului, prin grija - crede Leon Volovici - lui Al. Rosetti, şi chiar paginile cuprinse de Vicu Mândra în ediţia de Opere alese - M. Sebastian, din 1962, nu au putut rivaliza nici pe departe, ca ecou în conştiinţa literară, cu extrasele din Manuscriptum. Acolo, Mircea Eliade legionariza orbeşte, în spiritul anilor 1934-1941, iar studentul Gogu Rădulescu (înaltul demnitar comunist de mai târziu) era bătut cu funia udă de studenţi gardişti în căminul mediciniştilor de pe cheiul Dâmboviţei.
Cel puţin de atunci, Jurnalul lui Mihail Sebastian s-a înscris în mintea celor atraşi de farmecul

sulfuros al Generaţiei '27 ca un document extraordinar, nu atât al autorului, cât al epocii în sine, drept mărturia cea mai vie şi, poate, mai fidelă - chit că adesea controversa-bilă şi, oricum, imperios supusă nuanţărilor contextuale - asupra opţiunilor politice antinomice (roşu/verde) ale generaţiei „Criterion". Ba chiar îndrăznesc să spun că, dacă nu public, în orice caz la nivelul vieţii literare „din subterană" (bârfa, şuetele, cotloanele obştii, lumea tele-fonică ş.a.m.d.), publicarea acelor pagini din Manuscriptum a reeditat - în chip specific, desigur -, scandalul romanului De două mii de ani.

51

Naţionaliştii, aflaţi în ofensivă la acea dată, au văzut în apariţia din Manuscriptum o contraofensivă a stângii europenizante, un atac al partidei liberale - Gogu Rădulescu. Unele cercuri evreieşti de esenţă sionistă condamnau readucerea în prim-pian a renegatului Sebastian, atât de înfocatul admirator a! antisemitului Nae Ionescu , eseistul fascinat de personalitatea lui Mircea Eliade, „trădătorul cauzei" ş.a.m.d., deşi, pe de altă parte, se bucurau de resuscitarea, fie şi numai în lumea literară, a cauzei respective. Alte cercuri evreieşti, de orientare asimilistă, exultau în faţa redeschiderii dosarului dreptei româneşti interbelice, cu toate că, în particular, fascinaţia lui Sebastian faţă de tot ce a însemnat pentru scriitor ziarul Cuvântul, din 1927, până la uriaşul scandal culminat în volumul Cum am devenit huligan, însemna o pată de neşters pe obrazul etnic. Una echivalentă, dacă vrem, cu trecerea lui N. Steinhardt la schimnicia ortodoxă: dacă un gest precum creştinarea lui Savin Bratu nu a mai produs nici un zgomot, dată fiind ca-şi-marginalizarea autorului, urmată „oportun" de dispariţia fizică a acestuia la cutremurul din 1977, devenirea lui Steinhardt întru monahul Nicoiae de la Rohia continuă să fabrice în egală măsură satisfacţie şi adrenalină în fundamentalismul ambelor tabere. Fiecare parte se consideră când trădată, când slujită, cu egală îndreptăţire!

**<titlu> Câştigând din pierdere**

Cum să vezi în Sebastian un învingător? Proza lui, în afară de romanul De două mii de ani, cu totul altfel inseriabil - respectiv Oraşul cu salcâmi, Accidentul, Femei - stă, oricât de mult am nuanţa lucrurile, la umbra verdictului călinescian din Istoria literaturii: „sensualism rece, lucid, cultivat cu exactităţi de geometru.

52

Talentul artistic pare a lipsi, totuşi ca prozator scriitorul posedă o ritmică vie si o frază echivocă, de o maliţie imperceptibilă". Definit îndeobşte ca „autorul piesei Steaua fără nume", Sebastian nu mai poate face (nici cu Jocul de-a vacanţa sau Ultima oră) săli pline decât, poate, graţie vreunei distribuţii formidabile.
Şi atunci? Să căutăm locul real al lui Sebastian în cultura română doar în... prefaţa lui Nae Ionescu la De două mii de ani ?!? Ei bine, tot pierzând la capitolul estetic, Sebastian a câştigat sistematic, în istoria ideilor româneşti, la morală şi în plan eseistic. Am mai spus-o, în urmă cu vreo zece ani, când am comentat cartea Dorinei Grasoiu, M. Sebastian sau ironia unui destin: registrul ideilor, fie ele „gingaşe", fie agreste, este zona tare a scriitorului, jocul confluenţelor, de la Proust la Zarifopol, de la Gide la Mircea Eliade şi Anton Holban. Amestec de cronică sobră şi eseu sprinţar, de rece verdict profesional şi sensibilitate asociativă, publicistica lui Sebastian (la Cuvântul, Rampa, Revista Fundaţiilor Regale, Viaţa Românească, Vremea, L'Independance Roumaine, Azi, Reporter, Tiparniţa literară etc.) vorbeşte atrăgător spiritului postmodern, pasionat, acesta, de mixajul genurilor şi stilurilor. Din acest unghi, un singur

mare rival: Mircea Eliade.
Esenţial ca personaj literar în cuprinsul Generaţiei '27, unde face figură teribilă, ca „hârtie de turnesol", „soluţie revelatoare" şi „ţap ispăşitor", Sebastian îşi va cuceri definitiv locul în literatura română abia (şi numai) o dată cu tipărirea integrală a jurnalisticii sale (vor fi cam şapte volume, primul tom a apărut la Minerva, sub îngrijirea Corneliei Ştefănescu, în 1994, şi cuprinde anii 1926-1928) şi după consumarea tuturor efectelor posibile ale Jurnalului de acum. Steaua lui Sebastian e în creştere, în paralel cu steaua lui Eliade şi Cioran, a lui Noica şi Eugen  Ionescu, cu toate că unii dintre aceştia...

53

pierd prin tocmai ceea ce câştigă, adică prin postumul discipolat păgubos, ori prin înrolarea lor fără voie sub flamuri ce se vor triumfale, dar sunt de mult roase de molii.
Să mizezi totul pe roman şi teatru pentru a te vedea reprezentat în postumitate, în primul rând prin scandal spiritual şi doctrinar, iar în al doilea rând prin ceea ce ai considerat a fi un simplu gagne pa/n efemer (publicistica) şi o suită de fişe pentru o eventuală răzbunare estetico-etică (jurnalul) - iată un destin deloc singular, dar deloc obişnuit. „Ironia" acestui destin cum i-a spus Dorina Grăsoiu, continuă.

**<titlu> Mistere, presupoziţii, realităţi**

De ce apare abia acum această carte, scoasă din ţară, aflăm acum, încă din 1961 şi ajunsă la loc sigur, în Israel? Legenda, aşa cum am apucat-o eu, spunea că Benu, fratele scriitorului, refuza cu încăpăţânare publicarea (în străinătate, fireşte, în România comunistă aşa ceva fiind de neimaginat) din două motive. Primul: excesul admirativ al tânărului Sebastian faţă de Nae Ionescu , până în ultima zi de viaţă a acestuia (să ne amintim şocul pe care îl generase continuarea colaborării lui Sebastian la Cuvântul, după schimbarea de macaz, filolegionară, din noiembrie 1933, a Profesorului; De două mii de ani avea să apară în 1934). Şi al doilea: criticile aduse atât conducerii comunităţii evreieşti, cât şi cercurilor sioniste, pentru unele atitudini din anii războiului, de coabitare umilitoare cu regimul antonescian. Unii erau speriaţi că familia scriitorului va jumuli textul original, ceea ce - dacă ne uităm la ce-a mai rămas din însemnările lui Carol al II-lea - ar fi fost curată barbarie, condamnând aproape la inutilitate lectura. Alţii incriminau accesul selectiv la text şi circulaţia trunchiată, „pe ochi dulci" a acestuia.

54

(Eu însumi am văzut nişte pagini dactilografiate la Ov. S. Crohmălniceanu, după cum am auzit, de la B. Elvin, Z. Ornea sau Radu Cosaşu, tot felul de lucruri desprinse cu dichis din Jurnal.)
Ce rămâne din toate aceste temeri? Pe cine şi de ce mai supără acum notaţiile lui Sebastian? Făcând neapărata menţiune că mitul se relevă a fi într-adevăr o realitate valorică indiscutabilă (lectura cărţii nu conduce nicidecum la tradiţionala dezumflare generată de publicarea unui manuscris interzis zeci de ani, ci dimpotrivă), trebuie spus că ambele spaime sunt aproape lipsite de suport.
Întâi, că din fascinaţia resimţită faţă de Nae Ionescu la modul cvasi-visceral, în anii debutului, aici n-a mai rămas decât atracţia faţă de un personaj demonic, ludic şi imprevizibil. Nici vorbă de atracţia „victimei" pentru „călău" ş.a.m.d., de cine ştie ce complexe freudiene corectate prin anumite teorii ale lui Jung ori de faimoasa „ură de sine" iudaică!
Pentru Nae  Ionescu , pictorul sebastianic rezervă exclusiv rama cabotină („combinard,

şmecher"), oportunismul politic versatil („da, aşa era atunci, a răspuns el imperturbabil. Acum e cu totul altfel. Atunci era un moment spiritual - acum e unul politic", p. 40), mângâiat nostalgic în amintire („vechiul meu Nae Ionescu , limbut, abil, copilăros si din când în când şmecher", ianuarie 1938). Şi totuşi: „Este fără îndoială cel mai interesant si mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întâmplat si se vor mai întâmpla - în stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu si să mă dezamăgească în ce priveşte calităţile lui de inteligenţă" (iunie 1935). în plus, când T. Vianu îi face „într-un sfert de ceas procesul lui Nae, cu extremă violenţă (nu de vocabular), îi contestă orice originalitate, îl crede un reprezentant al lui Spengler" ş.a.m.d. (14 martie 1936), Sebastian parează exact: „Se poate. Nu ştiu. Dar e ceva demoniac în Nae – şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară".

55

În fine, rândurile din 16 martie 1940: „Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu , două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viaţa mea, acum -de abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins si - dacă nu mi-ar fi greu s-o spun -ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puţin noroc. Ce insolent, ce Jignitor mi se pare succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat si triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărăscu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv si preşedinte la S.S. R. Corneliu Moldovanu are premiul naţional de literatură si dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepţii... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt".

Nimic deplasat, nimic „fanatic" în acest sobru, delicat şi precis regret al fostului învăţăcel, la moartea mentorului! Cine condamnă sentimentul în numele doctrinei, cine confundă recunoştinţa cu orbirea şi elogiul întemeiat cu encomiastica seacă, acela n-are ce căuta în relaţiile Nae Ionescu - Mihail Sebastian.

Cât despre anume, posibile, încordate raporturi ale scriitorului cu comunitatea condusă de Zissu şi Filderman, nici o grijă. De altminteri, aşa ceva ar fi fost de un absurd atroce în România anilor 1940-1943, când măsurile antievreieşti nu ţineau cont de diferenţele de credinţă, profesie şi tactică (poate numai de diferenţele socio-financiare!). Ici şi colo câte-o împunsătură, la rabinul Alexandru Safran predicând în templu („stupid, pretenţios, eseistic, gazetăreste, fără adâncime, fără seriozitate, f ară patimă. Doar lumea plângea - si eu însumi aveam lacrimi în ochi", 22 sept. 1941), la familia Zissu (p. 408), la spiritul gregar şi obraznic al imposturii care se iluzionează că etnicul dă valoare şi impunitate nonvalorii estetice (1 sept. 1944: „Am asistat dezarmat la constituirea «sindicatului scriitorilor evrei», cu Benador, Călugăru si Emil Dorian în frunte.

56

Figuri necunoscute, nume inexistente - un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiţii, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentaţie"). Şi câte-o indignare - exagerată, zic eu -cum e cea faţă de spectacolele de revistă date la Baraşeum în 1942 („am fost umilit de vulgaritatea textului si a publicului. E oare posibil ca evrei care au trăit si trăiesc atâtea crâncene tragedii să scrie, să joace, să asculte si să aplaude asemenea mizerii?", p. 444 şi din nou, la p. 473, în septembrie acelaşi an: „Moartea e lângă noi - si noi avem un teatru evreiesc, cu fete decoltate, cu jazz, cu cuplete, cu bancuri, cu goange. Unde e realitatea? Spectrul trenurilor plecate spre Transnistria mă urmărea mereu"), în sfârşit, de notat neapărat reacţia de instinctiv dispreţ faţă de „imbecilitatea îndoctrinată" a comuniştilor de la România liberă, în 31 august 1944, la „năvala lui (Alexandru) Graur si a bandei lui, am

înţeles că intru într-o redacţie terorizată de conformism. Nu, nu. Mai bine scriu piese de teatru".
Acestea fiind zise, putem intra liniştiţi în labirintul cu figuri al Jurnalului.

**<titlu> Trei etaje, sau mai ales subsolul?**

Cum bine observă Leon Volovici, partitura Jurnalului are trei registre: un jurnal intim, „al stărilor interioare, al experienţelor sentimentale", un „jurnal de creaţie" şi „jurnalul intelectual si politic". Acesta din urmă este centrul de greutate al cărţii. Nu atât eul în sine reprezintă coeficientul de interes, insolit şi atracţie, cât imaginea celorlalţi, jocul de răsfrângeri, cu sau fără mască, ale mediului în oglinda povestitorului.
În ciuda voinţei autorului, Jurnalul (plănuit cu auto-expresivitate şi autenticitate literară) ajunge să capteze preponderent prin relaţiile psiho-sociale, prin ceea ce se află în afara Personajului-narator.
Este un paradox şi e, desigur, o nedreptate ca într-un jurnal să interesezi prin ceea ce notezi despre alţii şi nu prin ceea ce deconspiri despre propria-ţi fiinţă. Câtă lume citeşte Jurnalul lui Mihail Sebastian, în primul rând pentru Mihail Sebastian? Dar - s-ar putea ricana pe bună dreptate -, în ce măsură ne mai preocupă literatura lui Mihail Sebastian, ca să fim preocupaţi, în consecinţă, de imaginea eului din Jurnal ? Relaţia este direct proporţională. Cei mai mulţi citesc Jurnalul cu dorinţa de a înţelege „cât mai pe viu" cum s-a petrecut „rinocerizarea" vârfurilor spirituale ale Generaţiei '27 (vor fi dezamăgiţi profund: procesul, devenirea, nu există; există doar efectele propriu-zise, în deplina lor nuditate). Alţii caută în special relaţia lui Mihail Sebastian cu Nae Ionescu sau cu cercurile evreieşti. Cineva mi-a mărturisit că spera să afle aici dovada relaţiilor lui Mihail Sebastian cu... Intelligence Service („că nu degeaba l-au călcat ruşii cu camionul ăla în 1945!"}. Altcineva opinează că ar lipsi din Jurnal perioada 1930-1935: „cum să explici începutul brusc, fără obişnuitele formule incoative, mai ales în cazul cuiva care si-a publicat fragmente de Jurnal încă din 1929?!" (De ce şi cine să fi distrus caietele cu pricina?) În sfârşit, le. o tarabă cu cărţi, vizavi de Spitalul Municipal, am văzut Jurnalul lui Mihail Sebastian (exemplarul oferit spre consultare cumpărătorului potenţial) canonit şi hărtănit, exact la paginile lunii ianuarie 1941, semn că aşteptările vizează numai-decât zonele de scandal istoric. N-o fi drept, însă este o realitate.
Şi totuşi, cuvine-se eului biletul de favoare!

**<titlu> „Superstiţia sincerităţii"**

Un psihanalist grăbit şi (cum altfel de nu) reducţionist va decreta fascinaţia exercitată de „demonicul" Nae Ionescu şi tumultuosul Mircea Eliade asupra lui Mihail Sebastian drept indicii ale unui deficit de personalitate. Mai corect, un exces de anima, în febrilă căutare de animus. Dacă adăugăm atât de adânca familiarizare a lui Mihail Sebastian cu proza lui Proust, estetizarea melomană a existenţei şi frecventarea asiduă (în compensaţie) a literaturii lui Balzac, rezultă un tip feminoid, de mare combustie artistică, un melancolic bo-varic şi cu accent narcisiac, sorbit de mirajul virilităţii. „Citesc Balzac", scrie el în 14 ian. 1943: „uneori mă irită stilul, anumit sentimentalism melodramatic, anumită grandilocvenţă - dar până la urmă vigoarea creaţiei biruie". Sau în 30 iul. 1942: Dreiser, The Financier, „puternic, solid, larg".
Nu ar fi, evident, o viziune fără temei, dar cu siguranţă că a ne opri aici ar fi o greşeală. Adevărul e că omul Mihail Sebastian stă bine la mijloc de drum, la mijloc de animus şi anima. Are o intuiţie, sensibilitate încordată şi puseuri melodramatice, dar şi logică, impetuozitate şi apetit donjuanic; citeşte senzual realitatea, dar o înscrie în tipare de o luciditate fără cruţare. Iar de bovarizat bovarizează în special pe coordonatele creatoare, într-un soi de virilitate

estetică pentru care „superstiţia sincerităţii", cum foarte nimerit i-a spus cineva, reprezintă deopotrivă un crez şi o patimă.
De exemplu, câţi autori şi-ar conferi atât de onest, fie şi în Jurnal, satisfacţia secretă faţă de un act de cenzură la adresa altcuiva (în speţă, un neprieten)? latâ cât de iute şi natural (aproape cu candoare infantilă) notează Mihail Sebastian „prima măsură luată de Cacaprostea (Caracostea, n.n.) la Fundaţie: scoaterea capitolelor privitoare la scriitorii evrei din Istoria lui Călinescu, care se afla sub tipar.

59

Nu m-am gândit mai de aproape şi n-am încercat să-mi analizez ciudatul sentiment de satisfacţie cu care am primit acestea. Fapt e că am râs sincer si că - fără să ştiu de ce - am considerat că mi se face un serviciu" (28 mai 1941).
Interesant este aliajul de impulsuri narcisiace (ale scriitorului) cu lehamitea de sine a omului. Cel dintâi îşi reciteşte în mai 1936 romanul din 1934: „ca excepţia câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer evreu, restul mi se pare excepţional". Şi din nou în aprilie 1939: „am citit astăzi prima parte din De două mii de ani si mi s-a părut foarte frumos". Sau în aprilie 1942: „recitit aseară Oraşul cu salcâmi. Cartea m-a încântat. Ce tânără e", în fine, în iulie 1941: „Am terminat aseară Război ţi pace (...) Ce ridicolă a fost încercarea mea de a face în De două mii de ani o cronică a unor drame care erau încă la începutul lor. Mă va lăsa viaţa să-mi iau cândva, mai târziu, revanşa?"
Omul, în schimb, se autoflagelează adesea: „arta de a-mi complica la maxim viaţa asta nefericită" (30 dec. 1935); „încă o dată a trebuit să deplor temperamentul meu alarmist" (4 apr. 1937); „E oare posibil să am uşurinţa, frivolitatea, lipsa de scrupul de a mă duce la un concert nemţesc în zilele astea amare! Mii de evrei sunt în lagăre de muncă, în fiecare zi, în fiecare ceas alte orori, alte umilinţi ne înconvoaie, ne doboară - iar eu mă duc la Filarmonică!" (19 oct. 1941). A se vedea şi lamentările („suntem - din partea Hechterilor - o familie care are gustul lamentaţiei") frecvente pe tema timpului de creaţie irosit ori a hedonismului auto-distructiv (pp. 155, 249, 252, 426 ş.a.)

**<titlu> O situare dramatică**

Dincolo de omul Mihail Sebastian în sine, Jurnalul reliefează categoria umană - atât de captivantă socio-psihologic - a intelectualului dilematic. Ezitând între antipozi, el este mereu ispitit de contrariul propriei voinţe, atras de tot ce va să zică excepţie, abatere de la normă, erezie.

60

Mihail Sebastian nu se sfieşte să-şi prefigureze ecorşeul.
Drama situării lui în lumea ideilor politice şi literare din România anilor treizeci se întemeiază pe o serie de polarităţi pe care nu mai e cazul să le înşirăm. Destul e să ne amintim că a fost demolat deopotrivă de Nicolae Roşu şi l. Ludo şi să evocăm încă o dată scena întâlnirii dintre Mişu Polihroniade şi Belu Silber sub ochii unui intelectual parizian, relatată în Cum am devenit huligan, acea „frăţie între doi oameni pe care, teoretic, ar fi trebuit să-i despartă zece lumi". Această situare dramatică a lui Mihail Sebastian se poate citi laconic şi limpede în notaţia din Jurnal de la 17 sept. 1939: „Ieri ruşii au încheiat un acord cu Japonia (...) Fericiţi oamenii cu idee fixă! Pentru comunişti, chiar pentru ăştia de la noi, lucrurile sunt încă în ordine si «revoluţia în mers». Orice ar face Sovietele, bine fac. Pentru legionari, victoria germană e acum asigurată si la umbra ei se poate trăi perfect. Dar eu? Eu care nu cred nici

într-unii, nici într-alţii si încerc să judec nu cu premise ci cu fapte? Nu trebuie să-ţi pierzi minţile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ţi spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul e pierdut?" Sunt rânduri absolut memorabile pentru orice încercare de analiză a raportului politică-intelectualitate în spaţiul interbelic.
Aici se deschide filonul profund, pe cât de dureros omeneşte, pe atâta de revelator spiritual, acea zonă tulbure, chinuitoare şi totuşi irepresibil fecundă, a neputinţei de a opta odată şi definitiv pentru o unică situare. „Din momentul în care renunţi să fii singur, totul e pierdut", exclamă Mihail Sebastian (7 apr. 1935) - cuvinte cu valoare de autocondamnare.
Apropo de eterna, proverbiala adaptabilitate evreiască, în septembrie 1941, invariabilul inadaptabil notează: „în jurul meu sunt atâţia oameni (Ficu Pascal, Willy Şeianu, Nene Zaharia, Nene Moritz, Manolovici, Ficu Cabane, losi Rosen...) care sub aceleaşi adversităţi, cu aceleaşi piedici, reuşesc totuşi să-şi facă loc, să câştige bani, să trăiască.



Eu singur mă dau la fund, dezarmat, învins, resemnat, incapabil de un gest, de o sforţare. De prea multă scârbă, de prea multă silă, ca să uit, ca să rabd, ca să mă ameţesc mă refugiez în tot felul de ridicule visuri pe care le urmăresc zile întregi cu ochii deschişi". Pentru ca, la 9 decembrie 1942, pe fondul legislaţiei antiiudaice, al războiului, sărăciei şi umilinţelor de tot felul, spectrul eşecului (temă arhifami-liară... vitaliştilor generaţiei!) să se contureze simplu şi pregnant: „Niciodată poate n-am simţit mai acut, si în acelaşi timp, sentimentul că sunt un om sfârşit si dorinţa deznădăjduită de a reveni la viaţă. Erau în mine - sunt încă în mine - aptitudini de fericire - un anumit elan, nu ştiu ce lirism, o mare încredere în lumină, în seninătate, în viaţă, o anumită căldură, o nesfârşită putere de a Iubi... si toate, toate au fost înăbuşite, ruinate, pierdute. E un blestem care mă urmăreşte de departe. Războiul e o catastrofă care uneori copleşeşte - si mă face să le uit - nefericirile mele vechi, dar alteori le adânceşte, le subliniază, le menţine treze, ca pe nişte răni mereu sângerânde".
Fixat inexorabil între hotare, Mihail Sebastian deploră atrocităţile soldaţilor ruşi în Bucureştii lui septembrie 1944, însă exclamă cumplit, ca un Iahveh răzbunător: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, frivol, e o provocare pentru o armată care vine dintr-o ţară pustiită (...) Ruşii sunt, în definitiv, în dreptul lor. Dezgustători sunt localnicii - evrei si români de-a valma". Pe de altă parte, intuieşte bine că „în tabăra lor (a legionarilor, n.n.) este mai multă orbire decât farsă si poate mai multă bună-credinţă decât impostură", iar în septembrie 1939, după executarea a peste 250 de legionari ca represalii pentru asasinarea iui Armând Călinescu, notează aiurit:



„Nu pot judeca politic drama asta. Sunt omeneşte îngrozit. Ştiu bine că toţi oamenii ăştia, toţi laolaltă si fiecare în parte, ar fi asistat nepăsători la o teroare legionară si ne-ar fi ucis cu cea mai mare nepăsare. Totuşi, totuşi, mă simt trist, bătut, cuprins de un dezgust amar", însă acelaşi om ajunge să exclame înfiorător, la 8 septembrie 1944, cu tonul imprecaţiilor profeţilor biblici, o grozăvie precum aceasta: „Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra - pe o balanţă ideală a justiţiei - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat". Ai zice că ai în faţă un Cioran în plină ieremiadă, pledând însă pentru un absolut pe invers...

<titlu> Alte piste

Înainte de-a ne livra cu voluptate cazuisticii repertoriate în Jurnal, suntem datori a semnala

încă o direcţie fertilă a acestuia. Ea vizează - în ciuda accentului pur existenţial - tensiunea literară ce caracterizează paginile strict evreieşti şi pe cele integral dedicate mersului războiului (mai ales analizele geo-politice).
Toată acea înşiruire de măsuri antiiudaice, făcută cu sufletul la gură sub obsesia deportării, a lagărului, a morţii (toţi evreii la curăţatul zăpezii, încă un tren cu deportaţi, evreii nu au voie să angajeze servitori, sunt obligaţi să plătească atâtea miliarde despăgubire, să-şi predea schiurile pentru vânătorii de munte etc.), ca şi „jurnalul de front imaginat", ca să-i zic aşa, compun un fel de carte în carte, de foarte amară expresivitate. Legată de acesta din urmă este pista analistului politic Mihail Sebastian. Cine doreşte poate să vadă (şi) aici influenţa stilului Nae Ionescu , dar nu e neapărată nevoie să ne angajăm în comparaţii. Doar două exemple pentru a dovedi sagacitatea comentatorului:

63

nota de la 23 aug. 1939, pactul Hitler-Stalin („Dacă partida europeană care se joacă acum ar fi o piesă de teatru, intriga ar fi excelent condusă. Ruşii plătesc un an mai târziu lovitura de la Munchen - si o plătesc cu reversul monedei. Totul e de o simetrie perfectă, în septembrie 1938 Anglia şi Franţa se înţelegeau cu Hitler peste capul Rusiei si împotriva ei. În august 1939 se înţelege Rusia cu Hitler peste capul Franţei si Angliei, în septembrie 1938 preţul imediat pe care-l încasa Hitler era Cehoslovacia. Acum e Danzigul...") - şi cea din 13 apr. 1941 (citez doar finalul: „La Moscova, două fapte interesante, mai mult cu semnificaţie ascunsă decât prin ele însele: protest oficial împotriva intervenţiei maghiare în Iugoslavia si pact de neutralitate cu japonezii. Un război germano-rus devine posibil").
În sfârşit, istoricul literar va extrage proiectele literare eşuate ale autorului (un volum despre Romanul românesc, v. pp. 52 şi 169, Culise, p. 62, piesa de teatru Libertate, pp. 321, 328, un „mare roman" care să cuprindă viaţa socială românească din 1927 în 1941, v. p. 419, ori un eseu „Shakespeare", v. p. 531), după cum istoricul propriu-zis va regreta laconismul de la 23 august 1944: „noaptea de miercuri spre joi -petrecută, cu Pătrăscanu, Belu si atâţia alţii, imediat după lovitura de stat, în casa din Strada Armenească («casa istorică») - a fost noaptea de delir". Dar va şi închide un ochi, cu duioasă tristeţe, citind la 19 nov. 1944: „Azi dimineaţă am trecut cam 10 minute prin expoziţia lui Siegfried. Lemnaru, Comarnescu, Muşatescu, Argintescu! Vorbeau despre tot felul de «chestii», de redacţie, de culise. E un balcanism grotesc. E o lume care nici măcar nu mă amuză. Nu, nu, nu, nu. Trebuie altceva, altceva, cu totul şi cu totul altceva". (Din păcate, avea să aibă dreptate, o dată mai mult.)
Am vorbit până acum despre Jurnalul lui Mihail Sebastian ca „legendă" a lumii literare şi despre figura autorului aşa cum, voluntar sau inconştient, se desenează ea în carte.

64

Acum, la final, avem a ne delecta cu făpturile pe care - coleric sau flegmatic, înverşunat, plictisit, amuzat sau cu gând răzbunător - Mihail Sebastian le aşează în bătaia puştii.
Dar, înainte de toate,

**<titlu> Un avertisment**

Mi l-a impus o experienţă avută în ultima săptămână. Este vorba de o cerinţă elementară a receptării literaturii memorialistice: cea de a nu absolutiza niciodată nici o afirmaţie a autorului, ci de a lua totul cum grano safe. De a nu hiperboliza anecdoticul, de a nu generaliza întâmplătorul, a nu decreta ca regulă excepţia.
Un tânăr la care ţin mult şi care până acum îmi împărtăşea admiraţia faţă de Mircea Eliade, ca

geniu publicistic al tinerei generaţii interbelice, mi-a declarat cu aprigă tristeţe că „a lichidat" cu Eliade: „cine-l face pe Eminescu legionar si-l vede pe Ştefan cel Mare ca precursor al lui Codreanu n-are-a face cu marea cultură". {Se referea la nota din 2 mart. 1937: „Lungă discuţie politică cu Mircea, la el acasă (...) iubeşte Garda, speră în ea, aşteaptă victoria ei. ban Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazu, Ştefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Haşdeu - cu toţii au fost la timpul lor gardişti. Mircea îi cita de-a valma", între paranteze fie spus, ideea nu era deloc nouă, circula bine mersi încă din epoca iorghismelor de la 1906, ca şi în pledoariile lui A. C. Cuza, la Păulescu etc. Ea reitera în chip specific în Bucureştii anilor '30 obsesia precursorilor, corelată cu cultul eroilor, pe care o avea la acea dată toată Dreapta europeană, de la Wotan-ul Walhalei naziste la Vercingetorix-ul lui „Action francaise".)

65

Sunt de citit în afirmaţia tânărului nostru o nedreptate amarnică, un reducţionism atroce şi o flagrantă încălcare a legii relativului şi contextualizării, ce constituie esenţa abordării corecte a oricărui act memorialistic, fie făcut, acesta, sub imperiul clipei prezente, fie prin aburii nostalgiei evocative. Cel care extrage o afirmaţie de moment a cuiva dintr-o mulţime de reacţii subiective ale altcuiva, ridicând-o la rangul supremului adevăr obiectiv, cade în ridicola eroare a celui pentru care, de pildă „Luceafărul" eminescian este un monument de agramatism, datorită pleonasmului „cobori în jos". Totul, absolut totul dintr-o operă memorialistică trebuie luat cu precauţie, cu cât mai mulţi bemoli la cheie, trebuie coroborat cu alte şi alte date şi lucrări mai mult sau mai puţin asemănătoare. Fiecare parte trebuie gândită în funcţie de întregul evenimentului, de întregul personalităţii respective, în funcţie de momentul istoric precis etc., pentru ca, în final, oricât de ispititor s-ar îmbia afirmaţia tranşantă, ea să fie privită prudent, pipăită cu mefienţă, înregistrată cu atenţie, desigur, însă niciodată în numele definitivului.

**<titlu> Un Eliade inconfortabil**

Chiar eşti în stare să părăseşti un munte, de frica unei trecători pe lanţuri? să renunţi la urcuş din cauza unei ploi trecătoare? l-am întrebat pe tânărul de care vă spuneam. Chiar aşa se aruncă un autor extraordinar, un savant, o erudiţie, un sistem, o lume de idei, o voinţă excepţională de construcţie spirituală - din cauza unei juvenile rătăciri întru impetuozitate şi autoafirmare? Eliade apare aici biciuit de o neînţelegere aproape direct proporţională cu iubirea pe care i-o purta Mihail Sebastian, cu toate că prietenia acestuia din urmă abia dacă se alterează pe firul evenimentelor. De acord că reacţiile lui Eliade erau departe de ce-ar fi fost de presupus din partea unui campion al „primatului spiritual", dar Mihail Sebastian nu vrea - şi, practic, nu putea, n-avea cum - să le judece la rece, să le dezumfle virulenţa de circumstanţă şi să le cureţe păienjenişul umoral.

66

Nu trebuie să uităm nici o clipă singularitatea poziţiei lui Mihail Sebastian în contextul de atunci al Generaţiei; să fii evreu în plină nazificare a conştiinţelor, să nu alegi calea comunistă a atâtor coreligionari şi să aştepţi lagărul sau moartea, în vreme ce toţi prietenii tăi aşteaptă să fie numiţi sau aleşi pe culmile succesului -iată o condiţie deloc invidiabilă. Mihail Sebastian relatează totul la cald, sub imperiul emoţiei şi în dezinteresul (legitim) faţă de ceea ce era un dozaj aproape indiscernabil de oportunism, nebunie a clipei, convingere doctrinară, tactică electorală, avânt gerontofob de „seif made men" plini de virilitate, poftă de afirmare şi schimbare socială ori pură vanitate.

Dar ceea ce nu avea cum să facă Mihail Sebastian suntem obligaţi să facem noi, dacă, fireşte, vrem să înţelegem pe dinăuntru lucrurile, şi nu să vituperăm din principiu. De exemplu, afirmaţia lui Eliade cum că „toţi marii creatori sunt de dreapta " (27 nov. 1935) e catalogată de Mihail Sebastian ca „o pură enormitate", cu toate că nu puţină lume bună şi-a dat osteneala să argumenteze această poziţie. Ca să dăm doar un exemplu, relativ recent şi la îndemână, Leon Volovici tocmai un astfel de „inventar" în cultura română face în volumul său despre Ideologia naţionalistă şi „problema evreiască" m România anilor '30 (Humanitas, 1995). Cu minime excepţii, literatura română, de la Maiorescu, Alecsandri, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă şi Slavici, până la lorga, Pârvan, Rebreanu, Eliade ş.a.m.d. a lucrat în spiritul Dreptei. Nu-i locul acum să insistăm şi nici să începem nuanţările. Important este să subliniem caracterul notei lui Mihail Sebastian la respectiva aserţiune a lui Eliade: „Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controverse politice» cu el".

67

În acest sens, a se vedea si reacţiile de la 2 mart. 1936, 25 sept. 1936 („Îl voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita oare tot ce e tânăr, copilăros, sincer în el? Nu ştiu. Simt între noi tăceri jenante, care ascund numai pe jumătate explicaţiile de care fugim"), din 2 mart. 1937 („Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivităţi aşa de catastrofale!"), 17 dec. 1938, 25 sept. 1939, ori atitudinea temperată de la vizionarea Iphigeniei (6 mart. 1941), faţă de neguroasele aşteptări notate la 12 febr. 1941.

**<titlu> Aureolaţi fără aură**

Surprinşi în stop-cadre semnificative sunt Petru Comarnescu, în duios mercantilism (7 sept. 1935) şi jubilaţie politică („crede că rusii vor fi învinşi, că englezii vor încheia o pace de compromis si că germanii vor organiza Rusia. Mi-a vorbit despre primejdia slavă, de care numai Hitler ne poate salva"; 19 sept. 1941), Radu Cioculescu (11 oct. 1936), Max Blecher (20 dec. 1936), M. Ralea (plecarea lui de la ţărănişti: „explicaţiile lui mi se par insuficiente pentru a acoperi o trădare", 12 apr. 1938; „oribile vremuri trăim" se lamentează el în 17 oct. 1938 - „numai că jena asta nu-l împiedică să fie complice", adaugă, lucid, Mihail Sebastian), F. Aderca („deplоră moartea lui Codreanu, care a fost un mare om, o apariţie genială, o forţă etică fără seamăn", 7 febr. 1939, v. şi 17 mai 1941 sau, la 19 mai 1941: „afirmă că (Dumitru) Groza si (Viorel) Trifa sunt comunişti si se află la Moscova"). Mai putem vedea, între alţii, un Pamfil Şeicaru „dezgustător, porcin. Mi-e silă £/ scârbă că am stat de vorbă cu el" (5 iun. 1944), un Petre Ţuţea mofluz dar cu fair play, ia 4 iun. 1943 („simte că partida lui a pierdut si atunci se refugiază în metafizică:

68

«Europa e un coteţ. Mi-e scârbă de europeni»"), o Martha Bibescu „mare actriţă" (22 mart. 1943) sau un Dragoş Protopopescu, onest în gri ca şi în verde („Un legionar laudă spiritul Angliei în faţa unei săli de studenţi - si ei legionari în fapt, sau numai virtual - dar acest lucru nu înseamnă pentru ei nimic. Nu simt nevoia nici să se revizuiască, nici să renunţe, nici să reziste", 17 nov. 1943).
În ce-l priveşte pe Paul Zarifopol, aici apare negru pe alb ceea ce bârfa literară colportează de mult, cum că „se pare că a murit în braţele unei femei - Lisette Georgescu" (24 iun. 1936). Memorabilă este scena cu Marietta Sadova şi Zelea Codreanu, de la 22 oct. 1936, ca şi episodul financiar cu A. L. Zissu (21 şi 25 dec. 1941, plus 15 ian. 1942), doi versanţi cu

umilinţe echivalente.
În fine, istoricul Generaţiei '27 va conspecta negreşit fericirea unui Cioran corect (deşi cam simplist) rezumat la acea oră („un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăţi si cu o dublă doză de cinism si laşitate, amuzant reunite"), proaspăt numit ataşat cultural la Paris (2 ian. 1941), prezenţa unui Eugen Ionescu , inutil ciupit pentru preocuparea „de a fugi cât mai repede din ţară, ca să fie la adăpost" (8 ian. 1941) şi o serie de scene cu C. Noica, de un pitoresc tragicomic, în 30 ian. 1937, Noica îl aşteaptă pe Mihail Sebastian pe peronul gării din Sinaia. Portret suspect de pozitiv („extraordinara lui delicateţă, gestul lui onctuos, vorbirea lui măsurată: ce admirabil exemplar de om. Mă simt grăbit, vulgar, insensibil lângă el") pentru a nu-i simţi pulsând maliţia sub piele. O lună mai târziu, stupoare: Noica îi livrează lui Mihail Sebastian, sosit just in time, o proaspătă cucerire erotică, din două motive: „decizia de principiu de a nu o înşela pe Wendy (si) faptul că în acea zi are loc la Bucureşti înmormântarea lui Moţa si Marin, fapt prea grav pentru ca el - Dinu Noica - să-si permită a fi în aceeaşi zi aşa de frivol". La 17 dec. 1938, Mihail Sebastian notează laconic, dar comprehensiv în subtext:

69

„Dinu Noica îi trimite de la Paris lui Comarnescu o scrisoare prin care îl anunţă că, în urma uciderii lui Codreanu, el s-a decis să devină legionar si că, în consecinţă, consideră reziliate toate contractele pe care le are cu Fundaţiile Regale, îl recunosc foarte bine pe Dinu Noica".

**<titlu> Câteva bufonerii şi acelaşi avertisment**

Cine „iese" neaşteptat de rău din Jurnal este Camil Petrescu.
Lasă că nici în Agendele literare ale lui E. Lovinescu nu iese altfel: o megalomanie agresivă pe fond isteroid, ar suna, crud, diagnosticul. Aici, însă, domină, cum era de presupus, cofe-ul antisemit, la care Mihail Sebastian tresare chiar şi atunci când Camil pronunţă truisme specifice epocii, de genul: „Comunismul ce altceva este decât imperialismul evreilor?" (25 iun. 1936). „Ieri, convorbire antisemită cu Camil, mai antisemit decât oricând" (22 febr. 1937). Camil Petrescu rusofob cu dreptate („Numai Germania ne poate apăra în contra ruşilor, în definitiv, ceea ce trebuie să dorim noi este să nu fim împărţiţi", 3 dec. 1939), dar şi omul convins că numai el ar putea organiza eficient... apărarea antiaeriană a Capitalei (5 sept. 1939), ori pledând pentru formarea unei Regiuni autonome evreieşti în Birobidjan (26 iul. 1941). în sfârşit, verdictul glacial de la urmă (5 sept. 1944): „Camil Petrescu, livid, înspăimântat, se agaţă cu naivitate de mine, de Belu. Mi-e milă de el. E sperios până la descompunere. Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. El, bietul Camil, se disculpă. Asta a făcut mereu, si sub Carol II, şi sub legionari, şi sub Antonescu: s-a disculpat".
Iar dacă tot am pomenit de voi. II din Agendele lui E. Lovinescu (unde, ce-i drept, nu prea lipsesc bobitele de piper la adresa unor scriitori evrei), iată-l pe criticul atât de constant hulit la extrema dreaptă de-a fi campionul spiritului iudaic în literatura română agăţat de Mihail Sebastian la capitolul „mici trăsături antisemite".

70

„Vorbeam despre Grindea - notează Mihail Sebastian la 12 febr. 1941 - si despre mirarea mea de a-l vedea reuşind la Londra. - Ei, rassa, rassa! zice el râzând si totuşi foarte convins". Aici susceptibilitatea îl face pe autor să exagereze, dacă nu cumva se răzbună fostul polemist de la Cuvântul, cel care îl ataca pe Lovinescu în 1928, apropo de incompatibilitate cu „noua spiritualitate". Fiindcă, în fond, ce mare taină şi ce mare păcat că Miron Grindea fusese ajutat

de cercurile evreieşti londoneze? Şi de unde „trăsături antisemite" în respectiva presupoziţie a criticului? (Pentru a înţelege just chestiunea „rasială" la Lovinescu v. cartea lui Leon Volovici mai sus citată, p. 182 ş.u.) Ştiu că iar am exagerat cu descriptivul, dar nu se putea altfel. Dacă nu prin calitatea comentariului, încai prin cantitate să omagiezi această carte, care va avea, fără îndoială, un viitor pe măsură, (între timp, din cronica lui Z. Ornea din Romanţa literară nr. 515-11 febr. 1997, văd că, totuşi, riscul dispariţiei unor pagini, de care vorbeam săptămâna trecută, n-a fost simplă legendă: „... a/ungând (manuscrisul, n.n.) în arhiva muzeului Yad Vasem din Ierusalim. Acolo, se pare, a cam fost cenzurat...", afirmă Z. Ornea, ducând mai departe episodul pierderii „câtorva pagini" în timpul „deturului necesar în Israel", de care pomeneşte Gabriela Omăt în Nota ediţiei, p. 14.)
Îmi revăd fişele şi dau peste două enormităţi (frenezia Generaţiei '27 de a bubui cu oiştea-n toate gardurile), care mă fac să reiterez avertismentul cu care am început pagina de faţă: Mircea Eliade, citat la 6 nov. 1936: „Prefer o Românie mică, cu provinciile pierdute, dar cu burghezia si elita ei salvate, decât o Românie mare proletară" (iniţial, Mihail Sebastian scrisese: „sovietizată"). Şi Cioran, citat la 25 ian. 1941: „Legiunea se şterge la cur cu ţara asta". Absolutizări de moment în „stilul casei", strigăte exasperate şi discutabile la infinit, tipicele verdicte aruncate pe masă în momente dure, dar care, decupate din context şi etalate ca drapel, pot face rău imens. Ar fi păcat ca numai ele să circule, să „intre în folclor".



Să sperăm că până la urmă toată lumea - dreapta, stânga, pe scenă şi din culise - va înţelege adevăratul mesaj - şi ultimul - al lui Mihail Sebastian, cel perfect ipostaziat în rândurile din 13 dec. 1944: „Aflu că a murit Nina Eliade. Un val de amintiri se ridică din trecut. Odăiţa ei de sus, din Pasajul Imobiliara; maşina de scris la care a copiat aproape în acelaşi timp Maitreyi si Femei; vizitele de seară în mansarda lui Mircea din Strada Melodiei; neaşteptatul lor amor (...) cununia lor civilă, în taină (...) anii noştri de prietenie frăţească - si pe urmă anii de confuzie, de destrămare, până la ruptură, până la duşmănie, până la uitare. Totul e mort, dispărut, pentru totdeauna pierdut".
*(„22", nr. 4, 5, 6/1997)*



**<titlu> EVREITATEA MEA**
**<autor> Vasile Popovici**

Editura Humanitas a dat la iveală un text excepţional, timp de o jumătate de secol necunoscut -Jurnalul lui Mihail Sebastian din perioada 1935-1944. Cu asemenea apariţii, ce altădată ar fi fost cu desăvârşire de neimaginat, ai în sfârşit sentimentul că libertatea de expresie nu s-a dovedit zadarnică pentru scriitorul român surprins fie cu sertarul gol, fie într-o postură de imobilitate descumpănită. Jurnalul acesta nu e însă o pagină de literatură, încă una. E, pentru a folosi expresia lui Mircea Mihăieş, o carte crudă: un document tulburător, în stare să te zguduie cu sărăcia dramatismului cotidian reluat şi amplificat timp de un deceniu.
Mihail Sebastian aduce în paginile sale mărturia evreului din perioada cea mai neagră a extremismului românesc de dreapta şi a războiului al doilea. Citindu-l, e peste putinţă să rămâi acelaşi. Problema evreiască devine problema ta. O imensă ruşine se întinde peste o întreagă perioadă din cultura şi istoria naţională, iar umbra ei te acoperă şi pe tine. Nu puteai bănui, în ciuda atâtor cărţi parcurse despre Holocaust, că răul a fost atât de adânc şi că, din traversarea tunelului, oameni şi autori pe care i-ai admirat au ieşit maculaţi, cu un aer de jalnică vină despre care nu ştii niciodată dacă a fost până la capăt asumată. Mari autori

naţionali îţi apar azi, după Jurnalul \w Sebastian, împuţinaţi. Am certitudinea că se vor găsi destui avocaţi care să apere, să justifice, să inocentizeze ce nu se poate apăra, justifica şi nici inocentiza.

73

Putem bănui, de pe acum pregătită, şi cealaltă campanie: denigrarea lui Sebastian, minimalizarea mărturiei sale, denunţarea inexactităţilor, căci vor fi, cu siguranţă, şi inexactităţi în acest jurnal. Pentru aceasta, însă, în perpetuitate, documentul crud nu va înceta să acuze. Omul care l-a scris te absoarbe în drama sa, destinul său devine al tău: eşti, alături de acest om, evreul prins în maşinăria gigantică a statului român ultranaţionalist. Deşi român, sau poate tocmai de aceea, îţi descoperi, alături de Sebastian, rădăcinile fricii dezumanizate, umilinţa nimicitoare, oboseala de a lupta, dezgustul pentru inconsecvenţa prietenilor şi solidaritatea cu victima absolută. Parcă lui Camus îi aparţine declaraţia că, între victimă şi călău, el e întotdeauna de partea victimei. Acum încerci pentru două, trei, patru zile, cât durează lectura jurnalului, adevărul profund al acestei vorbe şi resimţi, până în adâncul sufletului, cât de mult poţi trăi, alături de victimă, condiţia ei de victimă.
Trebuie spus răspicat: acest jurnal nu impresionează fiindcă aparţine unuia dintre scriitorii de seamă ai literaturii române. Această circumstanţă e, fireşte, de natură să adauge un plus de acuitate şi de expresie paginilor, ca şi un plus de simpatie instinctuală faţă de soarta unui apropiat prin lecturi, audiţii muzicale, formaţie, preocupări. Dar, în mod cert, nu paginile de scriitor, în sine, trezesc marele, adâncul interes. Ele sunt doar argumente în plus la dosarul evreului din România acelor ani. Ele agravează sălbăticia celorlalţi, fac vizibilă insensibilitatea chiar şi a celor mai sensibili dintre prietenii cu nume sonore: Mircea Eliade, Camil Petrescu, Cioran şi alţii, mai puţin importanţi.
Aceste pagini monotone, ce consemnează mereu şi mereu aceeaşi agonie, prilejuiesc o recitire a istoriei româneşti şi europene din unghiul special al unui evreu din România - acesta este motivul esenţial ce ţine trează lectura şi o colorează intens.

74

Ridicarea lui Hitler, impunerea legionarilor, rinocerizarea treptată a mediului bucureştean, dezertările dintre prieteni, legislaţia antisemită, deportările, violenţele, teroarea, mersul fronturilor de război, psihologia celui prins în cursa evenimentelor, toate acestea dau o imagine nouă asupra dezastrului românesc ce venea să anunţe dezastre viitoare.
Fireşte, putem medita încă o dată, dar cred fără prea mult folos, asupra fundăturii în care istoria i-a împins pe toţi şi i-a obligat să adopte poziţii false, nefireşti; ar fi însă o inadmisibilă diminuare a responsabilităţilor, un transfer al lor pe seama unei abstracţiuni (istoria). Apariţia răului absolut a determinat împărţirea tuturor în două tabere între care nu mai încăpeau nuanţe: erai pro sau contra. Micşorează această polarizare opţiunea individuală? Mă îndoiesc. Cum a putut fi Mircea Eliade „prins" de istoria legionară? Cât era aici convingere, interes personal (realizat în cele din urmă în diplomaţia română a guvernului Antonescu), slăbiciune în faţa presiunii generale?... Nimic însă nu ar mai putea să treacă drept scuză, fiindcă barbaria luase de mult formele cele mai evidente. Toţi ştiau ce se petrece, Mircea Eliade, Constantin Noica, Cioran, Camil Petrescu, Ion Barbu, toţi ştiau. Aşa cum azi, după alte atrocităţi, mulţi au spus că nu au cunoscut, şi atunci ignoranţa simulată după ce lucrurile luaseră o întorsătură dramatică a funcţionat ca o scuză. Jurnalul lui Sebastian arată că, de fapt, totul era cunoscut pentru toţi. Se ştia de deportări, de execuţii sumare, de lagărele de concentrare, nimic nu era neştiut. Şi, cu toate acestea, ura continua să producă discursul urii, de atâtea ori chiar în prezenţa evreului Mihail Sebastian - fără menajamente, fără înţelegere pentru evreul

Sebastian, prietenul şi intelectualul Sebastian. Aceste momente de obnubilare a sensibilităţii şochează la lectură şi se reţin obsesiv, mai cu seamă când vin de la persoane pe care niciodată nu le-ai fi putut bănui de cruzime.

75

Pe de altă parte, polarizarea produce şi dincoace, în câmpul victimei, mutaţii ciudate. Un singur exemplu care pune pe gânduri - un eveniment atât de grav cum e ocuparea Basarabiei şi Bucovinei de ruşi nu-şi găseşte locul între însemnările lui Sebastian. Tăcerea acoperă o încuviinţare? Cu siguranţă că Sebastian a putut să-şi închipuie - ce iluzie! că numeroşii evrei de dincolo de Prut, măcar ei, au şanse să se salveze. Sub Stalin! înţelegi, dacă adânceşti puţin ironia istoriei, în ce măsură evreul nu avea scăpare.
Dincoace sau dincolo, altădată sau în preajma războiului, el rămâne un prizonier, ţintuit, controlat, suspectat, hăituit. O dramă teribilă, ce nu încetează să ne umple de revoltă şi stupoare, formează subiectul veritabil al Jurnalului lui Sebastian. Din acest punct de vedere, acest document este o scriere atipică, fiindcă nu se constituie în jurul unui Eu, ci - prin el - în jurul unei comunităţi şi a unor probleme ce depăşesc cu mult atenţia întotdeauna limitată a scriitorului de jurnal. Lumea întreagă, de la Londra la Moscova şi de la Tunis la Copenhaga, jocul alianţelor, soarta bătăliilor din cele mai obscure locuri, paginile Monitorului Oficial fac obiectul unui interes personal, fiindcă toate aceste lucruri disperate, îndepărtate şi incontrolabile privesc direct fiinţa numită Mihail Sebastian. Soarta lui se joacă prin soarta lor. De aceea, fluxul şi refluxul nebuniei generale devin o afacere individuală. Mai mult, iau locul oricărei alte preocupări. Primele o sută, două sute de pagini, omul Sebastian are încă dispoziţia de a mai iubi, de a suferi, de a face dragoste, de a fi gelos. Pe măsură ce răul se intensifică, funcţiile omului se împuţinează şi se reduc la singura, marea întrebare: ce se va întâmpla mâine?
Avansând spre final, ai o strângere de inimă. Va sfârşi Sebastian prin a se bucura naiv de intrarea ruşilor în ţară, crezând că, astfel, izbăvirea a şi avut loc?

76

O teribilă capcană, un ultim dar otrăvit al istoriei stă în faţa scriitorului convins că răul pare a fi nimicit. Accidentul fatal care îl va răpune, în mai 1945, îi mai dă totuşi posibilitatea să vadă cum fauna bucureşteană se recompune, se reacomodează, cum ocupantul sovietic fură, violează, cum se reinstaurează un nou primitivism. Ultimele pagini, tulburătoare, prea repede venind, îl împing pe Mihail Sebastian din zona primejdioasă a polarizărilor şi îl fac, încă o dată, să vadă exact: „Singurul lucru după care am tânjit a fost libertatea. Nu o nouă definiţie a libertăţii - ci libertatea. După atâţia ani de teroare nu mai avem nevoie să ni se explice ce înseamnă să fii liber. Asta ştiam - şi asta nu se înlocuieşte cu nici o formulă". Ce vine nu e însă libertatea, ci o nouă barbarie.
Curmat brusc, jurnalul dă din nou glas aceleiaşi înzestrări evreieşti de a profeţi. Ceea ce ne uimeşte încă o dată, fiindcă poeticul, visătorul, inadaptabilul Sebastian părea să fie cei din urmă dintre evreii predestinaţi să poată întrezări realitatea şi adevărul crud, aşa cum se pregătesc să vină.
*(„Orizont", 15 febr. 1997)*

77

**<titlu> MARTIRIUL UNUI SEBASTIAN**

**<autor> George Pruteanu**

Cinci sunt „temele" acestui jurnal, unul dintre cele mai unitare şi rnai impresionante din câte are literatura română:
- muzica;
- literatura proprie (zămislire şi retrospecţie);
- antisemitismul;
- iubirile;
- războiul.

**MUZICA**. Relaţia lui Mihail Sebastian cu muzica e una de quasi-dependenţă. O atestă şi vocabularul pe care-l foloseşte apropo de audiţiile sale: „singurul lucru consolator din ultimul timp" (p. 96), „liniştitor" (pp. 135, 315), „un fel de narcotic" (p. 148), „salvare de la angoissă" (p. 226), „o consolare, un stupefiant" (p. 271), „calmant" (p. 275), „un ceas de uitare" (p. 403), „un moment de uitare" (p. 410). Dar, nuanţă!, e vorba de un abandon catalizant. Muzica nu-l „scoate din priză", nu-i dă abisale „transporturi", ci îi amplifică disponibilităţile, călcâiele vulnerabile. De aceea, în eseul despre muzică pe care intenţiona să-l scrie, îşi propune să combată teza lui Thomas de Quincey, din Confesiunile unui opioman englez: extazul, ataraxia leşinată sunt, crede Sebastian, „forme inferioare de sensibilitate muzicală" (p. 404). Notaţia din 5 ianuarie 1940 e acut relevantă din acest unghi: ar vrea să asculte cutare bucată „măsură cu măsură" (p. 254). în 11 august 1939 aude, în Simfonia a IX-a şi Concertul al treilea brandenburghez „tristeţea atâtor lucruri pe care le pierdem în modul cel mai stupid, mai criminal, mă dement" (p. 218).

78

Uneori, muzica îi înlocuieşte pur şi simplu viaţa empirică: „în afară de muzică nu mi se întâmplă nimic" (p. 100). în acei ani siniştri, punctul de interferenţă dintre existenţial şi muzical (la Sebastian) e dramatic: „E oare posibil să am uşurinţa, lipsa de scrupul/seriozitate de a mă duce la un concert nemţesc, în zilele astea amare!" (19 octombrie 1941, p. 403). în asemenea dispoziţii, receptarea e distorsionată „politic" şi Sebastian abhoră, e.g., în ultima parte din Simfonia a IX-a a lui Beethoven, pasaje „de o violentă vulgaritate... operetă... Kalman" (11 februarie 1941, p. 304) sau decelează, acru, în Simfonia a IV-a a aceluiaşi, uşurătăţi de Rossini (19 octombrie 1941, p. 404).
Mai e de observat, în raporturile lui Sebastian cu muzica, enormul libido habendi, înclinaţia sa constantă şi migăloasă de a-şi apropia, a lua în posesie patrimoniul sonor, notând exhaustiv, ani la rând, cu o conştiinciozitate de învăţăcel, titlurile pieselor ascultate, ca pentru a le conserva, a le încrusta în răbojul fiinţei sale, în arhiva devenirii.

**LITERATURA PROPRIE**. Cronică de atelier a unui profesionist îndârjit („sase ore pe zi nu mă mise de la masa de scris"*), a unui spirit care nu-şi patetizează grandilocvent meseria, jurnalul lui Sebastian e presărat de pasaje auto-referenţiale în care scrierea textelor sate e pusă în lumina „balzaciană" a cursei-contra-cronometru pentru obţinerea unui onorariu, a valorificării unei (exterioare) sugestii lucrative, care-l scoate pe autor, provizoriu, din perpetua criză financiară.

<note>
* Alte pagini din „Corespondenţa" lui Mihail Sebastian, în Revista de istorie si teorie literară, XXXII, nr. 1 ianuarie-martie 1984, p. 140 - apud Cornelia Ştefănescu, în Mihail Sebastian, Opere, l (Publicistică: articole, cronici, eseuri. 1926-1928), Ed. Minerva, Buc., 1994.

</note>

79

Deşi invariabil strâmtorat, Sebastian „fuge" aproape cu regularitate din Bucureşti, la Balcic, la Sinaia, la Ghilcoş, la Breaza, la Predeal, la Mogoşoaia, la Corcova, la Stâna de Vale, la Timiş, la Bran etc., în genere pentru a scrie. E, în această habitudine, un principiu benefic, cel al alternanţei tensiune-destindere. Evadarea prin şi întru scris. Străbătând realmente un durftiger Zeii, într-o teroare generalizată şi mereu crescândă, Sebastian duce totuşi o intensă viaţă literară: scrie teatru, roman, studiu critic, citeşte în engleza pe care o învaţă din mers, traduce sonete, romane, piese, face lectura producţiilor sale în grupuri de amici, se reciteşte cu anume ritmicitate... O inefabilă candoare vitală şi parfumul unui alt fel de timp (faţă de cel de azi) se degajă din acest mod de existenţă. Ce e literatura pentru Sebastian? O insulă? Un joc de-a vacanţa? O tentativă de a ieşi din accidentele vieţii In spaţii de o claritate structurală asemănătoare mereu-invocatei Eine kleine Nachtmusik? Atent, zi de zi, la fiecare meandră a marii conflagraţii şi la toate atrocităţile ori mizeriile impuse evreimii din România, Sebastian se izolează totuşi şi scrie lucruri suave, într-o lume care miroase a carne de om arsă, Sebastian creează micro-universuri liliale (fără, însă, dulcegăriile teodoreniene). Numai Jurnalul (în afara publicisticii din prima parte a activităţii sale, când îi era îngăduită) e mărturia, zguduitoare, a perfectei prize la real pe care o avea teoreticianul iluziei.

**ANTISEMITISMUL**. Hazardul editorial a făcut ca, simultan cu excepţionalul jurnal al lui Sebastian să apară şi un altul, consacrat aproape exact aceleiaşi perioade, de o factură intelectuală şi de o profunzime desigur mai reduse, dar cu o problematică vertebrală similară: Jurnal (1937-1944) al lui Emil Dorian (ediţie de Marguerite Dorian, cu o prefaţă de Z. Ornea, Ed. Hasefer, Buc., 1996, 368 p., 6 000 de lei).

80

Dacă în privinţa atmosferei generale din perioada escaladei legionare şi a legislaţiei rasiste, valoarea documentară şi emoţională a mărturiilor şi consemnărilor lui Emil Dorian e comparabilă cu cea a Jurnalul-ului lui Sebastian, în materie de „gros-planuri", de transfocare pe câţiva protagonişti ai rinocerizării (temporare!), acesta din urmă este senzaţional şi inegalabil, lăsându-ne un gust oribil de amar. Chiar dacă nu aflăm lucruri cu totul noi, chiar dacă le mai discutaserăm nu de mult, cu ocazia cărţii lui Z. Ornea, Anii 30, şocul e real. De această dată nu mai e vorba de citate din articole de ziar, de „bibliografie probatorie", ci de fiinţe concrete, prieteni apropiaţi, în care Sebastian descoperă zona de abrutizare. Acum 60 de ani, în 2 martie 1937, Mircea Eliade îi declară lui Mihail Sebastian că el „iubeşte Garda, speră în ea si aşteaptă victoria ei"; că lui Gogu Rădulescu „i-ar fi scos şi ochii"; că „toţi cei care nu sunt gardişti, toţi cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam si merită aceeaşi soartă". Cu o stupefacţie magistral stăpânită (ca de-a lungul întregului jurnal) şi cu o egalitate de umoare admirabilă, Sebastian notează în continuare: „S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri si să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea... N-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui" (p. 115). Mircea Eliade al acelei primăveri publică articole „din ce în ce mai legionare" (p. 114) în Vremea, îl repetă papagalic pe Nae Ionescu (v. p. 123), e revoltat de „spiritul iudaic" al baletelor Joos (p. 120). Trece un an. în aprilie 1938, „mi-e greu să nu-mi fie drag", scrie Sebastian, deşi „nu există scuză pentru degringolada lui politică" (p. 157). După încă un an şi jumătate, Eliade a evoluat în rău: „Mircea, mai filogerman decât oricând, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna. «Rezistenţa polonezilor la Varşovia - zice Mircea - este o rezistenţă iudaică... Decât o Românie încă o dată

invadată de jidani, mai bine un protectorat german»... lată, iată cum gândeşte fostul tău prieten Mircea Eliade" (20 septembrie 1939, pp. 231, 232).

81

Exclamaţii asemănătoare îi smulge Camil Petrescu (o surpriză, recunosc): „«ovreii poartă răspunderea... ovreii provoacă»... Spune asta Camil Petrescu. Camil Petrescu este una din cele mai frumoase inteligenţe din România. Camil Petrescu este una din cele mai delicate sensibilităţi din România. Cum ar putea România să trăiască vreodată o revoluţie?" (25 iunie 1936, pp. 67, 68). Şi Camil nu spune numai asta. Camil e de acord să li se interzică evreilor profesiunea de ziarist (p. 138), Camil „n-a ezitat... să scrie... lamentabilul memoriu din septemvrie, în care arăta că el totdeauna a fost legionar..." (4 februarie 1941, p. 300), Camil se vaită că nu i se dă nici una din casele înşfăcate de Ia evrei (28 martie 1941, p. 319). în schimb, pe 5 septembrie 1944, „Camil Petrescu, livid, înspăimântat, se agaţă cu naivitate de mine... Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. Alţii în locul lui, nu mai puţin «fascişti», au destulă insolenţă pentru ca să facă profesiune de democratism si de intransigenţă. El, bietul Camil, se disculpă" (p. 561). Peste o lună, „Camil Petrescu îmi citeşte două articole de adeziune la «stânga»... Pe dracu! Până la 23 august n-a avut timp să le scrie?" (p. 568).
Un filon mustos este cel asupra egolatriei camil-petresciene, gâlgâind de la ridicol până la grandios: Sunt doar trei cărţi profunde în literatura română, „De două mii de ani, Patul lui Procust şi Ultima noapte..." (p. 46); Valery, „dee, e frumos. Dar nu e mai frumos decât versurile mele" (p. 55); în 6 noiembrie 1936, „un singur scriitor este astăzi capabil să dea un roman mare - si acela sunt tot eu" (p. 94); „nimeni, nici un regizor n-a putut face descoperirile mele în teatru. Sunt cel mai mare regizor «zâmbim, dar motivaţia care urmează, citită azi, e validă», pentru că am pentru asta si o profundă cunoaştere a textului si o extraordinară cultură filosofică si o sensibilitate nervoasă excepţională" (7 decembrie 1937, p. 132);

82

în septembrie 1939, vrea „să plece de Ia Teatrul Naţional pentru a lua conducerea operaţiilor tehnice de apărare antiaeriană. E convins că singur el poate să ne salveze de la un dezastru" (p. 229); trei zile mai târziu, „îi deplânge pe francezi si englezi că nu au un Camil Petrescu" (p. 231) ş.a.m.d.
În 1942, şi Ionel Teodoreanu îl dezamăgeşte: „am răsfoit la întâmplare ultimul - sau penultimul roman al lui Ionel T. si am găsit un pasaj de aşa abject antisemitism, încât dezgustul a fost mai tare decât cinismul meu principial" (22 decembrie, p. 489). Nici Ghiţă Ionescu , viitorul autor al fundamentalei lucrări Comunismul în România, nu e fără de pată: „l-am auzit pe Paltin spunând că (G.I.) i-a pretins si a luat 40.000 de lei pentru nu ştiu ce formalitate. Dar si mai mult m-a amuzat faptul... că în calitate de agent al oficiului de românizare a dresat si semnat procesul verbal de expropriere a vilei lui Sacha Roman de la Sinaia, vilă pe care - lovitură delicioasă - o locuieşte acum el" (29 iulie 1941, p. 365). Dar ce să te mai miri, când însuşi Felix Aderca (evreu!) „regretă moartea lui Codreanu..., care era o mare personalitate (ca Sara/7 Bernhardt, ca Goga). Îl crede pe Hitler o minte genială, egal cu Napoleon, ba chiar mai mare" (16 mai 1941, p. 335).
Mai era cineva lucid?

**RĂZBOIUL ŞI CARTEA**, începând din 22 iunie 1941 şi până la capăt, jurnalul lui Mihail Sebastian devine, cu incomparabil mai multă insistenţă decât de la 1 septembrie 1939, o „cronică" a războiului. Aproape nu e zi fără o notaţie* despre front şi evoluţia operaţiunilor.

<note>
* Să mă ierte cititorul, am avut frivolitatea de a face o „statistică" sumară: între 22 iunie 1941 şi 23 august 1944, sunt în Jurnalul lui Sebastian 424 zile-titlu. Dintre acestea, doar 17 NU conţin nici o menţiune despre ori aluzie la cursul războiului sau măsurile antisemite din ţară: în 1941 – 0; în 1942 - 11 (15, 17.1; 5, 15.IV; 23.V; 18.VII; 5.VIII; 26.IX; 30.X; 19.XI; 4.XII);în 1943-6 (7.I; 5.II; 22.IV; 20, 30.V; 4.VI); în 1944 - 0.
</note>

83

Simptomatică e propoziţia din 16 august 1942: „Războiul ne urmăreşte ca propria noastră umbră" (p. 465). Acesta e fundalul mare; contextul imediat, de la faţa locului, sunt umilinţele şi teroarea impuse de legislaţia şi atmosfera antisemite. De aici, fireşte, un sentiment continuu de apăsare, de angoissă" (p. 353). însemnările lui Sebastian despre mersul conflagraţiei au o notă de răceală obiectivă, cel mult fatalistă, sunt lipsite de panică şi isterie. Aceste trăsături, plus laşităţi, replieri, oportunisme, apar în opiniile altora, inserate cuviincios, în aceeaşi dominantă de comtemplativitate stăpânită; de pildă Camil Petrescu: „...o frază de antologie camiliană (cum de i-a scăpat?): «Am să joc si eu pe cartea victoriei engleze, când o să fie absolut sigură»" (13 noiembrie 1942, p. 483).
Cum se apără Sebastian de presiunea psihică în care trăieşte? Mie mi se pare că prin trei scuturi: erosul, muzica, lectura. Despre eros va fi vorba, muzica a intrat în economia primei părţi a acestui comentariu; cele ce urmează focalizează cititul.
Lectura e, la Sebastian, un refugiu sedativ predilect: „doar lectura mă mai ajută să-mi stăpânesc neliniştea" (29 iunie 1941, p. 353). E locul aici să privim ce zid de cărţi îl protejează pe scriitor de agresiunile realului. Ce citeşte în timpul războiului Mihail Sebastian? Chiar la începutul campaniei din Est - Tucidide: „analogiile dintre războiul peloponeziac si războaiele din 1914 si 1940 sunt posibile până la suprapunere" (29 iunie 1941, p. 352). în aceleaşi zile (iulie '41), „citesc cu interes Război şi pace, mai mult pentru analogiile istorice posibile decât pentru opera în sine" (p. 358); „atmosfera Moscovei [în Război şi pace] în momentul începerii războiului (şoapte, zvonuri, preziceri, buimăceală) este atmosfera în care noi înşine trăim de doi ani" (p. 360). Trec peste Thibaudet (iulie '41), Tristram Shandy (aug. '41), Priestley (sept. '41), Shaw (id.), Taine (oct. '41), Thomas de Quincey (id.),

84

Moliere (nov. '41), Gide (dec. '41), Galsworthy (martie '42), Dreiser (iulie '42), J. Austen (dec. '42 - febr. '43), Racine (martie '43), şi chiar peste fundamentalul Montaigne („Ce încântare! De mult, de mult - poate niciodată nu mi s-a părut atât de viu, atât de fermecător, atât de direct, atât de familiar... Totul, fiecare rând aproape, mi se pare azi subversiv, cenzurabil" -19 iulie 1942, p. 461) - şi mă opresc la cei doi autori pe care Sebastian îi parcurge în aceşti ani, pasionat şi metodic, cu o tendinţă spre exhaustivitate: Shakespeare şi Balzac. Teatrul şi Romanul. Din toamna lui '41 şi până-n iarna lui '42, şi apoi, din nou, în toamna '43, Mihail Sebastian citeşte Shakespeare quasi-integral, cu multe însemnări „de meserie" („Much Ado about *Nothing, ce copilărie, ba chiar, pe alocuri, ce stupiditate! Dar sunt unele lucruri, unele versuri încântătoare. Peste tot în Shakespeare dau de lucruri memorabile, pe care as vrea să le pot folosi, cita, ţine minte"- p. 401; „As you like it... Nimic mai uşor, mai graţios, mai feeric... E ceva dansant într-o comedie de Shakespeare. Mişcări plutitoare, dezlegate de realitate - ca într-un balet"- p. 526; „Terminat aseară Titus Andronicus. Este în Shakespeare... cea mai absurdă îngrămădire de atrocităţi. Uneori e aproape grosolan si pueril, când nu mai poate fi tragic. Mâini tăiate, limbi scoase, capete retezate, cadavre*

*căzând cam la fiecare scenă, dacă nu la fiecare replică. E un oribil si haotic muzeu Grevin. Şi totuşi, sub, sau deasupra acestei maşinării sângeroase: fiorul poeziei care trece pe alocuri si transfigurează totul" - p. 530; „Antoniu şi Cleopatra e, teatral vorbind, destrămat, risipit, fără consistenţă dramatică"* - p. 531). în Balzac se afundă cu voluptate în toamna lui '41 şi de-a lungul întregii perioade dintre ianuarie '43 şi aprilie '44; lectura Comediei umane e un prilej de exersare a excepţionalei sensibilităţi critice: „Le colonel Chabert, mică gravură de Daumier, puternică, rece, precisă" (p. 418); „Citesc Balzac din nou şi mult...

85

Uneori mă irită stilul, anumit sentimentalism melodramatic, anumită grandilocvenţă..." (p. 496); „La Rabouilleuse... Mă întreb dacă Dostoievski nu-i datorează ceva pentru Posedaţii... Alternanţa de expunere lentă si precipitare bruscă..." (p. 515); „La muse du departement... roman de mâna a doua, dar de o tehnică pe alocuri ingenioasă..." (p. 518); „Citit ieri si azi Le Cabinet des Antiques, scurt roman viu, rapid, ironic, robust... Prima parte a poveste! încă are anumită lentoare - dar deznodământul... e parcă un excelent act trei dintr-o comedie construită perfect" (p. 530); „M-a frapat cât de înrudit e Parisul lui (Baudelaire) cu o anumită imagine a Parisului în Balzac: un Paris murdar, fetid, funebru - un amestec de splendoare si mizerie, puţin teatral..." (p. 542) ş.a.
Mihail Sebastian practică lectura ca „scaun pascalian" de escamotare a haosului bestial ambiant, dar şi ca o cantonare încăpăţânată în profesie, adică în acţiune împotriva neantului („e încă un noroc că pot ceti. E poate un semn de bună rezistenţă nervoasă" -p. 355); cititul e o repudiere a alienării, a alterării fiinţei sub şocurile marasmului, o respingere a scufundării sub linia de plutire spirituală, în abisul trivial al purei „supravieţuiri", într-o lume îmbâcsită de subuman, lectura alimentează rezervele umanului.

**IUBIRI Şl CONCLUZII**. Să nu uităm, luaţi cu „războiul", „antisemitismul", „muzica" şi „lectura", că aceste 9 caiete, editate de Gabriela Omăt şi Leon Volovici, sunt jurnalul unui om între 28 şi 37 de ani, în plin clocot al vitalităţii sale masculine.
Preocuparea de femei are o frecvenţă categoric mai mare în prima jumătate a Jurnalului, până în septembrie 1939 (mai marcat, iunie '41), ceea ce dă cărţii un fel de structură camiliană, bipartită, Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război...

86

Am scris „preocuparea de femei", dar trebuie imediat să nuanţez. Cu excepţia „Leni Caler" (şi, mult mai puţin, Zoe Ricci), textul lui Mihail Sebastian nu lasă deloc impresia unui bărbat subjugat eresului, cu atât mai puţin a unui coureur, ci parcă, mai curând dimpotrivă, pe cea a „bărbatului asediat de femei". Aproape toate „fiicele Evei", cu care Sebastian consemnează o relaţie sentimental-senzuală, au ele iniţiativa. Binevoiască cititorul să privească doar câteva exemple:
„Ieri pe /a 1 a venit Leni să mă ia de la redacţie... - Nu ştii dumneata ce meriţi si ce nu..." (14 apr. '35).
„Dorina Blank... m-a invitat din senin... i s-a făcut de mine.., N-a încercat deloc să mascheze acest beguin *... m-a sâcâit interminabil la telefon... (18 sept. '35) Se oferă fără nici un ocol... (4 nov. '35) A fost ieri aici, după nenumărate telefoane si insistenţe... O femeie nu poate să-ţi spună mai limpede că vrea să se culce cu tine" (28 ian. '40).
„(Maryse Nenişor) ... emoţionant de delicată, sensibilă, spunând o seamă de lucruri care mă dezarmează... - Nu ştii cât te iubesc... (26 oct. '35) - Voiam să mă culc neapărat cu d-ta. Mă obsedai... Mă hotărâsem să vin într-o zi la d-ta, să mă dezbrac, să mă culc în pat si să te

aştept..." (17 dec. '35).
„(Mărie Ghiolu) ...ar fi vrut să-mi vorbească, dar n-a îndrăznit... (27 oct. '36) îmi spunea lucruri copilăros admirative... - As vrea aşa de mult să fiu prietena d-tale... Vrei să fim prieteni?" (16 nov. '36).
„(Wendy)... îi promisesem să rămân cu ea. Evident, n-am rămas - si am lăsat-o tristă... Wendy mă iubeşte..." (21 nov. '36).
„Lucrurile se vor aranja cu Cella Seni (Serghi; n.GP), prin lenea mea suverană. - Eşti prea infect -pentru ca să nu sfârşesc prin a te iubi, mi-a spus alaltă-seară..." (21 nov. '36).
„(Nevasta maiorului) ...Mă mângâia, mă săruta, eu refuzând elanurile ei... Aseară... îmi vorbea despre pasiunea bruscă pe care nu se poate opri să o facă pentru mine" (30 apr. '38).

<note>
* Puseu de pasiune (fr.)
</note>

„Alice Teodorian telefonează de zece ori pe zi (ba chiar si noaptea), mă cheamă mereu la masă, e insistentă, e plină de subînţelesuri, e provocatoare..." (15 oct. '38).
„Zoe vine mereu. Aseară, sâmbătă seara - si eu nu am curajul să n-o primesc" (7 mai '40).
„Nu am destulă energie să-i spun Madeleinei că trebuie să-si vadă de drum. îmi pare sincer rău că am consimţit joi noaptea să rămână la mine" (13 apr. '41).
„Nevasta lui Zissu... mi-a mărturisit că a avut anul trecut - si mai are încă - un puternic beguin pentru mine. Dacă as fi vrut, dacă as fi înţeles - dacă aş vrea, dacă as înţelege..." (27 iun. '44).
Dacă am absolutiza grosier cele de mai sus**, ne-am putea crede în plin vodevil. Ar fi o prostie, pentru că, în ciuda câtorva notaţii mai bărbăteşte crude, Mihail Sebastian e un ins de o labirintică delicateţe. Ceea ce am citat este partea vizibilă a aisbergului; din alte însemnări, însă, nu e greu de dedus cât de mult rămâne nespus: „Am o manieră insuportabil gravă de a mă comporta cu femeile" (16 febr. '37)... „Există oare o viaţă mai complicată, mai stupid, mai fără sens complicată decât a mea?" (17 ian. '39) ...„Jocul meu în dragoste e una din cele mai stupide torturi. E umilitor, e primejdios, e zadarnic, este fără sens - si totuşi nu-mi pot impune o dată pentru totdeauna o definitivă renunţare... E greu să fii un om sfârşit - si să accepţi cu seriozitate acest fapt" (30 oct. '42). Se amestecă în „jocul", în mentalitatea şi în tribulaţiile erotice ale lui Sebastian, componente de tot soiul: ETICUL - „sunt atât de frivol" etc. (6 febr. '41); ETNICUL - „ce ironie a destinului meu: evreu, să fac si figură de homme â femmes!"(15 oct. '38); ESTETICUL - „oroare, dezgust, ceva murdar, obscen" etc. (20 ian. '39);

<note>
** La care putem adăuga şi episodu! „Thea", din februarie 1937.
</note>

**POLITICUL** - „Zoe..., când pleca noaptea de la mine, aproape niciodată nu uita să-mi aducă aminte că nimeni nu trebuie să ştie că ne vedem, înţelegi, fraţii mei sunt legionari... Dar astăzi... mă roagă să vin la ea si, la plecare, când eu ezit să trec prin camera fratelui ei..., ea mă îndeamnă să trec liniştit: - Treci, dragă, treci. Ce importanţă are?" (4 febr. '41); LITERARUL - Jeni a păstrat ticuri stilistice în urma colajului cu el (v. 7 aug. '36) etc. Jurnal-ul conţine şi un romanţ de dragoste integral, „Leni Caler", cu un Sebastian parcurgând (şi reluându-le, vai, ciclic) toate treptele: freamătul adolescentin (pp. 27, 39, 195), exaltarea tandră (pp. 44, 194, 528), luciditatea dezgustată (pp. 47, 80, 94, 103), nepăsarea înflăcărat-„eminesciană" („Spuneţi de ea tot răul de vreţi să-nnebunesc: / Că-i heteră, că-i monstru, că-i Satan - o iubesc!") (p. 103), indiferenţa deplină (p. 452). în planul amoros, Sebastian e o structură stendhaliană, un anatomist al sentimentelor, a cărui inteligenţă nu face decât să-i amplifice

vibralitatea. în zig-zagata relaţie cu Leni, e conştient de postura de „Ladima" (14 apr. '36) sau de „Swann" (15 sept '36) în care se află, ca şi de momentele ca în Climate al lui Maurois prin care trece.
O apariţie extraordinară. O admirabilă mărturie de conştiinţă morală, intelectuală, politică. (Unui scriitor serios şi grav cum e Gabriela Adameşteanu i-a schimbat perspectiva asupra unei întregi epoci: e un fapt şi un simptom). O captivantă seismogramă sentimentală. Un text de o splendidă flexibilitate şi consistenţă stilistică. O carte montaigneesc de umană.

*(„Dilema", nr. 211, 212, 213, 214/1997)*

89

**<titlu> SEISMOGRAF EXTREM DE SENSIBIL**
**<autor> Geo Şerban**

La 29 mai 1945, lumea literară românească era zguduită de sfârşitul brutal al lui Mihail Sebastian, ucis în plină stradă, sub roţile unui camion. Deşi mai avea până să împlinească 40 de ani, scriitorul lăsa în urmă un volum de nuvele, trei romane, trei piese de teatru preluate în repertoriul permanent, câteva traduceri şi adaptări din proza şi dramaturgia anglo-saxonă, pe lângă un număr imens de eseuri, cronici de actualitate artistică, note de lectură, reflecţii asupra vieţii sociale şi politice, risipite prodigios în publicaţii de prestigiu, începând de pe la 1926-27. Scurtă vreme după fatalul accident, „Revista Fundaţiilor Regale" da la iveală fragmente dintr-un Jurnal, ale cărui notaţii de reală acuitate revelau în Mihail Sebastian capacitatea reacţiilor prompte, fără a fi sclavul cotidianului efemer, comparabil - toute proportion gardee - cu tipul de radiografiere a existenţei imediate deloc protocolar, în linia lui Gide sau Jules Renard.
Lipsit de protecţia autorului, manuscrisul Jurnalului a trecut din mână în mână, confruntat cu perspectiva rătăcirii. O doză de noroc a salvat măcar unele din caietele cărora Sebastian le încredinţase confesiunea sa. Grupate laolaltă pentru prima dată - după 50 de ani de peripluri subterane - dau un volum compact de aproape 600 de pagini, aşternute în răstimpul 1935-1944. Însemnările încep abrupt, într-o zi de marţi, 12 februarie - însă pare mai mult ca sigur că, la acea dată, scriitorul deschidea doar un nou caiet, pentru a continua să noteze, aproape reflex, cum proceda de cine ştie câtă vreme.

90

Poate chiar din 1930, de când se afla la Paris şi consemna scrupulos mersul lucrului pe şantierul primului său roman. Dar, aşa cum s-a pierdut însuşi manuscrisul romanului şi a trebuit refăcut, se vor fi rătăcit şi unele din caietele Jurnalului. E o minune că nu s-au pierdut în totalitate, câte avataruri ale istoriei anilor imediat următori aveau să marcheze dramatic existenţa lui Mihail Sebastian.
Tocmai acesta este întâiul merit al Jurnalului, cât s-a salvat; de a reflecta confruntările conştiinţei lucide cu adversităţile unui timp ostil, degradant..Ca un seismograf extrem de sensibil, Sebastian înregistrează semnele iminentei catastrofe aduse de ascensiunea nazismului. Aproape că nu-i venea sa creadă cum, rând pe rând, cercul ameninţărilor se strânge în jurul său, pe măsură ce prieteni dintre cei mai apropiaţi, cu preocupări intelectuale comune, cad victime orbirii, fanatismului ideologic şi propagandei hitleriste. Izbucnirea războiului provocat de Germania, cuprinsă de febra expansionismului şi purificărilor rasiale, agravează situaţia de criză iar măsurile antisemite intrate în acţiune î! marginalizează complet pe scriitor, până acolo încât - sărăcit, supus umilinţelor muncii obligatorii la evacuarea zăpezii

din zone de interes public, hăituit de supravegherea poliţienească - ajunge de câteva ori în pragul gândului nebunesc al autosuprimării.
Ce-l salvează, la urma urmei, pe Sebastian este chiar ritualul scrisului. Jurnalul devine, evident, o supapă în momentele de neagră disperare, un factor compensator, de echilibru lăuntric. Gata să capoteze în mai multe daţi, doar disciplina lucrului, supunerea la chemarea de a se aşeza la masa de scris se arăta capabilă să-l smulgă de sub presiunea evenimentelor şi să-l lege de speranţa unei noi creaţii, apte să-l ridice, să-l redreseze în propriii săi ochi. Fără a omite sau a ignora ce se întâmplă în jur, autorul însemnărilor înregistrează, febril, ivirea şi cristalizarea proiectelor literare.

91

Parcă lumea înceta să se mai scufunde, câtă vreme lucra la Ultima oră sau la Steaua fără nume. Şi câte alte planuri rămase pe drum, deşi foarte aproape de finalizare, cum ar fi trebuit să fie sinteza critică dedicată evoluţiei romanului românesc.
Pe lângă piedicile din afară, Sebastian mai avea de învins obstacolele lăuntrice ale unei psihologii cu accese melancolice, asaltată de incertitudini ce au făcut din el, practic, un orgolios solitar. Cel mai bine, se simţea să stea şi să asculte ore întregi muzică. Faţă de lume avea o atitudine preponderent analitică, ceea ce-l făcea să pară, multora, distant sau măcar mizantrop. Dacă i se oferea amiciţie, iubire, le primea, fără să insiste, fără să se cheltuiască excesiv. De aici, multe şi complicate probleme cu dragostea femeilor, tratate cu ostentativă „cruzime", chiar dacă investea afectiv. Se bucura de intimitatea lor - totuşi îşi tempera voluptăţile mărturisite cam la nivelul satisfacţiilor încercate în timpul unei partide de schi. Curiozitatea lui se hrănea, deopotrivă, din ceea ce surprindea direct în relaţiile cu oamenii -fiind un acid observator - dar şi din ceea ce afla pe de lături, din conversaţii, pe stradă, la cafenea, în sălile de spectacole sau expoziţii. La un moment dat mărturiseşte că ar vrea să scrie o carte ce urma să se cheme Culise. Se trăda astfel interesul viu pentru ce-i ascuns, invizibil, acoperit de aparenţe, gata să-şi caute surse, să tragă foloase fie şi din bârfe, cancanuri, vorbe în răspăr, presupuneri, în circulaţie cu deosebire în mediile teatrale, frecventate asiduu de Mihail Sebastian. Era aici mai mult decât o contaminare, era o atitudine şi un stil comportamental dictate de voinţa sincerităţii absolute, a înlăturării ipocriziilor confortabile.
Fiindcă detesta ipocrizia, autorul Accidentului nu prea înţelegea să-şi bată capul cu calcule de adaptabilitate oportunistă. Nici nu se produsese bine schimbarea de regim, în august 1944, şi Mihail Sebastian
nota siderat manifestările de conjuncturalism politic, frecvente la intelectuali de cea mai bună condiţie (de pildă, Camil Petrescu). A intuit imediat că importul masiv de comunism moscovit va aduce numai prăpăd pentru ţară. Aşa cum gândea şi cum rezultă din Jurnal, se poate deduce că ar fi ajuns, repede, la tensiuni ireductibile cu autorităţile abia instalate. Funcţia căpătată în Ministerul de Externe l-ar fi expus mai curând decât să-l apere, încât, camionul care a dat peste el l-a scutit de riscante confruntări, de un calvar asemănător, dacă nu mai fioros, celui relatat în Jurnal, în eventualitatea că nu ar fi luat calea exilului, ca atâtea eminente personalităţi ale vieţii intelectuale şi politice, avea destule şanse să încapă pe mâna torţionarilor de la Sighet sau de la Canal.
*(„ Nine O'KIock ", 28 febr. 1997)*

93

**<titlu> DESCHID JURNALUL - CARTEA GEME**
**<autor> Radu Cosaşu**

Jurnalul lui Sebastian se citeşte de toată lumea, chiar de către criticii cei mai ageri şi prompţi, cu sentimentul contemporan, prea contemporan, al accesului la dosare grele, dacă nu ale istoriei, cel puţin al unei intelighenţii asimilate cu „un serviciu secret". Autorul e privit „la zi", ca un informator pozitiv, repede acceptat prin inteligenţa şi nivelul său, suspectat ca etnie, intimidant însă prin probe, dar din ce în ce mai antipatic prin jena pe care o provoacă faţă de valorile naţionale, când el, fireşte, nu are şi nu va avea niciodată un asemenea statut. Cu o curiozitate care moderează insuportabilul anunţat de editor, Jurnalul e devorat ca o Carte Albă şi se citează din el frenetic ca din „Caţavencu". Succesul are întotdeauna tristeţi inerente. Dincolo de mondenităţi bine satisfăcute, apar şi crize de conştiinţă, cu iluminări, zdrobiri şi mânii ţâşnite dinspre ambele extreme pe care nici Jurnalul acesta nu le va potoli. Dan C. Mihăilescu aducea în discuţie un tânăr care nu mai voia să audă de Eliade, atâţia camilieni sunt în stare de şoc, cioranişti şi rebrenişti evlavioşi „nu-şi revin". De ce? - îi întrebi, fără a face din bunul simţ intelectual, un paradox: „Dacă Rebreanu nu iese prea bine, Iţic Şirul, dezertor e perfect sănătos" - omul se uită la tine ca ia un geometru euclidian. Cea mai tare situaţie am întâlnit-o la un anticamilian notoriu, extrem de „încântat": „Ce zici ce face Sebastian, din Camil al dumitale?" „Orice-i face, Ladima iese foarte bine"... (şi la ochii lui stupefiaţi): Camil îi spune odată: „e în tine ceva din Ladima" şi Sebastian nu scrie decât atât: „Camil ştie ceva."

94

Cu Ionescu e cel mai simplu: el „iese" atât de bine, fiindcă mama lui e evreică! Există şi un asemenea partid de gânditori!
Paralizată de biografism la zi şi de politică întru totul curentă, lectura populară a Jurnalului, dar şi cronica literară, ignoră poezia lui, da, poezia, aceea descrisă şi cuprinsă în acel „Deschizi cartea, cartea geme". Nimeni, din câte comentarii citesc, nu percepe şi nu se lasă cuprins de acest geamăt al lui Sebastian; de nicăieri nu vine vreun semn că Jurnalul e străbătut cu acelaşi interes până la capăt, până la ultima filă acolo unde au loc - nu degeaba autorul se lăuda că ştie toate mecanismele literaturii - loviturile de teatru, căderea, împlinirea catastrofei (fără de catarsis!). Hemiplegică între dreapta şi stânga - singura problemă a culturii noastre politice -, aţâţată de revelaţii, blocată între legionarii care au stat „doar 4 luni" la putere şi „comuniştii care au stat 40 de ani", cititorimea nu e frapată de continuitatea vieţii intelectuale româneşti în ultimii 70 de ani, de acest spectacol al oportunismelor isteţe şi al maniheismelor patetice în care conştiinţele mai mult sau mai puţin „bolnave" caută, pe culmile exagerării, soluţia cât mai acomodantă la „melo"-ul care aspiră mereu la tragic. Izbiţi la fiece şoc al personalităţilor, comentatorilor le scapă drama autorului - de la diagnosticul ei până la concluzie, de la oportunismele, naivităţile (şi ele catastrofale, ca ale „lui Mircea"!), ladimismele, snobismele şi laşităţile acomodante până la mânia, scârba şi ruptura finală. Cu deosebire democratismul lui nu prea pasionează... Vorbind melodramatic, în stilul nostru preferat, aş spune că mai nimeni nu se gândeşte la Sebastian cât la „victimele" lui. E de înţeles: Sebastian e evreul poveştii. E cel de la mijloc, centristul, deci marginalizatul, toleratul, compătimitul, persecutatul unui „românism" prea aprig pentru a fi luat în serios peste 50 de ani...

95

Plus că „el nu e la fel de mare scriitor ca Eliade, ca Noica..." - argumentul suprem într-un neam de artişti.
Numai că problema nu e de literatură, ci de sensibilitate - politică, morală, intelectuală, în

acest sens, drama lui nu e nici mai mare, nici mai mică decât a lui Cioran, după cum nu e „doar evreiască" ci atotcuprinzător românească, mai mult - e sincronă cu a celor mai puternice conştiinţe contemporane. Drama lui e anunţată din timp, din '40, printr-un diagnostic precis: „totul e compatibil şi lipsit de consecinţe - totul va sombra într-o mare porcărie". După 4 ani - nici o cronică n-a abundat în citate despre viaţa aceea într-un oraş unde o parte a populaţiei mânca în plin război cu 100 de grame de pâine mai puţin decât majoritatea! -după ce trece cum trece cu „lumea lui" prin catastrofă, după primele zile de pace şi libertate, la fel de ciudate, Sebastian nu se mai suportă, acomodantul nu-şi mai reţine furia, scârba („e un balcanism grotesc, e o lume care nici măcar nu mă amuză, nu, nu, nu") şi ajunge, pe ultima filă, la claritatea evidenţei: „Eu rămân pentru ei un jidan". Nici o cronică, nici un comentariu * nu s-a ostenit să analizeze până aici, mulţumindu-se, când şi când, să sugereze pudic ceva despre „evreitate" - cum se obişnuieşte azi a se intelectualiza, printr-un plus de silabe, dificultatea de a înţelege un proces penibil. Ce-i aceea „evreitate" în faţa acestui Jurnal, pe care nu-l pot numi altfel, în spiritul operei, decât: „Cum am rămas jidan"... Forţa lui poate că ne dă dreptul la a risca propunerea acestui termen mult mai adecvat, a cărui realitate brutală şi neruşinată îi paralizează vulgaritatea şi urâtul: jidanitatea. E un „concept" la care au lucrat împreună evrei şi români, asimilaţi şi plecaţi, huligani şi inocenţi, şi Eliade şi Sebastian şi Vianu şi Camil şi Eminescu şi Ranetti Roman, şi „Manasse" şi „Lipitorile satului", finisându-l într-un ansamblu de obsesii, umilinţi, spaime, lucidităţi, inhibiţii, drame şi comedii care niciodată nu au dus la vreo superioritate, ci - oamenii se mai ocupă şi cu asta - la o limpede înrăire.

<note>
* Cu o excepţie care-mi sfidează afirmaţia - articolul d-lui Vasile Popovici din „Orizont" nr. 2/1997, „Evreitatea mea": „Citindu-l e imposibil să rămâi acelaşi. Problema evreiască devine problema ta". E exact, e admirabil spus.
</note>



Venită din bătrâni şi veşnic proaspătă, jidanitatea a devenit cu vremea un tip de suferinţă nu numai a evreilor, o specializare a răului universal, o cristalizare a dispreţului între popoare, reciproc dezavantajos. Sunt tot mai multe locuri în lume unde români, turci, ruşi, palestinieni, cunosc şi trăiesc jidanitatea. Dacă aş scrie o carte, chiar aşa intitulată: „Despre jidanitate", i-aş pune ca motto, sarcastic, cuvintele memorabile ale unui scriitor român care-l asigura, într-o emisiune TV, prin '91, pe Marele Rabin Moses Rosen: „La noi, în Oltenia, jidan n-are nimic peiorativ, înseamnă uriaş!"

*(„Dilema", nr. 214/1997)*



**<titlu> LOOK IN MY FACE: MY NAME ÎS MIGHT-HAVE-BEEN**
**<autor> Roxana Sorescu**

„E un vers de Dante Gabriel Rosetii, care rezumă toată viaţa mea" scrie Mihail Sebastian în recent publicatul Jurnal 1935-1944 (Edil Humanitas, 1996). „Priveste-mă-n faţă: mă cheamă De-ar-fi-fost-să-fie" este mărturia curajului de a te privi aşa cum ţi s-a impus să fii, de către alţii. Aceasta si face eroul neobişnuitului Jurnal: se înregistrează epic, fără izbucniri lirice si fără analize psihologice. Mai bogat în fapte, mai detaşat si mai lucid, mai fără iluzii si fără

tristeţi decât romanele lui Sebastian, Jurnalul său îmbogăţeşte cu o piesă de rezistenţă literatura română.
Faptul că apariţia lui a fost în cele din urmă - dar nu mai devreme de 50 de ani de la moartea autorului -posibilă se datorează eforturilor mai multor persoane. Cel care a obţinut de la familia scriitorului dreptul de publicare este şi acela care semnează prefaţa şi notele: cercetătorul Leon Volovici. Cunoscut istoric literar ieşean, din 1984, când s-a stabilit la Ierusalim, Leon Volovici a publicat studii (în română, ebraică, engleză) privitoare la istoria vieţii intelectuale evreieşti din România, evoluţia antisemitismului în România şi în ţările est-europene (Ideologia naţionalistă şi problema evreiască, Humanitas, 1995 a avut o primă ediţie în limba engleză, la Oxford, Pergamon, 1991, şi a fost distinsă cu premiul Arcadia) şi este astăzi cercetător la Universitatea Ebraică din Ierusalim şi unul din fondatorii societăţilor de studii „Mihail Sebastian" şi „Benjamin Fundoianu". Textul Jurnalului este îngrijit de cunoscuta editoare Gabriela Omăt, aşa încât ediţia se prezintă impecabil din punct de vedere filologic şi istorico-literar.



Lucrul este important, pentru că ne aflăm în faţa unui document de primă însemnătate pentru cunoaşterea perioadei, pentru lămurirea unor amănunte biografice legate de mari personalităţi culturale ale epocii (Nae Ionescu , Mircea El'^de, Camil Petrescu, Eugen Ionescu , Emil Cioran, Marietta Sadova, Leni Caler), pentru luminarea etapelor şi modalităţilor de creaţie ale lui Sebastian (este perioada în care reface din memorie romanul Accidentul, pierdut la Paris, dar mai ales aceea a producţiilor sale dramatice - cele care l-au păstrat în memoria publicului până azi -, Jocul de-a vacanţa, Steaua fără nume, Ultima oră). Este, însă, în primul rând o mărturie psihică excepţională a felului în care un intelectual hipersensibil, mândru, cu obişnuinţa autoanalizei îşi trăieşte condiţia de evreu în anii cei mai grei pentru populaţia evreiască, început în februarie 1935, la două luni după încheierea eseului Cum am devenit huligan - dramatică definire de sine în raport cu agresivitatea cu care fusese întâmpinat romanul condiţiei iudaice, De două mii de ani - Jurnalul se situează în succesiunea imediată a acestora, cu care alcătuieşte un corp comun. Pentru oricine cercetează raporturile unui intelectual evreu cu comunitatea din care face parte şi cu lumea în care vieţuieşte această comunitate, raporturile cu mediul iudaic şi relaţiile cu istoria care aşază lupta împotriva iudaismului în centrul său, evoluţia consemnată în Jurnalul lui Sebastian este semnificativă. O fiinţă umană cu rafinamente intelectuale neobişnuite, cu spirit disociativ ieşit din comun, cu darul cuvântului, cu simţul umorului, cu iubiri, cu planuri de viitor, cu nostalgii, este constrânsă, este împinsă, cu brutalitate uneori, cu perfidie alteori, să nu mai fie nimic altceva decît un evreu, numai evreu, între asumarea unei etnicităţi şi transformarea ei într-o povară ce trebuie purtată silit, pentru a izola, pentru a condamna, se desfăşoară drama istorică prin care un individ devine exponentul unor atribute supraindividuale.



Pierderea personalităţii - aceasta este istoria consemnată în romanul De două mii de ani şi în Jurnal. De fapt, uciderea personalităţii de către o istorie care neagă oricui dreptul de a fi el însuşi, în numele unui ideal comunitar, al unei răspunderi colective care absolvă de orice vină individuală. Tragedia lui Sebastian a fost de a nu putea rămâne decât el însuşi, indiferent dacă se raporta la comunitatea evreiască sau la comunitatea legionară. El însuşi: un om de o umanitate caldă şi înţelegătoare: inteligent şi interiorizat, cultivat şi timid, întors spre sine însuşi şi fascinat de nonconformismul gândirii teoretice, cu avânturi de dăruire şi cu retractilităţi imediate, cu vocaţia tragicului şi cu nostalgia fericirii senine în doi. Cele mai

apropiate de psihologia ce determină subteran structura Jurnalului nu sunt personajele masculine ale scriitorului, ci personajele feminine: Corina văzută de Ştefan, Mona închipuită de Miroiu. Un personaj care, el însuşi, pentru a fi fericit, a avut nevoie să trăiască izolat, dacă nu pe o insulă, măcar într-o pensiune pierdută între munţi, cu cărţile lui - de la Moliere ia Proust, de la Balzac la Shakespeare -, cu muzica lui - de la Bach la Mozart, de la Scarlatti la Mahler -, cu o femeie dragă - de la pictoriţa Zoe la Leni Caler. Această structură tipică de intelectual a fost răsucită cu brutalitate de istorie dinspre înăuntru înspre în afară şi silită, sub imperiul împrejurărilor, să se transforme într-o fiinţă hăituită pentru vina de a fi evreu. Istoria acestei transformări psihice, asumarea identităţii iudaice, schimbarea modalităţii de a se raporta la contemporaneitate, au comportat câteva etape ale relaţiilor cu cei din jur, etape descrise cu acceptarea caracterului din ce în ce mai reprezentativ al celui ce spune „eu", în romanul De două mii de ani, cu o prefaţă de Nae Ionescu , în eseul - cronică a receptării romanului -

100

Cum am devenit huligan şi în Jurnal. După cum lesne se observă gradul de personalizare, de implicare, progresează o dată cu vremurile, la fel gradul de asumare a atitudinilor. De la o literatură autenticistă, care are tendinţa de a generaliza, la consemnarea directă şi nefalsificată a cotidianului.

Într-un pasaj, suprimat în ediţia din 1991, din Schimbarea la faţă a României (pasaj care, oricât de regretat, nu i-a fost nici iertat, nici uitat), Cioran sintetiza atitudinea contrară: „Evreul nu este semenul, de-aproapele nostru, şi oricâtă intimitate ne-am lăsa cu el, o prăpastie ne separă, vrem sau nu vrem. Este ca şi cum ar descinde dintr-o altă specie de maimuţe decât noi... Omeneşte nu ne putem apropia de el, fiindcă evreul este întâi evreu şi apoi om".

Aceasta face Sebastian în Jurnal: consemnează reacţia psihică a celui care descoperă că pentru cei mai apropiaţi oameni el este absolut altul. De aceea, asumarea identităţii evreieşti înaintează concomitent cu renunţarea - renunţarea la comunicarea cu aceia care văd în el numai străinul. Romanul De două mii de ani era o încercare de sinteză a tuturor atitudinilor posibile faţă de problema evreiască, fie că acestea apăreau în lumea etnică românească, fie că apăreau în mediile evreieşti. Fiecare personaj era un exponent: de la anti-evreismul agresiv la sionismul militant. Prefaţa lui Nae Ionescu - solicitată ca de la discipol la maestru şi publicată în forma în care îi fusese oferită, din scrupulul de a respecta regula jocului -, generaliza pe baze teologice o situaţie istorică şi transforma un raport inter-uman într-o trăsătură de destin, de neschimbat, presupunând subiacent că singura atitudine posibilă în raport cu absolutul este aceea creştină: „luda suferă pentru că I-a născut pe Hristos, I-a văzut şi nu a crezut. Şi asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar au crezut alţii -noi. luda suferă pentru că e luda". Această întemeiere teologică a antievreismului era singura atitudine care lipsea din romanul lui Sebastian, atent să consemneze mai ales tipuri de comportament.

101

Trebuie spus însă că ea reprezenta şi în gândirea lui Nae Ionescu o noutate, o idee recent adoptată. Profesorul pe care îl cunoscuse şi îl admirase Sebastian profesase alte credinţe, elogiul trăirii autentice nu fusese nici exclusivist, nici intolerant. Aceeaşi fusese şi atitudinea ziarului „Cuvântul" în vremea când colaborase acolo Sebastian, până la prima lui suprimare, în 1934. Nici circumstanţele reale ale prieteniei lui Sebastian cu tinerii intelectuali ai vremii - dintre care unii, dar nu toţi, se vor apropia de mişcarea legionară -, nici perspectiva de completitudine a raporturilor posibile ale unui evreu cu lumea din jur nu au contat în faţa reacţiilor furibunde pornite din ambele tabere. Cum am devenit huligan le consemnează, cu

tot mai mare oboseală sufletească. Jurnalul le continuă, cu o perspectivă schimbată: aici sunt gesturi, vorbe, reflecţii notate numai pentru sine, fără gândul, nici măcar fugar, în momentul notării lor, că ar putea deveni publice, cu tot ceea ce implică aceasta. Sinceritatea absolută faţă de sine şi modalitatea de situare faţă de sine - privirea celui ce se observă înstrăinat -, fac din Jurnal nu numai o sursă documentară importantă, ci şi o sursă de consideraţii psihologice asupra căilor prin care cineva este gradat transformat în „celălalt", străinul, duşmanul. Sunt două tendinţe psihice contradictorii şi simultane: regăsirea de sine prin asumarea apartenenţei la o comunitate umană ameninţată în existenţa ei; înstrăinarea de cei până atunci apropiaţi, după afecţiuni selective care împingeau etnicitatea la periferia personalităţii. Cu exemple epice, aceasta fusese şi drama romanului De două mii de ani. Sfâşierea personalităţii, schizoidia, provoacă o copleşitoare oboseală, însemnarea care urmează sintetizează perfect situaţia: „Treceţi la catolicism! Treceţi cât mai repede la catolicism! Papa vă apără! El singur vă mai poate scăpa. De câteva zile aud mereu aceeaşi parolă.

102

Azi-dimineaţă Comşa, astă-seară Aristide ţi Alice m-au întrebat cu mare seriozitate ce mai aştept. Nu-mi trebuie argumente ca să te răspund si nici nu caut. Chiar dacă lucrul n-ar fi aşa de grotesc, chiar dacă n-ar fi aşa de stupid si zadarnic - încă nu mi-ar trebui argumente. Undeva, într-o insulă cu soare si umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină feri cire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau.
Astăzi, mai acut decât altădată, sentimentul că nu e adevărat, că totul e îngrozitor de ireal, că mă zbat într-un coşmar, că mă afund în el - si că ar trebui să mă trezesc. Numai de n-as înnebuni. Mă simt aşa de ostenit încât uneori mi-e frică să nu mă destram, să nu-mi pierd controlul" (17 decembrie 1941).
Am insistat asupra celor două condiţii principale sub care trebuie înţeles Jurnalul: vulnerabilitatea unei personalităţi frustrate de împrejurări în umanitatea ei funciară, în universalitatea ei culturală şi asumarea condiţiei etnice de evreu, din ce în ce mai profundă, ca formă de înfruntare a agresivităţii istoriei, pentru că numai astfel se poate înţelege de ce selectează Sebastian relaţiile cu lumea din jur, mai ales acele atitudini, acele fapte, acele vorbe care răspund rănilor din el.  Uneori pare că explicaţiile pe care şi le oferă în legătură cu comportamentul unor oameni - unii foarte apropiaţi - sunt reduse la sfera obsedantă a fricii sau a reticenţei acelora de a avea relaţii cu un evreu. De aceea pentru a înţelege azi şi pentru a explica - cât se poate - care au fost motivaţiile reale ale atitudinilor de viaţă de atunci, Jurnalul lui Sebastian va trebui confruntat cu jurnalele, corespondenţa, memoriile celor pomeniţi de el, pentru ca obiectivitatea să fie - cât de cât - asigurată. Sursă documentară foarte preţioasă - este evidentă exactitatea notării -, dar şi sursă parţială, pentru că selecţia şi explicaţia se fac dintr-un unghi determinat de obsesia momentului.

103

Sunt, poate, acolo, relaţii de simpatie sau antipatie, răceli, rupturi care ţin de evoluţia firească a raporturilor umane, pe care Sebastian a încercat eroic să le păstreze cât mai mult la un nivel de normalitate care i-a fost refuzată. Şi trebuie ţinut foarte serios seamă de faptul că Sebastian nu şi-a conceput Jurnalul decât pentru sine şi că nu avea cum să bănuiască că peste 50 de ani va fi folosit ca izvor istoric. Cele două istorii convergente - istoria dezvoltării conştiinţei evreieşti la cineva dispus să se conceapă pe sine mai curând ca homo universaîis şi istoria antievreismului, ale cărei date sunt consemnate cu atenţie de un cronicar ce înregistrează primejdia morţii - vor găsi de acum înainte în Jurnalul lui Sebastian un punct de pornire la fel

de bogat în sugestii şi în sensuri ca şi romanul De două mii de ani, cu prefaţa lui cu tot.
Apropiat de mai toţi cei care au dominat intelectual epoca, Sebastian le conferă portrete de care vom avea a ţine seama. Cel dintâi este cel al lui Nae Ionescu admirat şi poate iubit, în ciuda fluctuaţiilor sale de atitudine, până la capăt. Această consecvenţă admirabilă a lui Sebastian în sentimentele faţă de Nae Ionescu mărturisesc că mă pune pe gânduri. Este cea mai puternică mărturie în favoarea puterii de fascinaţie pe care o exercită omul asupra celor mai rafinate spirite ale vremii. Pentru mine, pentru care e greu de înţeles prin ce vrăjea profesorul pe cei din jur, faptul că un om ca Sebastian, care avea toate motivele să îl deteste, I-a privit cu afecţiune şi a plâns la moartea lui, atârnă greu în balanţă.
Camil Petrescu e perceput în reacţiile megalomane - cunoscute de contemporani şi banalizate prin repetare - şi în laşităţile oportuniste:
„Camil Petrescu se vaită că probabil lui nu i se va da nici una din casele luate de la evrei.
- Mie nu mi se dă niciodată nimic - spune el descurajat.



- Ei bine, de astă dată - răspund eu - chiar dacă ţi s-ar da, sunt convins că n-ai primi!
- Să nu primesc? De ce să nu primesc? Vorbea cu atâta linişte, încât am înţeles că nu vedea nici un motiv să nu-si însuşească o casă care nu-i aparţine, confiscată de la un evreu, dar că aşteaptă să i se dea o asemenea casă, si că va fi pentru el o deziluzie dacă nu i se va da".
Lui Mircea Eliade i se atribuie solidaritate legionară şi laşitatea de a evita un prieten din motive politice, după ce amândoi ştiuseră să depăşească o posibilă rivalitate erotică. Ion Barbu există numai pentru că se luminează la faţă auzind de o victorie germană, în schimb, o vorbă sau un gest de prietenie - oferta de a-şi împrumuta numele pentru o piesă scrisă de Sebastian, de exemplu - au îndelungi reverberaţii. Jurnalul de creaţie care poate fi separat din textul global, notează ca şi jurnalul existenţial şi cel politic, momentele de criză. Operele fericite, născute uşor, nu au jurnal. Despre Steaua fără nume, piesa care l-a impus şi cu care va rămâne Sebastian, nu se pomeneşte aproape nimic. Se revine însă mereu asupra unor proiecte rămase în acest stadiu.
Jurnalul lui Sebastian mi se pare cu deosebire interesant nu atât ca document istoric, cât ca document psihic. Azi, când o politică agresiv antievreiască la nivelul statutului, a nici unui stat, nu mai este de conceput, latura cealaltă, prin care se urmăreşte impactul pe care evenimentul istoric şi politic îl exercită asupra conştiinţei unui om care se simte din ce în ce mai izolat într-o lume în care fusese şi a lui, din ce în ce mai apăsat de neîmplinire şi de imposibilitatea de a comunica cu ceilalţi, dintre care unii îi fuseseră prieteni, tinde să devină paradigmatică, în devenirea istorică, tripticul De două mii de ani - Cum am devenit huligan - Jurnal s-ar putea să rămână drept cea mai importantă operă a lui Sebastian.
*(„Luceafărul", nr. 11 (310)71997)*



**<titlu> DIN ACEEAŞI FAMILIE**
**<autor> Valeriu Cristea**

Decedat la 29 mai 1945, în urma unui accident de circulaţie petrecut în centrul Bucureştiului, la numai 38 de ani (neîmpliniţi) şi la doar trei săptămâni după zdrobirea Germaniei hitleriste, epilog pe care îl dorise cu ardoare, Mihail Sebastian a rămas în literatura română, ironia sorţii (căci desconsidera oarecum teatrul), mai ales ca dramaturg, cu piese precum Jocul de-a vacanţa (repr. 1938), Steaua fără nume (repr. 1944), Ultima oră (repr. 1946), piese beneficiind,

în perioada postbelică, şi de versiuni cinematografice. Deşi şi-a publicat, în 1939, în volum studiul despre Corespondenţa lui Marcel Proust, eseistica şi paginile de critică literară -„de o deosebită vivacitate şi ascuţime intelectuală" (Dumitru Micu, Scurtă istorie a literaturii române, voi. II, Ed. Iriana, 1995, p. 205) - ale scriitorului au fost editate doar parţial, postum. (Asupra excelenţei acestui aspect al activităţii lui Mihail Sebastian mi-a atras atenţia, cu ani în urmă, Dana Dumitriu). în ce priveşte romanele (sau pseudo-romanele) scriitorului: Fragmente dintr-un carnet găsit (1932, debut editorial), Femei (1933, însumare a patru nuvele, de fapt), Oraşul cu salcâmi (1935), „liric la modul sobru, interior, pătruns de o poezie a vârstei critice, a schimbării, a aşteptării, nu fără afinităţi cu cea generată în romanul lui Proust de apariţia «fetelor în floare» şi de aceea a *Valurilor* Virginiei Woolf, deşi, evident, cu totul firavă, comparativ". (Dumitru Micu, op. cit., p. 203), Accidentul (1940), unde „satisfacţiile durabile" sunt tot „de natură lirică" (Ibidem), fără a fi - ultimele două -complet uitate, rămân totuşi la periferia romanului românesc interbelic.

106

Adăugând la toate acestea faptul că singura carte de „succes", mai exact de scandal a lut Mihail Sebastian, De două mii de ani... („cartea asta rămâne", va aprecia ulterior, autorul, întrebându-se: „Voi mai scrie vreodată un lucru egal de grav?"}, precum şi volumaşul Cum am devenit huligan, unde autorul, dovedindu-se un admirabil şi fin polemist, răspunde atacurilor în trombă venite din toate părţile, n-au mai văzut lumina tiparului, din 1934, respectiv 1935 când au apărut, vreme de mai bine de jumătate de veac, păstrarea în manuscris a grosului Jurnalului, din care au fost publicate doar fragmente în 1945, 1947, 1976 etc., ca şi handicapul rândurilor minimalizatoare, nedrepte, dedicate elevului lui Nae Ionescu de G. Călinescu în marea sa Istorie, devenită biblia atâtor generaţii de cititori (pe celălalt mare critic a! epocii, E. Lovinescu, se grăbise să-l minimalizeze şi să-l nedreptăţească însuşi Mihail Sebastian), avem explicaţia statutului de scriitor minor aplicat lui Mihail Sebastian şi a menţinerii sale în al doilea sau al treilea plan. Furtuna revoluţiei din decembrie 1989 a învolburat şi postumitatea scriitorului de care ne ocupăm. Plecat dintre noi imediat după prăbuşirea nazismului, Mihail Sebastian se reîntoarce după prăbuşirea comunismului. Nu vrem să spunem că în anii acestuia nu s-ar fi făcut nimic pentru el: e destul să amintim de contribuţiile doamnei Cornelia Ştefănescu, „editor şi interpret avizat al operei lui Mihail Sebastian" (Eugen Simion, „Literatorul", nr. 8/1997, p. 3). Acum însă pur şi simplu, Sebastian reînvie cu o altă statură. Anii '90 îl readuc în actualitate, graţie editurii Humanitas. Aflată la începuturile ei, aceasta re-publică mai întâi, în 1990, pe o hârtie de o foarte proastă calitate, într-un singur volum (preţ 72 lei!) cărţile De două mii de ani... şi Cum am devenit huligan, precedate de faimoasa Prefaţă bobârnac a lui Nae Ionescu;

107

„singurul roman în stil autentist al lui Sebastian", „autobiografic, însă nu în întregime", De două mii de ani... „este un tipic roman ideologic" (Dumitru Micu, op. cit., p. 203). Ca impresie personală, dincolo de meritele sale indiscutabile, romanul ca roman mi s-a părut nu o dată schematic, aproape... realist-socialist în transformarea în bine a eroului-arhitect, desproblematizat o dată cu angajarea sa pe un şantier, apoi pe altul: „Viaţa este simplă, viaţa este imens de simplă"; „Am crezut mereu în dreptul de a pune între mine şi lume o uşă închisă, a cărei cheie să rămână în păstrarea mea. lat-o dată de perete, această uşă. Toate porţile vraişte, toate intrările libere, toate refugiile descoperite"; „Voi clădi casa de la Snagov. Neapărat. La nevoie, împotriva voinţei lui Blidaru. Trebuie să fac o casă liniară, simplă, cu ferestre mari, cu terasa dreaptă, o casă pentru soare"; „La Snagov, pe şantier, pe schele, între

oameni care lucrează, între pietre, ciment şi bârne, nu există probleme. Problemele încep de cum mă întorc în oraş". Vom reveni, vom apela nu o dată la De două mii de ani... De curând, la finele anului 1996, ed. Humanitas, acum înfloritoare, publică, în cadrul colecţiei „Memorii / Jurnale", volumul (de aproape 600 de p.; coperta, excepţională: Ioana Dragomirescu-Mardare) Mihail Sebastian. Jurnal. 1935-1944. Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefaţă şi note de Leon Volovici. Scoase în 1961 din ţară, cu ajutorul Legaţiei israeliene din Bucureşti, de către fratele mai mic al scriitorului, Andrei Benu Sebastian, stabilit din acel an în Franţa, cele nouă caiete ce alcătuiesc Jurnalul se află în prezent în proprietatea familiilor între timp decedaţilor fraţi ai lui Mihail, mai sus-amintitul Andrei Benu Sebastian (în Jurnal: Benu) şi Pierre Hechter (în Jurnal: Poldy, emigrat în Franţa înainte de 1935, când demarează Jurnalul, obiectul deselor îngrijorări ale familiei din România, provocate de soarta lui în şi după 1940).

108

Membrii (dintre care cităm pe Radu Beligan, Paul Cornea, Norman Manea, B. Elvin...) Fundaţiei „Mihail Sebastian" (Mihail Sebastian Foundation), creată de regretatul regizor de film Harry From, reuşesc „în cele din urmă să învingă reticenţele familiei de a da manuscrisul publicităţii, în vara lui 1995, Leon Volovici, unul dintre membrii Fundaţiei, aducea în ţară şi încredinţa editurii Humanitas copia «xerox» a celor nouă caiete..." (Menţiuni asupra ediţiei, p. 13). Nu ştim dacă era cazul de a „scuza" Jurnalul lui Sebastian apropo de dezinteresul Securităţii (Menţiuni..., p. 14): „Dacă Securitatea nu-i confiscase (lui A.B.S. - s.n. C. Cr.) până atunci Jurnalul, asta se datora, credea Benu Sebastian, secretului bine păstrat asupra informaţiilor de ordin istoric şi politic pe care le cuprinde: «... românii sub Dej-Ceauşescu neştiind ce conţine, [aceasta] a permis miracolul să nu-mi fie cerut până la plecarea în 1961 şi să-l salvez...»". Prin forţa lucrurilor, Mihail Sebastian a fost în primul rând un antifascist, un necomunist mai degrabă decât un anticomunist; nocivitatea totalitarismului roşu încă nu apucase să se manifeste la noi cum aşa de „bine" ştiuse s-o facă în Rusia (spre deosebire de acela al totalitarismului brun); până una, alta „bolşevicii" contribuiseră din plin la înfrângerea Germaniei hitleriste în mai 1945, când scriitorul moare, destinul României şi al Europei de Est nu părea fără speranţă, pecetluit etc. Securitatea (cel puţin cea de până la 1961) n-ar fi fost deloc deranjată să citească în ultimele file ale Jurnalului: „Ieri, la un cinematograf, un film despre războiul Ucrainei. Oroarea întrece totul. Nu te mai servesc nici cuvintele, nici gesturile. Soldaţii ăştia ruşi, care trec pe străzile Bucureştiului, cu zâmbetul lor de copil şi cu bădărănia lor cordială, sunt nişte îngeri. De unde iau puterea să nu pună foc peste tot, să nu ucidă, să nu prade, să nu prefacă în scrum oraşul ăsta...?". Câteva cuvinte despre Prefaţa d-lui Leon Volovici. Mi s-a părut prea diplomatică, încercând să împace şi capra şi varza, atenuând ceea ce nu poate fi atenuat:

109

„Cât de uşor ne putem înşela (sau, mai grav, putem înşela pe alţii) alegând, de pildă, câteva însemnări depreciative sau zeflemitoare despre Camil Petrescu. Numai totalitatea referirilor, inclusiv corespondenţa şi numeroasele pagini pe care le-a publicat Sebastian despre activitatea literară şi publicistică a lui Camil Petrescu dă adevărata imagine a unei prietenii de o rară forţă şi longevitate în capricioasa lume literară". Una e corespondenţa şi paginile publicate, în cazul cărora funcţionează cenzura politeţe! şi autocenzura prudenţei, şi cu totul altceva însemnarea de jurnal intim, de o sinceritate absolută. Nu se poate face media între cele două modalităţi de exprimare, în Jurnalul lui Mihail Sebastian, Camil Petrescu apare exact aşa cum apare în „agendele literare" ale lui E. Lovinescu (din care tocmai a apărut al doilea volum): insuportabil de infatuat, egoist etc. O prietenie „de o rară forţă?", în nici un caz din partea lui

Camil. îl trimitem pe dl. Volovici la p. 357 a Jurnalului pe care ar trebui să-l cunoască cel mai bine: „îşi închipuieşte că s-ar putea ca eu însumi să cad în cine ştie ce gravă încurcătură - şi atunci mă previne că nu trebuie să contez pe el. «E o obrăznicie să te adresezi unui prieten, numai pentru că el e mai puţin expus». Poate că împotriva acestei «obrăznicii» eventuale ţinea să mă prevină. Dar Camil e ultimul om căruia m-aş adresa într-un moment greu". Alt exemplu de escamotare a adevărului. „Cu toate diferenţele, uneori radicale, pe terenul ideilor, Sebastian menţine relaţii amicale cu nu puţini intelectuali evrei, fie că e vorba de liderul şi ideologul sionist A. L. Zissu, fie de comunistul Belu Zilber, fie de scriitorii Felix Aderca sau Camil Baltazar..." Dacă Mihail Sebastian detestă cu adevărat pe cineva în Jurnalul său, apoi e vorba de dl. şi d-na Zissu! E fals din mai multe puncte de vedere a spune că imediat după 23 august 1944 Mihail Sebastian percepe „începutul noii rinocerizări, de sens opus, prosovietic, care va afecta nu puţini intelectuali, români sau evrei".

110

„Cu deosebire după invadarea Poloniei de către armatele germane şi sovietice...". După cum e formulată propoziţia s-ar putea înţelege că invadarea Poloniei de către cele două armate s-a produs simultan. Este evident că prefaţatorul doreşte să dea satisfacţie anticomunismului visceral şi antirusismului ultraşovin. Nimic mai amuzant, şi totodată mai trist, decât a vedea un evreu, altfel extrem de sensibil, pe bună dreptate, la cea mai măruntă manifestare antisemită, promovând xenofobia în dauna altora. Cea mai valoroasă contribuţie a prefeţei d-lui Leon Volovici constă în reproducerea, din monografia d-nei Dorina Grăsoiu (Mihail Sebastian sau ironia unui destin), a textului comunicării de concediere de la Revista Fundaţiilor Regale: „Avem onoarea a vă încunoştiinţa că, în baza Decretului Lege din 9 august 1940, sunteţi licenţiat din serviciu pe ziua de 7 septembrie a.c., fiind evreu".
Republicat în 1990, când libertatea de exprimare şi manifestare subit dobândită dăduse naştere unor mari tensiuni politice şi sociale, romanul De două mii de ani... nu a avut, dacă îmi amintesc bine, ecoul scontat. Apărut de numai câteva săptămâni, ineditul Jurnal Mihail Sebastian, 1935-1944, se bucură în schimb de un mare succes, se scrie şi se vorbeşte despre el, stârnind opinii dintre cele mai diverse, aprinzând polemici. La emisiunea din 22 februarie a d-lui Iosif Sava, amfitrionul îi reproşa lui Mihail Sebastian că nu şi-a asumat evreitatea în vreme ce d-na Gabriela Adameşteanu, apreciind în general Jurnalul, mărturisea că ultimele lui pagini au durut-o. Vom reveni la aceste ultime pagini, adevărată probă de foc pentru cititorii lui Mihail Sebastian! Anticomuniştii de serviciu dau ca sigur faptul că dacă n-ar fi murit, Sebastian ar fi ajuns până la urmă la puşcărie.

111

Campion al antirusismului la Televiziunea naţională, eminentul muzicolog Iosif Sava pare a şti nu numai că maşina care l-a accidentat mortal pe scriitor era sovietică (lucru posibil!), ci şi că accidentul a fost premeditat: a doua zi (30 mai 1945) Mihail Sebastian urma să-şi înceapă colaborarea la „Liberalul"! Să se fi temut forţa de ocupaţie într-atât de un biet ziar (în curând toată presa necomunistă va fi de altfel desfiinţată), de un nou colaborator al lui? Au avut şi alţi colaboratori ai „Liberalului" aceeaşi soartă? Ce-i drept, talentul lui Mihail Sebastian era excepţional, dar îl preţuia (că de cunoscut nu-l cunoştea) Armata Roşie în aşa măsură ca să se decidă să-i smulgă pana în acest mod? Şi apoi, retras dezamăgit de la „România liberă", de ce s-ar fi înregimentat Sebastian la „Liberalul"? O însemnare din 13 octombrie 1944 exprimă convingerea că vechiul stat reacţionar va trebui să cedeze şi nu arată nici o simpatie nici pentru liberali (v. şi Cum am devenit huligan, p. 283), nici pentru ţărănişti... Prieteni naţionalişti şi prieteni evrei manifestă deopotrivă, fireşte din perspective diferite, o vizibilă

rezervă faţă de Sebastian.
Ca şi Mihail Sebastian, şi eu mă aflu la mijloc, încerc să-i înţeleg şi pe unii şi pe alţii, şi în primul rând pe Mihail Sebastian însuşi. Lectura Jurnalului său, copleşitoare, mi-a dezvăluit un excelent scriitor, un om de o rară calitate morală si intelectuală (nu ireproşabil, desigur) şi un caz, aş spune, unic în cultura română.
Scriitorul. Printre acuzele ce i s-au adus lui Mihail Sebastian după apariţia romanului De două mii de ani... se numără şi aceea, absurdă în cazul lui, că nu ştie româneşte, în realitate, ştie româneşte - şi ştie sa scrie româneşte - ca puţini alţii (români sau evrei). O sursă a încântării cu care se parcurge Jurnalul o constituie pur şi simplu talentul autorului de a scrie -fin, nuanţat, precis, just, cu ironie şi umor, nu o dată polemic. Aflând că N. Davidescu afirmase că „evreii nu ştiu româneşte", citând ca argument comparaţia cu o „gâscă îndopată" folosită de Mihail Sebastian, acesta, după ce verifică exactitatea memoriei poetului (care nu se înşelase), îi trimite o savuroasă scrisoare de confirmare (p.p. 88-89).



În acelaşi pasaj, despre acelaşi N. Davidescu: „face un sifilis de manifestare antisemită" (p. 88); „o boală glumeaţă la început" devine cu timpul intolerabilă (p. 308); „Mi-e dor de puţină uşurinţă" (p. 171), scrie el inspirat plângându-se că scrie greu; preparându-se pentru o nouă infidelitate, Leni e surprinsă „mergând agale, cu un tânăr domn elegant şi cu pasul ei de plimbare amoroasă" (p. 162); „Moment de recrudescenţă anglofilă. Astă-seară şi Camil şi Rosetti, şi Ţuţubei erau de acord că nemţii au pierdut partida. Va fi de-ajuns peste câteva zile să avem un nou atac german şi un nou succes - pentru ca toţi trei să fie de acord că englezii sunt pierduţi. E un pendul psihologic, de o regularitate mecanică" (p. 413); „Gaston Antony îmi spune că în curând va apărea statutul evreilor, care se află în lucru. Evreii botezaţi - zice el - vor avea un regim mai bun şi, în orice caz, vor fi feriţi de deportare. Gaston îmi spune că el singur din toată familia a rămas nebotezat. E o comedie absurdă, grotescă. Am trecut astă-seară pe la «Baraşeum». Se repeta o piesă. Sala era plină de evrei - dar în tot teatrul (îmi spunea Bogoslava) numai doi-trei mozaici: restul catolici, ortodocşi, protestanţi..." (p. 450-451); lucrând la o piesă „mă las antrenat cu uşurinţă în bătaia scurtă ca de rachetă a dialogului" (p. 433); „Sunt extenuat fiziceşte. Mă simt gol, pustiu, stupid, sălciu. Ce ar putea să mă readucă la viaţă? Poate pădurea, poate marea, poate câteva zile în munţi. Mi-ar trebui un val de sănătate." (p. 373); despre războiul în curs de desfăşurare, subiect de conversaţii superficiale: „Suntem îmbarcaţi într-o mult mai complexă catastrofă" (p. 337); octombrie 1941: „Stranie senzaţie de a intra în sala Ateneului, unde nu mai călcasem de atâta vreme! Nu-mi puteam învinge timiditatea, ruşinea, frica.



Aş fi vrut să nu mă vadă nimeni, să nu văd pe nimeni. Mi se părea că sunt un fel de fantomă revenită pentru o clipă la lumină. Ce freamăt de rochii, de mâini albe, de blănuri, de uniforme. Nenumărate fete tinere frumoase. Câteva femei admirabile. Bărbaţii aproape toţi bine îmbrăcaţi, calmi, respirând siguranţă de sine, confort. Pe strapontina mea mă simţeam mizerabil, dizgraţiat, urât, bătrân, trist, jerpelit. Războiul numai prin mine trece? Numai eu îl trăiesc? Toată această lume nu-l simte, nu-l vede, nu-l cunoaşte?" (p. 403-404)... Jurnalul lui Mihail Sebastian ne înfăţişează nu numai un admirabil scriitor (de la a scrie, a fi un virtuoz al scrisului), ci şi un admirabil scriitor în sensul curent al cuvântului. Un scriitor complex: moralist, analist, portretist, dar şi prozator, reporter, dramaturg eseist şi critic literar („E ceva dansant într-o comedie de Shakespeare. Mişcări plutitoare, dezlegate de realitate - ca într-un balet") şi chiar muzical. Aş spune chiar că în Jurnalul său, Sebastian e mai prozator decât în

romanele şi mai dramaturg decât în piesele sale. Numeroase dialoguri şi scenete alegre înviorează paginile cărţii:
„Aseară, la «Capsa». Intrasem să-l iau pe Rosetti cu care aveam acolo rendez-vous. La o masă imediat alăturată, Ion Barbu şi Onicescu. Aveau înaintea lor, desfăcute larg, ziarele de seară. Barbu, urmărind o hartă a frontului din Africa, era foarte deziluzionat de oprirea lui Rommel. Onicescu îi dădea curaj:
- Un piston, oricât de puternic ar fi, după ce loveşte are un recul, oprirea de la El Alamein e un recul.
Barbu nu părea cu totul remontat.
- Şi pe urmă - continuă Onicescu - nu vezi ce s-a petrecut la Nord? Au distrus un convoi american de 50 de vase.
- Radical! strigă Barbu şi într-adevăr toată faţa i se luminează.
Mă amuzau amândoi foarte muit. Erau ca doi jidani făcând strategie la cafenea cu aceleaşi temeri, cu aceleaşi entuziasme - numai că de cealaltă parte a baricadei" (p. 460).

114

Se perindă portrete de neuitat (galeria scriitorilor interbelici reprezintă doar o parte din ele): „Ieri dimineaţă, deschizând fereastra, primul lucru pe care l-am văzut a fost o fată tânără, ieşind din vila din faţa casei mele (de la Balcic n.n. V.Cr.) şi alergând pe drumul de jos, în şort alb, cămaşă albă de sport şi o bluză orange, toate strălucind în soare. Putea fi o fată urâtă (...) dar în clipa aceea era tinereţea, libertatea, dimineaţa însăşi. Une jeune f iile en fleurs... (Mai ales că citesc -ca de obicei în vacanţă - Proust)" şi plutesc bucăţi mari şi grele de proză:
„Asasinii - 6 sau 9, nici până acum nu ştiu - au fost «executaţi chiar pe locul crimei» şi pe urmă lăsaţi acolo, pe trotuar, o zi şi o noapte, cu o placardă la căpătâi: trădători de ţară!
Am fost ieri-dimineaţă până acolo (dincolo de podul Elefterie). Mii de oameni veneau cu tramvaie, cu maşini, cu autobuze sau pe jos. Eram parcă într-un imens bâlci. Se râdea, se glumea. O companie din regimentul meu abia reuşea să ţină lumea la oarecare distanţă de cadavrele executaţilor (Dacă aş fi fost concentrat, gândeşte-te că aş fi putut fi şi eu acolo de gardă!). Cine nu răzbea până în primul rând nu vedea nimic. O cucoană de lângă mine zicea:
- Ar trebui să se ţie ordine, să ne pună pe două rânduri, să vadă fiştecare.
Oameni din împrejurimi aduseseră scări de lemn şi cine voia să vadă mai bine plătea 2 lei ca să se urce şi să privească de sus, peste rânduri.
- Nu face! zicea un tip care plătise 2 lei, dar rămăsese dezamăgit. Nu face, nu se văd decât picioarele.
Totul mi s-a părut atroce, umilitor, deşănţat" (p. 233-234). Umorul, ironia, vorba fără perdea pigmentează nu o dată mici portrete, scenete (v. p. 177, 301).

115

Evocări de natură (Mihail Sebastian e un poet al potopului de zăpadă), de medii şi atmosferă (ca în remarcabila variantă de „Căldură mare" de la p. 32-33), frecvente înregistrări de vise (Jurnalul lui Sebastian cuprinde mai multe jurnale decât numără dl. Volovici: o carte de vise, în orice caz; vise nu doar cu Leni Caler sau Balcic, ci şi cu Nae Ionescu , Stalin, Hitler, cu legionari şi cu război: „Vis complicat, absurd, din care nu mai ţin minte decât că România intrase în război ca să ocupe «Pocuţia». Eu mă întrebam: război cu cine? Cu Polonia? Cu Cehoslovacia? Unde o fi Pocuţia?"), subtile observaţii psihologice: „La urma urmelor, oa-menii văd mereu ceea ce îi lasă punctul lor de vedere. Faptele sunt aceleaşi - şi pentru Onicescu şi pentru mine. Citim aceleaşi gazete, cunoaştem aceleaşi lucruri, dar totul devine pentru el şi pentru mine fundamental diferit, ca şi cum am trăi pe planete deosebite" (p. 548),

meditaţii profunde despre trecerea timpului (p. 210), ratare (p. 455), despre adevăr şi minciună: „Am renunţat să mai urmăresc mersul războiului. Nici n-am cum. Lectura ziarelor este parcă un exerciţiu de descifrare a unui text, pentru care îţi lipseşte cifrul. Şi totuşi este aşa de interesant! Pentru prima oară mi se întâmplă să gândesc că adevărul este un lucru în mod absolut necamuflabil. De sub toate contrafacerile, de sub toate minciunile, de sub toate aberaţiile, oricât de adânc l-ar ascunde, oricât de groaznic l-ar mutila - încă răzbate, încă sclipeşte, încă respiră..." (p. 354); „Titlu posibil de eseu: «Despre realitatea fizică a minciunii». De arătat cum minciuna, oricât de arbitrară, creşte, se ramifică, se organizează, devine sistem, capătă contur, puncte de sprijin şi cum, de la un anumit grad mai departe, se substituie faptelor, se transformă ea însăşi în fapt şi începe a exercita o presiune de neînlăturat, nu numai asupra lumii celeilalte, dar asupra autorului minciunii însuşi" (p. 500) se îndeasă în cartea de care ne ocupăm, una din cele mai „pline", mai felurite şi mai bogate din câte am citit în ultima vreme, dându-ne o impresie totodată de fineţe şi forţă.

116

Nu degeaba vechiul cititor al lui Proust citeşte în timpul războiului enorm de mult Balzac. Se tot vorbeşte de revizuiri! lată un caz de revizuit, un scriitor şi o operă menite să urce zdravăn pe scara ierarhiei valorilor.
Omul. La începutul legăturii lor, actriţa Leni Caler îi spune: „- Ai atâtea lucruri de copil în dumneata şi eşti totuşi aşa de obosit de viaţă". Notând în Jurnal caracterizarea, scriitorul o confirmă din plin: „pentru cineva care nu mă cunoaşte decât de 10 zile, surprinzător de just. Da. Aşa e. E înspăimântătoare liniştea cu care accept gândul morţii", (p. 25) Cu înfăţişarea unui „băiat de liceu" (Cella Delavrancea), Mihail Sebastian se simte „bătrân, bătrân" şi simte o „apatie de plumb", „Un fel de silă, un fel de oboseală de a fi om" (s.n. V.Cr.): Jurnalul său cuprinde şi un abundent jurnal al stării de lehamite, de greaţă existenţială: „... n-am nici un chef. Cenuşă şi clei - asta e tot". La tot pasul (poate şi în pas cu moda) găsim notaţii de genul: „mă simt gol, pustiu, stupid, sălciu"; „rareori am fost mai destrămat, mai ostenit, mai trist"; „Nu sunt trist. Sunt pustiu"; „Tot ce mi se întâmplă trece undeva dincolo de mine, fără aderenţă - ca şi cum nu m-ar privi. Am senzaţia că sunt şifonat, prăfuit de drum şi că aştept să ajung undeva, pentru ca să mă schimb, să mă perii, să iau o baie, să mă transform. Şi, în fond, nu mă duc nicăieri, nu aştept nimic, nu mă aşteaptă nimic"; „Silă, dezgust, indiferenţă, descompunere"; „...mă dau la fund, dezarmat, învins, resemnat, incapabil de un gest, de o sforţare. De prea multă scârbă, de prea multă silă..."; „din nou, din senin, un sentiment de exasperare, de neputinţă, de oboseală. Până când? Până când? Până când? «Din senin» - e cam ridicol spus. Vreau doar să spun că nu s-a întâmplat nimic nou, că totul e mereu ca ieri, ca alaltăieri, ca acum o săptămână, ca acum două săptămâni - dar că dintr-o dată simt mai ascuţit, mai apăsător că mă înăbuş.

117

Aş vrea să strig, să urlu"; „De ce nu pot reintra şi eu în viaţă?" Şi totuşi va putea, va reintra din când în când în viaţă, chiar dacă va continua să se numească „larvă", „epavă", „un om pierdut", „un ratat". E destul, uneori, pentru aceasta să ridice privirea spre cer: „Cred că era săptămâna trecută, sâmbătă sau duminică, în momentele acelea în care socoteam totul pierdut, când, nu ştiu de ce, am ridicat pe stradă privirea în sus spre cer. Mi-au dat lacrimi. Era un cer albastru, curat, cu nori albi, plutitori, fără greutate: un cer meridional parcă. Putea să nu fie aici. Putea să fie la Annency, la Geneva, la Lisabona, la Santa Barbara. S-ar fi putut ca lăsând capul în jos să nu mai găsesc în jurul meu aceşti Bucureşti din august 1941, ci un oraş liber, în care să pot trece liber, necunoscut, viu". Vacanţele, la munte sau la mare (la Balcic) îi redau

gustul de viaţă, sosirea primăverii e percepută printr-un subit imperativ al fericirii: „Simt că a izbucnit primăvara. O simt după multe lucruri, dar mai ales o simt după urgenta mea nevoie de a fi fericit". Asistând din întâmplare la operaţiunea de plantare a unui pin uriaş, asistă de fapt la o aspră lecţie despre voinţa de viaţă: „dar ce m-a surprins şi mai mult au fost oamenii care se sileau să ridice copacul, l-am numărat: peste 50. Ce voinţă de viaţă, indiferentă, puternică, fără cuvinte, fără gesturi, de o grandoare tăcută, în copacul ăsta, care părea uriaş între oamenii care se agitau în jurul lui". Războiul acţionează într-un dublu sens: pe de o parte îl îndepărtează de vechile lui drame („Pentru mine războiul suspendă totul"), pe de alta i le adânceşte: „Niciodată poate n-am simţit mai acut, şi în acelaşi timp, sentimentul că sunt un om sfârşit şi dorinţa deznădăjduită de a reveni la viaţă. Erau în mine - sunt încă în mine -aptitudini de fericire - un anumit elan, nu ştiu ce lirism, o mare încredere în lumină, în seninătate, în viaţă, o anumită căldură, o nesfârşită putere de a iubi... - şi toate, toate au fost înăbuşite, ruinate, pierdute.

118

E un blestem care mă urmăreşte de departe. Războiul e o catastrofă care uneori copleşeşte - şi mă face să le uit -nefericirile mele vechi, dar alteori le adânceşte, le subliniază, le menţine treze, ca pe nişte răni mereu sângerânde". Nota dominantă rămâne însă aceea de neputinţă: „Adevărul e că nu izbutesc nimic. Nici măcar să citesc disciplinat o carte de la început la sfârşit. Sunt sălciu, somnoros, descompus, dezgustat de mine însumi. Aştept de undeva puţină graţie". Spirit laic, raţionalist şi individualist, sceptic, autocritic şi sensibil la ridicol, structural, iremediabil civil (faptul de a fi purtat, într-o - unică - împrejurare uniforma Frontului carlist îi provoacă mari mustrări de conştiinţă), Mihail Sebastian nu avea însă de unde să aştepte (nici măcar) „puţină graţie". Rămâne deci să se „descurce" singur, cum poate, „dezastruos de stângaci", fără aptitudini practice - „Nu voi izbuti niciodată să trec dincolo de o mizerie mai mult sau mai puţin suportabilă, nu voi face niciodată carieră, nu voi avea niciodată bani... Şi, sincer vorbind, foarte sincer, fără nici un motiv de a mă păcăli pe mine însumi, cred că banii îmi sunt indiferenţi. Aş cere vieţii doar puţină linişte, o femeie, cărţi şi o casă curată" - sau militante: „Nu sunt un om de întruniri, de comitete, de şedinţe", în solitudinea (cândva cultivată orgolios) şi sărăcia sa („Ieri - notează scriitorul la 1 oct. 1941 - rămăsesem cu trei lei în buzunar. Sentiment curios de a fi pe stradă complet fără bani. Te simţi dezarmat. Nici să te urci într-un tramvai nu poţi. Nu ştiu ce voi face".), cu sabia lui Damocles a legilor rasiale deasupra sa, încă dinainte de război, pregătit să i se întâmple orice în timpul acestuia. Farmecul acestui pasionat cititor al lui Montaigne (şi al lui Jules Renard) provine din exactitatea zâmbitoare a observaţiilor sale, dintr-o tandră distanţare, din lipsa de prejudecăţi (nu-i cruţă, dimpotrivă, când e cazul pe cei de-o etnie cu el) sau din uşurinţa de a renunţa la ele, de asemeni când e cazul (discuţia strict intelectuală, agreabilă cu un pictor homosexual cu care iniţial regretase că-şi dăduse întâlnire), din atitudinea de largă toleranţă:

119

„A apărut cartea Cellei (Serghi - n.n V.Cr.), cu următoarea bandă: «Scriitorii Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Mihail Sebastian au recomandat editurii acest roman».
Epilog: ieri-dimineaţă, doamna Rebreanu îi telefonează alarmată lui Camil Petrescu, întrebându-l cum de a permis o asemenea obrăznicie: numele lui Rebreanu şi a! lui Sebastian la un loc.
într-o zi am să-i spun lui Rebreanu această mică întâmplare. Râzând, se înţelege...", din modul calm, neiritat în care ştie să primească opinia defavorabilă, oricât de nedreaptă (v. nota din 17 iulie 1941, după citirea în corecturi a paginii consacrate lui în Istoria sa de G. Călinescu) şi

din modul ironic în care întâmpină laudele nemeritate: „Telefon emoţionat de la Froda. A citit Accidentul de la început până la sfârşit, fără să-l lase din mână. E uimit, nu ştie ce să-mi spună, nu ştie cum să mă felicite, nu ştie cum să-mi mulţumească. De mulţi ani, de la Climatsa\ lui Maurois (vai!) n-a mai citit o carte aşa de frumoasă. E o carte care trebuie citită numai de iniţiaţi...", din dorinţa de a nu fi rău, cu un Cioran radios de pildă, întâlnit pe stradă în 2 ian. 1941: „Nu vreau să fiu rău cu el"; şi chiar dacă ar vrea, nu poate: „Vizită întâmplătoare la Aderca. A scris şi mi-a cetit o lungă replică la Istoria lui Călinescu (...) De ce nu mă simt «vizat» personal de ce se spune, se face sau se scrie împotriva mea? De ce nu simt gustul răzbunării? (n.n. - V. Cr.). De ce eu - altădată aşa de combativ, săritor şi iritabil - sunt aşa de placid?", din incapacitatea de a secreta „otrăvuri" (ca Sainte-Beuve şi atâţia alţii), păstrând o notă amicală până şi în maliţiile sale, întotdeauna civilizate, din, în sfârşit, dar nu în ultimul rând, marile rezerve de afecţiune faţă de prieteni şi foşti prieteni: „Ca să rămân în ordine politică, ar trebui să mai însemn mica discuţie încordată, pe care am avut-o cu Mircea, luni seara, la «Continental», ieşind de la Teatru.

120

Nu e prima. Şi bag de seamă mereu mai marcate alunecări spre dreapta din partea lui. Când suntem în doi, ne înţelegem încă destul de bine. în public însă, poziţia lui de dreapta devine extremă şi categorică. Mi-a spus cu nu ştiu ce agresivitate directă, o pură enormitate (enormitate reluată de mulţi după '89 - n.n. V. Cr.): «toţi marii creatori sunt de dreapta». Pur şi simplu. Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el (n.n.-V.Cr.). Voi încerca pe viitor să evit «controverse politice» cu el"; „Alaltăseară au fost la mine Nina şi Mircea. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat... Ca şi cum n-ar fi între noi un an de uitare... Multe lucruri pitoreşti despre viaţa lui de lagăr la Ciuc şi mai ales despre convieţuirea cu Nae, pe care l-a evocat cu atâta căldură, încât mi s-a făcut deodată dor de el (n.n. - V.Cr.)... Cât de rău îmi pare că n-am apucat să-l văd înainte de rearestarea lui!"; „Dejun la «Corso» cu Camil, care mă chemase să revedem împreună Teze şi antiteze - despre care, înainte de a le publica, are o sumă de îndoieli şi ezitări.
Amuzantă intrare în materie, printr-o declaraţie de admiraţie la adresa mea.
- Sunt, zicea, în literatura românească numai trei cărţi profunde prin sentimentele lor conjugate. De două mii de ani, Patul lui Procust şi Ultima noapte.
M-am sustras cu hotărâre elogiului.
- Nu, Camil, să lăsăm asta. Să vorbim despre Patul lui Procust, dar să trecem peste cărţile mele.
Nu pot primi fără o oarecare duioşie tactica atât de facilă, şi mereu aceeaşi, a admiraţiei lui totdeauna oportună.
Dar îi păstrez neclintită vechea mea afecţiune (n.n. - V. Cr.). Micile lui «chestii» mă amuză totdeauna, nu mă indignează niciodată.
Şi e sigur că e un tip remarcabil. Am recitit articole de-ale lui din 1922, 1924. Sunt uluitoare prin precizie, prin ton, prin stil".

121

Trebuie să dăm peste o întâmplare precum aceea din 23 ian. 1942, notată oarecum confuz, cu o surprinzătoare, imoralistă lipsă de vibraţie: „Aseară, la uşa noastră, un copil de 2-3 luni, părăsit în scutece. Mă temeam de complicaţii cu poliţia: declaraţii, interogatorii, anchete... Totul a trecut fără plictiseli. Dar am avut o jumătate oră tragicomică" pentru ca simpatia noastră faţă de Sebastian să sufere un reflux.
Cazul. Evreu din Brăila, descinzând în linie paternă din „negustori de grâne", „în contact

permanent cu realităţile concrete", din oameni cu „sânge tare, pe care nu l-a subţiat talmudismul şi nu l-a otrăvit lumina lămpii, serile târzii, în sinagogi", care au „trăit lângă un fluviu, au trăit printre vapoare, printre cereale": „... bunicul meu, ţin şi astăzi minte ce ciudată înfăţişare de barcagiu avea seara, când se întorcea de la docuri, cu cizmele lui grele de ţinte şi potcoave, cu mâinile bătătorite, alb din cap până în picioare de praful sacilor cu grâu ^i porumb, pe care îl respirase o viaţă întreagă, 14 ore pe zi, din zori până în noapte. Era ceva aspru şi colţuros în el: ceva de barcagiu, de căruţaş, de muncitor cu ziua (...). Trăia afară, între vânturi, cu picioarele pe piatră şi pământ, scrutând zarea inundată a bălţii, vorbind tare ca să acopere cu glasul lui vuietul fluviului, sirena vapoarelor, uruitul elevatorului. Un om de la Dunăre", socotindu-se el însuşi totodată evreu, român şi dunărean, întâlnindu-l încă din vremea bacalaureatului - şi luându-şi-l ca pe un fel de stareţ - pe omul fatal al vieţii sale, Nae Ionescu („Este până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări", va spune eroul romanului De două mii de ani..., din care am luat citatele de mai sus), care îl remarcă şi în a cărui gazetă, „Cuvântul", va debuta în 1927, împrietenindu-se cu Mircea Eliade –

122

„prietenul cel dintâi şi cel din urmă", cum va spune în Jurnal (la p. 134) şi cu alţi reprezentanţi ai strălucitei generaţii ce se va manifesta şi în cadrul Criterion-ului pluralist, satisfăcându-şi stagiul militar ca orice cetăţean român (în preajma războiului va fi concentrat de câteva ori), Iosef M. Hechter, al cărui pseudonim literar va deveni din 1935 şi numele său de stare civilă, deci Mihail Sebastian va face pe cont propriu încercarea unică, supremă la noi de a ajunge să fie socotit „DIN ACEEAŞI FAMILIE". Intelectuală, sudată prin respectul aceloraşi valori. Citim în Jurnal, în dreptul datei de 20 ianuarie 1938:

„A apărut Cuvântul (prima reapariţie după suspendarea ziarului în ianuarie 1934. Cuvântul va fi din nou suspendat în aprilie 1938 - n.ed.). Nu-mi pot reprima nu ştiu ce tresărire de surpriză, aproape de emoţie, revăzând titlul lui caligrafic, pe care în fiecare dimineaţă, în fiecare seară l-am avut înaintea ochilor, atâţia ani. Mi se pare în acelaşi timp foarte familiar şi teribil de străin. Şi, ca pe vremuri, de câte ori văd pe stradă, în tramvai, un trecător ţinând în mâini gazeta asta, care a fost aşa de mult gazeta mea, am sentimentul că e un prieten, un om din aceeaşi familie (n.n.- V.Cr.).

Ce ironic e cuvântul ăsta astăzi: «din aceeaşi familie».

Aseară, pentru prima oară după patru ani, ferestrele erau luminate la redacţie. Am trecut pe acolo cu puţină tristeţe, dar nu cu prea multă. Sentimentul de ireparabil atenuează o despărţire. Aici, ca şi în iubire, greu este când păstrezi impresia că totul nu e încă rupt, că mai poate fi reluat, restabilit... Dar când ruperea e definitivă, când plecarea e fără întoarcere - şi uitarea e mai repede, şi consolarea mai uşoară". S-ar zice că Mihail Sebastian trece pe lângă ferestrele nostalgic luminate ale casei unei foste iubite... Utopia scriitorului s-ar putea numi fraternitatea liberă a elitei (autentice). El nu s-a gândit nici să se convertească, nici să se asimileze (respinge termenul de „asimilist" folosit de Pompiliu Constantinescu şi Şerban Cioculescu);

123

nu e, nici vorbă, un renegat, cum a fost acuzat de coreligionari (ar trebui să pun ghilimele, deoarece Sebastian nu a fost un credincios), chiar dacă în De două mii de ani... există şi unele sunete false, un exces de obiectivitate, de comprehensiune - ce ni se pare ostentativ. Ca atunci de pildă când autorul crede posibil să aprecieze din punct de vedere estetic o manifestaţie anti-semită (p. 150). Nu poate şi nici nu vrea a înceta de a mai fi evreu, vrea să i se accepte că e

totodată şi dunărean, şi valah, şi român: „Aş vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită - scrie el memorabil în De două mii de ani... - care va putea anula în fiinţa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ţinut". „Mi se pare mai urgent şi mai eficace să realizez în viaţa mea individuală acordul valorilor iudaice şi al valorilor româneşti din care această viaţă este făcută, decât să obţin sau să pierd nu ştiu ce drepturi civice". E un „evreu-român" (J, p. 440) şi nu un „evreu cu pasiune", precum acel căpitan american cunoscut la Bucureşti în decembrie 1944 şi, altfel, evocat cu simpatie. Pariul lui Mihail Sebastian a fost de a dovedi că, rămânând ceea ce este, va putea să conlucreze, în cadrul culturii române, în vederea promovării şi triumfului valorilor şi principiilor umaniste şi democratice. Valori şi principii întruchipate, în ochii lui, ca şi în cei ai altora, foarte mulţi, ca şi în ai noştri, de Franţa. Un lucru trebuie mereu subliniat: scriitorul a fost un adversar intratabil al extremismelor (la plural!), lată un pasaj cât se poate de edificator (J, p. 231, 17 sept. 1939):
„Ieri ruşii au încheiat un acord cu Japonia. Azi-dimi-neaţă la patru au trecut în Polonia, ca să mai ocupe ce a rămas neocupat de nemţi.
Fericiţi oamenii cu idee fixă! Ei, cel puţin, îşi mai pot păstra calmul şi mai pot crede că înţeleg. Pentru comunişti, chiar pentru ăştia de la noi, lucrurile sunt încă în ordine şi «revoluţia în mers». Orice ar face Sovietele, bine fac.

124

Pentru legionari (termen care se deşteaptă din morţi) victoria germană e acum asigurată şi la umbra ei se poate trăi perfect. Dar eu? Eu care nu cred nici într-u-nii, nici într-alţii (n.n.-V.Cr.) şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte? Nu trebuie să-ţi pierzi minţile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ţi spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul e pierdut?"
în mod firesc antihitlerist (spre deosebire de atâţia colegi de breaslă, mai mulţi decât credeam, care au cochetat cu hitlerismul şi chiar i-au cedat, uneori la modul isteric - v. amuzanta scenă de la „Capsa" din 20 iunie 1944, J, p. 548 şi incredibilele declaraţii de admiraţie faţă de Hitler ale lui Aderca!), când începe războiul din Răsărit scriitorul sancţionează totuşi astfel declaraţia radiofonică a lui Molotov, care „protestează contra «agresiunii», «brutalităţii» etc. lată lupul sovietic silit să joace rolul mielului inocent. Parcă ar fi o biată Belgia oarecare." De-a lungul anilor conflagraţiei mondiale o mare parte a atenţiei diaristului (cum se spune mai nou) este dedicată mersului războiului. Sebastian comentează desfăşurarea operaţiunilor militare în Apus, în Africa şi apoi în Est (desfăşurarea acestora din urmă mai ales) în chip reţinut, obiectiv, aproape neutru. Este însă evident că dorea înfrângerea maşinii de război germane (a cărei teribilă forţă, fără a-i provoca ţipete de admiraţie complice, i se părea şi lui „demonică, strivitoare") şi deci victoria Aliaţilor, inclusiv a ruşilor. El nu putea avea dilemele lui Şerban Cioculescu, de pildă, evocate cu umor la p. 441 a Jurnalului: „Şerban Cioculescu, văzut azi la un aperitiv. E cu inima îndoită. Nu ştie ce să dorească. Victoria germană? însemnează protectorat. Victoria anglo-rusă? însemnează sancţiuni. N-am putut face nimic pentru uşurarea conştiinţei lui".

125

Mihail Sebastian nu a câştigat pariul. Schimbarea orientării „Cuvântului" (publicaţie sinuoasă, contradictorie şi complexă, cu accente pozitive şi colaboratori - mai ales tineri - merituoşi, cârmind la un moment dat spre stânga burgheză - confirmă Z. Ornea, Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea, p. 118-123) şi a mizelor jocului politic pe care îl făcea Nae Ionescu , prefaţa-torpilă a acestuia (admirat şi iubit şi visat în continuare, antum şi postum, în ciuda lucidităţii necruţătoare cu care e privit) la romanul De două mii de ani..., totala „alunecare a Europei spre dreapta" (Cum am devenit huligan, p. 281) şi o dată cu Europa

alunecarea în aceeaşi direcţie a unei însemnate părţi a intelectualităţii noastre, „înverzirea" a nu puţini prieteni şi cunoscuţi (marea dramă a relaţiilor ideologico-sentimentale cu Mircea Eliade, rezumată în cadrul aceleiaşi însemnări, din 25 sept. 1936, printr-o îngrijorată constatare şi o emoţionantă promisiune: „simt spărtura mereu mai mare dintre noi" şi „voi face tot ce e posibil ca să-l păstrez totuşi"; în ultimele pagini ale Jurnalului, la data de 13 decembrie 1944, când află de moartea Ninei Eliade, Sebastian mai evocă o dată „anii noştri de prietenie frăţească"), valul persecuţiilor şi represiunilor antisemite care-l loveşte relativ (doar relativ!) mai puţin amarnic pe scriitorul invitat uneori de prinţul Antoine Bibescu: excluderea din barou, concedierea de la RFR, pierderea dreptului de a profesa ca ziarist, de a folosi telefonul, de a semna ca dramaturg şi de a servi în armata română, câştigarea în schimb a dreptului de a figura pe lista scriitorilor evrei scoşi din librării şi biblioteci, obligaţia de a se muta din garsoniera din Calea Victoriei în apartamentul neîncăpător al părinţilor săi din Antim, primejdia batalioanelor de muncă (de care Mihail Sebastian de cele mai multe ori scapă, dar fratele Benu - nu), teama de percheziţii (stârnind la un moment dat gândul distrugerii Jurnalului!) şi în general teama de tot ce poate fi mai rău pe fondul introducerii şi amplificării legislaţiilor rasiale - de unde intenţia avocatului Sebastian de a-şi face după război teza de doctorat cu subiectul „legislaţie antisemită în lume, în perioada hitleristă" –

126

a pogromului de la Iaşi, a deportărilor în Transnistria, a impunerii populaţiei evreieşti la plata unor mari sume de bani, a colectării de paturi, pături, paltoane, cămăşi ş.a., a preţurilor diferenţiate, mai mari, a tot felul de ştiri şi zvonuri cumplite etc.) îl determină pe Mihail Sebastian să treacă de la acel mândru eu individualist democrat şi european la străvechiul noi al etniei prigonite. Copacul orgolios evadat din pădure („Sunt un copac evadat din pădure", afirmase scriitorul în De două mii de ani..., p. 85) se întoarce umil în codrul totuşi protector, deşi bătut de o teribilă vijelie. „Azi dimineaţă (11 sept. 1941 - n.n. V.Cr.) un negustor evreu din strada Blănari (om de treabă, de altfel) la care mă dusesem cu Ceacâru, ca să semneze pe lista noastră de subscripţie, mi-a spus: «Ei vezi? acum eşti evreu! Şi mâine, dacă o să se îndrepte lucrurile, iar ai să uiţi». Auzise şi el că am scris o carte («Anul 2000»!?), că avusesem un scandal, că fusesem un renegat". Acţionează însă nu doar teama, ci şi demnitatea: „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aci, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau", în situaţia disperată în care se află, îndemnat şi de alţii, începe să se gândească, cu intensitate, să plece, să fugă, să evadeze. (Ce s-ar fi întâmplat cu Sebastian dacă n-ar fi murit? Răspunsul cel mai plauzibil e că ar fi emigrat, precum cei doi fraţi ai lui. La 2 mai 1943 dramaturgul scrie aceste rânduri semnificative: „aş vrea ca la finele războiului să am în valiza mea două-trei piese, susceptibile de a fi primite la New York sau la Londra. Nu spun că voi reuşi. Dar jocul trebuie încercat, mai ales că alte multe jocuri nici nu cunosc, nici nu-mi sunt accesibile."). Până una alta se duce la Templu. Unde asistă la serviciul religios, înduioşat, dar şi cu spirit (mereu) critic:

127

„Am trecut dimineaţa pe la Templu. L-am ascultat pe Safran, care tocmai îşi termina predica. Stupid, pretenţios, eseistic, gazetăreşte, fără adâncime, fără seriozitate, fără patimă. Dar lumea plângea - şi eu însumi aveam lacrimi în ochi". Ultimii ani antebelici şi cei ai războiului au spulberat visul lui Mihail Sebastian cu privire la o solidaritate intelectuală de tip european (vis perfect irealizabil şi astăzi!): Prea mulţi dintre confraţii lui de breaslă s-au lăsat fascinaţi de extrema dreaptă şi chiar de hitlerism, şi mai mulţi s-au dovedit poltroni şi oportunişti, în a

doua pagină a Jurnalului citim: „De o săptămână, început de revoluţie în barou. Câteva întruniri pentru «numerus clausus». Alaltăieri, sâmbătă, a vorbit şi Istrate Micescu, raliindu-se cu totul mişcării... Exact o săptămână după apariţia interview-ului meu cu el. Hotărât lucru am mână proastă. Ce oameni! Din caş, din iaurt, din apă...". Iar în penultima: „aseară, recepţie la Externe. Vivi a stăruit să mă duc, şi m-am dus. Agreabil ca mondenitate, dar dezgustător ca spectacol politic. Aceiaşi oameni care cu cinci luni mai înainte trinquau cu Killinger!...". Pentru ca o reflecţie găsită chiar în miezul volumului să ne facă să exclamăm: nimic nou sub soare! Nimic de bine - în orice caz: „Niciodată nu sunt mai interesanţi oamenii decât în momentele de bruscă schimbare politică. De la o zi la alta, reneagă, modifică, atenuează, explică, se pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, îşi amintesc ce le convine. Şi dacă ar intra în această subită transformare puţin cinism - încă ar fi de suportat. Dar e un demon al consecvenţei care îi obligă să arate că şi ieri, când erau cu vechiul regim, şi astăzi, când sunt împotriva lui, atitudinea lor era şi este «principial» aceeaşi".
Câteva cuvinte despre ultimele pagini ale Jurnalului. După toate câte le îndurase, după toate câte le-ar mai fi putut îndura, Sebastian, aflat într-o stare nefirească pentru el, dar perfect explicabilă de decomprimare bucuros-mânioasă, fericit-răzbunătoare, îşi exprimă satisfacţia că „nemţii au crăpat" şi cere „exterminarea totală a Germaniei":



„Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra - pe o balanţă ideală a Justiţiei - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat". Exterminarea totală a Germaniei!? A Germaniei care dăduse lumii acei mari compozitori cu a căror muzică se delecta scriitorul în partea de început a Jurnalului (deschizându-l, parcă deschizi fereastra unei camere din care năvălesc valuri de sunete divine...). Asemenea vorbe ce scapă unui om adus la exasperare nu trebuie luate drept altceva decât sunt. Cu atât mai mult trebuie citit cu atenţie şi judecat fără pripă un pasaj ca acesta, care urmează consemnării corecte, obiective a actelor de violenţă comise de unii soldaţi sovietici: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, nepăsător, frivol, e o provocare pentru o armată care vine dintr-o ţară pustiită". „Nu e drept ca România să scape prea uşor"! Dar România nu scăpase deloc uşor - şi nu avea să scape (asta scriitorul nu putea s-o ştie; putea doar s-o bănuiască). România nu scăpase uşor - dacă n-ar fi să ne gândim decât la anul 1940, la ultimatumul sovietic şi la Dictatul de la Viena (evenimente ce nu puteau să nu-l afecteze pe Sebastian chiar dacă nu le consemnează în Jurnal, oprit la 17 iunie, scriitorul fiind prea şocat de capitularea Franţei, considerată de el ca un sfârşit de lume, pentru a mai continua însemnările — reluate abia la 1 ian. 1941), la sutele de mii de tineri morţi în Rusia, la bombardamentele anglo-americane şi germane... Nu la România se referă aici Mihail Sebastian, la România oamenilor simpli, cinstiţi şi serioşi, pe care îi întâlnise în timpul vacanţelor şi concentrărilor sale - „în plimbarea de aseară (până la Muncel), am întâlnit un cioban de la Mezeat, cu care am stat mult de vorbă. Ar trebui să găsesc timp ca să însemnez aici lucrurile pe care mi le-a spus.



E tulburător pentru «condiţia umană» pe care o revelează, cu simplicitate, dar şi cu patetism", „îmi plac în companie oamenii care nu râd: unul, Săgeată Iulian, cu ceva mereu sever în figura lui, şi altul Rădulescu, mi se pare, cu o expresie tristă, dezarmată în privire, care mi se pare sfâşietoare". „Ar fi multe lucruri de spus despre oamenii din compania mea. îmi plac mai ales oamenii simpli, neteterişti. Sergentul Plăcintă Gheorghe, de exemplu. Mă irită, dimpotrivă, ceea ce se cheamă cu un termen aproape reglementar «bucureştenii» - adică

băieţii deştepţi, volubili, glumeţi, puţin şmecheri, şmecheria fiind de altfel singura formă de distincţie cazonă" - ci la cei relativ puţini care l-au umilit, ocolit, uitat, trădat. Nu întâmplător, cuvântul România este urmat îndeaproape de cuvântul Bucureşti; iarăşi, nu e vorba de Bucureştiul ca atare, ci de Bucureştiul cafenelelor şi al teatrelor, într-adevăr „îmbelşugat, nepăsător, frivol", în care se trăncănea cu voioşie şi inconştienţă (câtă vreme frontul era departe) despre război, parazitând un fel de miticism pe fond apocaliptic. Cât priveşte afirmaţia: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele...", ea nu face, cred, decât să pună faptele în context; într-adevăr, acea armată venea „dintr-o ţară pustiită", din iadul unui măcel cumplit, fără precedent. Dar e oare cazul să-l „apăr" pe Mihail Sebastian, cel care a iubit atât de mult cultura română şi pe atâţia dintre reprezentanţii ei de frunte? Ce să mai adaug la cele deja spuse? Că proiecta un volum despre „Romanul românesc" (ce urma să includă studii despre Rebreanu, Sadoveanu, H. P. Bengescu, Camil Petrescu ş.a.) şi altul despre poeţi ca Arghezi, Blaga, Maniu? Să amintesc de vizitele pe care î Ie făcea la Roman lui Blecher, „mereu mai pe moarte" (p. 144) sau de dragostea lui de frate mai mare uşor amuzată faţă de un Eugen Ionescu aflat în ţară între 1940-1942, mereu agitat, mereu descompus de panică (din cauza dosarului său etnic „imperfect"), un fel de marionetă a fricii, speriat ca un copil?

130

Despre modul în care a fost reflectat în Istoria lui G. Călinescu, Mihail Sebastian scria în 1941: „E probabil cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea. Nici un talent artistic, nici o aptitudine de scriitor. Cu prima observaţie începe, cu ultima termină. Am fost agasat, dar nu mai mult. E plictisitor să se afle o asemenea pagină într-o istorie literară, care prin caracterul ei monumental este un fapt irevocabil. O asemenea carte de 1000 pagini in quarto se scrie o dată la 30-40 de ani. Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obţinem o rectificare". Au trecut între timp nu 30-40, ci 50-60 de ani şi o altă istorie literară monumentală nu a mai apărut. A apărut în schimb Jurnalul monumental al lui Mihail Sebastian. Printre proiectele acestuia s-a numărat şi acela al unui „mare roman" (p. 419). Fără exagerare, cred că putem considera extraordinarul Jurnal recent apărut al lui Mihail Sebastian drept un mare roman. Prin care s-a obţinut, în sfârşit, la aproape 52 de ani de la moartea scriitorului, „o rectificare". O rectificare esenţială, senzaţională.
*(„Adevărul literar şi artistic", 9, 16 martie 1997)*

131

**<titlu> SINGURĂTATEA ŞI VULNERABILITATEA MARTORULUI**

132

**<titlu> MARTORII SUNT DE FAŢĂ**
**<autor> Nicolae Cajal**

Caracterizat drept „document copleşitor" sau, dimpotrivă, afirmându-se tendenţios, că „doar prin «vocea» sa Jurnalul ar fi făcut să se audă de Mihail Sebastian în istoria literară", scrierea de suflet şi intimitate semnată de acest.„român evreu de la Dunăre" a stârnit pasionate dezbateri în lumea intelectualităţii româneşti, ceea ce, dincolo de istorie şi literatură, ar putea fi şi o terapie a unor leziuni sufleteşti provocate de acele momente de eclipsă ale anilor 1935-1944. în acest sens ni se pare utilă iniţierea acestor dezbateri privitoare la Jurnalul lui Sebastian, care aduce în prim planul reflecţiei contemporane nu numai o ideatică „retrăită cu

liniştea degustării", ci şi o rememorare cu evaluări, considerente şi comparaţii ce nu pot lăsa în tihnă nici chiar indiferenţa, chiar dacă protagoniştii celor evocate şi descrise nu mai sunt în totalitate de faţă.
Dar, oare, nu sunt ei de faţă?
Noi, care am trăit bombardamentele şi detaşamentele de muncă, pogromurile şi deportările - toate, pe fundalul unui război devastator pentru orice familie din această ţară (şi nu numai), noi, cei care am fost încercaţi de o întreagă gamă de temeri, spaime, revolte, umilinţi ş.a., descrise real, cu real talent şi reală voinţă de obiectivare de către Mihail Sebastian, nu mai suntem de faţă?!
Ceea ce denumim Holocaust a fost, desigur, un tragic, unic „tezaur" de suferinţe şi „arderi" înspre moarte, dar războiul, în totalitatea sa, în contextul căruia acest Holocaust a devenit posibil şi s-a produs, ca, de altfel, întreaga suferinţă a ţării în acei ani, au fost ale întregii populaţii.



Din acest punct de vedere, cartea lui Mihail Sebastian reprezintă nu un act de revanşă tardivă, ci o operă de caracterologie istorică, dar şi literară.
De ce să nu recunoaştem: puseuri legionaroide mai regăsim şi astăzi - din fericire rar - nu numai la politicieni „de berărie", dar şi la unii istorici, literaţi etc.; patriotardisme balcanice, deopotrivă, la unii gazetari şi redutabili pamfletari; laşităţi şi dezertări morale mai pe toate drumurile.
Xenofobia, şovinismul - şi manifestarea lor îndelung probată, antisemitismul - continuă a fi diversiuni comode - până în ziua de azi; însăşi evocarea Holocaustului, a martiriului evreilor de pe teritoriul românesc din acei ani, sau anumite revendicări derivate din acestea, constituie şi astăzi o „bază de pornire" pentru pretexte diversioniste de acest fel.
Unii îl minimalizează, alţii încearcă să-l justifice sau îndrăznesc să-l nege pur şi simplu.
Sunt unii care susţin că Jurnalul lui Mihail Sebastian a fost bine primit tocmai sub beneficiul producerii unei impresii „mai calme" (în raport cu literatura evreiască de specialitate) asupra evenimentelor acelor ani de martiriu evreiesc; în măsura în care o atare teză n-a putut fi susţinută, s-a încercat acreditarea existenţei unor interpolări tendenţioase făcute de „holocaustologi înrăiţi". Cea mai mare parte a criticii româneşti a primit, însă, mesajul Jurnalului aşa cum este el în realitate -ca o descriere a adevărului, filtrat de sensibilitatea unui creator pătrunzător şi credibil - chiar dacă reprezintă punctul de vedere al „minoritarului" sortit parti-zanatului.
S-au căutat chiar „valenţe universale" în modalitatea lui Sebastian de a-şi concepe propriul „jurnal evreiesc", respectiv, descrierea suferinţei sale ca evreu, imixtiunea acesteia în toate celelalte suferinţe ale sale.



De unde, posibilitatea universalizării însăşi a suferinţei. Sau, parafrazându-l pe G. Călinescu, care, în a sa Istorie a literaturii române de la origini până în prezent, se referea la capacitatea scriitorului evreu de a rămâne „un factor din afara cercului rasial, făcând puntea de legătură între naţional şi universal", am spune: prin Mihail Sebastian şi evocarea sa literar-sensibilă din Jurnal, Holocaustul şi martiriul evreilor din graniţele României acelor ani a căpătat o putere persuasivă care să-l facă apt să pătrundă şi până la conştiinţele şi sensibilitatea celor din afara „purului cerc rasial". A celor care refuză literatura istorică „aridă". Este în acest demers ceva din vraja şi puterea artei - capacitatea ei de a face cunoaşterea concretă şi sensibilă, până la punctul la care şi neevreii să simtă Holocaustul ca fiind şi al lor; cel puţin într-atât încât să

pună în mişcare compasiunea pentru aproapele nostru. Efortul nu este lipsit, însă, de riscuri şi auto-amăgiri. „Lecţiile" pe care ni le oferă Jurnalul lui Mihail Sebastian ne invită să-l dezbatem cât mai sincer şi avizat, fără prejudecăţi, atât în privinţa virtuţilor cât şi a avatarurilor intrării şi ieşirii din „purul cerc rasial", lecţii condiţionate de tranziţii şi permanenţe pentru experienţele limită ale Holocaustului; problematică valabilă şi pentru relaţiile interetnice, intraetnice sau pentru cele dintre majoritari şi minoritari. Important va fi dacă dezbaterea noastră, depăşind aspectele la care ne-am referit, ne va îmbogăţi puterea de cunoaştere, simţire şi acceptare a limitelor libertăţii stabilite de... libertatea celuilalt, dacă va fi complet obiectivă, lipsită de prejudecăţi, mai ales...

*(„Realitatea evreiacă", nr. 52-53/1997)*

136

**<titlu> SEBASTIAN, MON FRERE**
**<titlu> Gabriel Liiceanu**

M-aţi invitat în faţa dumneavoastră, a Comunităţii evreieşti din România, pentru a vorbi despre un evreu şi un scriitor român şi despre mărturia pe care el ne-a lăsat-o, prin chiar viaţa lui şi prin scrisul lui care mărturiseşte despre această viaţă. Dar nu voi putea vorbi despre el decât făcând din mărturia lui o provocare şi parcurgând astfel, Ia nivelul vieţii mele, ipostazele evreităţii lui. Voi sta, de aceea, cu viaţa mea în faţa vieţii lui Sebastian, voi suprapune aceste două vieţi ca două palme care se ating, se măsoară, se aşează una peste alta şi sfârşesc în încleştarea unei recunoaşteri. De altfel cum ai putea să masori viaţa unui om fără măsura pe care ţi-o dă propria ta viaţă?
Voi vorbi în aceste pagini despre evreitate aşa cum m-a făcut Sebastian să o înţeleg şi voi fi liber în toate sensurile, neatârnat nici de dumneavoastră - adică de neliniştea întrebării „ce gândeşte celălalt?" -, şi nici de teroarea etichetei care pândeşte desfăşurarea oricărui discurs. Voi uita, scriind aceste pagini, de orice dihotomie facilă, voi încerca să trec chiar şi peste severitatea binomului antisemit - filosemit şi nu voi fi preocupat nici o clipă nici să vă flatez, nici de gândul că v-aş putea leza.
Voi vorbi dinăuntrul fiinţei mele şi al biografiei mele, în care cărţile lui Sebastian vor pătrunde ca într-un spaţiu de rezonanţă, umplându-l de acorduri, ecouri şi rumori. Voi face din cărţile lui lespezi risipite în apă, pe care păşeşti pentru a-ţi traversa viaţa, pentru a o parcurge, pentru a ajunge pe acel mal imaginar de unde-ţi poţi contempla traseul.

137

1. A fi proscris în numele unei categorii. Iată, pentru început, trei episoade răzleţe din biografia mea.
în 1960 am dat examen la facultatea de filosofie a Universităţii din Bucureşti. La concurs erau scoase 100 de locuri: 97 erau la „cu dosar", 3 la „fără dosar". „Cu dosar" însemna „cu origine sănătoasă"; „fără dosar" însemna „burghez" sau „cu origine nesănătoasă". Pentru cele 97 de locuri, concurenţa (tineri aduşi de pe ogoarele şi din uzinele patriei) era de 2 pe un loc, pentru cele 3 locuri, de 16 pe un loc. Am intrat pe unul din cele 3 locuri, deşi am observat la examenul oral că sistemul de notare în cazul meu, al celui „fără dosar", era altul, penalizant şi părtinitor. Din clipa aceea am înţeles că stăteam sub un semn, că aveam, la rândul meu, un dosar, unul nevăzut, care urma să mă însoţească o viaţă întreagă. Pe scurt, purtam o insignă care mă anula ca ins şi care mă transforma într-o categorie. Intram în viaţă, la 18 ani, sub rigoarea unui numerus clausus. Păcătuiam - şi păcatul nu era uşor -de a fi avut o mamă-

burgheză-profesoară-de-matematică şi un tată-burghez-inspector-de finanţe. Stăteam, atunci am aflat prima oară, sub blestemul clasei. Nu-l citisem pe Sebastian şi nu ştiam astfel că în fond eram şi eu, în felul meu, evreu.
Apoi a venit anul 1975. Institutul la care lucram -Institutul de Istoria Artei al Academiei - a fost epurat. Nu eram „membru de partid" şi am fost dat afară la o jumătate de an după ce fusesem angajat. Eram un bun cercetător? Nu eram? Nu asta conta. Nu mai păstrez hârtia prin care eram înştiinţat de demiterea mea şi mă întreb chiar dacă această hârtie a existat cu adevărat, în schimb, am căzut recent peste textul concedierii lui Sebastian de la Revista Fundaţiilor Regale:

138

„Avem onoarea a vă încunoştiinţa că, în baza Decretului Lege din 9 august 1940, sunteţi licenţiat din serviciu pe ziua de 7 sept. a.c., fiind evreu." în lumina acestor rânduri am fost din nou confruntat cu evreitatea mea, cu deosebirea că partidul din care nu făceam parte nu se ostenea să consemneze motivul licenţierii mele şi nici, făcând-o, nu cred că ar fi tratat problema în termeni de „onoare".
În sfârşit, 13 iunie 1990. Este dimineaţă, ora 9. Ajung ia serviciu, la Casa Scânteii, în dreptul corpului stâng al clădirii, unde se află sediul editurii Humanitas şi al ziarului „România liberă" sunt masaţi câteva sute de oameni, majoritatea femei, tipografe coborâte sub îndrumare de la etajele II şi III ale clădirii. Traversez mulţimea, făcându-mi drum spre intrare. Simt vibraţia oamenilor strânşi laolaltă, freamătul aţâţat al animalului colectiv. „Moarte lui...!" Nu disting numele. Paler? Băcanu? Apoi, răspicat, numele meu. Tresar, ca şi cum aş fi fost surprins în timp ce-mi făceam loc printre oameni, şi mă pomenesc întrebându-mă de ce îmi vor oamenii aceştia, care nu ştiu nimic despre mine, moartea, lată, nu mă cunosc şi totuşi îmi cer moartea. De fapt, vor să omoare abstracţia care am devenit între timp sau, dimpotrivă, anecdota care sunt, anecdota de prost gust (căreia i s-a anexat acum numele meu), fabricată de-a lungul anilor şi strecurată în inconştientul lor colectiv, pus acum pe vânătoare şi crimă, într-adevăr, traversez mulţimea aceasta şi simt frisonul vânatului şi - de ce nu? - al pogromului. Pentru că de câte ori o mulţime strigă bezmetic şi epidemic „Moarte!", fără să ştie prea bine cine e cel căruia vrea să îi ia viaţa şi de ce, este reiterat strigătul - care prin trecerea vremii a devenit transcendental - „Moarte jidanilor!" O oră mai târziu (dar plecasem de 10 minute) sunt căutat în biroul meu de cinci indivizi înarmaţi cu bâte. Către ora prânzului, ajuns acasă, aflu cum în Piaţa Universităţii minerii i-au bătut pe toţi trecătorii care purtau barbă sau ochelari. Intelectualii deveniseră evrei. Şi începuse pogromul.

139

Iată, aşadar, prima ipostază a iudaităţii, cea mai răspândită şi cea mai „banală" şi pentru care Sebastian mărturiseşte, cu acel formidabil patetism reţinut, peste tot în Jurnal, dar deopotrivă în De două mii de ani şi în Cum am devenit huligan: este evreu oricine este proscris nu pe temeiul gesturilor sale, ci al categoriei din care face parte, luda renaşte cu fiecare individ răstignit pe o abstracţie. Eşti vinovat prin simpla distribuţie a unui concept în tine, în toţi, în fiecare în parte, eşti vinovat în stilul participaţiei platoniciene, eşti ontologic vinovat, atârnând, ca exemplar, de majestatea Ideii care te ţine în braţe şi nu te mai slăbeşte din strânsoarea ei. Şi eşti a priori condamnat, în numele aceluiaşi general care s-a cuibărit în tine şi care ţi-a ştampilat fiinţa din adânc.
Şi totul se termină cu un aer de firesc: era firesc, nu?, ca Sebastian să plece, în România şi în Europa de atunci, de la Revista Fundaţiilor Regale, „fiind evreu". Era firesc ca eu să nu am loc în cercetare, în 1975, în Estul Europei, nefiind membru de partid. Era firesc, de vreme ce

Sebastian nu se botezase, iar eu refuzasem să intru în partid. Drept care, fiind daţi afară, nu ne-am mirat la drept vorbind nici el, nici eu.
2. Lista şi inclasabilul. „Nu e pentru întâia oară când mă aflu la mijloc, între mitralierele ideologice ale extremei drepte şi ale extremei stângi", scrie Mihail Sebastian în Cum am devenit huligan. „Aşteptându-le pe celelalte: mitralierele pur şi simplu." în aceeaşi carte Sebastian spune cum în furorul marxizant al anilor '30 era taxat de „burghez", iar în cel gardist al anilor '34, de „bolşevic". Recitesc pasajele şi îmi aduc aminte de acelaşi an 1975. Venisem de puţină vreme la Institutul de istoria artei, când mă cheamă într-o zi directorul Institutului, Ion Frunzetti. „Dragă, îmi spune, a venit la mine ofiţerul de securitate care se ocupă de Institutul nostru. M-a întrebat ce face cu dumneata, pentru că îi apari pe două liste care se bat cap în cap: pe una eşti cu legionarii, din cauza lui Dinu Noica, iar pe alta eşti «vândut jidanilor», din cauza lui Ricu Wald."



Mă gândesc apoi la anii din urmă, la aventura „Humanitas". Marin Sorescu şi Radu Florian în România, Tismăneanu în America, Edgar Reichmann la Paris în „Le Monde" mă denunţă ca editor al extremei drepte: Eliade, Cioran, Noica... Primesc apoi scrisori de Ja cititori; plin Humanitas de autori evrei: Eisenberg, Grosmann, Glucksmann, Sebastian, Volovici... „Ba văd, din programul Editurii, îmi scrie un cititor indignat prin 1991, că vreţi s-o publicaţi şi pe ovreica Nadejda Mandelstam."
Şi iarăşi îl simt pe Sebastian aproape: năzuinţa lui spre inclasabil, pornirea firească de a f i - întotdeauna la momentul potrivit - „fiinţa pe dos", insul în răspăr, care rupe ritmul turmei şi refuză tropăitul univoc în direcţii prestabilite, care face doar ca el şi de obicei împotriva bătăii vântului, a „spiritului vremii" şi a calcului cu istoria. Sebastian, inclasabilul, hulit de „ai săi" pentru prietenia cu Nae, Camil sau Mircea, întâmpinat cu o ridicare din umeri şi cu tăceri jenate, în anii '40, de Mircea, Camil, Haig sau Marietta. Ce poate fi mai minunat decât să nu poţi fi pus pe lista nimănui, să fii propria ta listă!
3. Eu şi „ai mei". Pe toţi oamenii care mi-au fost aproape i-am privit cu ochiul neîndurător al iubirii mele pentru ei; iar când a fost vorba de poporul meu am crezut că se cuvine, spre beneficiul lui, să pun în locul sentimentului limita extremă a asprei judecări de sine. Ce poate fi mai dăunător şi mai lipsit de gust decât privirea care tăinuieşte defectul, iubirea flatulantă, care sfârşeşte într-o uriaşă pupătură colectivă şi care pretinde să închidem ochii unii asupra altora în numele singurului lucru care contează: faptul că, până la urmă, toţi suntem români?



Sebastian nu şi-a modificat rigoarea criteriilor când a fost vorba despre ai săi. Era, omeneşte, prea bine croit pentru ca să nu rămână obiectiv în iubire. (Vă aduceţi, de altfel, aminte de un splendid pasaj din Jurnal, în care o vede pe Leni Caler cu ochii iubirii şi, totuşi urâtă.) Undeva în Cum am devenit huligan, Sebastian pune în seama evreităţii un „efort de umilinţă" care merge uneori până la teribile flagelări: „Sunt evreii un neam orgolios? Evident. [....] Şi totuşi nici un popor nu s-a biciuit pe sine însuşi cu mai multă sălbăticie, nici un popor nu şi-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pândit mai aspru şt nu s-a pedepsit mai rău."
Şi iată-l, apoi, în Jurnal. E 31 august 1944: „Mă felicit că experienţa mea la România liberă s-a terminat repede, înainte de a-mi fi angajat acolo semnătura. Ar fi fost imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete. Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă. [...] în trei zile, după năvala lui Graur şi a bandei lui, am înţeles că intru într-o redacţie terorizată de conformism. Nu, nu." Şi a doua zi, 1 septembrie 1944:

„Am făcut azi-dimi-neaţă greşeala idioată de a mă fi dus la doctorul Dorian, unde eram convocat la o «consfătuire scriitoricească». Am asistat dezarmat la constituirea «sindicatului scriitorilor evrei», cu Benador, Călugăru şi Dorian în frunte. Figuri necunoscute, nume inexistente - un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiţii, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentaţie. Nu-mi iert laşitatea de a nu le fi strigat în faţă tot ce meritau."
Ce-ar fi făcut Sebastian dacă, rămânând în viaţă, ar fi asistat la progresul „imbecilităţii îndoctrinate" care avea să cuprindă toată ţara şi, cum spune la un moment dat, pe „evrei şi români de-a valma"? Codul Jurnalului nu lasă loc pentru nici o îndoială în această privinţă: Sebastian ar fi continuat să fie victimă.

142

Infracţiunea, de astă dată, nu ar fi fost evreitatea lui, ci pur şi simplu gândirea, gândirea pe cont propriu, şi pretenţia de a se considera, mai presus de orice, un ins. lată, profetică, remarca scrisă în 1935: „Omul în sacou este supus erorilor. Omul în uniformă este infailibil. Rareori umanitatea a avut înaintea ei atâtea comodităţi de a-şi rezolva problemele interioare. O cruce cu cârlige, un mănunchi de nuiele, un ciocan şi o seceră rezumă, rezolvă şi suprimă totul." (Cum am devenit huligan) Evreul Sebastian - nu e nici o îndoială - ar fi rămas „omul în sacou" vânat de „omul în uniformă", de astă dată în uniforma altei epoci, pe care o puteau îmbrăca la fel de bine un Alexandru Graur sau un Victor Eftimiu. Ar fi apucat însă, din nou cu gustul morţii în gură, să noteze în Jurnal (de „strigat în faţă" nu mai putea fi vorba): cum de e cu putinţă ca acela care, într-un ceas al istoriei, purtase uniforma victimei să o îmbrace acum pe cea de călău? Căci cel ce mersese cel mai departe în suferinţă nu devenise oare o garanţie pentru faptul că de-acum tocmai suferinţa nu mai era cu putinţă? Când parte din fostele victime ajunseseră, iată, în situaţia stranie de a face cu putinţă o altă calamitate a istoriei (sau măcar de a profita de pe urma ei), nu rataseră ele şansa de a fi pus definitiv capăt suferinţei tocmai prin extrema lor suferinţă? Cum mai puteau ai săi, care ştiau totul despre durere, să participe la un nou scenariu al provocării durerii?
Sebastian a murit înainte de a ajunge să noteze toate acestea. Dar tocmai Jurnalul rămas ne face să credem că le-ar fi gândit şi le-ar fi notat.
4. Polaritatea fiinţei şi vocaţia pentru durere, în anii '65, când îmi terminasem facultatea şi începusem să lucrez cu Henri Wald la Institutul de filosofie, eram preocupat, în vederea unei teze despre tragic, de ceea ce numeam atunci, cu o sintagmă care îmi dădea unele certitudini, deşi nu foarte multe idei clare, „filosofia afectului".

143

Făceam cu Wald lungi promenade din Piaţa Victoriei, unde se afla Institutul (fosta casă a lui lorga), şi până în Cotroceni, unde locuiam amândoi, şi îmi amintesc de discuţiile noastre pasionante, în care eu încercam să apăr logica inimii şi dreptul ei de a se instala în teritoriul speculaţiei, în vreme ce Wald mă combătea în numele raţiunii universale, speriat de perspectiva alunecării mele în „trăirism" şi de amintirea a ce dăduseră „filosofiile vieţii" în epocă. Ca tânăr aspirant la filosofie, care aveam să-mi construiesc teza despre tragic în jurul „limitei" şi a „finitudinii umane", credeam din răsputeri că o adevărată ontologie a umanului, oricât de raţional ar fi construită, nu se poate lipsi de intuiţia originară şi întemeietoare a morţii, care stă împlântată din capul locului, ca un pumnal, în miezul fiinţei noastre. Credeam că viaţa noastră, purtând din prima clipă în ea sămânţa propriului sfârşit, era fatal alcătuită din regiuni de foc şi de răceală extremă, era împletită simultan din două substanţe, una speculativă şi distantă, marcată de prestigiul eternităţii, cealaltă patetică - adică suferitoare -,

hrănindu-se copios din orizontul implacabil al finitudinii noastre. Singura gândire onestă mi se părea a fi aceea placată pe condiţia noastră de fiinţe dedicate sfârşitului şi, prin aceasta chiar, interesante, sublime şi puternice. Iar izvorul acesta de durere care rezulta din întâlnirea cu extrema nu era deopotrivă şi cel al tuturor împlinirilor noastre? Nu eram mari tocmai prin iminenţă şi ameninţare? Apoi au trecut anii şi nu mai ştiu dacă Henri Wald a apucat între timp să-mi dea sau nu dreptate. Dar în anii din urmă am căzut peste un pasaj din Cum am devenit huligan, pe care aş vrea să i-l citesc acum, ca un corolar la discuţia noastră din urmă cu 30 de ani. lată pasajul: „Conştiinţa iudaică închide în sine o antiteză pe care nu o va rezolva vreodată, pe care în orice caz până azi nu a rezolvat-o. Ea întruneşte într-un paradox fără soluţie inteligenţa în formele ei cele mai reci şi pasiunea în formele ei cele mai despletite.

144

Cerebral şi patetic, iudaismul oscilează între luciditatea şi febra lui, una exasperată de vecinătatea celeilalte, una încercând s-o anuleze pe cealaltă, amândouă prinse într-o luptă care nici nu le suprimă, nici nu le împacă." Şi Sebastian încheie: „Este acesta un destin deprimant? Nu cred. E un destin mare, de zbucium şi de nelinişte, care aruncă umbre şi lumini până departe, în fundalul veacurilor.

Popoarele fericite n-au istorie, spunea cineva. Poate că au, dar n-o simt, n-o trăiesc, n-o transfigurează [...] «luda trebuie să sufere» înseamnă probabil «luda trebuie să creeze». De ce vorbiţi despre «frig» şi «întuneric»?"

Tot Henri Wald mi-a spus într-o zi: Poporul ales.! Mersi de aşa alegere! Am obosit de 2000 de ani să tot fiu ales! Să mai fie şi alţii!" Alegerea la care se referea Wald era „alegerea în suferinţă", aceeaşi despre care vorbea Nae Ionescu în faimoasa sa Prefaţă („Iuda trebuie să sufere") şi pe care Sebastian o comentează aici, dându-i un alt înţeles.

Şi acum să ne întoarcem la Jurnal. Anii '41-'42 în special sunt marcaţi pentru Sebastian de o vibraţie insuportabilă a fiinţei sale, alcătuită din teroare, speranţă şi iminenţa sfârşitului. Orice e posibil. „Orice" înseamnă întreruperea vieţii de zi cu zi, ieşirea din matca familiară şi călduţă şi dispariţia pur şi simplu în orice direcţie imaginabilă a Răului: recluziunea, deportarea, moartea. Sebastian trăieşte, ca toţi ai săi, cu îngerul morţii pe umăr. Moartea părăseşte dimensiunea vagului şi orizontul lui „încă nu" şi, din relegată într-o depărtare liniştitoare cum era, devine la pândă, prezentă şi la îndemână. Sebastian descoperă pe cont propriu ceea ce poporul său aflase aproape cu fiecare generaţie a sa: evreul potenţează în asemenea clipe şi trăieşte sub altă densitate, precipitând-o până la esenţă, condiţia umanului. Moartea e transformată, prin însăşi istoria poporului evreu, în askesis, în „exerciţiu", şi din condiţie general-ontologică trece într-una existenţială, se absoarbe în noi, ne locuieşte, devine mediu intim ai fiinţei umane.

145

E ca şi cum umanitatea a hotărât, nu se ştie cum şi când, să-şi specializeze o parte a ei (întrebân-d-o, oare?) şi să o trimită în recunoaştere pe un tărâm care, până la urmă, e lotul nostru al tuturor. Evreul devine un Vorläufer, un „înainte mergător", un premergător în propria noastră condiţie. Sebastian foloseşte la un moment dat în Jurnal cuvântul „iminentism". Moartea rămâne să fie, ca la noi toţi, trăită proiectiv, numai că de astă dată în imediat.

Ce rezultă aici, din această suferinţă a iminentismului? Au existat şi alte popoare care au suferit şi vor mai suferi în istorie. Toate popoarele îşi au în fond propriul lor capital de suferinţă şi dreptul lor la memorie. La nici unul însă suferinţa nu a pătruns din istorie în gene. De ce? Sebastian pare să dea o cheie: nici un popor nu s-a grăbit în asemenea măsură să convertească suferinţa în creaţie şi astfel să o fixeze. „«Iuda trebuie să sufere» înseamnă

probabil «luda trebuie să creeze»", spune Sebastian. în orice creator se poate desluşi zvonul evreului care se grăbeşte să spună ce are de spus, de vreme ce ştie că se află cu un pas înainte în moarte.
Şi acum, finalul.
Am recitit în aceste săptămâni De două mii de ani, Cum am devenit huligan şi Jurnalul. Când le închizi pe toate şi încerci, ca un degustător de vinuri, să reţii nota lor predominantă, cuvântul care-ţi vine în minte este „neodihnă". Toate trei sunt cărţi polemice, cărţile unui om aflat în permanenţă în arenă, care împarte lovituri, parează, răspunde în toate direcţiile. Uimitor este că nu cade şi nu oboseşte. Şi atunci te întrebi: cu cine sau cu ce se luptă de fapt Sebastian, luptându-se cu toată lumea? Ce are această lume, cu care el se luptă, în comun? „Război cu toată lumea" sună şi titlul unei pagini a lui Eugen Ionescu . Şi acolo aceeaşi între-bare: ce este acel lucru miraculos care-i strânge pe toţi laolaltă şi îi transformă în front compact pentru un singur combatant? Iar răspunsul, în ambele cazuri acelaşi, e greu de găsit pentru că este prea la îndemână. Acest lucru care se ascunde fiind prea la îndemână şi care din când în când îl face pe câte un ins în istorie, într-o epocă, într-o ţară să se ridice împotriva tuturor şi să înceapă cu ei un război pe care nu-l poate pierde, dar pe care nici nu-l poate câştiga şi pe care, tocmai din această cauză, îl reîncepe pe urmele lui un altul - acest lucru este prostia.

146

Nu prostia vulgară, previzibilă şi eternă a mulţimii care poate scanda la un moment dat „Pleacă trenul din Galaţi, / Cu jidanii spânzuraţi", ci prostia rafinată şi imprevizibilă a lui Nae din „logica colectivelor", a cronicarilor care îi comentaseră De două mii de ani, prostia alor săi, care nu-i iertau episodul „Cuvântul" -pe scurt, prostia tuturor celor care nu /-au lăsat să fie.
Dar ce înseamnă „să fii" şi „să fii lăsat să fii"? într-un loc din Cum am devenit huligan, Sebastian spune: sunt evreu, român şi om de la Dunăre. Prostul riposteează în numele prostiei, care e logica reductivă a lui „ori/ori", şi spune: Hotărăşte-te: eşti sau evreu sau român dunărean. La care Sebastian răspunde: M-am hotărât: sunt evreu-român-dunărean.
Şi lupta începe. Sebastian cu românii care nu-l lasă să fie evreu şi o face pentru că în epocă ăsta era chipul pe care-l luase prostia. Dacă îşi poartă evreitatea cu panaş, o face provocat de prostia numită antisemitism şi o face doar în momentul precis când această parte a lui îi este retrasă şi contestată agresiv. „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu", scrie Sebastian în Jurnal pe 17 decembrie 1941. „Dar aici, acum, nu pot fi altceva." „Aici" şi „acum" însemna acum când prigoana era în toi şi când se zvonea că Papa le oferise evreilor şansa salvării prin trecerea la catolicism. Sebastian redevine evreu de atâtea ori de câte ori „ceilalţi" - adică agenţii prostiei colective care se exprimă periodic ca antisemitism - îi dezintegrează fiinţa, lăsându-l să înţeleagă că trebuie să renunţe la acea parte a ei de care între timp el nici nu mai era conştient.

147

„Dar eu sunt dunărean!", ar fi ripostat Sebastian, dacă ar fi început prigonirea celor de ia Dunăre. „Dar eu sunt român!", a răspuns prostiei evreilor care nu-l lăsau să fie român. Sebastian a sesizat că aproape fiecare om e prost în felul acesta, al încleştării în categoria care îl conţine şi în numele căreia el nu suportă diferenţa.
Iar diferenţa, adevărata şi suprema diferenţă, nu e până la urmă nici evreul, nici românul, nici dunăreanul - ci individul. Iar „a fi" şi „a fi lăsat să fii" are, pentru Sebastian, mai presus de

orice, în vedere abstracţia numită „individ". Mai presus de orice eu sunt dreptul meu la singurătate, la mine însumi, dincolo de toate categoriile înglobatoare ale lumii acesteia. La 30 martie 1935, Sebastian notează în Jurnal: „Toată erezia lui Nae Ionescu porneşte de la o abstracţie grozavă, sălbatecă: «colectiv». Mai rece, mai sumară, mai artificială decât abstracţia «individ». Uită că vorbeşte despre oameni. Uită că oamenii ăştia au pasiuni, au, orice ar spune, un instinct de libertate, au conştiinţa existenţei lor individuale."
Acesta este mesajul de inteligenţă al individului-Sebastian: feriţi-vă de logica colectivului, de certitudinea marelui număr! Iar corolarul lui este: pentru a fi, fiţi dintre cei puţini, la limită dintre cei singuri.
Sebastian s-a salvat aşa şi Jurnalul nu este numai mărturia salvării sale, ci şi mijlocul realizării ei. „Omul care ţine jurnal" este omul care nu poate fi confiscat de certitudinea marelui număr, este omul care îşi dă singur, scriindu-l, certificatul de fiinţă şi de singurătate: certificatul existenţei lui individuale.
Acestea am simţit nevoia să le spun despre cartea lui Sebastian de lecuit prostia.

*(Alocuţiune rostită la 13 aprilie 1997, în cadrul unei adunări organizate de Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România - text publicat, apoi, în revista „22")*



**<titlu> SCRISOARE DESCHISĂ FRATELUI GABRIEL**
**<autor> Michael Finkenthal**

Am citit cu interes articolul „Sebastian, mon frere". M-a atras imediat titlul, care, el însuşi, îmi părea a sugera o ambiguitate şi în acelaşi timp o aluzie. Permite-mi să-ţi împărtăşesc foarte pe scurt câteva gânduri iscate de implicaţia ipocriziei fratelui.
<note>
Michael Finkenihal este fizician, specialist în fizică cuantică si fizica plasmei. Profesor la Universitatea Ebraică din Ierusalim, visiting professor la Universitatea Johns Hopkins - Baltimore.
Preocupat de interdisciplinaritate - ca problemă teoretică sica posibilitate de realizare în act, se numără printre specialiştii, tot mai numeroşi, care au făcut saltul de la fizică la metafizică. Şi-a utilizat perioadele de lucru la Kyoto-Japonia spre a-si rafina pătrunderea în gândirea Zen. Plecat din Cluj acum 30 de ani, mai păstrează preocupări pentru domeniul cultural românesc.
în câmpul umanist, a publicat studii despre Benjamin Fondane, Leon Şestov, Stephane Lupasco, Eugene lonesco, scoală filosofică de la Kyoto.
l-a apărut foarte de curând (la editura Peter Lang, New York, Washington, Baltimore, Berna, Frankfurt/Main, Berlin, Viena, Paris) studiul The Temptations of Emite Cioran, scris împreună cu William Kluback (scriitor, fost profesor de filosof ie la City University of New York, specialist în neokantianism, autor, printre altele, al unor cărţi consacrate lui Fondane, lui Leopold Sedar Senghor, a sase volume de studii dedicate lui Paul Valery etc.). The Temptations of Emile Cioran, studiu de filosofie gândit într-o manieră neobişnuită în spaţiul autohton - ca dialog între două personalităţi distincte, care îl percep deosebit pe Cioran -, a apărut si în traducere românească.
Michael Finkenthal mai are sub tipar o carte (scrisă tot împreună cu William Kluback, tot la Peter Lang) despre Eugene Ionescu - The Clowns in the Agora si în pregătire avansată (in limba franceză de astă dată, la Editura Michel Carassou) o lucrare despre logica contradictoriului, cu aplicaţie specială la Stephane Lupasco, L'Etre et la Connaissance. (Roxana Sorescu)

149

Dincolo de simetria de bază, trivială, există o simetrie ascunsă între antisemitismul „grăit" şi respingerea lui. (în paranteză, trebuie să distingem între antisemitismul „ciomagului şi al bâtei" şi cel gândit şi exprimat în cuvinte, „antisemitismul metaforic". Pe de altă parte, metafora fiind un fel de a spune fără de a spune, dacă i se adaugă calitatea inteligenţei, ea poate să producă aceeaşi ameţeală la care, în mod direct - şi dureros -, ne aduce lovitura brutală a ciomagului).
înainte însă de a continua această idee, o precizare a termenilor este, cred, necesară: antisemitismul este un fenomen legat exclusiv de definiţia exterioară a individului ca evreu - indiferent de cum se autodefineşte el -, şi nu de definiţia lui-ca „exclus" sau „respins", într-un anumit tip de societate, homosexualul poate fi respins sau leprosul exclus; nici unul însă nu este victima antisemitismului, îmi vei spune: „Ce importanţă are, din moment ce rezultatul este acelaşi? Mai mult, sentimentul celui lezat este acelaşi". Da, dar tocmai aceasta este problema: simetria creează întotdeauna iluzia echivalenţei. Spui că a fi evreu înseamnă sau a fi integrat nolens-volens într-o categorie a respingerii, sau a fi pur şi simplu exclus. Aşa ai devenit „evreu" fără să trebuiască să-ţi pui o pălărie pe cap: ţi-au pus-o alţii. Intrând la facultate, ai devenit, în felul dumitale, „evreu". Dar în felul dumitale ai devenit evreu, după definiţia dumitale, nu a lor. „Ei" te-au exclus, te-au transformat într-o fiinţă „fără dosar", te-au redefinit, dar nu te-au transformat într-un evreu.
Evident, toţi suntem puţin „dunăreni" sau „dâmbo-viţeni", puţin intelectuali, puţin sarcastici sau puţin dez-abuzaţi; pentru un antisemit însă, întrebarea este dacă suntem şi puţin... evrei. Nae Ionescu l-a condamnat pe losef Hechter, şi nu pe dunăreanul Sebastian. El îi spunea în faimoasa prefaţă mult mai mult decât că poartă o stigmă sau o misiune: îi spunea că este condamnat şi că nu are nici o ieşire. Nici una. Opţiunea lui Sebastian nu era între a trăi marginalizat sau a se răzvrăti.

150

Singura lui opţiune reală într-o lume dominată total de Nae Ionescu ar fi fost cea întrupată de „soluţia finală". Iar Jurnalul e martor că el era pe deplin conştient de faptul acesta.
înlocuirea antisemitismului cu teorii ale marginali-zării sau „deconstrucţii" în care evreii ca grup, naţiune sau religie devin evrei ca simbol nu este chiar nouă. Un bun exemplu, chiar dacă parţial, este Lyotard în Heidegger et les „juifs". (Evreii înşişi au încercat ideea de la Heine la... Daniel Cohn-Bendit). Adevărul simplu, atât de simplu încât e permanent uitat, este însă că „vocaţia durerii", chiar dacă este impusă din afară, de circumstanţe personale sau de istorie, este, şi trebuie să rămână, o opţiune pe care individul sau un grup sunt liberi să o aleagă (sau să o respingă). Sebastian nu a vrut s-o aleagă, a fost forţat. Nu ştiu în ce măsură ţi-ai descoperit o „vocaţie a durerii" prin marginalizare, dar îmi închipui că nu ţi-ai pierdut prietenii apropiaţi nici când ai fost acceptat la facultate pe o listă de „numerus clausus", nici când ai fost concediat „fără onoare" de la Institutul Academiei. Dimpotrivă, îmi închipui că concedierea a devenit un fel de certificat de înscriere în clubul exclusiv al opoziţiei la domnia prostiei luminate. Dar hai să presupunem că totalitarismul ceauşist ar fi avut vreun dram de sinceritate ideologică şi ai fi fost expus la un anumit „oprobriu privat" (în opoziţie cu cel public), în urma căruia ai fi pierdut câţiva prieteni. La Crăciun, de Paşti sau ... la 1 Mai totuşi ai fi putut să stai la masă cu alţi amici, liberi ca şi dumneata să participe la activitatea comună, reuniţi printr-o calitate comună, nesupusă oprobriului, aceea de a fi români! Sebastian, la rândul lui, a trebuit, împotriva voinţei sale, să intre în Ghetou, şi împreună cu Ghetoul să aştepte îmbarcarea spre Hades, unicul loc rezervat lui şi alor săi, de Nae Ionescu .

Mulţi au încercat în acei ani de război „teroarea, speranţa si iminenţa sfârşitului", evrei şi ne-evrei.

151

Când eşti infinitezimal de aproape de acel „sfârşit", poate că nu mai are nici o importanţă cum ai ajuns acolo; dar pe drum, pe lungul drum spre el, una este să fii „sub scut" alta e „pe scut". A fi un „Vorlaufer" când cei ce te urmează se uită cu admiraţie la tine este una, a fi batjocura satului fugind urmat de o bandă dezlănţuită este alta. Evreul nu a fost chemat în lume pentru a deveni un explorator al morţii, nici pentru sine, nici pentru alţii. A-l defini ca atare este deja un act de agresiune (în ciuda aparenţei de act de admiraţie); şi el are dreptu! să creadă că are o misiune, cum are românul, sau japonezul, sau oricare altul. Dar nimeni nu are dreptul de a impune o misiune altuia, fie ea şi cea mai nobilă din lume. Nici a priori, nici a posteriori. Fiindcă în ambele cazuri „misiunea" este o justificare a prigoanei. Toate metaforele despre „trăirea sub o altă densitate" sau precipitarea mizeriei, întru esenţa condiţiei umane sunt sau vorbe lipsite de noimă, sau manifestări ale unui antisemitism latent.
în fine, finalul. Prostia, vulgară sau rafinată, este într-adevăr impenetrabilă; împotriva ei, spunea poetul, până şi Dumnezeu e neputincios. Ea este sâmburele răului fizic şi metafizic. De acord. Dar răul şi răutatea sunt două lucruri diferite. Răul este o categorie metafizică cu care trebuie să trăim. Cu toţii trăim sub imperiul răului, mai mult sau mai puţin conştienţi, cu toţii învăţăm să ne apărăm împotriva lui, să-1 evităm, să-l amânăm uneori. El este ca o boltă deasupra noastră, şi o mare parte din efortul nostru fizic, cât şi cel metafizic sunt cheltuite în această continuă bătălie. Marginal sau în plin consens, fiecare are partea lui de luptă. Alta este însă răutatea. Răutatea e o dihanie antimetafizică, e un animai de pradă care te urmăreşte, care te vrea şi te revendică total, care nu te lasă, literalmente, să trăieşti. Este întruparea perversă a răuiui. Este omul conştient, care ştie să distingă între rău şi răutate (observă, nu am spus „între bine şi rău") şi care alege deliberat răutatea.

152

Mă gândesc din nou la Nae Ionescu : căci înţeleg că prostul vulgar cânta „Pleacă trenul din Galaţi...", dar crezi într-adevăr că „prostul rafinat", care scrisese o Istorie a logicii, nu ştia că există o logică în care se poate include contradicţia sau că ierarhizarea valorilor este un act cultural şi deci relativ? De ce atunci nu-l lăsa el pe Hechter/Sebastian să fie evreu-român-dunărean? Frate Gabriel, am ajuns la liman: sunt de acord că „adevărata şi suprema diferenţă este individuf. Dar individul ca „suprema diferenţă" poate exista numai ca un Sisif în permanentă bătălie cu răutatea. Cu răutatea care face simetric ceea ce ştim că nu este simetric, cu răutatea care compară ceea ce ştim că nu este comparabil.

*Ierusalim, 17 mai 1997 („22", nr. 25/1997)*

153

**<titlu> CINE E FRATELE CUI?**
**Chipul mamei la tinereţe.**
**Scrisoare deschisă către Michael Finkenthal**

**<autor> Andrei Cornea**

**<titlu> Care este „familia mea"?**

Îmi mărturisesc neputinţa de a explica adecvat şi clar sentimentele amestecate, chiar confuze, pe care mi le-a stârnit scrisoarea deschisă pe care i-aţi adresat-o „fratelui Gabriel", alias Gabriel Liiceanu, ca replică la textul acestuia, „Sebastian, mon frere". Căci, după impresia mea, spuneţi destule lucruri adevărate şi grave, dar amestecate până la limita distincţiei cu altele discutabile sau chiar false, dar care şi ele, vorba lui Hesiod pusă în gura Muzelor, „sunt asemănătoare adevărurilor", ceea ce le face pe toate anevoie de cântărit şi de judecat.
Confuzia în care mă aflu este mărită involuntar, poate, chiar de poziţia mea: originea, „secularizarea", asimilarea la cultura română, toate cam în felul lui Mihail Sebastian. Şi atunci, pentru a relua cuvântul-cheie utilizat atât de Gabrie! Liiceanu, cât şi de dumneavoastră, Michael Finkenthal, anume cel de „frate", simt mai înainte de orice nevoia să întreb: cine cui îi e frate? Sau chiar (cu o licenţă gramaticală): cu cine ar trebui, ar fi bine, cuvenit etc. să mă simt „mai frate"? Sunt eu, în felul în care sunt eu, mai aproape, „mai frate" cu dumneavoastră, cu Liiceanu, cu Sebastian, cu evreul ortodox din Mea Shearim, cu asasinul lui Rabin, cu Rabin însuşi, cu Martin Buber, cu Freud, sau cu Ana Pauker, ori cu Ernst Junger, care, în uniforma sa de ofiţer al Wehrmacht-ului, îi saluta pe evreii ce purtau steaua galbenă? Cine este, prin urmare, fratele meu? Cel cu care mă asemăn prin sânge, ori cei cu care împărtăşesc istoria, ori cel cu care împărtăşesc majoritatea convingerilor, ori cel ale cărui gânduri le înţeleg mai bine, ori cel care este solidar cu mine?

154

Bănuiesc ce veţi spune: această indecizie nu-şi mai are rostul din moment ce Holocaustul (şi implicit antisemitismul) ne-a clasificat fără apel pe unii dintre noi, trimiţându-ne direct în camerele de gazare fără să se preocupe de consideraţiile noastre existenţiale şi de dilemele noastre identitare. Şi totuşi: lăsându-ne clasificaţi numai în termenii propuşi de antisemiţi şi de legile rasiale, nu le oferim acestora o întârziată, dar solidă victorie? Spuneţi, pe bună dreptate: „nimeni nu are dreptul de a impune o misiune altuia, fie ea si cea mai nobilă din lume". Dar a perpetua o clasificare, fie şi pentru a nu uita de cea mai oribilă crimă din lume, nu înseamnă tocmai mai întâi a crea o misiune, şi apoi, implicit, a o impune? Când inima, judecata, memoria, tradiţia, sângele sunt tot atâtea membrana disiecta, aşa cum se întâmplă la mulţi dintre noi, nu comitet! o violenţă somându-ne să le prindem strâns pe toate într-un indistinct mănunchi?

**<titlu> Empatia**

Prin urmare, când nu poţi preciza cine ţi-este „mai frate", cum ai putea învinui de ipocrizie, ba chiar de un antisemitism mascat pe cel ce, venind înspre tine din „partea cealaltă", te caută şi îţi spune, simplu: „tu eşti fratele meu"?
Dar cum se poate petrece această apropiere? Cum reuşeşte „celălalt" să vină? De ce se simte cineva solidar cu oameni diferiţi, chiar foarte diferiţi de el însuşi? Există, pentru aceasta, două căi, deloc exclusive: el poate recurge la raţiune, la cunoaştere raţională, istorică, analitică, la o dreaptă judecată; sau poate face apei la simpatie: el simte atunci împreună cu celălalt; mai muft, el face apel la empatie: simte în celălalt, se transpune în el, trăieşte cumva experienţele aceluia.

157

Ambele căi sunt ceea ce nu se întâmplă cu alte specii de „paria", care au avut, cândva, într-un fel, şansa opţiunii.
Aşa este, şi totuşi: diferenţa nu anulează asemănările, aerul de familie nu conduce la identitate, la uniformitate. Marginalul, persecutatul nu devin automat echivalenţi cu un evreu, dar există unele asemănări între condiţia lor şi cea a evreului, şi el adesea marginalizat. Cei respinşi pe bază de „dosar" nu ajung nici ei evrei, dar, măcar parţial şi limitat, simt şi ei atunci ceva din condiţia iudaică. Nici intelectualii fugăriţi de mineri pe 14 iunie 1990, nu au devenit evrei în sensul propriu. Dar dacă ce s-a întâmplat atunci a fost un început de pogrom - şi a fost, credeţi-mă -, atunci şi ei au reprezentat un „început de evrei". De fapt, cel respins pe bază „de dosar", ca şi studentul bătut de mineri, ca şi cel discriminat azi sau ieri pentru culoarea pielii sale (de exemplu, ţiganul, la noi), nu a putut nici el opta, nici el nu a avut de ales, nu „si-a pus nici el, cu de la sine putere, pălăria".
Cât despre asumarea unei misiuni, sau unui destin, tragic ori celebru - trebuie să recunoaşteţi că evreii au păşit pe acest drum primii, pentru ei, ca şi pentru ceilalţi. Greu atunci să te mânii când şi alţii speculează pe aceeaşi temă. De altminteri, s-ar părea că însăşi ideea de misiune istorică, cât şi de istorie ca misiune este, bine-rău, tot născocirea lor. Dar dumneavoastră vă temeţi, desigur, că, speculând asupra misiunii unui popor, dezlegaţi o fatalitate - de tipul „luda trebuie să sufere" - a lui Nae Ionescu , care justifică nimicirea unor destine individuale ori colective. Fals: o speculaţie metafizică nu justifică nimic de acest fel.
Căci, chiar dacă, în temeiul nu ştiu cărei speculaţii metafizice, admitem că evreul are o predispoziţie către suferinţă, că este „un explorator al morţii", cum spuneţi, de aici nu rezultă nicidecum că evreul individual, sau evreii concreţi ar putea fi persecutaţi cu o anumită, ori chiar întemeiată justificare de către creştinul individual sau de către stat.



La fel, propoziţia metafizică „omul trebuie să sufere (în urma păcatului originar, de pildă)" nu poate servi drept invitaţie la cruzime sau la sadism, iar din propoziţia, nici măcar metafizică, „omul trebuie să moară" nu putem extrage o legitimare a crimei. „Trebuie" acesta, din toate asemenea propoziţii, are o formă impersonală ce pune în joc destinul universal de care este responsabil numai Dumnezeu. A te substitui, tu ins, sau tu stat, destinului sau istoriei este nu numai profund imoral, dar este şi o blasfemie, o formă abjectă de idolatrie. Nimeni, sub sancţiunea blasfemiei, nu are justificarea să asume acest „trebuie" impersonal în nume personal, grăbind sau crezând că împlineşte destinul. Pentru noi, oamenii, rămâne accesibil numai un alt „trebuie", individualizat acesta, personalizat, adresat nouă tuturor şi fiecăruia în parte: poruncile Decalogului.

**<titlu> Oricine poartă steaua galbenă este fratele meu**

Închei: Refuz să accept, acum şi pururea, verdictul clasificatoriu al persecutorilor. Refuz să accept că „fratele meu" este numai cel care „trebuie", atunci când „trebuie" şi în felul în care „trebuie". Adevăratul meu frate este regele Christian al Danemarcei, care, în timpul ocupaţiei naziste, a purtat de bunăvoie steaua galbenă şi i-a invitat şi pe supuşii săi creştini să-i urmeze exemplul. Atâta vreme cât vor mai exista stele galbene de prins în piept şi cât vor mai exista oameni care, în semn de solidaritate, de înţelegere, de compasiune, le vor ridica din praf şi le vor prinde singuri, nesiliţi, în piept, familia mea va fi mare. în ea - nu vă fie teamă - rămân încă multe deosebiri, iar identitatea şi echivalenţele simetrice nu formează deloc regula: suntem doar fraţi, nu clone!
*(„22", nr. 25/1997)*

159

**<titlu> AR FI TIMPUL CA «MIZERIA MORALĂ»**
**A JUDECĂŢILOR EXPEDITIVE ŞI TRIBALISTE SĂ ÎNCETEZE ***
**<autor> Paul Cernea**

[...] Vreau să reiau în fugă o problemă legată de ceea ce am numit „cazul Sebastian". Mă refer la incriminarea sa pentru că a colaborat cu Nae Ionescu şi i-a acceptat în fruntea romanului De două mii de ani faimoasa prefaţă, nu numai injustă şi injurioasă pentru evrei, ci, o putem spune azi fără ezitări, de o suficienţă întristătoare pentru o celebritate universitară a epocii.
Sebastian s-a explicat într-un eseu strălucit: Cum am devenit huligan, fără să reuşească însă să-şi convingă potrivnicii, aflaţi în toate taberele, şi printre naţionaliştii români şi printre naţionaliştii evrei şi printre comunişti şi printre oamenii simpli, a căror judecată e, de atâtea ori, însă, mimetică şi clişeizată. Ce rămăsese în mintea acestor oameni după trecerea anilor avea s-o afle în septembrie 1941, când cerându-i unui negustor evreu să contribuie la predarea efectelor reclamate de autorităţi, are surpriza să-l audă bombănind, „Ei, vezi?, acum eşti evreu! Şi mâine, dacă o să se îndrepte lucrurile, iar ai să uiţi". Pe marginea incidentului, Sebastian notează: „Auzise şi el că am scris o carte, că avusesem un scandal, că fusesem un renegat. După ani de zile, mizeria asta veche stăruie încă".
Cine a citit De două mii de ani şi nu improvizează după ureche ştie însă că Sebastian nu-şi „renegase" câtuşi de puţin evreitatea.

<note>
* Fragmente din alocuţiunea la dezbaterea publică din sala de festivităţi a F.C.E.R.
</note>

160

Teza de-acolo poate să displacă, dar ea nu trebuie mistificată. „Nu voi înceta, desigur, niciodată să fiu evreu. Asta nu e o funcţie din care să poţi demisiona. Eşti sau nu eşti. Nu e vorba nici de orgoliu, nici de jenă... Dar nu voi înceta, de asemenea, niciodată, să fiu un om de la Dunăre. Şi ăsta tot un fapt e". Atunci, în 1934, el îşi vedea sensul existenţei în punerea de acord a valorilor iudaice şi a valorilor româneşti. Dincolo de acest obiectiv major, obţinerea sau pierderea unor drepturi civice i se părea un lucru irelevant. „Aş vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în fiinţa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ţinut". Anii războiului nu-i vor schimba ideile, dar i le vor dezbăra de naivitate, în adevăr, nimeni nu-ţi poate anula locul naşterii, dar un regim fascist îţi poate închide gura şi-ţi poate decide ceasul morţii.
Ce ne arată nou Jurnalul sub raportul a ceea ce aş numi tema identităţii lui Sebastian? Evoluţii semnificative. Nu însă prin anularea vechilor convingeri, ci prin nuanţarea şi adaptarea la contextul coşmarului generalizat. Trebuie observat mai întâi că, între 1935-1944, Sebastian se desparte radical de cultura dreptei, aşa cum fusese ea promovată la „Cuvântul". Mai rămâne cu o anumită înclinare sentimentală pentru cercul de viaţă al tinereţii, dar şi acesta e în rapidă disoluţie. Plânge la catafalcul lui Nae Ionescu , dar să reţinem că înainte de a o face, în câteva rânduri, îi ridiculizase cabotinismul, neseriozitatea, erudiţia de împrumut, oportunismul politic. Aceeaşi reţinere critică, uneori muşcătoare, o manifestă faţă de foştii colegi de generaţie orbiţi de explozia naţionalismului legionar. Filosofia lui Sebastian, aşa cum se desprinde limpede din Jurnal, e raţionalistă, liberală, criticistă, sceptică, individualistă, permisivă, opusă categoric oricărui tip de extremism, într-un cuvânt, europeană, în sensul curat al termenului.

Cu mult mai important e însă altceva.

161

Faptul că, în confruntarea cu o situaţie limită, Sebastian îşi asumă evreitatea cu o admirabilă demnitate, regăsind sentimentul solidarităţii cu cei ce sufereau. Când, în 1941, prieteni apropiaţi îl sfătuiesc să treacă la catolicism, spre a se salva, el scrie: „Nu-mi trebuie argumente ca să le răspund şi nici nu caut. Chiar dacă lucrul n-ar fi aşa de grotesc, chiar dacă n-ar fi aşa de stupid şi zadarnic - încă nu mi-ar trebui argumente. Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau" (p. 424). Când i se sugerează, cu alt prilej, să fugă în străinătate, refuză net, pe motivul că nu vrea să-i abandoneze pe ai săi. De câteva ori îşi exprimă mândria de a aparţine unui popor care a traversat cele mai cumplite vitregii ale istoriei, cu o lungă experienţă a prigoanei. Odată, când bunul, dar sufleteşte fragilul lui prieten, Eugen Ionescu , i se plânge panicat că ar putea fi exclus din învăţământ pentru că mama sa e evreică, Sebastian comentează cu un umor amar: „Noi, cu lepra asta scumpă ne-am obişnuit de mult. Până la resemnare şi uneori până la nu ştiu ce tristă, descurajată mândrie" (p. 317).
Surpriza e că-l surprindem pe intelectualul laic şi liber-cugetător că în două sau trei rânduri posteşte şi merge la templu. Voia să regăsească sensul unei tradiţii? Căuta, mai degrabă, sub teroarea antisemită, un reconfort moral? O dată spune: „Mi se pare uneori că legăturile noastre cu iudaismul pot fi refăcute" (p. 450), iar altădată, după ce auzise şoferul la templu: „De ce? Cred? Vreau să cred? Nu. Nici măcar atât. Dar e parcă, în atâtea gesturi inconsistente, o nevoie de căldură, de linişte" (p. 527). Fără să devină naţionalist sau religios, e totuşi evident că „gheto"-izarea din anii războiului l-a adus pe Sebastian mai aproape de polul iudaic al personalităţii sale.
Ceea ce nu înseamnă că, în pofida vânturilor rebele, el şi-ar fi trădat, în acest răstimp, celălalt pol al spiritualităţii, vocaţia de cărturar român.

163

Tocmai asta explică faptul că în acea epocă întunecată i-a învăţat pe nişte copii evrei, între care am avut privilegiul să mă număr, să iubească marile valori ale literaturii române. Că în anul 1940 a publicat romanul Accidentul, că a creat, în pofida unor enorme dificultăţi materiale şi morale, două piese de rezistenţă ale repertoriului modern: Steaua fără nume şi Ultima oră, că proiecta un studiu despre romanul interbelic şi o piesă despre revoluţia de la 1848.
Să nu speculăm în jurul ideii că românul-evreu Mihail Sebastian a devenit pentru un timp evreul-român Iosef Hechter. în esenţă, personajul e acelaşi, iar locul lui rămâne printre reprezentanţii de frunte ai literaturii române. Putem chiar prezuma că după Jurnal şi după completarea ediţiei de publicistică la care lucrează Cornelia Ştefănescu, scriitorul va sui pe o treaptă şi mai înaltă a consacrării. Oricum, în faţa documentului copleşitor pe care-l constituie Jurnalul, cartea cea mai importantă care ne-a rămas de la Sebastian şi, cu siguranţă, cea mai actuală, ar fi cazul, ar fi timpul, ca „mizeria morală" a judecăţilor expeditive şi tribaliste să înceteze.
Îi suntem datori omului ataşant, intelectualului onest, scriitorului de autentic talent, sufletului zbuciumat în neîncetată căutare de sine, omagiul respectului şi al gratitudinii noastre.
*(Reproducere după „Realitatea Evreiască" nr. 49-50, 16 apr. - 15 mai 1997)*

**<titlu> CRIZA IDENTITARĂ A LUI MIHAIL SEBASTIAN***
**<autor> Andrei Oişteanu**

*„Mi se pare mai urgent ţi mai eficace să realizez în viaţa mea individuală acordul valorilor iudaice si al valorilor româneşti din care această viaţă este făcută, decât să obţin sau să pierd nu ştiu ce drepturi civice. As vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în fiinţa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre si de a iubi acest ţinut."*
*Mihail Sebastian, De două mii de ani... (1934)*

În pofida unei uriaşe şi foarte diversificate producţii contemporane de carte, nu avem foarte des prilejul să celebrăm un eveniment editorial de talia celui realizat de Editura Humanitas: publicarea, după cincizeci de ani, a acestui document copleşitor care este Jurnalul ţinut de Mihail Sebastian în perioada 12 februarie 1935 -31 decembrie 1944.
Este - în primul rând - meritul unei xperimentate editoare, Gabriela Omăt, care a îngrijit ediţia şi al unui remarcabil cercetător de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, Leon Volovici, care a semnat prefaţa şi notele volumului. Recenzând cartea în „România Literară", Zigu Ornea îşi manifesta regretul că „notele d-lui Leon Volovici sunt cu totul subţiratice". Nu cred că Z. Ornea are dreptate în acest caz. Cu siguranţă, Leon Volovici (probabil de comun acord cu Editura Humanitas) şi-a impus acest tip de demers, în locul unei adnotări stufoase şi, inevitabil, subiective, el a optat pentru note exacte, obiective şi lapidare (de tip dicţionar), pentru a nu bruia expresivitatea scriiturii jurnalului cu cea a unei alte scriituri, de la subsolul paginii.

<note>
* Comunicare prezentată la dezbaterea privind Jurnalul lui Mihail Sebastian, care s-a desfăşurat la 13 aprilie 1997, în sala de festivităţi a Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România (referenţi: Gabriel Liiceanu, Paul Cornea şi Andrei Oişteanu; moderator Nicolae Cajal). Cu unele modificări, textul de mai sus a fost publicat în „Realitatea Evreiască", nr. 49-50, 16 aprilie 1997, p. 10, şi în „Luceafărul", nr. 23, 18 iunie 1997, p. 5.
</note>



Aşa cum au observat şi alţi comentatori, jurnalul lui Sebastian este, de fapt, o colecţie de jurnale pe mai multe paliere, care fac un continuu schimb de substanţă între ele, rămânând totuşi oarecum distincte: un jurnal de creaţie, unul de război, altul socio-politic, un jurnal erotic, unul muzical şi, bineînţeles, un jurnal evreiesc.
Acest „jurnal evreiesc" nu poate fi înţeles fără să se facă referiri la „romanul evreiesc" al lui Sebastian, De două mii de ani, care este prezent în ecuaţia Jurnalului, fără să facă parte propriu-zis din substanţa sa. Romanul De două mii de ani a apărut în iunie 1934 (în vecinătatea „anului de aur al romanului românesc", cum a numit Paul Cornea anul 1933), şi a declanşat un scandal ieşit din comun, atât din cauza conţinutului său („De două mii de ani a fost un act riscat de sinceritate" - va scrie Sebastian ulterior), cât şi din cauza faimoasei prefeţe semnate de Nae Ionescu (care fundamenta teologic antisemitismul). In decembrie 1934, Sebastian scrie replica sa polemică, Cum am devenit huligan, carte pe care o publică în ianuarie 1935. Or, Jurnalul său începe la 12 februarie 1935. De aceea susţin că acest jurnal este unul „post-traumatic".
În romanul autobiografic De două mii de ani, autorul prezintă o tipologie a evreului din societatea românească interbelică: evreul sionist, evreul comunist, evreul capitalist, evreul

tradiţionalist şi evreul asimilist. Ultima sintagmă a fost folosită de unii exegeţi -Şerban Cioculescu şi Pompiliu Constantinescu - pentru a-l defini pe protagonistul romanului, dar Sebastian n-a fost de acord cu această etichetă. Mai degrabă, cred că este vorba de evreul integrat, care este un alter ego al autorului.
Exact aceleaşi tipuri apar şi în scrierea non fiction, în Jurnal: evreul sionist (A. L. Zissu), evreul comunist (Belu Zilber), evreul capitalist (Aristide Blank - evreu bancher, deci un tip care se suprapune unui stereotip) etc. şi, bineînţeles, evreul integrat (Mihail Sebastian însuşi).

165

Sebastian este, într-adevăr, evreul integrat tipic; perfect integrat în societatea şi cultura românească. (Să spun în paranteză şi faptul că atât în De două mii de ani, cât şi în Jurnal apare şi o tipologie completă a antisemitului; dar despre aceasta, cu un alt prilej).
Sebastian este un evreu care (de multe ori), uită că este evreu, dar căruia i se aduce mereu aminte acest lucru. Şi, o dată cu trecerea anilor, i se aduce aminte cu mai multă insistenţă şi agresivitate, până ce este complet expulzat din societatea românească şi înghesuit, la un loc cu ceilalţi coreligionari, într-un ghetou mai mult sau mai puţin figurat. Să nu uităm că autorul traversează, în perioada Jurnalului (1935-1944), o epocă extrem de tulbure a României (şi a întregii lumi), când societatea, în ansamblul ei, se rinocerizează, o dată cu - lucru mult mai dureros - majoritatea prietenilor săi apropiaţi (Mircea Eliade, Nae Ionescu , Camil Petrescu ş.a.). „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire - notează Mihail Sebastian în Jurnal, la 17 decembrie 1941 -, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau."
Prin anii '50, Jean Paul Sartre susţinea teoria că nu caracterul evreului generează antisemitismul, ci - mai degrabă invers - antisemitismul generează caracterul evreului. Sau, într-o formulare mai lapidară: „Evreul ar fi o creaţie a antisemitismului". Ca orice formulă de acest gen, aforistică şi paradoxală, ea este discutabilă şi evreii (printre ei, Hannah Arendt) sunt îndreptăţiţi să-i conteste caracterul general şi absolut. Când sunt confruntaţi cu acest gen de idei, evreii ripostează, de multe ori, astfel: „Antisemitismul nu este problema «noastră», ci a «lor», a antisemiţilor". Parţial este adevărat, dar este şi destulă bravadă în această replică.

166

Din păcate, istoria evreilor - oricum ar fi ea scrisă - se suprapune în foarte multe puncte istoriei antisemitismului -oricum ar fi ea, la rândui ei, scrisă. Cu toate acestea, identitatea evreiască nu este atât de săracă, încât să se definească prin elemente negative. Iudaismul deţine suficiente aspecte pozitive care să-i contureze identitatea. Totuşi, paradoxul formulat de Sartre nu este lipsit de un anume tâlc şi el poate fi sesizat în destinul tragico-ironic al lui Mihail Sebastian. Cu alte cuvinte, criza identitară pe care o traversează Sebastian este, în bună măsură, criza de identitate a multor evrei din diaspora.
El trăieşte acest sindrom încă din copilărie, în Brăila natală şi cosmopolită, oraş cu o mulţime de neamuri (români, evrei, greci, armeni, turci), care coabitau într-un creuzet etnic, dar se şi izolau unii de alţii, pentru a putea supravieţui lingvistic, cultural şi confesional. Când tânărul Iosef Hechter răspundea la ora de istorie a României, spunând „patria noastră" sau „noi, românii", mereu se găsea cineva din fundul clasei care să spună „care noi românii, băi, jidane!" - îşi aduce aminte Sebastian cu umilinţă. Această pudoare de a folosi persoana întâi plural şi implicit jena de a-şi asuma pe deplin, cu toată gura şi cu toată inima, istoria şi cultura României l-au urmărit continuu pe Sebastian. Şi ulterior, matur fiind, mereu s-a găsit cineva - şi nu numai din fundul clasei- care să-i conteste dreptul de a-şi iubi patria română.

Undeva în adâncul inimii credea cu ostentaţie că un stigmat cusut pe haină poate rezolva această traumatizantă dilemă existenţială; că poate să-i stabilească o identitate, altfel labilă. „Simţeam nevoia stupidă, comică, urgentă de a mă denunţa; sunt evreu. Altfel, ştiam că mă voi înăbuşi în compromis, că voi cădea din minciună în minciună, că voi mutila tot ce este în mine dor de adevăr. Nu o dată am invidiat viaţa simplă a evreilor din ghetou, care purtau o pată galbenă, umilitoare poate ca idee, dar comodă şi tranşantă.

167

Căci ei terminau o dată pentru totdeauna cu oribila comedie de a-şi rosti numele ca pe un denunţ". Scrise în 1934, aceste cuvinte erau puse de Sebastian în gura alter-ego-ului său, protagonistul romanului De două mii de ani...
Spera astfel ca altcineva să ia decizia în locul lui. Să-! oblige să se aşeze în afara sau înăuntrul ghetoului, de o parte sau de alta a unei baricade al cărei sens nu reuşea să-l înţeleagă. Consecvent cu sine însuşi, peste şase ani, la 9 septembrie 1941, Sebastian îşi manifestă în Jurnal nemulţumirea că mareşalul Antonescu a revenit asupra ordinului ca evreii să poarte în piept steaua galbenă: „Nu-mi face plăcere această revenire. Mă obişnuisem cu gândul că voi purta un petec galben cu un magendavid [= steaua lui David]. îmi imaginam toate neplăcerile, toate riscurile, toate primejdiile, dar, după un prim, moment de alarmă, nu numai că mă resemnasem, dar începusem să văd în acest semn un fel de piesă de identitate. Mai mult chiar: un fel de medalie, o insignă care îmi atestă desolidarizarea de infamiile curente, lipsa de răspundere, inocenţa."
Pe de altă parte, el nu a fost nici un fiu prea iubit al Comunităţii evreieşti. Dimpotrivă. Erau destule voci din cadrul Comunităţii care îi contestau şi dreptul să spună „noi, evreii" şi să-şi asume destinul şi istoria propriei sale etnii. Coreligionarii săi l-au numit, în presă, trădător, renegat, lichea, ticălos, huligan, evreu rasist şi antisemit, „o dejecţie a ghetoului evreiesc" (faimoasa formulare a lui l. Ludo), acuzându-l de reacţionarism, de „lez-iudaism", de vânzare a secretelor neamului său, într-un cuvânt, de antisemitism. A fost acuzat chiar că suferă de sindromul evreiesc al urii de sine, o presupusă ură faţă de originile sale etnice şi confesionale, origini care, chipurile, nu i-ar permite totala asimilare în societatea românească (acest sindrom, apărut în secolul al XIX-lea la unii evrei, mai ales din spaţiul cultural german, în epoca post-Mendelssohn, a fost numit Der Judische Selbsthass de către Theodor Lessing, într-o carte omonimă din 1930).

168

„E poate prima oară când, în viaţa publică românească, - notează Mihail Sebastian - se înregistrează o unanimitate de cuget şi simţiri. Mai mult chiar: o unanimitate de vocabular. Erau momente în care nu se mai deosebea cine vorbeşte: „Adevărul Literar" sau „Apărarea Naţională"? „Porunca Vremii" sau „Viaţa Românească"? Gazetele sioniste întindeau o mână fraternă ziarului d-lui Cuza, revistele marxiste se înţelegeau de minune cu cele huliganice, dreapta şi stânga, democraţii cu reacţionarii, antisemiţii şi revizioniştii -toată lumea, în sfârşit, cunoştea un singur duşman, denunţa o singură crimă."
înfierat şi de români şi de evrei cu aceste două „stigmate tribale", el le-a purtat pe amândouă cu demnitate: „Nu voi înceta desigur niciodată să fiu evreu" -scria el la 27 de ani. „Asta nu e o funcţie din care să poţi demisiona. Eşti sau nu eşti. Nu e vorba nici de orgoliu, nici de jenă. E un fapt. Dacă aş încerca să-l uit, ar fi de prisos. Dacă ar încerca cineva să mi-l conteste, tot de prisos ar fi. Dar nu voi înceta, de asemeni, niciodată să fiu un om de la Dunăre. Şi ăsta tot un fapt e. [...] Dificultatea nu stă şi n-a stat niciodată în recunoaşterea juridică a situaţiei mele, chestiune de amănunt, care nu mă priveşte pe mine, fiindcă eu n-am revendicări şi nu-mi

recunosc drepturi. [...] Eu ştiu ceea ce sunt şi dificultăţile, dacă există, nu pot fi decât în ceea ce sunt eu, nu în ceea ce scrie în registrele statului. Liber statul să mă decreteze vapor, urs polar sau aparat fotografic, eu nu voi înceta prin aceasta să fiu evreu, român...".
Această dublă identitate (şi-şi) a însemnat de multe ori nici o identitate (nici-nici). Expulzat şi de o societate şi de cealaltă, Mihail. Sebastian a acuzat o profundă criză identitară, care i-a marcat, o dată în plus, destinul său tragic.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 49-50/1997)*

169

**<titlu> SEBASTIAN A SUFERIT DE DOUĂ ORI...**
**<autor> Willy Moglescu**

Suntem măguliţi, mişcaţi şi recunoscători pentru mărturia domnului Gabriel Liiceanu, care, după citirea Jurnalului lui Mihail Sebastian, şi-a recunoscut în avatarurile acestuia propria-i soartă, simţindu-se, ipso facto, „evreu", îi mulţumim din inimă, cu atât mai mult cu cât n-am fost obişnuiţi cu asemenea gesturi de solidaritate. Totuşi, se cuvine să precizăm că, din punctul nostru de vedere, problema e ceva mai complicată decât aşa cum o pune domnul Gabriel Liiceanu.
Am înţeles că domnul Gabriel Liiceanu este într-un fel marcat de existenţialism, din a cărui optică a şi luat în seamă identificarea propriului său destin sub comunism cu acela al lui Mihail Sebastian sub fascism. După cum se ştie, această filosofie, pornind de la Soren Kierkegaard, trecând prin Heidegger şi până la Jean Paul Sartre şi Gabriel Marcel, postulează, în liniile ei generale, prioritatea existenţei asupra esenţei, ceea ce înseamnă că fiinţa umană, sub raport spiritual, nu aparţine şi nici nu are a se supune unei abstracţii supraindividuale, ci trebuie să aleagă singură, în fiecare împrejurare a vieţii, cu conştiinţa pe deplin liberă, responsabilă şi de sine stătătoare, între bine şi rău. De aceea, potrivit existenţialismului, omul este pus într-o stare permanentă de Geworfenheit, de „aruncare în lume", neputând să-şi găsească decât în sine însuşi ceea ce Mircea Florian numea punctul arhimedic, cu alte cuvinte centrul de greutate etic sau chiar gnoseologic.

170

Dintr-o asemenea perspectivă filosofică, este cât se poate de legitimă reacţia de scârbă (La nausee, după expresia lui Sartre) sau de revoltă, după cea a lui Camus, manifestată de domnul Gabriel Liiceanu faţă de întreaga osatură a regimului comunist. Dintr-un anumit punct de vedere, este îndreptăţită chiar şi caracterizarea acesteia drept o culminaţie a prostiei omeneşti.
Eşafodajul piramidal oprimant şi birocratizat la extrem al socialismului real nici nu putea fi altceva, nu numai pentru că reprezenta strădania de punere în practică a unei doctrine sociale ajunsă în. faza de degenerare prin sclerozare dogmatică, ci şi pentru că, în chiar primele etape ale elaborării ei, conţinea în germene un asemenea deznodământ. Să ne amintim de vorbele lui Marx: „Arma criticii nu înlătură critica armelor. Totuşi, o idee răspândită în mase devine forţă materială". Ce vor să însemne, în fond, aceste postulate, atât de elegant formulate? Că, în concepţia autorului lor, nici o idee filosofică, deci nici a sa proprie, nu se poate afirma prin ea însăşi datorită propriei puteri de convingere, ci are nevoie de o armă susţinătoare pentru a se impune. Iar arma care-i stă cel mai la îndemână este răspândirea ei în mase. Numai că, pentru o astfel de operaţiune, ea trebuie simplificată la maximum şi astfel, devenind propria-i caricatură, se transformă inevitabil într-o prostie. Să nu uităm că în latineşte substantivul simplicitas tocmai asta înseamnă: prostie şi, în numele ei, omul-masă ia ciomagul şi loveşte în aproapele său fără discernământ. Consecinţele practice ale postulatului de mai sus s-au putut

vedea din plin în cazul lui Belu Zilber, evreul cu o gândire superioară care, aderând la marxism pentru a edifica o lume fără asupriţi şi asupritori, deci şi fără antisemitism, ajunge să fie torturat şi închis de propriii săi tovarăşi de idei îndoctrinaţi la şcoala socialismului ştiinţific prin lectura unor broşuri de maximum 24 de pagini.

171

Şi astfel, ca fiinţă omenească, supusă represiunii pentru motive diferite, sub două dictaturi succesive, cea fascistă şi cea comunistă, un fiu al lui Israel ajunge să personifice în chipul cel mai elocvent conceptul existenţialist de Geworfenheit, de aruncare în lume.
Citind Jurnalul lui Mihail Sebastian, domnul Gabriel Liiceanu s-a simţit evreu, pentru că a văzut în poporul lui Israel un fel de precursor al suferinţei asumate ontologic pe care şi domnia sa a fost silit s-o îndure în perioada comunistă. Numai că, să ne ierte domnul Liiceanu, între cele două dictaturi, chiar dacă pot fi stabilite similitudini sub raportul mijloacelor de represiune puse în mişcare, în motivaţiile lor intrinseci, prin urmare în substanţa lor, mai ales în ce ne priveşte pe noi, evreii, deosebirile dintre ele sunt fundamentale. Represiunea comunistă se întemeiază pe o culminaţie paroxistică, degenerată, extremistă a unei doctrine social-economice, datând abia din secolul trecut, al cărei scop declarat era transformarea relaţiilor dintre oameni prin anihilarea oricărei gândiri individuale şi voinţe libere şi independente. Adevăratul principiu al comunismului nu era, cum se afirmă, că „acela care nu munceşte nu mănâncă", ci „acela care nu se supune nu mănâncă".
Represiunea fascistă se întemeiază pe o culminaţie paroxistică, extremistă a unei uri milenare universal iraţionale, îndreptate împotriva unui mic popor încăpăţânat, care, lipsit, până în ultima vreme, de o patrie geografică, şi-a făcut din propriile valori morale specifice patrie spirituală, ceea ce a făcut să fie socotit un out-sider, un grup de străini, pe unde a peregrinat. Dacă sub comunism se contestă cetăţeanului dreptul natural la libertate individuală, sub fascism se contestă evreului dreptul natural la existenţă. Şi asta chiar atunci când nu se foloseau direct mijloacele criminale. Am văzut în tinereţea mea buni meseriaşi croitori sau cizmari cerşind câte o bucată de pâine la poarta sinagogilor, deoarece, fiind evrei, li se retrăsese brevetul şi autorizaţia de exercitare a profesiunii şi fuseseră siliţi, pe baza legii de românizare,

172

să-şi predea atelierul fără nici o despăgubire unor români etnici, cum se spunea pe atunci, în acest caz al antiiudaismului în general si al fascismului în particular, este vorba de ceva mai mult decât de expresia unei prostii agresive de masă. Este vorba de o fobie istorică, menţinută şi perpetuată printr-o lungă tradiţie.
în Jurnalul său, Mihail Sebastian înregistrează porniri de aprigă duşmănie împotriva evreilor, exprimate deschis de către personalităţi de înaltă ţinută intelectuală, cum ar fi Mircea Eliade sau Camil Petrescu, cărora domnul Liiceanu însuşi le acordă maximum de preţuire. Ar mai fi de precizat că optica sa existenţialistă îl îndeamnă pe domnul Liiceanu să-şi recunoască destinul în cel al lui Mihail Sebastian, nu pentru că acesta ar reprezenta iudaitatea în general, ci numai un anumit tip de evreu. Desigur, cum glăsuieşte o veche zicală, „Schwer zu sein a id", e greu să aparţii neamului lui Israel. Anume, aceluia care, obosit de ostilitatea din jur, se străduieşte din toate puterile să iasă din pielea propriei sale iudaităţi şi să îmbrace haina populaţiei majoritare, în imaginea „acesteia, însă, noul costum apare rău croit, confecţionat după altă măsură decât cea potrivită, lăsând deci să i se întrezărească adevărata origine. Mihail Sebastian este un izolat, suspendat între conştiinţa de sine evreiască pe care şi-o refuză şi apartenenţa la obştea românească majoritară, care îi este refuzată în cel mai înalt grad [...].

în timpul opresiunii fasciste, el suferă de două ori: o dată împreună cu toţi ceilalţi evrei şi a doua oară, pentru că ar dori să iasă din rândurile lor, dar nu i se îngăduie.
Pentru domnul Gabriel Liiceanu, propria-i identitate etnică nu face obiectul nici unei problematici. Pentru un fiu al lui Israel, ea este una gravă, dramatică şi permanentă. Doar ţinând seama de această limită obiectivă, domnia sa ne poate face onoarea de a se fi simţit evreu.

173

Multe ar mai fi încă de spus în legătură cu simpozionul dedicat Jurnaluluilui Mihail Sebastian. Cred că, dincolo de orice consideraţii, se impune o morală foarte simplă: dacă în ultima perioadă se pune un accent atât de apăsat pe respectarea drepturilor omului, atunci de ce să nu ne folosim de această fericită împrejurare şi să nu ne străduim din toate puterile a ne afirma, cu demnitate, fără complexe de inferioritate, propria noastră identitate iudaică, de care, Baruh Haşem, nu avem de ce ne ruşina?
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*

174

**<titlu> O MĂRTURIE TRAVERSATĂ DE SPAIMELE
ŞI SPERANŢELE CONDIŢIEI IUDAICE**

**<autor> Radu Bogdan**

Solicitat să rostesc câteva gânduri privitoare la Jurnalul lui Mihail Sebastian, am ezitat mult până s-o fac: despre acest op s-a scris şi s-a discutat enorm; pro sau contra, cu strălucire sau platitudine, detaşat sau pătimaş, inteligent sau stupid, în nici un caz cu indiferenţă.
în cele din urmă, m-am hotărât, pentru că traiectoria vieţii lui Mihail Sebastian, ca şi epoca la care se referă Jurnalul coincid nu arareori cu propria mea experienţă de viaţă, cu propriile trăiri, născute din contactul asiduu şi pasionant cu floarea culturii româneşti, de la extrema stângă până la extrema dreaptă, în bine şi în rău. Nu vreau să spun că aş fi un alter-ego al lui Mihail Sebastian şi nici nu mă compar cu el. Mă înscriu într-o generaţie mai târzie şi într-o istorie mult dincolo de limitele care au circumscris viaţa nefericitului scriitor. Dar drama lui am trăit-o şi eu, în circumstanţe fie similare, fie diferite. Şi mă simt oarecum în măsură să vorbesc dinlăuntrul fiinţei sale, solidar cu un acelaşi destin istoric şi sufletesc, parcurgând aceleaşi evenimente, trecând prin aceleaşi confruntări de conştiinţă, deşi nu întotdeauna cu aceleaşi reacţii.
Orice s-ar spune, oricâte rezerve s-ar exprima la adresa acestui Jurnal sau la ponderea valorică a lui Mihail Sebastian în câmpul istoriei literaturii româneşti, el rămâne, sub raportul autenticităţii şi al calităţii scriitoriceşti, un document excepţional, căruia nu-i pot fi contestate nici sinceritatea, nici onestitatea mărturiilor,

175

chiar şi atunci când, obligatoriu, se ia în considerare realitatea obiectivă a unui coeficient de subiectivitate. Buna credinţă care străbate paginile Jurnalului, corectitudinea lui, se situează în afara îndoielii; garantul lor absolut, factorul de chezăşie suprem, este însăşi moartea năprasnică, neaşteptată, a lui Sebastian, care nu l-a hărăzit publicării, ci l-a conceput strict ca pe un memento personal şi ca pe un dialog cu sine însuşi. Asta, în eventualitatea cu totul

nesigură a folosirii lui viitoare sub forma unor texte parţial publicabile, prelucrate, remaniate, ajustate, subordonate mai mult sau mai puţin convenienţelor sociale, aşa curn se obişnuia acum o jumătate de veac.
în lumina celor afirmate, Jurnalul este un produs unic, inimitabil, sustras oricărei premeditări sau acţiuni voluntar repetabile, pentru că nimeni nu poate solicita pomenita garanţie imprevizibilă a morţii, în aceasta constă valoarea lui indeniabilă. Mărturia lui Sebastian e bogată, diversă, însufleţită şi mai presus de toate multiplu traversată de spaimele şi speranţele condiţiei iudaice, condiţie care îşi pune pecetea pe toate zbaterile, pe toate năzuinţele sale întru iubire şi libertate, fluxuri energetice sub impulsul cărora îşi poartă viaţa. Nu întotdeauna cu demnitatea la care ne-am aştepta, nu întotdeauna sub imboldul unei luări prompte şi tranşante de atitudine, mai degrabă sub îndemnul unei dorinţe de împăcare, de trecere cu vederea, soldată virtual cu o fraternă îmbrăţişare. Numai că tot acest potenţial de iubire, când latentă, când manifestă - în fond, aspiraţia necompensată a unui frustrat - nu-l împiedică să rămână, în străfundurile cugetului său, lucid. Comentariile sale iartă adesea, consemnările însă nu. Transpare aici o ambiguitate proiectată pe un fundal justiţiar, pentru că e generată de nevoia imperioasă, foarte tipică evreului, de a se simţi în rând cu oamenii, la fel cu ei, liber de discriminare şi persecuţie. Jurnalul este singurul spaţiu în care Sebastian se simte şi este cu adevărat liber.


Iar ambiguitatea trăirii sale este reflexul însuşi al ambiguităţii celor ce i-o trezesc, adesea capabili de umană compătimire, dar totodată mult prea puţin înclinaţi să înfrunte riscul unei salutare întinderi de mână în ceasul de cumpănă al primejdiei.
Ce mult s-ar voi Sebastian desprins din lanţurile umilirii, ale acelei condiţii care îl sileşte a fi o veşnică victimă! Nici o clipă el nu-şi reneagă iudaitatea şi nu ezită să şi-o asume, dar o îndură ca un damnat. Iar mult răzbătătoarea tandreţe - firesc hulită de către evrei - a relaţiei sale cu pumnul de intelectuali legionari ce i-au fost prieteni mi-o explic ca pe o agăţare disperată, profund nostalgică, de ceea ce i-au demonstrat cândva, într-un trecut devenit preistorie, ca însemnând o înălţare spirituală şi o întâmpinare afectivă. Există ipostaze în care antisemitismul se dovedeşte ambiguu, respingând omuciderea, exterminarea, pe care substanţial, totuşi, le provoacă. Desigur, Jurnalul lui Sebastian -prin simpla lui probitate - demască slăbiciunile societăţii intelectuale şi politice româneşti în care ar fi vrut să se integreze. Şi este lesne de înţeles - nu şi de aprobat - că rezultata culpabilizare nu se vrea asumată.
Reflectorul critic a! Iui Sebastian nu cruţă, însă, nici anumite atitudini mentale surprinse în mediul evreiesc sau, mai bine spus, de sorginte evreiască, în această privinţă, cazul lui Felix Aderca - unul dintre cei mai înzestraţi şi mai incitanţi scriitori evreo-români - mi se pare mult mai revelator şi cutremurător decât ce! ce ni-l oferă aspectele atât de singulare ale expansiunilor afective dovedite de Sebastian în relaţia cu prietenii săi legionari. Sebastian notează, la 7 februarie 1939: „Aderca, pe care l-am întâlnit aseară la cercul sefard, unde am vorbit amândoi despre Baltazar, într-un fel de şezătoare «festivă» -îmi spunea că deploră moartea lui Codreanu, care a fost un mare om, o apariţie genială, o forţă etică fără seamăn şi a cărui «moarte de sfânt» este o pierdere ireparabilă".



După scurgerea a mai bine de doi ani, ia 16 mai 1941, Sebastian are din nou prilejul să consemneze: „Aderca, văzut alaltăieri, regretă moartea lui Codreanu. E convins că el, Aderca, ar fi reuşit să obţină de la Codreanu un regim bun pentru evrei. Crede că Pentru legionari e o carte istorică. Regretă că Garda era antisemită: fără de asta, s-ar fi înscris acolo. Regretă că nu

l-a cunoscut pe Codreanu, care era o mare personalitate (ca Sarah Bernhardt, ca Goga). Îl crede pe Hitler o minte genială, egal cu Napoleon, ba chiar mai mare". Nu vreau să absolutizez ceea ce poate că nu defineşte cu consecvenţă un caracter, ci doar extravaganţele lui născute de zbuciumul mintal al unei întregi epoci. Viaţa e complexă şi contradictorie, ea scapă adesea din chingile raţionale ale logicii. Jurnalul sesizează această complexitate şi socot nimerit să insist asupra ei, tocmai pentru că nu ocoleşte recepţia iudaică, sub toate aspectele, a unor vremi prin excelenţă generatoare de angoase, mutilări sufleteşti şi denaturări psihice create de ameninţarea continuă, cu nimic justificabilă, a unei morţi absurde, lată de ce, într-un fel - şi cu trimitere expresă în planul reflecţiei metafizice -, Jurnalul lui Sebastian îmi apare dublu reprezentativ, şi pentru evrei şi pentru români şi, mai ales, pentru evreii-români, surprinşi şi zugrăviţi în fatidica lor, multiseculară tragedie, dar şi în carenţele lor caracteriale, mai mult specific umane decât datorate etnicului. Sunt faţete marcate de sigiliul aceleiaşi tragedii.
Fără a ne lăsa târâţi în zonele joase, resentimentare, ale unei condiţii destinice în continuă, dureroasă răscolire, să profităm de apariţia acestui uluitor document care ne invită la o meditaţie de ţinută înaltă. Mi se pare greu de tăgăduit semnul iubirii şi iertării - deja amintit - sub care Jurnalul lui Sebastian se situează. Considerarea iui analitică, abordarea contradicţiilor pe care le implică, zbuciumul şi suferinţa ce se revarsă din


paginile sale nu pot fi despărţite de sentimentul dragostei care îl animă şi de unda melancolică a împăcării ce îl străbate. Şi unele şi altele dăruiesc Jurnalului puterea de a dăinui în posteritate, instalându-l trainic pe solul actualităţii, în ciuda tributului pe care - de ce să n-o spun? - această operă îl are de plătit conjuncturii. Posibil repetabilă în viitor la nivelul generaţiilor, conjunctura pare să anunţe oarecum destinul favorabil Jurnalului, şansa lui de relativă perenitate. Cu alte cuvinte, astfel Mihail Sebastian îşi răscumpără, dincolo de mormânt, printr-o victorie nicicând bănuită, modesta afirmare în ogorul literaturii sale antume.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*



**<titlu> DESPRE MIHAIL SEBASTIAN,**
**CU DRAGOSTE ŞI CU STRÂNGERE DE INIMĂ***
**<autor> Henri Zalis**

În anul 1935, când Sebastian - începându-şi Jurnalul - inaugura etapa aplecării asupra propriei subiectivităţi într-o investigare ce echivalează cu un întreg curent de sensibilitate pe un vechi fond de el ignorat până atunci, ar fi putut citi în „Cruciada Românismului" că evreul nu are loialitate, că rămâne, ca individ şi etnie, mărunt şi parţial, în fine, că de el trebuie scăpat.
Lectura presei acelui an mi-a oferit prilejul să descopăr o anumită periodizare în completarea şi chiar prefigurarea fazelor de respingere prin care trece Sebastian însuşi, în relaţia cu mentorul său Nae Ionescu , pe urmă cu prietenii dragi, confraţii de viziuni reflexive şi de rafinament artistic împărtăşit, Mircea Eliade, Cioran, Marietta Sadova, Haig Acterian, Camil Petrescu. Cum voi încerca să arăt, nu e vorba de izbucniri volatile, ci de un program, avizat de negativisme crescânde şi consecutive.
În concertul imprecaţiilor antisemite motivul prim e sloganul „La Palestina cu ei", urmat de supunerea evreilor unei serii de şicane surde, încă nelegiferate, un „numerus clausus" suspect de agravări, în fine, după 1940, de legile rasiale echivalând cu o lichidare nedeclarată, însă având tendinţa, confirmată de guvernarea antonesciană, spre certe dezlănţuiri criminale,

parţial duse la bun sfârşit.
Deşi consider că în cadrul prezent biografia lui Mihail Sebastian e cumva secundară, nu mă pot împiedica să observ ampla adeziune a cohortei de teoreticieni şi entuziaşti ai rasismului veniţi din toate orizonturile: ortodoxismului, culturii laice, presei, teatrului, şcolii.

180

Mă rezum să citez câteva nume, deşi admit că lista e infinit mai lungă. Dacă recurg la enumerare, e tocmai spre a dovedi că nu prevalează un domeniu, ci că filosofi se amestecă, nevoalat, cu jurişti şi cercetători cu gazetari, ca să nu mai vorbesc de faptul că legionari declaraţi stau în bună vecinătate cu studioşi ai iluminării morale, lată, dar, care sunt adversarii: Traian Brăileanu, Mihail Polichroniade, Radu Gyr, Nichifor Crainic, Traian Herseni, P. P. Panattescu, Toma Vlădescu, Paul Costin Deleanu, Nicolae Roşu, Ernest Bernea, Mihail Stelescu ş.a.
Sebastian, animat de iubire pentru distinşii săi prieteni de scris, nu a văzut complicităţile ce se profilau, ba chiar, extrem de târziu, jena acestora de a-l exclude, de vreme ce singur nu a luat cunoştinţă de gradul în care le dezechilibra elanurile şi le amâna răfuielile.
Şi acum să vin la subiect, la partea „fierbinte" a unei dezbateri ce continuă precum un tremur ba înteţit, ba calmat, semn sigur că nu am ajuns la temperatura normală.
Discuţiile legate de apariţia şi de mulţimea întâmplărilor rezervate Jurnalului astăzi în cercurile de opinie nu pun în umbră, dimpotrivă, dau relief sporit subiectului. Este limpede, cum zicea C. Argetoianu: „Rasa iudaică are secrete mortale"; probabil de aici atitudinile diverse, amestecate, nu ferite de accente care nu ne lasă indiferenţi. Curioasă, ori nu tocmai, recurenţa lor după şase decenii. Acum, în anii fierbinţi ai accesului ţării noastre la democraţie, atari recriminări şi opacităţi se regăsesc în felurite articole şi dau directitudine dezvoltării exprese a unui ecou la antisemitismul de care s-a lovit Mihail Sebastian, alături de comunitatea din care făcea parte.
Să ne întoarcem, totuşi, pe firul timpului, la anii 1934-1935. Pentru cine citeşte ziarele de largă răspândire „Curentul", „Universul", „Cuvântul", toate cotidiane de mare tiraj, cu suplimente duminicale trase la culoare, semnatarii foiletoanelor, ale articolelor de ţinută vin din sfera elementelor elitei intelectuale.

181

Cu excepţia unor nume ca C. Rădulescu-Motru, Dimitrie Guşti sau Ion Petrovici, abundă obsesiile despre etnos şi numeroase sunt contribuţiile iscate de „Rolul distructiv al evreilor". Dacă acest aspect e provizoriu ocultat, ideea inspiratoare întârzie pe fenomene explicate teofizic ori curat teologic, ca să se conchidă că neamul românesc îşi găseşte echilibrul salvator în ortodoxie (vezi Mircea Vulcănescu, D. Stăniloaie, Mircea Eliade), iar neamul evreiesc dacă va merge „la Palestina bine va face". Acest ultim slogan luminează o axă centrală a întregii orientări propagandistice de transferare a comunităţii mozaice dincolo de Europa. Bizară coincidenţă cu agitaţia spiritelor din Germania hitleristă, unde după 1933 se propagă ura hidoasă faţă de evrei, şi de unde, pe cale de contaminare directă, periodice ca „Sfarmă Piatră", „Porunca vremii", „Bunavestire", „Era libertăţii", „Cruciada Românismului" îşi afişează infirmităţile, nu dau îndărăt de la nici o josnicie în campania de a îşi neferici semenii evrei.
Un lucru e cert: de pe acum Mihail Sebastian, scriitorul evreu cel mai încrezător în soluţia unei integrări culturale, cel care postulează în forul intim o comună dimensiune umană derivată din aceleaşi principii explicative, nu este perceput ca o valoare ce merită recunoaştere, pozitivă integrare în circuitul spiritual autohton. Ca şi F. Aderca, respins de la premierea de către S. S. R. (Societatea Scriitorilor Români) atunci când e propus pentru

romanul inovator Omul descompus, Sebastian plăteşte pentru negarea evreităţii la nivel comunitar, dar şi individual, personal. Societatea civilă locală, prin reprezentanţi autorizaţi, abia dacă vrea să consimtă la existenţa valorilor evreieşti prin gesturi individuale, cum e cel al lui Nicolae Cartojan faţă de Moses Gaster sau al lui Caragiale faţă de Ronetti-Roman, dramaturg ce s-a ilustrat cu piesa Manasse, lucrare atât de puternică, de solidă, că E. Lovinescu vede în ea „una din cele mai nobile opere ce a onorat literatura română".

182

Dar, vai, tot Agendele lui E. Lovinescu stau mărturie că F. Aderca a creat un început de conflict din clipa recomandării lui la un premiu în cadrul breaslei. De aici şi până la făţişa negaţie a unui Mihail Sebastian, ostracizat, anatemizat de propriii amici români, drumul e mai scurt decât pare.
„Ascunsa" activitate antinaţională a evreilor, din susţinerile presei legionare, apare altfel formulată în articole, luări de poziţie orale/imprimate, din intervenţii în Parlament şi din conferinţe; în esenţă mesajul e acelaşi. Rămâne să schimbăm doar ieşirile bestiale, să le înlocuim cu discriminări mai subtile, mai insidioase, ca să pricepem că Sebastian nu avea sorţi să placă, să fie susţinut în voinţa sa de omeneşti împliniri.
Prigoana de care congenerii lui Sebastian chiar nu sunt defel străini după 1940 este explicată de Mircea Eliade în Memorii, cu precizarea că idolii săi, Nae Ionescu , de pildă, erau „dezlănţuiţi de deosebiri temperamentale", îmi îngădui să cred că deosebirile sunt de căutat altundeva, manifest în opţiuni doctrinare şi se regăsesc în fanatism, intoleranţă, lichidarea „celuilalt", simpatia pentru dictatură, dispoziţii în baza cărora forţa opresivă, operant demolatoare, va scoate evreii în marginea lumii civilizate, pentru ca „inteligenţa tânără a României de mâine să se deparaziteze radical de imitaţia străină şi de abjectul semitism". Agravanta vorbelor lui Ernest Bernea dezamăgeşte mereu, indiferent că facem sau nu caz de recidive. Mi se pare de meditat, şi din acest punct de vedere, la osmoza ce se instituie între adversitatea de care se loveşte Sebastian şi politica programatică de excludere practică faţă de evrei în cercuri româneşti în care, teoretic, prima culturalul şi unde vocaţiile prevalau iluzoriu asupra originilor (am în vedere mărturia lui Sebastian despre Victor Eftimiu, dar nu numai).

183

Oricum, eu văd „cazul" Sebastian ca picătura de turnesol ce scoate problematica antisemitismului din accidental. Mai mult ca oricine, artistul singur, eroic, burghez până la compătimire, dă o bătălie pierdută dinainte împotriva forţelor nocive - adevărată plagă etică şi politică în România anilor '40, duşmanul poporului român însuşi, abandonat atunci unei considerabile schimbări de destin.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*

184

**<titlu> JURNALUL, EVREUL, OMUL**
**<autor> Hary Kuller**

Se discută tot mai asiduu pe marginea Jurnalului: nu atât textul, cât comentariile, şi comentariile la comentarii. Textul devine pe nesimţite pretext şi aproape că nu mai ştim la ce ne referim. Nu e o situaţie de excepţie în cultura de comentarii: problema este dacă şi cât împinge ea cu o iotă actul receptării creatoare „în sine", care, de regulă, e genuin şi suferă de o anume virginitate pe care o atare hermeneutică o deflorează.

E sentimentul meu după lectura multor pagini de comentarii la Jurnal.
Clasificate, respectivele comentarii operează compartimentări în sensul: 1. disocierii şi dislocării din întreg mai întâi a principalelor dimensiuni ale Jurnalului - una evreiască, una intelectuală şi politică, una a stărilor interioare şi experienţelor sentimentale, iar una şi mai intimă. Or, Jurnalul este un întreg şi trebuie luat ca atare - de la visele lui Sebastian până la suferinţele sale profunde sau până la cele de „mătase" (zaidene ţures); 2. disocierii opticilor şi tonului - unul răbdător, atotînţelegător, tolerant, neinchizitorial, nedogmatic, antifundamentalist, uşor oportunist chiar; altul, mai an-gajant, mai hotărât, dar ferit de maniheizare; în sfârşit, altul, deşi doar uşor atins de gândul şi sentimentul revanşei stihinice, totuşi, categoric, tranşant, înfierând travestiul sub forma „alte măşti, aceeaşi faţă" sau alte feţe, aceeaşi mască.

185

Se pot opera clasificări şi după modul de receptare: unii, satisfăcuţi pentru faptul că adevărul despre evrei, dar şi despre legionari, despre Holocaust etc. devine cunoscut printr-o scriere sine ira et studio; alţii, ingenui, care pretind că până la Jurnal n-au ştiut de toate acestea, că mai bine să fie cunoscută respectiva „faţă a romanităţii" prin filtrul unui Sebastian (sau eventual Safran) decât al altora, mai duri, din rândul hoiocaustologilor sau participanţilor nemijlociţi la dezastrul transnistrean. Dar sunt şi dintre cei, pretins descumpăniţi, care cer investigaţii speciale pentru a se verifica autenticitatea scrierii sau veridicitatea celor descrise - chiar şi de un Sebastian, care, în ultimă instanţă, „nu este decât un literat predispus şi el la invenţii şi exagerare".
La antipod, pe versant evreiesc, aceeaşi întinsă plajă a receptării, unde, potrivit unui cronicar, avem de-a face în plus cu o susceptibilitate exagerată „a etniei": de la cei care se identifică prin cei care abia se edifică, până la cei care simplifică nuanţele atât în ce priveşte evreul Sebastian, cât şi Jurnalul său.
Fireşte, nimeni nu-l mai declară azi pe Sebastian renegat, antisemit, asimilist, reacţionar, insolent, huligan de la „Cuvântul", ca în anii '35 (vezi Cum am devenit huligan). Jurnalul reduce la absurd asemenea caracterizări.
Disocierile actuale operează, însă, în zona tipului de evreitate dezvăluit de personalitatea complexă a unui Sebastian: calificativul de „dublă identitate" sau de triplă identitate (evreu-român de la Dunăre), cum singur Sebastian se defineşte, comportă precizări.
în adevăr, cunoscând diferitele tipuri de raportări la identitatea iudaică, în epoca modernă, chiar şi după Holocaust, ne putem întreba, în prezenţa Jurnalului: unde se situa Mihail Sebastian pe eşichierul celor cinci forme ale asimilismului modern şi tot atâtea ale recon-vertirii la iudaism?! Operaţiunea unei asemenea situări nu este, desigur, ferită de schematism, violentare, subsumare a individualului irepetabil, la grup, cu toate operaţiuni mult blamate în întâlnirea trecută.

186

Analiza noastră, nefiind, însă, literară - căci în acest bazar ne mişcăm ca un elefant printre porţelanuri - le îngăduie, le suscită chiar! De aceea, reamintesc: cele cinci forme ale asimilismului sunt: 1. înstrăinarea (â la Maimon, Franzos, Kafka); 2. convertire (â la A. Mendelssohn, H. Heine); 3. cosmopolitism (â la Borne, R. Luxemburg, E. Bernstein, 1. Deutscher) sau internaţionalism „proletar" (â la Troţki) sau - de ce nu? - euroatlantism â outrance (tip internaţionaliştii noştri de azi); 4. naţionalism local, patriotardism, compromis de formele sale extremiste; 5. Selbst-Haas (autodis-preţ evreiesc, â la Rathenau, Otto Weiniger, Th. Lessing). Cele cinci forme ale convertirii la iudaism: 6. naţional-sionism la Moses Hess);

7. mozaism ca unică sensibilitate (Landauer, Daniel Bell); 8. Trotzjudentum (Defiant Jewry), ca ripostă la antisemitism (în idiş, ar suna a ofţepikiniş), dar şi ca expresie a solidarităţii cu coreligionarii oprimaţi (A. Koestler) ca şi evreul „consecinţă a Holocaustului" (în sensul tezei lui Sartre); 9. reafirmarea credinţei religioase (Franz Rosenzweig, N. Langer); 10. fundamentalism, extremism iudaistic.
Opinăm că Mihail Sebastian se situa, probabil, la intersecţia tipurilor 1, 3, 4, 8.
Sunt, deci, de analizat la Sebastian aspectele concordanţei între ins şi ipostaza sa de exponent etnic: a fost oare el evreu în înţelesul curent şi „clasic" al cuvântului, individualitatea sa fiind străbătută de identitatea sa etnică, ca spiritualitate a unei totalităţi (om = ansamblu, popor), din care biografia personală, oricât de exemplară, nu-i decât parte?; a reverberat el, prin biografia sa, drama evreiască în ce a avut ea mai colectiv şi mai profund?; s-a raportat el la regimurile acelor ani, la fenomenologia suferinţei şi vexaţiunilor, la mediul legionaroid pe care l-a frecventat - cu autenticele exigenţe ale unui evreu nedreptăţit, umilit, supus marginalizării, şi chiar excluderii?



Este M. Sebastian din Jurnal exponent al unei elite intelectuale, în general, sau evreiască, în special, sau al masei de evrei nevoiaşi?; sau reprezintă el un caz unic de suferinţă febrilă, rod al unei hipersensibilităţi, stârnită doar de condiţia sa de singularitate într-un evreism conceput ca o nenorocire?! - în situaţii limită? de rezistenţă? ori banale?
Evident, la toate aceste întrebări un evreu asimilat sau integraţionist va răspunde altfel decât un sionist sau ortodox fundamentalist!
Şi, în raport de răspunsul dat, se va aprecia, de pildă, că Jurnalul evreiesc sau cel politic-intelectual este inferior celui al lui Emil Dorian, să zicem, sau unor scrieri produse de cei care au trăit intens drama deportărilor sau care au scris despre Holocaust şi ideologia de dreapta din acea vreme.
În Israel, lui Sebastian i se reproşează mult mai multe decât i se apreciază. La noi prevalează, însă, judecata estetică.
Sociologia receptării acestui Jurnal arată că îndărătul judecăţilor estetice emise, se află, totuşi, destule consideraţii extraestetice: la evrei, satisfacţia de a se face persuasiv şi credibil Holocaustul, de a pune memoria, stârnită de Sebastian, în luptă cu răul perpetuu, dar şi de azi; la intelectualii majoritari „obiectivi", dorinţa de a sorbi această licoare amăruie a Jurnalului -recte reamintirea calmă a suferinţelor altora (şi implicarea „alor noştri"), fără inutile... perpeliri; iar la intelectualii autodeclaraţi subiectivi, tendinţa de a-şi pune subiectivitatea „palmă peste palmă", ca în încleştarea unei recunoaşteri, ca în imaginile virtuale din oglinzile paralele. Virtuale, nota bene!
Cât priveşte Jurnalul intelectual-politic, respectiv cele câteva duzini de informaţii despre grupul prietenilor lui Mihai! Sebastian, ieşiţi din Jurnal uşor şifonaţi pentru puseurile lor legionaroide, naţionaliste, elusdem farinae, se admite, cu sau fără jenă, că oricine e supus greşelii şi, într-adevăr, aşa şi este.



Nu putem cere oamenilor să fie îngeri: mulţi poartă în adâncul lor şi reziduuri infinitezimale de iraţionalitate care, în contexte socio-economice şi „culturale" propice, în circumstanţe totalitare ori tehno-birocratice dezumanizante, pot provoca ravagii morale, acte de fanatism şi... fundamentalism. La intelectuali, ele se pot manifesta... ca: dogmatism, idealism fanatic ş.a., ca, de pildă, la cei în cauză (Eliade, Cioran, Polichroniade, Noica ş.a.), personalităţi reale ale culturii româneşti interbelice, astăzi într-o vogă reînnoită, parţial, şi pentru un soi de

iraţionalism ce face din angajamentul intelectual b opţiune existenţialistă.
Dar, în timp ce critica raţionalistă (y compris iudaică) vede în acest angajament intelectual un preludiu al urgiei ce s-a abătut şi asupra evreilor, cei neimplicaţi sau/şi exersaţi doar într-ale „autonomiei spiritului" nu văd între cele două o relaţie, ca de la cauză la efect. Scuturate de „praful lor uşor vetust în plan politic", ideile performante atunci, se crede că pot fi date ca veritabilă noutate chiar şi azi: mai ales după ce comunismul personalizat primitiv şi necivilizat, dar zis ştiinţific, s-a năruit, iar tranziţia imprevizibilă prefigurează un individualism care, atât cât s-a ivit, nu are doar „raţional" în el.
Am discriminat poziţiile de mai sus nu pentru ireductibilitatea, parţialitatea şi neinterşanjabilitatea lor, ci pentru că, în mod stihinic, condiţii specifice şi avataruri istorice diferenţiate determină optici uneori diametral opuse, de ce nu a majoritarului, de o parte, a minoritarului, de altă parte. Cazurile benigne fac însă posibil dialogul, toleranţa. Toleranţă în sensul cuprinderii de ne-cuprinsului, al admiterii de necunoscutului şi chiar a dezagreabilului; al înghiţirii pilulei amare care însănătoşeşte. Mai ales când lupta de idei nu este purtată din tranşee; nici cu revanşe spirituale sau interese materiale în subtextul lor. Căci dacă duşmanii evreilor au făcut din politică Holocaust, evreii şi prietenii lor nu trebuie să facă din Holocaust... politică!



Este raţiunea pentru care dezbaterea noastră de azi poate fi concentrată pe cele mai fierbinţi probleme de actualitate, fără a face politică „suspectă de susceptibilitate".
Revenind, însă, la Jurnal; şi nu numai la Jurnal. Supus unei lecturi genuine, sincretice, nedisociate „pe felii", pe „tipuri de jurnale". Căci Jurnalul e omul, e un tot, posibil de receptat şi global, y compris pentru a-l regăsi pe evreul Sebastian printre atâtea alte ipostaze ale sale. Găsim în Jurnal consemnări curente şi recurente despre zilele şi nopţile lui Sebastian, despre visele, consemnate în spiritul freudist-teosofist al epocii, despre amantele sale - descrise uneori sub imperiul unor complexe misoginiste, şi surprinse nu prea reverenţios şi cavaleresc. Nici chiar iubirea sa faţă de Leny nu este scutită de tot lestul egolatriei masculine, care face ca nu de puţine ori Mihail Sebastian să ne apară în culori provinciale. Oricum, departe să fi fost un Romeo, un Othello sau dintr-o atare familie de spirite, în cele 36 de situaţii umane tipice, descrise, de pildă, de un George Polty, autorul Jurnalului se comportă- mental, sentimental şi „material" - în maniere care să ne îngăduie, după lectura Jurnalului, să le considerăm neobişnuite şi nestandardizabile în multe privinţe: y compris în felul de a se raporta la suferinţa evreiască.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*



**<titlu> ASUMARE ŞI VERTICALITATE**
**<autor> Lya Beniamin**

Pentru mine, Jurnalul lui Sebastian este profesiunea de credinţă a unei conştiinţe evreieşti europene, formată, dar şi traumatizată de experienţa Diasporei -a unei Diaspore specifice epocii post-mendelssoh-niene şi post-emancipaţioniste, încărcată de tensiuni, paradoxuri şi conflicte interne, care, pe de o parte, a oferit propensiuni nelimitate dezvoltării şi modernizării gândirii iudaice, iar pe de altă parte, a limitat brutal tot ce a declanşat, instituind un regim cu o „evoluţie" de la neoghetoizare până la exterminarea fizică, în acest sens, Sebastian, atât prin De două mii de ani, cât şi mai ales prin acest Jurnal, se situează alături de Jacob Wassermann, Franz Kafka, Franz Werfel, Ştefan Zweig, Doblin, Ehrenburg - o întreagă pleiadă creatoare de

opere europene, dar şi marcată de experienţa destinului evreiesc în acest zbuciumat secol XX. Wassermann a scris eseul semnificativ intitulat Mein Weg als Deutscher und Jude, pentru a pune în public întrebarea, de fapt retorică, dacă într-adevăr este imposibil să fii german şi evreu în acelaşi timp; Kafka a creat kafkianismul, în care, cu experienţa sa evreiască, a condensat toate tipurile de alienări în toate tipurile de societăţi; Zweig a scris Die Welt von Gestern, lume pe care a privit-o tot prin prisma experienţei evreieşti şi, nesuportând despărţirea de acea lume, după terminarea cărţii s-a sinucis; Ehrenburg ne-a lăsat o bogată memorialistică, imortalizând dimensiunile şi ravagiile antisemitismului de stânga.

191

Jurnalul lui Sebastian este relevant şi concludent pentru eşecul utopiilor emancipaţioniste ale evreimii moderne în contextul românesc; el exprimă întreaga încărcătură tragică a acestui eşec intervenit după o epocă de integrare şi aculturaţie, când pentru creatorii evrei spiritualitatea şi limba ţării au devenit a doua natură.
Prin prisma acestei deveniri mărturiseşte Sebastian drama şi traumele pe care le-a trăit în confruntarea sa cu un antisemitism românesc care nu a fost numai al huliganilor de stradă, al spărgătorilor de geamuri şi al unor criminali de rând. Căci un Camil Petrescu, cum spune Sebastian, este de o superbă inteligenţă, Mircea Eliade exprimă simbolul culturalităţii şi al generozităţii ş.a. Dar dominanta Jurnalului este tensiunea evreiască, reflectarea trăirii pe plan psihologic, spiritual, cultural şi, nu în ultimul rând, epidermic a acestui antisemitism demoralizant şi distrugător. Şi nu numai atât - este şi verticalitatea evreiască a lui Sebastian pe care o afirmă în acest context; da, îndrăznesc s-o spun, este o verticalitate evreiască, ce se degajă din acest jurnal. Sebastian nu numai că nu neagă originea sa, dar şi-o asumă, o poartă cu demnitate şi o consideră ca o experienţă utilă şi necesară pentru el şi pentru creaţia sa. Această calitate a lui Sebastian, ce-i drept, poate într-un sens peiorativ, a fost sesizată şi de G. Călinescu atunci când a scris despre el că trăirea sa nu depăşeşte experienţa rasei sale. Mă întreb dacă este o experienţă unilaterală şi limitată.
Aşadar, suntem în prezenţa unei opere de autoper-cepere evreiască şi de percepere a celuilalt în lumina experienţei evreieşti, într-o situaţie limită.
Sebastian este îngrozit când Mircea Eliade îi declară „că toţi marii creatori sunt de dreapta", căci pentru el dreapta înseamnează invadarea Abisiniei de către Italia, gardismul lui Eliade, hitlerismul lui Franco ş.a. Nu mai puţin îl oripilează gardismul lui Nae Ionescu.

192

Şi poate chiar din acest motiv notează, în mai 1936, că la o nouă ediţie a romanului De două mii de ani ar vrea să nu mai apară prefaţa lui Nae Ionescu . Dar, mai presus de semnificaţia tuturor relatărilor episodice, Jurnalul rămâne în primul rând o mărturie evreiască, aproape unică în autenticitatea ei, despre cazuistica Holocaustului românesc, cu toate ororile, vexaţiunile, contradicţiile şi ambiguităţile manifestate. Pentru mine, în acest sens, Jurnalul este de un interes deosebit nu atât sub raport factologic (deşi nici acest aspect nu poate fi scăpat din vedere: faptul că tot ce descrie Sebastian în jurnal are o perfectă acoperire documentară), cât din punctul de vedere al trăirilor pe plan subiectiv, al individualizării evenimentului istoric. Mă întreb dacă istoriografia românească va realiza că fără mărturisirea lui Sebastian nu se poate crea o imagine completă asupra istoriei României în anii celui de-al doilea război mondial.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*

193

**<titlu> UN EUROPEAN INTEGRAL**
**<autor> Alexandru Elias**

Mihail Sebastian, la timpul său, a fost, poate, prototipul evreului român, sau al românului de etnie evreiască, sau cum vreţi să-i spuneţi, dar în orice caz, al evreului care s-a simţit solidar cu destinul poporului în mijlocul căruia s-a născut şi a crescut, al evreului dornic, prin întreaga sa fiinţă, să se identifice cu bucuriile şi suferinţele poporului român, în ce măsură a reuşit să facă acest lucru sau a fost lăsat să o facă, e o altă problemă.
Nu voi vorbi despre aspectele literare, istorice, filosofice, morale ale Jurnalului. Nu cred că este menirea mea să o fac. Aş vrea doar să expun câteva gânduri pe care Jurnalul le-a născut în mine, şi câteva gânduri ce mi-au venit după primele reacţii.
Primul sentiment pe care l-am avut la lectură a fost acela al unei puternice libertăţi individuale, a unei persoane supuse constrângerilor de tot felul, materiale, politice, morale, etnice etc., dar care îşi păstrează forţa sa singulară, proprie, inatacabilă, în relaţia sa cu lumea, cu viaţa. Această libertate interioară, chiar dacă uneori şi temporar naivă, mi-a creat convingerea sincerităţii şi onestităţii scriitorului, a obiectivitătii lui, chiar dacă nu pot nega integra! un anumit subiectivism, propriu oricăruia dintre noi, în orice încercare dorit obiectivă. Dar pentru mine Sebastian a apărut ca lipsit de ipocrizie şi prejudecăţi, ceea ce eu nu pot să nu admir, chiar dacă unii, aici şi prin alte părţi, au ingerat cu greu vulgaritatea unor expresii şocante şi chiar unele atitudini discutabile sub aspect moral în viaţa sa personală.



Dar mie nu asta mi se pare esenţial. Apoi, mi se pare evidentă afirmarea evreităţii sale, e drept, o evreitate laică, dar profund tradiţională, o evreitate permanent subliniată, la care nu a renunţat şi nici nu a vrut să renunţe în tot „asimilismul" său, o evreitate care nu exclude „românismul" său şi care precede în timp concepţiile de relaţii europene de astăzi. Căci Sebastian a rămas evreu şi român până în ultimele zile ale vieţii sale, un european integral.
Mihail Sebastian descrie convingător atmosfera antisemită a acelei perioade, din 1935 până în 1944 [...]. El redă, ca să spun aşa, „la rece" întronarea fricii, a temei pentru existenţa fizică, umilirea, înjosirea demnităţii, scoaterea din categoriile de „cetăţean" şi „om", abolirea demnităţii umane.
Tragedia lui Sebastian, omul, scriitorul, cel respins de cei pe care îi iubea, străin între ai lui, pentru că el se considera cetăţean egal cu ei, exclus dintre prietenii în care avea încredere şi cărora, timp îndelungat, a refuzat să le accepte ostilitatea şi convingerile antisemite, de la Nae Ionescu până la Mircea Eliade (naivitate?, autoamăgire?), este tragedia întregii populaţii evreieşti din România în acea perioadă, persecutată, oprimată, exterminată în Bucovina, Moldova, Transnistria, Ardealul de Nord, populaţie decăzută din drepturile fireşti şi exclusă din „demnitatea de om" numai pentru că era de altă origine etnică. Sunt convins că, în alte condiţii, aceşti evrei, cetăţeni credincioşi ai României, ar fi preferat să-şi facă datoria, ca în 1877 şi 1918, şi nu să moară asasinaţi în pogromuri, în trenuri sau în lagăre, în ultimă instanţă, e o problemă de demnitate. Dar tocmai aceasta ni s-a luat, demnitatea; am fost trecuţi într-o categorie umană inferioară, de „paria" ai societăţii.
După remarcabilele prezentări ale domnilor Oişteanu, Cornea şi Liiceanu, un amic m-a întrebat:



„Oare se pot compara suferinţele lor cu ale noastre?". Nu, fără îndoială, una este să suferi şi să

mori pentru convingerile tale şi alta doar pentru că eşti evreu. Dar dacă suntem drepţi, oare nu au murit şi alţii, mii, zeci de mii, poate mai mulţi, nu au fost crunt prigoniţi şi omorâţi şi alţii, pentru că erau chiaburi, sau nemţi, sau au avut rude „compromise", sau pentru părerile lor politice diferite, sau chiar pentru motive inventate? Sau n-au murit în condiţii degradante, umilitoare, bestiale, oameni de frunte ai politicii şi culturii române? Sau n-au suferit în închisori unii dintre conducătorii mişcării sioniste pentru nici o vină reală?
Crimele împotriva populaţiei evreieşti au existat. Oricât ar fi negate de unii, ele nu pot fi ascunse. Crimele împotriva unor categorii ale populaţiei româneşti au existat şi ele, ele sunt tot mai mult cunoscute.
Nu cred că acum e cazul să le punem în balanţă, să vedem care atârnă mai greu. Există un orgoliu al suferinţei căruia nu avem voie să ne supunem. Dar nu despre asta este vorba. Se încerca atunci să se explice, într-una din cele trei cuvântări, două lucruri fundamentale după părerea mea:

- Tragedia generată de a fi proscris în numele unei categorii (iar pentru noi, evreii, asta înseamnă a fi „celălalt").
- Rolul experienţelor proprii de viaţă în capacitatea de înţelegere a suferinţei celuilalt, exerciţiul suferinţei permiţând o înţelegere mai bună a suferinţei celui de lângă tine.

Aici, nimeni nu a negat tragedia, nimeni nu a negat vinovăţiile, nimeni nu a ascuns adevărul. Şi, mai ales, nimeni nu şi-a propus la o discuţie despre Jurnal să facă o prezentare documentară, istorică, cronologică şi totală a evenimentelor. Dar mie mi-a încălzit inima sentimentul de solidaritate şi frăţietate al unui mare intelectual român contemporan şi, credeţi-mă, avem nevoie de încă multe asemenea voci.



Şi un ultim gând la finalul lecturii acestei cărţi.
Ce s-ar fi întâmplat cu Sebastian dacă nu ar fi murit în accidentul din 1945?
În general, nu se poate discuta pe o asemenea temă! După „dacă", nu mai există argumente şi nici certitudini, doar presupuneri, posibilităţi... şi, de obicei, eu refuz o asemenea discuţie.
Şi, totuşi, s-a afirmat că e posibil ca Mihail Sebastian, cu structura lui individualistă, să fi devenit din nou o victimă a noului regim totalitar şi să-şi fi sfârşit zilele la Sighet, Piteşti sau în altă închisoare comunistă. Da, totul ar fi fost posibil.
Dar dacă tot suntem în domeniul posibilităţilor, ce nu pot oricum fi confirmate, de ce să nu-i acordăm şi o altă şansă lui Mihail Sebastian, lui, spiritului liber, „anti-sionistului", „asimilatului", dezamăgitului, şansa reorientării spre o nouă lumină, spre o nouă viaţă, şansa de a face Alia în Israel? N-ar fi fost singurul! Spre Israel, siguranţa şi speranţa demnităţii noastre ultragiate şi recâştigate, a evreilor din toată lumea.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 52-53/1997)*



**<titlu> DIN PERSPECTIVA EVREITĂŢII LUI FLEG**
**<autor> Teodor Wexler**

*„...Oriunde plânge o suferinţă, evreul plânge [...], oricând strigă o deznădejde, evreul nădăjduieşte".*
*EDMOND FLEG*

Jurnalul lui Mihail Sebastian rămâne, neîndoielnic, o cronică excepţională a măreţiei şi

„sclaviei" tribului lui Israel şi nu numai, din anii pe care istoria i-a desemnat ca anii Holocaustului. Dincolo de măreţia oamenilor şi faptelor lor, el ne evidenţiază şi acele momente pe care le cunoaştem ca slăbiciune omenească şi despre care Corneiile nota că nu-i poate ocoli nici pe regi. Jurnalul lui Mihail Sebastian este o succesiune de tablouri în care penelul acestui artist surprinde deopotrivă lumini şi umbre pe uliţa evreiască. Citindu-l, nu poţi să nu-ţi pui întrebarea: „ce înseamnă a fi evreu?". Citindu-l pe Sebastian, nu poţi să nu-ţi aminteşti de evreitatea lui Edmond Fleg şi de caracterizarea sa a ceea ce înseamnă a fi evreu, între caracterizarea lui Fleg şi Jurnalul lui Sebastian se află nu numai figuri de prim rang ale tribului evreiesc din România, ci nenumărate procese de conştiinţă în care caracterele slabe cedează şi - vai, Doamne! - ele nu lipsesc din Jurnalul lui Mihail Sebastian. „Vremea", ziarul de la care a fost izgonit Mihail Sebastian, era proprietatea fraţilor Ignătescu. Părintele acestora, un cunoscut medic ginecolog evreu (alias Cohn), s-a botezat, şi el şi soţia sa, în preajma primului război mondial. Şi ce a reprezentat „Vremea" în pregătirea Holocaustului se ştie.
Dacă „Cuvântul" lui Nae Ionescu este subvenţionat, după 1933, de Societatea „Romanii", sucursală a vestitei „l. G. Farben Industrie", până la această dată, sponsorii potenţiali ar fi fost, se pare, A. L. Zissu şi Aristide Blank.

198

Tot Sebastian sugerează explicaţii ale atitudinii lui A. L. Zissu faţă de unele evoluţii, cel puţin controversabile, atunci când notează pe 17 decembrie 1941: „Uniunea Comunităţilor dizolvată şi înlocuită cu o centrală. Se pare că Zissu este direct implicat".
Centrala Evreilor, conform însemnărilor lui Mihail Sebastian, are atunci în conducere două notabilităţi: primul, ziaristul H. Streitman, un apropiat al lui Octavian Goga şi personajul de tristă memorie Wilman, editorialistul revistei „Acţiunea", dar şi autorul unei broşuri „Hitler are dreptate", care a văzut lumina tiparului la Cernăuţi, în 1937. Nu e de mirare că ziarul extremist „Tara Noastră" scria, la 8 octombrie 1937, referindu-se la lucrarea lui Wilman, că ea este „soluţia eroică a problemei iudaice, formulată de un iudeu curajos" (criminală soluţie enunţată de un oportunist - n.a.). Un alt personaj din fruntea Centralei a fost dr. Ghingold. Dincolo de timpul care a trecut de atunci, acţiunile sale se cuvin cântărite şi recântărite prin documentele vremii. Documentele supravieţuiesc vremurilor.
În ce priveşte mărturisirea senzaţională a lui Sebastian că trubadurul gardiştilor, Radu Gyr, a fost evreu, dacă ea este adevărată, atunci nu numai că ne dezonorează, dar ne arată cât de departe poate merge înstrăinarea de propriul popor. Ea este, însă, şi un semn de „normalitate", căci poporul evreu nu putea să fie o insulă a Edenului moral într-o lume în care binele şi răul convieţuiesc din primele momente ale creaţiei. Ceea ce m-a şocat în mod deosebit în Jurnalul lui Sebastian sunt observaţiile sale privind „lumea" de la „Baraşeum", pe care generaţia mea a stimat-o atât de mult. Citez: „Sala era plină de evrei, dar în tot teatrul doi-trei mozaici, restul catolici, ortodocşi, protestanţi". Legat de aceasta, în ziua de 17 decembrie 1941, când guvernul Antonescu face un nou recensământ al celor „de sânge evreiesc", Sebastian respinge ideea abjurării.

199

Este momentul identificării totale a autorului Jurnalului cu contemporanul său Edmond Fleg. Sunt destui cei care îşi găsesc o dreaptă judecată a faptelor în Jurnalul lui Sebastian. Elogiem cronica literară, cronica istorică a unei epoci şi pentru curajul cu care, criticând umbrele, uliţa evreiască, autorul Jurnalului a împărtăşit, de fapt, idealurile lui Edmond Fleg, indiferent de slăbiciunile faţă de f oştii săi prieteni de la „Vremea".

După publicarea Jurnaluluilui Sebastian nu putem ignora personajele care nu au făcut cinste „tribului" evreiesc din România; ne-am compromite în faţa miilor de cititori ai acestei cronici. După cum nu putem să le negăm creaţiile intelectuale, încă o dată, se confirmă aprecierile lui Corneille din Cidul: „Cât de mari ar fi regii, ei sunt oameni şi sunt supuşi păcatelor omeneşti". Dincolo de zbuciumul, frământările, păcatele sau contradicţiile personajelor Jurnalului, penelul lui Mihail Sebastian rămâne ancorat în realitatea evreiască.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*

200

**<titlu> O ENIGMĂ?**
**<autor> Haralamb Zincă**

...Este de remarcat în Jurnalul lui Sebastian existenţa unui laitmotiv care-i străbate cartea de la un cap la celălalt. Am în vedere dorinţa sa arzătoare de a realiza o carte consacrată Marii Conflagraţii, o operă pe care o vedea răsărind din însemnările imortalizate. Iată ce nota Sebastian la 5 septembrie 1944: „Aş vrea să scriu cartea mea despre război. Repede! Ca să mă descarc, să mă liniştesc [...)".
Ca autor al câtorva cărţi-document consacrate uiţi-mufe» război mondial, cutez să declar că, prin dispariţia prematură a lui Mihail Sebastian, literatura europeană de război a pierdut o carte de mare valoare.
(...] Ajung astfel ta ipoteza pe car» doresc s-o supun atenţiei. În această ordine de idei, sunt convins că mulţi cititori au remarcat un fapt peste care cercetătorului nu-i este permis să treacă cu uşurinţă. Unul dintre cele mai importante caiete - cel din 1940 – se întrerupe brusc 17 iunie, imediat după căderea Parisului. Pentru ca următorul caiet de însemnări să fie reluat 1 ianuarie 1941. Aşadar, din această realitate a prezentului volum rezultă că Sebastian a refuzat timp de şase luni, să mai stea de vorbă cu propriul său Jurnal.
Să-mi fie iertat, dar nu pot nici în ruptul capului să accept acest vid ciudat pe care actuala variantă a jurnalului i-l propune cititorului. E drept, la 1 ianuarie 1941, deci cu şase luni mai târziu, Sebastian ne oferă câteva motivaţii, dar ele nu explică în nici un fel cum de na scăpat consemnarea unor evenimente majore care

201

au zguduit cea de-a doua jumătate a anului 1940. Chiar dacă ar fi fost concentrat în acele luni, ar fi fost oare în stare Sebastian, scriitorul care spera să scrie o cronică a războiului, să treacă indiferent pe lângă evenimente ca ocuparea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, drama de la Dorohoi a militarilor evrei, Dictatul de la Viena, abdicarea lui Carol al II-lea, instaurarea Statului naţional-legionar, reapariţia revistei „Cuvântul", reintrarea în arena politică a lui Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Haig Acterian, apariţia în România a trupelor germane, asasinarea lui lorga de către legionari, panica din uliţa evreiască...?
Explicaţiile lui Sebastian [...} reprezintă, mai curând, o stratagemă - folosită de mulţi autori de jurnale intime - pentru a pune la adăpost însemnări ce pot primejdui securitatea acestora... îndrăznesc, în continuare, să afirm că, dacă Sebastian, din n motive, nu ar fi avut condiţiile să-şi scrie Jurnalul, cu siguranţă că la 1 ianuarie 1941, când s-a aplecat din nou asupra caietelor sale, ar fi consemnat principalele evenimente, ar fi încercat să realizeze un bilanţ, fie el şi sumar, al principalelor evenimente ale anului ce s-a dus... Aşa cum, de altminteri, a mai făcut-o pe parcursul menţinerii la zi a caietelor sale.
[...] Ipoteza noastră se constituie cu mai multă claritate şi convingere, pe măsură ce ne apropiem cu analiza de ultimul caiet al anului 1944, unde cititorul constată cu stupoare că

Jurnalul lui Sebastian se încheie definitiv la 31 decembrie 1944... Ajuns aici, m-am pomenit monologând: „Unde sunt caietele lui Sebastian care cuprind perioada ianuarie 1945 - mai 1945?! Oare au existat ele? Iar dacă n-au existat, ce motive ar fi avut Mihail Sebastian să renunţe la jurnal? Să nu fi lăsat barem o explicaţie, aşa cum, de altfel, obişnuia? Şi atunci, lipsiţi de cuvenitele lămuriri, cum să nu ajungem să ne întrebăm: ne putem imagina ca scriitorul, care şi-a dorit atât să scrie o carte a ultimului



război şi care a consemnat în caietul anului 1939 prima zi de război, să-şi refuze bucuria de a comenta Ziua Victoriei - 9 mai 1945? Eu, unul, nu-mi pot imagina -şi rămân convins că jurnalul primelor cinci luni ale lui 1945 a existat. Atunci, unde a dispărut? Reţineţi! Am rostit cuvântul „dispărut", deoarece îmi place să mă legăn în iluzia că paginile lui au supravieţuit deceniilor.
De ce stărui în ipoteza mea? La 9 iunie a.c., în ziarul „Curierul naţional", a apărut o scrisoare a lui Beno Sebastian (fratele scriitorului - H. Z.), adresată, la 25 iunie 1990, domnului Ioan Comşa, un prieten apropiat al lui Mihail Sebastian. Scrisoarea devenind publică, îmi permit să dau un citat care îmi pare a fi un început de explicaţie: „Dacă nu aveam nefericita inspiraţie de a-l salva (e vorba de salvarea caietelor. Dar de ce nefericită inspiraţie, nu prea înţelegem -n.a.), bănuind valoarea lui ca document literar şi politico-sociologic [.,.] şi rămânea în ţară, îl foloseau cum le convenea [securitatea - n.a.] (împuşcându-l pe Pătrăşcanu şi mai bine) şi îmi ştergeau amintirea lui Mihail, până la completa dispariţie".
După ce am luat cunoştinţă de această importantă informaţie, am mai citit o dată însemnările lui Sebastian din perioada august 1944 - decembrie 1944 şi am găsit doar trei sau patru referiri la L. Pătrăşcanu, şi acelea total nevinovate [...] Şi ce am mai constatat: că actuala versiune a Jurnalului nu confirmă deloc afirmaţiile lui Beno Sebastian.
Era oare Mihail Sebastian, la începutul Anului Nou 1945, speriat de ceva grav care !-a silit să-şi abandoneze însemnările zilnice? Nicidecum. Căci iată ce notează el în ultima zi a anului 1944: „Mi-e ruşine să fiu trist. Este totuşi anul nou care mi-a redat libertatea. Peste toate suferinţele, peste toate deziluziile rămâne totuşi acest singur fapt fundamental".
[...] Socot că e normal, în încheiere, să ne punem următoarea întrebare: Dacă, prin absurd, actuala versiune a Jurnalului ar fi încăput pe mâinile anchetatorilor, cam ce anume ar fi putut dumnealor să extragă pentru a-l împuşca - cum afirmă Beno Sebastian -„mai bine pe Pătrăşcanu?".



Mai nimic. Şi atunci, de unde sursa spaimei salvatorului caietelor? Nu cumva Sebastian a continuat până în ultima clipă a vieţii să-şi scrie Jurnalul? Nu cumva tocmai în aceste caiete se aflau tăinuite gânduri privind instaurarea regimului de la 6 martie? Nu cumva tocmai în aceste caiete se aflau consemnate şi eventualele convorbiri cu L, Pătrăşcanu? [...] Convingerea mea este că, dacă vom ajunge să restabilim adevărul în legătură cu destinul manuscriselor lui Sebastian, vom ajunge să descifrăm şi destinul caietelor în discuţie.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 53-54/1997)*



**<titlu> SPLENDIDĂ OPERĂ LITERARĂ**
**<autor> Victor Bârlădeanu**

*„Prima seară de Seider. Mi-ar fi plăcut să facem un Seider nacht adevărat [...]; legăturile noastre cu iudaismul pot fi refăcute".*
*(Mihail SEBASTIAN, 1 aprilie 1942)*

Un avantaj-dezavantaj îmi oferă faptul că din pricină că am lipsit din ţară aproape o lună, n-am putut asculta decât prima dezbatere asupra cărţii lui Sebastian. Sunt convins că, prin absenţă, am fost lipsit de multe elemente importante ale discuţiei. De aceea, mă voi referi doar la ceea ce am auzit aici şi acum. Aş vrea să mă opresc, îndeosebi, asupra unui aspect care, vă mărturisesc, m-a întristat: faptul că, din lectura Jurnalului -care e, prin forţa lucrurilor, o operă subiectivă, un dialog al lui Sebastian cu sine însuşi -, unii desprind anumite frânturi, uneori doar câteva sau o singură frază, spre a anihila sau, nu rar, anula cu totul o figură sau o personalitate dintre mulţii prieteni, unii chiar buni, dovediţi ca atare în momente grele, ai scriitorului. Nu cred că se procedează bine ridicându-se la rang de dogmă, ori, cum se spune, de „literă de evanghelie", un moment sau altul evocat în fuga condeiului de Sebastian şi scoase din contextul istoric, aş spune chiar din contextul raporturilor reale ale unor persoane cu Sebastian, pe un parcurs mai îndelungat.
E momentul să fiu mai explicit, referindu-mă la unele exemple concrete. De pildă, pe temeiul unor ieşiri obişnuit-megalomanice ale lui Camil Petrescu -ieşiri cu care prietenii şi preţuitorii săi erau deprinşi, a se vedea însemnările zilnice ale lui Eugen Lovinescu, fost, ani la rând, vecin şi colaborator apropiat al auto-ruiui Patului lui Procust - şi chiar pe temeiul unor aprecieri hazardate ale scriitorului, ce se voia totdeauna



interesant şi paradoxal, în legătură cu mersul războiului în perioada de început al acestuia, se încearcă acreditarea ideii că autorul atâtor articole din presa interbelică împotriva rasismului şi antisemitismului, că dramaturgul care a scris Mitică Popescu, o adevărată odă înălţată frăţiei dintre micul amploaiat român şi omologul lui evreu, ar fi fost, chipurile, antisemit feroce. Mi se pare o aberaţie cel puţin la fel de mare ca şi strădania depusă de aceiaşi radicali de a-l scoate drept... fascizant pe F. Aderca (numai pe baza unei fraze naiv-paradoxale, aruncată la un colţ de stradă, în timpul războiului, despre Hitler ori Zelea Codreanu), uitându-se de toată campania aceluiaşi împotriva fiţuicilor antisemite, în „Adam" al lui Ludo, de marele său roman 1916, recent reapărut la „Hasefer", prin osârdia adercologului specializat Henri Zalis, roman de preamărire a înfrăţirii româno-evree prin sângele vărsat împreună pe câmpul de luptă, scris de un purtător, el însuşi, al Virtuţii Militare, de pamfletul scenic antihitlerist „Muzica de balet" şi de numeroase alte opere literare, de parcă un F. Aderca ar avea nevoie de atestare de bună purtare. Sau dorinţa cuiva de a folosi un citat din Mihail Sebastian (cel din care reiese că, imediat după 23 august 1944, un grup de scriitori evrei, Ion Călugăru, Ury Benador, Emil Dorian, cu orientare de stânga, ar fi vrut să ctitorească o grupare literară cu o astfel de orientare) spre a-i stropi cu noroi pe cei amintiţi, vrând să arunce anatema asupra operelor literare profund evreieşti ale acestora, de la Copilăria unui netrebnic la Gheto. Veac XX, sau la Cântecele pentru Lelioara şi recent apărutul Jurnal al doctorului Emil Dorian, care, în multe privinţe, nu rămâne, nici ca valoare literară, nici evreiască, în urma Jurnalului lui Mihail Sebastian.
Culmea injustiţiei o ating însă astfel de interpretări, atunci când - pornind de la câteva referiri ale lui Sebastian la A. L. Zissu, îndeosebi privind probleme
băneşti (i-a solicitat un împrumut şi respectivul i-a dat mai puţin decât se aşteptase), se întrezăreşte aici o violentă contestare a lui Zissu, aflat, într-adevăr, în conflict cu Filderman (cu care, ani la rând, Zissu s-a războit' publicistic, dar cavalereşte) şi o micşorare a meritelor sale în istoria obştii evreieşti. N-aş vrea deloc să stărui asupra acestei interpretări, dar este în

afara oricărei îndoieli (o demonstrează, cu prisosinţă, recentul mare eseu al lui Itzhak Artzi din revista „Minimum" a lui Mirodan) că nimeni şi nimic nu poate scoate din istoria sionismului din România şi a întregii evreimi române pe cel care şi-a petrecut ani grei sub torturile şi în temniţele securităţii comuniste (a se vedea Sioniştii sub anchetă, de M. Pelin), fără a ceda nici cu o iotă din convingerile sale naţional-evreieşti, şi care, abia eliberat din carcere prin lupta Statului israel şi a evreimii internaţionale, a apucat să păşească în cârje pe scara avionului ce !-a dus pe aeroportul Ben Gurion şi apoi şi-a petrecut ultimele luni din viaţă într-o cameră de spital, văzând Eretz Israelul iubit, pentru care s-a jertfit, doar de după o perdea. Ar fi o blasfemie să extrapolezi şi să abstrag! din formulările fatalmente subiective ale unui scriitor o osândă distrugătoare la adresa unui asemenea mare om! N-aş vrea să mai insist. Deie Domnul să nu păcătuim împotriva lui Sebastian însuşi, utilizând în spusele şi scrisele noastre ceea ce el ura cel mai mult - şi Jurnalul o certifică din plin: dogmatismul, fetişizarea literei, fără a da importanţa cuvenită sensului şi contextului.

*(„Realitatea Evreiască", nr. 53-54/1997)*

207

**<titlu> LITERATURA E UN NARCOTIC PREA SLAB**
**PENTRU TOATE CÂTE NI SE ÎNTÂMPLĂ**
**<autor> Iulia Deleanu**

Jurnalul lui Mihail Sebastian losif Hechter) a readus în memorie un alt Joseph „Evreul Suss", cel din închisoare, în aşteptarea sentinţei pe care şi-o cunoştea prea bine. Dacă haskalianul timpuriu Suss se reîntoarce la rădăcini, lucrurile sunt simple în ceea ce-l priveşte. Există, în cazul său, un unghi evident al îndepărtării de iudaism. Dar la Sebastian? Faptul că unul din laitmotivele Jurnalului este De două mii de ani, carte pe,care ar dori s-o reediteze fără prefaţa lui Nae Ionescu şi fără explicaţie auctorială, este simptomatic pentru plasma lui spirituală din care nu evadase vreodată. Dacă găseşte în el resursele de „energie şi încăpăţânare" de a se autojudeca fără menajamente, de a nu se opri la jumătatea adevărului despre sine oricât de dureros ar fi, aceasta se datorează unui iudaism care, fără a fi etalat, fără a fi canonic, există în straturile sale cele mai profunde. El este reactivat - şi aici se produce atingerea sufletească cu Siiss - prin ameninţarea unui destin tragic colectiv a! celor fugăriţi din târgurile din care se înalţă flăcările pogromurilor, neavând „în cufăr decât viaţa", cum scria undeva Fundoianu. Viziunea asupra omului descinde din aceea a autorului biblic; el refuză abstracţiile noţiunilor „colectiv" şi „individ", punând pasiunea, instinctul libertăţii, irepeta-bilul existenţei în toate reacţiile comportamentale ale fiinţei umane. Aceeaşi concentrare asupra forţelor lăuntrice îi este determinantă stilistică. Peste vigoarea biblică se suprapune arta interpretărilor până la infinitezimal

208

născută într-o Diasporă, unde singura patrie devenise Biblia şi singurele reverii asupra ei - serni-nariile talmudice. Sebastian este, în aceeaşi măsură, legatarul Diasporei: „Am arta de a-mi complica la maxim viaţa asta nefericită", scrie la 30 decembrie 1935. Există un Sebastian modern, unul atras de luminile intelectuale ale generaţiei lui şi prieteniile acestea ţin de râvna comună a truditorilor spiritului de a atinge fiecare, urcând pe povârnişul lui, propriul potir de Graal, a-şi da măsura creativităţii depline, dar nu-i ating adâncurile fiinţei. Şi nu întâmplător De două mii de ani este cartea la care se raportează mereu în momentele de

secătuire sufletească şi îndoială de sine. O face fiindcă simte că este prima lui carte profundă, mult mai aproape de adevăratul Sebastian, că prin ea iese din comun, din moda literară a zilei, din facilitate tematic, compoziţională, estetică. De două mii de ani nu mai este proza care poate fi semnată de orice autor european cultivat, la curent cu proustianismul anilor acelora, adaptat la micile-mari experienţe personale de viaţă. După lectura Jocului de-a vacanţa cu un grup de actori, când, încercând să se obiectiveze faţă de manuscris, Sebastian îl găseşte „suficient, ieftin, frivol, de o vervă enervantă, de o facilitate care compromite", reciteşte unele pagini din De două mii de ani. „Voi mai scrie vreodată un lucru egal de grav?", notează, între cazul «De două mii de ani» şi între cazul «Jocul de-a vacanţa» - revine la dialogul cu sine însuşi în ajunul premierei spectacolului cu piesa sus-amintită - „sunt, totuşi, diferenţe pe care nu am dreptul să le uit. Acolo este vorba de ceva care mă angaja cu propria mea viaţă; aici e o copilărie, un fleac, o nimica toată".
În 1941 are revelaţia cu semnul minus a importanţei ei nu pentru valoarea intrinsecă, nu pentru confruntarea cu sine însuşi, ci pentru calităţile ei de indicator seismografic.

209

Realizează faptul că De două mii de ani este „o cronică a unor drame care erau încă la începutul lor", îşi dă seama că trebuie să persevereze, să sape, să reia toată această frământare legată de condiţia iudaică în Diaspora, pusă în ecuaţie modernă. De altfel, ce altceva decât extraordinara capacitate de reînnoire i-a conferit mereu iudaismului o actualitate fără de care n-ar fi putut via prin vreme? Lectura Jurnalului lasă impresia unui vast şantier pentru un posibil roman istoric; o curgere de întâmplări în prim plan, cu numeroase progresii şi regresii; tensiuni apăsătoare, îndoială şi disperare, conştiinţă critică şi exaltare, receptare a realităţii dintr-o perspectivă cosmologică conflictuală - în fundal. „Mă gândesc la evreii din Polonia [...]", scrie în 1939. „Cine are un revolver sau o puşcă trage cât poate şi-şi păstrează şi un glonte pentru el". Ideea morţii în picioare, urcând din spiritul luptătorilor Massadei, îşi face loc în aceste rânduri. Privit astfel, Jurnalul devine formă de ripostă cu arma care-i este proprie, în faţa încercării de lichidare a unui popor. Poate că ideea de a fi cronicarul suferinţelor evreieşti din România anilor 1935-1944, începând de la molestările studenţilor evrei bucureşteni, în Facultăţi, şi spargerile de magazine evreieşti din Gabroveni până la ororile petrecute în Transnistria, să-i fi venit citind Istoria evreilor de Dubnov. Regăseşte în paginile acestei cărţi consonanţe pe care societatea literaţilor ce-i frecventa nu i le-ar fi bănuit. „E bine să ştii - reţine - că eşti dintr-un neam care, de-a lungul veacurilor, a văzut multe..." Se remarcă la începutul semnalării interesului pentru carte (1939) numai sentimentul continuităţii. Pentru ca, în februarie 1941, la puţină vreme după pogromul din Bucureşti, să scrie. „Nu pot uita şi nici nu vreau să uit ororile pe care le-am trăit. Citesc din Istoria evreilor a lui Dubnov capitolele despre marile pogromuri de la sfârşitul evului mediu.

210

Este, de câteva zile, singura mea lectură". Desigur că instrumentele ştiinţifice ale istoricului diferă de observaţiile scriitorului, dar intenţia rămâne aceeaşi. Citim 21 decembrie 1937: „Mare succes gardist de Fier. Se vorbeşte de 30-35 deputaţi (...) Totul e virtual pierdut. Vor veni închisorile, mizeria, poate fuga, poate exilul, poate şi mai rău". Previziunea e sumbră, dar lipsită de concreteţe. 28 decembrie 1937: „Guvernul Goga s-a instalat (...) Pentru prima oară s-a putut înregistra într-un discurs oficial vocabularul «Poruncii vremii» (...) Se aşteaptă pentru mâine-poimâine, primele măsuri antisemite de stat: revizuirea cetăţeniilor, probabil, eliminarea din barouri, în orice caz, eliminarea din presă". Este tonul reportericesc alb, neutru, dar încărcat de explozibil. 9 ianuarie 1940: „Mii, zeci de mii de evrei sunt chemaţi să care

piatră şi să sape tranşee în Basarabia şi Dobrogea". Faptul îi aminteşte de robia egipteană. 27 ianuarie 1941: „Vezi ici, colo, lângă ruine, o femeie bătrână, un copil despuiat care plânge, care aşteaptă. Aşteaptă ce? pe cine? în faţa Morgii, sute de oameni îşi aşteptau rândul". Urmele pogromului din Bucureşti sunt „prinse" cu ochi de reporter-artist: imaginea şi întrebarea fără răspuns sunt lăsate să vorbească singure. 28 martie 1941: „Toate ziarele de azi-dimineaţă publică pe prima pagină, cu titluri enorme, vestea exproprierii evreilor (...) Ce mai poate urma după o asemenea expropriere? Poate organizarea unui ghetou. Dar pe urmă?" Propoziţia enunţiativă este doar punct de plecare al viitoarelor mişcări la o partidă de şah în care se joacă soarta nu a unor competitori, ci a sute de mii de fiinţe omeneşti. Uneori, informaţia este a martorului ocular. 12 iunie 1941: „Se fac pe stradă arestări de evrei care - se zice - vor fi trimişi în lagăre". Alteori - a cititorului de gazete: „La Iaşi, 500 de iudeo-masoni, executaţi". Relatările ulterioare despre Trenul Morţii stârnesc efuziuni scriitoriceşti:

211

„... este dincolo de orice cuvânt, sentiment sau atrtudine. Negru, sumbru, nebun coşmar". 18 iulie 1941. Situaţia evreilor din Basarabia şi Bucovina. Forţa de sugestie a unei fotografii apărute în „Ordinea": „Un lung şir de femei mizerabile, în zdrenţe, cu copii mici la fel de zdrenţuiţi. Nici o figură de bărbat. Legenda fotografiei: „iudeo-comunişti adunaţi de armată spre a-şi lua răsplata pentru fărădelegile făptuite." 26 iunie: „Titlu mare, cap de afiş: «Jidanii în lagăre» de muncă". 2 august 1941: „Toţi evreii, de la 20 la 30 de ani, convocaţi la Prefectura Poliţiei pentru astă-seară şi mâine dimineaţă cu mâncare pe trei zile şi rufe de schimb". 21 august 1941: „Multe lucruri despre masacrul evreilor dincoace şi dincolo de Nistru. Zeci, sute de mii de evrei împuşcaţi". 20 octombrie 1941: „Drumurile Basarabiei şi Bucovinei sunt pline de cadavrele evreilor goniţi de la casele lor spre Ucraina. Bătrâni, copii, bolnavi, femei - toţi fără alegere, fără excepţie sunt aruncaţi pe drumuri şi goniţi spre Moghilev (...) Cu ce se vor hrăni? Unde se vor adăposti? Moartea prin împuşcare este o mult mai blândă soartă", în izgonirea evreilor din Gura Humorului, prozatorul Mihail Sebastian realizează una din cele mai bune scene de masă: liniştea morţii, somnul oamenilor spart de răpăiala tobelor pe uliţe, buimăceala, boccelele strânse în două ore, gara, cheile caselor şi buletinele de populaţie predate, suirea în tren...
„Intimitatea cu moartea" în care trăieşte Blecher, unul din scriitorii importanţi ai generaţiei sale, este de natură să-i provoace, poate involuntar, pagini de beletristică mai puternice decât acolo unde se străduieşte să le creeze şi unde cade în literaturizare. Viaţa care continuă după legile ei cinice şi, alături, drumul cuiva către moarte. Sunt notaţii cu întrebări scurte, cu remuşcări, cu reţineri şi prezenţe invizibile, dar nu mai puţin consistente ale formelor morţii.

212

Vorbind despre sinucidere, Blecher demonstrează, de fapt, că instinctul lui vital e mai puternic decât crede, gândul rostit cu voce tare anulează tentativa, deşi, logic, priveşte moartea ca pe-o izbăvire şi afirmă că literatura e „puţin lucru" pentru el. în realitate, ea, literatura, îl ajută să-şi domine suferinţa. Deosebit de pătrunzătoare - autoobservaţiile lui Sebastian. îşi reprimă gestul de a-l îmbrăţişa spre a-i arăta cu-n gest de frate că nu e singur. „Şi, totuşi, este, constată dur, cu laconismul istoricilor pe care-i frecventează (pe lângă Dubnov îl citeşte intens pe Tucidide). Şi Blecher şi Sebastian, trăiesc, la modul artistic, fiecare experienţă de viaţă oricât de tragică. Sebastian consemnează, aparent şters, naraţiunea lui Blecher. Accentul cade când pe aglomerarea elementelor de atmosferă, când pe verb. Dar impresia remarcabilă este dată de jocul între grav şi frivol adunat în aceeaşi pagină de jurnal. A fost prieten cu Blecher? A reprezentat pentru el un personaj? L-a înţeles oare? „Mă speria puţin - notează la aflarea veştii

morţii sale - mă ţinea departe, ca la porţile-unei închisori (...) îmi spun că aproape toate convorbirile noastre aveau ceva stingherit, ca şi cum le-am fi avut într-un «parloir». Şi după ce ne despărţeam, unde se întorcea el? Cum era acolo unde se întorcea?" Blecher a făcut parte din zona, dacă nu nevăzută, în orice caz, mai puţin accesibilă privirilor generale proiectate asupra unui Sebastian corelat amiciţiilor unui Mircea Eliade, Camil Petrescu, a altora care „au reuşit" mult în viaţă şi în literatură.
A fost, tot timpul, conştient că nu a ajuns acolo unde voia, acolo unde pretindea de la el să ajungă, sentiment aşternut pe hârtie cu prilejul unei zile de naştere: „29 de ani. îi primesc nici bucuros, nici trist - cu conştiinţa că mai am unele lucruri de făcut, pentru care sunt obligat să trăiesc". Faţă de Eugen Ionescu încearcă sentimentul unui veteran faţă de un novice.

213

Ionescu judecă Holocaustul altfel decât cei ce nu puteau fi atinşi de el; cu anume „disperare fizică" a celui care ştie că a avut o mamă evreică, căruia îi este cumplit să îndure „lepra asta scumpă" - notează, cu sarcasm şi amărăciune fără leac, Sebastian. Pentru Eugen Ionescu nutreşte compasiunea fratelui mai mare. îi înţelege chinul şi revolta la auzul unui discurs al lui Hitler pe care nu e în stare să-l asculte până la capăt. El, Iosif Hechter, are „antrenament"... Câtă distanţă între această scenă şi aceea petrecută cu alţi intelectuali remarcabili ai timpului său care întrerup discuţia când îl văd şi tăcerea stânjenitoare din încăpere e mai dureroasă decât invectiva!
O prietenie în care sentimentul fratern juca un rol important l-a legat pe dascălul Sebastian de elevii de la „Cultura B". Ce gândea despre adolescenţii dintr-a VIII-a care dădeau teze despre „sămănătorism"? „Privindu-i cum scriau - cu câtă seriozitate! - aplecaţi deasupra caietelor lor, am simţit un sentiment de milă frăţească pentru munca lor, pentru timpul lor pierdut, pentru tinereţea lor în fiecare zi exasperată. Erau printre ei atâţia băieţi ai căror părinţi rămăseseră peste noapte ruinaţi, pe drumuri, printr-un decret - iar ei scriu despre probleme de literatură română". Grotesc! Să fie vorba numai de o circumstanţă a anului 1941? în afara monografiilor artistice ale unui cartier evreiesc (Calea Văcăreşti a lui Peltz) şi unui stetl (Copilăria unui netrebnic a lui Călugăru), prea puţini scriitori evrei din România au privit deschis în adâncul bagajului lor sufletesc, în Jurnal, Sebastian nu o face coerent, nu se concentrează asupra a ceea ce ar putea fi numit sertarul ultim al lăzii-operă, dar aruncă lumini care duc într-acolo. înmormântarea Babei înseamnă pentru el „o întreagă lume care se duce cu ea şi e întreaga noastră copilărie care pierde unul din eroii ei principali". Comentând tabloul „Circumcizia lui Isus" de la Catedrala din Chartres, observă: „Totul se petrece ca la un «bris»

214

obişnuit, bătrânul care „într-o mână ţinea cuţitul (...) era parcă «Moise şohăit» de la Brăila". Nu doar idişismele, ci „lumea" din afund, în care şi-a trăit copilăria şi adolescenţa urcă toată la suprafaţă aici. Duioşia şi puterea de sacrificiu filiale şi familiale sunt tot atât de specific evreieşti. „Mamă dragă - scrie - dacă s-ar putea ca războiul ăsta să nu treacă prin inima dumitale! (...) Dacă s-ar putea să plătesc eu tot pentru voi toţi!" Punctează sentimentul de vinovăţie a neîmplinirii nu faţă de sine, ci faţă de fiinţa care i-a dat viaţă şi căreia i se simte cel mai dator: „(mama - n.r.) n-a avut bucuriile mari, acelea pe care le aşteaptă mereu: să ne vadă însuraţi, să-i dăm nepoţi cu care să se mândrească".
Comemorări şi sărbători evreieşti sunt notate concis, simplu, dar cât de intim intrate în compoziţia lui sufletească, cu un mobilier care se poate numi Mozart, Shelley, Shakespeare, Bach, dar cu o structură de rezistenţă a casei care se cheamă Tişebov, lom Kipur, „Uvinu Maikeinu", şoifer. Chiar dacă între copilul brăi-lean şi adultul din '41 comunicarea se face mai

greu, emoţia nu mai este aceeaşi, persistă „încercarea de a crede, de a spera".
Purimul, serbat prin lectura „Cărţii Esterei", îi prilejuieşte criticului nu doar constatări obiective despre misterioasa aptitudine de contemporaneizare a Bibliei, ci şi o participare emoţională.
Ce rezonanţe au în inima lui nu dineurile la Bibeşti, Vişoieni ş.a., ci vizita la azilul unde sade nenea Avram, „desfigurat, pipernicit, încovoiat (...) mai orb parcă decât oricând" şi însemnarea despre moartea lui? Dar aceea despre dispariţia dintre cei vii a lui „tanti Carolina?" „Ultima legătură cu Brăila noastră", notează. „Ultima verigă cu un întreg trecut pierdut pentru totdeauna. Sunt bătrân". Ce sunet de lespede au ultimele două cuvinte! Ce rămâne după stingerea lor? Rămâne nevoia de a fi laolaltă cu ai săi în momente de cumpănă, în faţa primejdiei de moarte (22 ianuarie 1941).

215

Rămâne forţa de a gândi la plural. Neputinţa de a se refugia singur din faţa urgiei. „«Pleacă!», mă sfătuia Rosetti ieri"; reface Sebastian scena şi o comentează: „Pot să plec singur? Am dreptul să o las pe Mama singură? Pot să-l las pe Benu singur?" Sebastian înţelege ceea ce, din păcate, nu mulţi dintre intelectualii români „obiectivi" au înţeles-o în momentul acela (1940), că „triumful german" - Reich-ul nazist de o mie de ani - aduce „sclavia, propria lor sclavie". Şi realizează, necunoscându-l poate, cât de adevărat este aforismul despre tăria de caracter a poporului evreu comparat cu uleiul de măsline care devine cu atât mai rafinat cu cât este tescuit mai tare. Să fie oare riposta pe care n-a avut prilejul să i-o adreseze lui Nae Ionescu ? Impresiile de la detaşamentul de muncă obligatorie, sunt, indirect, o sinteză despre rezistenţa evreiască morală şi spirituală; denotă mândria apartenenţei de a descinde dintr-un neam de luptători: „Fiecare a lăsat acasă griji, amărăciuni, spaime, terori. Şi, totuşi, pe toţi îi leagă un fel de tinereţe ironică, martiră, curajoasă care exprimă, poate, o mare vitalitate. Suntem, totuşi, un neam uimitor".
Neîmplinit în dragoste, fiindcă este conştient că -aidoma lui Swan (la care se raportează) sau Ladima (la care este raportat) - iubita reală este foarte departe de cea imaginară, Sebastian se afundă în muzică şi în natură, iubiri profunde care nu-l decepţionează, îl alină, îi oferă acea prietenie adâncă, discretă, totală de care nici un om nu-i capabil faţă de un altul; un Gan Eden pământesc. Deşi crede că poate asculta muzică aşa cum ar citi o carte, c-o poate analiza fără reverie, notaţiile criticului muzical mărturisesc contrariul. Muzica intră sub incidenţa profunzimilor sale, chiar dacă n-o recunoaşte. „Casals îmi dă lacrimi", scrie (...)

216

Ce teribilă lecţie de artă şi, poate, şi de viaţă! (...) „Totul simplu, grav, necomunicativ, ca dintr-o mare singurătate".
Natura este mai mult decât tulburare, refugiu, catharsis, stimulent pentru propria-i creaţie artistică, aşa cum se întâmplă cu muzica; este sete de contopire în care se adună tot: si nevoia de dragoste fără zaţ ori trezire dintr-o ameţeală de-o clipă urmată de gust sălciu, şi nevoia de tot ce-i simplu, curat şi sublim, de reîntoarcere la puritatea pierdută o dată cu ceea ce se cheamă „intrare în viaţă" - dacă viaţa, alias societatea, n-ar exala miasme pe care trebuie să mimezi că-ţi plac dacă vrei să fii acceptat de ea. Sebastian nu are intenţii de a liriciza nimic, nu argumentează, nu caută expresia cea mai cizelată. Totul este sugrumat, firescul este la el acasă, ca şi laconismul; numai sugestia lucrează pe dinăuntru, lăsându-ne să completăm toată gama simţămintelor încercate atunci, vorbind, deopotrivă, de lehamite şi de beatitudine. Gândindu-se la moarte, Sebastian o asimilează cu somnul, care face să dispară, fie si temporar, ghimpele chinului, indiferent de natura sa - remuşcare, ruşine, neputinţă. De altfel,

viaţa, scrie undeva, e „o lungă moarte înceată", încearcă un sentiment ascuţit al inutilităţii, al descompunerii. Sunt, desigur, expresii ale stărilor de lucruri din anul 1941. Dar dacă ele vin dintr-un adânc al suferinţei existenţiale de care e bântuită orice fiinţă gânditoare? Totuşi nu retopirea în marele Tot îl atrage pe losif Hechter, ci acea propensiune spre viaţă caracteristică fibrei sale iudaice, în 1939, notează despre un grup de polonezi refugiaţi: „erau îmbrăcaţi ca vai de lume (...) dar trăiau, înţelegi, erau vii, erau salvaţi". Oricât ar fi de nefericit, doreşte să trăiască destul „ca să vadă cu ochii lui" prăbuşirea hitlerismului. (Este 16 aprilie 1940). „Nu trebuie să pierdem voinţa de a trăi".

217

Dar e un om al extremelor, al prea multor suflete care se zbat în el ca să se-mpace; prea orgolios pentru ca, măsurat cu ceea ce ar fi vrut să fie, să se considere altfel decât „un om sfârşit", prea deznădăjduit pentru ca, paradoxal, să nu-şi dorească să revină la viaţă. Trăieşte drama tuturor intelectualilor generaţiei lui, conştienţi că, într-o lume unde pistolul este ovaţionat, folosirea condeiului devine „o stupidă copilărie".
„Aparatul meu de radio retransmite chiar în momentul ăsta discursul lui Hitler de la Nurnberg" (suntem în 1938). „Nu se poate distinge ce spune, dar se recunoaşte foarte bine vocea guturală (...) şi, mai ales, se aud uralele care îl întrerup mereu, nişte urale, nişte răcnete pur şi simplu demente. Şi într-o astfel de zi vrei să iau în serios o piesă de teatru?" Nu numai că „o ia în serios", dar, cu toată revolta împotriva lui însuşi, se gândeşte la „o eventuală comedie care să se petreacă într-o redacţie de ziar" (geneza „Ultimei ore"), la un roman, deşi tot el se detaşează: „Literatura e un narcotic prea slab", susţine, „pentru toate câte se întâm-plă". Dar e suficient să citească o pagină din Tucidide pentru a se entuziasma, a se simţi incitat să se „întoarcă la uneltele sale". Seria interogaţiilor de sine e nota sa dominantă nu doar datorită anilor în care-şi „ţine" jurnalul; e înscrisă în datele sale genetice: „Mai e ceva de făcut cu mine? Mai am exigenţe? Mai am aşteptări? Mai pot obţine ceva de la viaţă? Mai poate obţine ceva viaţa de la mine?" întrebarea poate fi formulată şi astfel: De câte ori elanului nu i-a urmat descurajarea în tot ce a scris? Este un sentiment după care nu se poate pune semnul întrebării. Este obsedat de ratare şi împlinire, numai că le judecă dinafară, din punct de vedere al recunoaşterii sociale: „Ratarea nu se scuză niciodată cu nimic. Izbânzile - chiar când sunt rodul infamiei morale - tot izbânzi rămân", observă. Astfel privite lucrurile, ele stau în picioare. Dar nu răspund problemelor profunde legate de aceste noţiuni foarte ambigue. A figura în cor, a fi încă unul la număr, sau a fi un nume cât de lustruit în răstimpul existenţei tale, nu înseamnă a fi trecut examenul timpului.

218

Ba chiar şi atunci când e trecut, transformările de mentalitate, datorită vârtejurilor economic, industrial determinând viaţa oamenilor, se succed atât de imprevizibil încât totul se relativizează mereu. Rămân câteva repere mari, care, fatal, devin tot mai vulnerabile şi mai puţin gustate de lectorii deveniţi tot mai mult consumatori de casete video. Sebastian e fragil şi-şi doreşte, pentru realizarea proiectelor sale literare, „sănătate, rezistenţă fizică". S-ar dori un frust, un masiv în actul creaţiei; simte că e prea marcat de intelectualitate, ceea ce-l face vulnerabil, însuşi autorul Jurnalului (recitind caietele din ianuarie-iunie 1941) judecă cu ochii criticului care intenţionează să-l pregătească pentru a deveni „operă". „L-am găsit uimitor de neinteresant" -scrie -. „Prea sec, prea rece, prea impersonal".
Ceea ce se întâmplă cu Sebastian omul şi, probabil, artistul, dacă ar mai fi trăit mult după aceea, după '44, este neputinţa de a se regăsi. Formaţia lui Sebastian ca şi a lui Brunea-Fox şi a altora este de asemenea natură încât chiar suferinţele, decepţiile, umilinţele îndurate

în anii prigoanei antievreieşti nu l-au afectat sub raport creator atât cât l-a demobilizat schimbarea la faţă a lumii după '44. Se creează un contratimp între el şi noua stare de spirit. „Nu sunt un om de întruniri, de comitete, de şedinţe", constată Sebastian, refuzându-se, într-o formă, la început, de ghemuire în cochilie. Nu suportă grotescul reprimirii în SSR. Nici măcar o excursie la Diham cu Lucreţiu Pătrăşcanu, Herant Tarossian, Lena Constante şi Harry Brauner (ce întorsături dramatice ale destinului avea să cunoască întregul grup la puţină vreme după această excursiei) nu reuşeşte să-l readucă la un acord cu sine însuşi. „Sunt, probabil, foarte bătrân", scrie. „N-am regăsit la munte exuberanţa mea de altădată.

219

Mai mult melancolic - aproape trist. Simt nu ştiu ce fel de oboseală veche şi duc cu mine, peste tot, incurabila mea singurătate".
Nu ştia, n-avea cum, ce premonitorii aveau să fie aceste aproape ultime rânduri ale Jurnalului. Este încercănat de incomunicabilitate, trăieşte cu sentimentul Ecleziastului în tălmăcirea lui Dosoftei - „Zilele mi-s reci ca fumul / oasele mi-s seci ca scrumul" - şi Caron, care-l aştepta cu luntrea să-l ducă pe celălalt mal, nu făcea decât să dezlege, la modul tragic, nodul unui conflict gata pus în scenă între el şi lumea care începea.
220

**<titlu> DE CE ATÂTA TĂCERE?**
**<autor> Sandra Segal**

Stimate domnule Gabriel Liiceanu, Pentru că aşa frumos rostiţi ceea ce noi simţim şi gândim, pentru cărţile cu care ne bucuraţi cugetul şi ochii, Dvs. aţi devenit un simbol al intelectualităţii româneşti contemporane, al acelei părţi a intelectualităţii pe care o iubim, o admirăm şi o respectăm, de la care aşteptăm răspunsul la problemele ce ne frământă, îmi permit, de aceea, a vă adresa o întrebare care mă preocupă de multă vreme.
Din paralela pe care aţi făcut-o între ostracizarea lui Mihail Sebastian ca evreu şi felul cum Dvs., adolescent, aţi realizat că sunteţi tarat din cauza unor părinţi care şi-au permis să înveţe şi să muncească, s-a desprins foarte clar ideea că, în anumite epoci ale istoriei sale sau în anumite perioade din viaţa sa, orice popor sau orice om poate avea o soartă de evreu. Suntem în România o mână de evrei, majoritatea destul de în vârstă pentru a fi trăit toate cele descrise de Mihail Sebastian în Jurnalul său. Şi, credeţi-mă, nu a fost uşor. Supravieţuirea noastră a depins de victoria aliaţilor. Aliaţii au câştigat războiul, dar, din păcate, „eliberarea" noastră s-a datorat „glorioasei armate roşii". Unii evrei, confundând libertatea cu „eliberatorii" sau îmbătaţi de utopicele idealuri comuniste „fiecăruia după nevoi" sau, într-o altă variantă, raiul pe pământ, au aderat trup şi suflet la noul regim.
Aceşti evrei, deveniţi prea faimoşi ca să-i amintesc, au făcut foarte mult rău. Dar imensul rău pe care l-au

221

făcut nu l-au făcut ca evrei, ci ca lideri comunişti. Primul lucru pe care l-au făcut a fost să se lepede de iudaismul lor, batjocorind religia pentru care strămoşii lor au fost arşi pe rug sau în crematorii; şi-au lepădat iudaismul în mod public, schimbându-si numele. Şi răul pe care l-au făcut nu a fost mai rău decât cel săvârşit de comuniştii ortodocşi sau catolici. A rost RĂU în valoare absolută. Nu cred că Gheorghiu-Dej e de preferat Anei Pauker. Şi răul pe care l-au făcut s-a îndreptat deopotrivă împotriva tuturor „duşmanilor de clasă", de orice neam sau religie.

Iar marea masă a populaţiei evreieşti, alcătuită din mici meseriaşi cu ateliere proprii sau mici neguţători sau doctori, avocaţi, arhitecţi, marea majoritate liber profesionişti cu cabinete proprii, sau bancheri sau industriaşi - toţi au avut de suferit de pe urma regimului comunist, exact ca Dvs. sau mult mai rău. Până la urmă, şi-au smuls rădăcinile, au părăsit tot ce nu le luaseră legionarii şi comuniştii, şi au plecat. Au dus cu ei dragostea de România, ţara pe care vin s-o viziteze copiii şi nepoţii lor. Continuă să vorbească limba română şi o vorbesc şi copiii lor născuţi pe meleaguri îndepărtate. Sprijină România în orice împrejurare, neconfundând niciodată România cu aceia care le-au făcut atâta rău, cetăţeni români de orice religie sau fără. . Iar cei circa 14 mii de evrei care am fost prea legaţi de România pentru a căuta în altă parte un trai cu siguranţă mai îmbelşugat am dat acestei ţări tot ce am avut noi mai bun, fiecare după inteligenţa şi puterea de muncă cu care ne-a dăruit Dumnezeu, ca să fie bine în această ţară unde trăim noi şi copiii noştri. Cred că nu mă veţi acuza de orgoliu exagerat dacă afirm că se află printre noi oameni de cultură şi ştiinţă cu care nici o ţară nu s-ar ruşina.
Noi am suferit prigoana rasială ca „jidani", noi am suferit prigoana comunistă ca „burghezi". Tatăl meu a fost arestat de legionari şi bătut sub comunişti.

222

Dintre unchii mei, unul a fost atârnat de legionari într-un cârlig al Abatorului, alţi doi au fost arestaţi de comunişti. Soţul meu nu a fost iniţial admis - pe motive de dosar - în facultatea unde este astăzi profesor. Nu vreau să particularizez, dar cred că suntem un exemplu tipic. V-am spus toate acestea pentru a vă pune următoarea întrebare:
De la revoluţie încoace, de când am început să sperăm în mai bine, ca toţi cetăţenii României, am rămas uluiţi şi îngroziţi în faţa manifestărilor de antisemitism apărute în diverse publicaţii, emisiuni de TV, discursuri în Parlament. Am încercat să ne explicăm cu cei care ne atacă, dar pentru a purta un dialog e nevoie de două părţi. Avem în faţă un zid de ură oarbă, atavică, prin care unii ne neagă martiriul, ne neagă dreptul la existenţă în această ţară sau pur şi simplu dreptul la existenţă.
Stimate domnule Gabriel Liiceanu, cum se face că nici un intelectual român dintre cei pe care îi iubim, îi admirăm şi îi respectăm nu şi-au ridicat vreodată vocea pentru a condamna atacurile împotriva noastră? Ştiţi ce dureros este? Când te atacă cineva pentru care ai -în cel mai bun caz - lipsă de respect, nu e plăcut. Dar când cei pe care îi consideri şi îi speri alături tac, te întrebi dacă este o desconsiderare a atacului, sau aprobarea lui. Ce se întâmplă, domnule Liiceanu? De ce atâta tăcere? Oameni ca Dvs. sunt călăuza spirituală a acestui popor, încotro îl veţi duce? încotro ne veţi duce?
*(„Realitatea Evreiască", nr. 54-55/1997)*

223

**<titlu> DESPRE O CUVÂNTARE ABIL CONSTRUITĂ...**
**<autor> Ileana Ioanid**

Nu am participat ia conferinţa lui Gabriel Liiceanu ţinută pe 13 aprilie 1997 la sediul Comunităţii Evreieşti din România. Dar din mai multe relatări, care în esenţă coincideau, am înţeles că, în calitate de editor, Gabriel Liiceanu a vorbit despre Mihail Sebastian, despre furnalul acestuia. Mai exact, făcând o paralelă între viaţa / destinul lui Sebastian şi a sa, până la urmă a vorbit mai mult despre... sine. Despre suferinţele sale.
Numai acum, când am textul cuvântării în faţă, înţeleg cu adevărat metoda la care a recurs Gabriel Liiceanu. Care trebuie să mărturisesc că nu mă surprinde. Dar, de această dată parcă, s-a depăşit pe sine...

*În Sebastian, mon frere* - titlu foarte frumos -, de la bun început îl transformă pe Sebastian din frate de suferinţă mai mult într-un pretext. Pentru a da curs liber povestirii despre propriile suferinţe. Despre cei care i le-au impus. Sigur, oricine are dreptul, uneori chiar datoria să-şi povestească suferinţele sale. Nimic mai uman. Şi, poate, mai necesar. Dar oricât de tandru s-ar exprima la adresa lui Sebastian, punându-şi palma acestuia peste cea a lui, ca întâlnirea să se sfârşească „în încleştarea unei recunoaşteri", în mod brutal simţi cum se introduce un fals. Pentru că dacă orice comparaţie presupune existenţa unor elemente definitorii comune, ea implică, cere, în acelaşi timp, şi relevarea diferenţelor specifice. Altfel, comparaţia - nu mai este comparaţie. Ci identitate între situaţii, fenomene. Probabil că Liiceanu chiar de la ideea identităţii a plecat atunci când,

224

suprapunându-şi propriile suferinţe şi cauzele acestora peste acelea ale lui Sebastian, vorbeşte mai mult despre sine. Despre propria tragedie... Uitând, pe drum, chiar eludând tragedia lui Sebastian. A aceluia care, minoritar evreu, se integrează în cultura română. Până la uitare de sine, dar nu şi autorenegare. Care trăind în relaţii de prietenie, de admiraţie şi iubire cu unii dintre cei care vor deveni fruntea culturii române, şi unii chiar a culturii universale, se trezeşte paria în grădina prietenilor, a culturii române. Ca cetăţean repudiat în propria ţară. Consemnat de politica naţionalistă, antisemită, de legile statului român de atunci. Toate acestea făcând parte dintr-o tragedie mai cuprinzătoare, europeană. A tuturor celor care au fost consemnaţi ca indezirabili. Ca evreii, ţiganii, slavii, democraţii, antifasciştii etc. Tragedia lui Sebastian fiind tragedia evreilor exterminaţi. Inclusiv în România (Iaşi, Transnistria etc.). Dar, în acelaşi timp, şi cea a poporului român.
Eu nu vreau să analizez textul lui Gabriel Liiceanu. E! poate fi citit de oricine. („22" nr. 17, 29 aprilie - 5 mai 1997). Dar vreau să mă refer la câteva subterfugii din acest text. Mai exact, la aspectele sale eludate. La ceea ce nu se spune. Evident, în mod deliberat.
Ocolind contextul istoric european, cel din România din anii '30, '40, Liiceanu, nici întâmplător, nici din greşeală, nu rosteşte expresii ca fascism, ideologie legionară. Nu vorbeşte despre relaţia cu aceste fenomene a marilor oameni de cultură... prietenii lui Sebastian. Cei care şi-au asumat o scurtă vreme aceste „valori". Printre care debitarea lor a devenit un fenomen aproape monden. Făcându-l şi pe Sebastian să nu se mai simtă bine în preajma lor. Liiceanu, însă, considerându-l pe Sebastian un om „fericit" pentru că nu figura „pe lista nimănui". Adică pe a acelora cum au fost Mircea, Camil, Nae ş.a., care îi huleau pe evrei (în faţa lui) prin viu grai (dar şi în scris). Fiind în acelaşi timp suspectat şi de unii dintre evrei, din cauza insuficientei sale evreităţi.

226

Tragedia lui Sebastian nu a fost numai scoaterea sa, ca şi a tuturor evreilor, din drepturile lui profesionale, politice, juridice, planând asupra lui şi pericolul anihilării fizice. Ceea ce s-a întâmplat cu sute de mii de evrei din România. Ci şi aceea a evreului - om de cultură român, perfect asimilat - care este tacit exclus din cercul lui de prieteni. Care este un exilat din sufletele acestora - brusc. Şi el nu înţelege de ce. Şi nici nu se smulge dintre ei. Nici nu se revoltă cu adevărat. Vocaţia sa fiind suferinţa. Teama şi spaima. El niciodată nu va deveni sever cu cei care din principiu îl duşmănesc. „Situaţia minunată", - cum spune Liiceanu - aceea de a nu fi nici pe lista acestor prieteni, nici pe cea a evreilor nu-l împiedică pe Sebastian să-l judece, în schimb, pe Ralea sever, când, întâlnin-du-l, acesta se plânge de dezastrul care se pregăteşte: se plânge, spune Sebastian în jurnalul său, dar nu face nimic! Pentru că adevărată tragedie este aceea în care eşti încă viu, dar nu ştii încotro s-o apuci.

Drumurile toate părând barate. Nu ştii să te smulgi - măcar în suflet.
În legătură cu ideologia fascistă, tot nenumită, este amintit doar Nae Ionescu - mentorul şi pe urmă detractorul lui Sebastian, cel care este considerat de Liiceanu „un prost rafinat" prins de „logica colectivelor" şi un ideolog al extremei drepte. Aceasta, adică prostia, fiind considerată de Liiceanu cauza unică şi profundă a fenomenelor care au generat tragedia lui Sebastian. Ca tragedie exemplară. Tragedia celor din trenurile morţii de la laşi, atrocităţilor din Transnistria etc. Pentru că în legătură cu toate acestea - despre care azi se cunosc multe, a apărut Jurnalul lui Sebastian! -Gabriel Liiceanu, editorul tace.
Nedenumind fenomenele politice şi ideologice ale anilor treizeci-patruzeci, Liiceanu demonstrează că refuză măsura.

227

Adică nu-l interesează nici calitatea, nici anvergura lor. Şi nici responsabilităţile care decurg de aici... în primul rând, pentru protagonişti...
Aşa se face că tragedia lui Sebastian, evreul român-dunărean, intelectual de marcă, căruia i se ia identitatea, inclusiv de prietenii săi de el adoraţi, se transformă în tragedia lui... Liiceanu. Tragedie pe care nimeni nu o poate contesta din moment ce el a trăit-o. Dar nici nu i se poate substitui şi pune semnul egalităţii între destinul său şi cel al lui Sebastian, aşa cum face el.
Nimeni nu poate contesta absurdul unei politici staliniste devenite tragic totalitare. Nici rolul anihilant al unei anumite politici de cadre. Dar lucrurile nu se îndreptau numai împotriva lui... Liiceanu. Şi a altora persecutaţi ca el. Cunosc oameni cu dosare „splendide", membri de partid, chiar cu convingeri de stânga, şi nu de circumstanţă, care au fost blocaţi în ascensiunea lor profesională, niciodată trimişi în străinătate, circumscrişi, parcă, pentru vecie. Şi aceasta pentru că nu au lăudat puterea şi politica oficială. Rămânând consecvent distanţaţi... în schimb, cunosc oameni cu dosare „foarte proaste", cu manifestări naţionaliste, foşti legionari chiar, care au fost agreaţi de fostul regim, trimişi în străinătate ca oameni de încredere... Deci, trebuie să ne ferim de geometria simplificărilor. Şi a masării suferinţelor pe o singură parte...
Lăsându-l pe Sebastian pe tuşă, Liiceanu se exersează în vechea sa obsesie. Aceea a luptei de clasă. Nu ştiu dacă mai putem vorbi despre ea sau nu, dar ştiu că Gabriel Liiceanu o practică cu fanatism. Pentru că ce altceva ar fi elitismul său feroce, care nu pierde o singură ocazie în a injuria mulţimea „bezmetică", „epidermică", care musteşte a prostie, dacă nu emanaţia, cristalizarea supremă, absolută a spiritului luptei de clasă, ca aroganţă de castă? Ca ideologie a „aristocraţiei spiritului". A celor „aleşi". Prin „excepţionalitate". Care împarte lumea în rafinaţi, deştepţi, capabili

227

şi proşti... Practicând cea mai absurdă şi mai feroce discriminare ideologică şi socială. Pe care o vor tradusă în politică. Lupta (de clasă) dusă de Liiceanu în numele rafinamentului elitist este de fapt cea mai grosolană, mai indecentă ideologie a unor tendinţe revanşarde. Comise cu acelaşi fanatism pe care îl combate, pe drept, în cazul stalinismului. Dar, nici un moment, în cazul ideologiei rasiste, legionare, fasciste în general. Eu nu fac decât să constat. Şi să mai adaug că Liiceanu nu este singurul pe lume care, diabolizând comunismul, încearcă să pună în paranteză, sau chiar să eludeze, problemele istorice legate de fascism. Ceea ce dovedeşte şi „fraternitatea" nedemonstrată cu Sebastian.
Gabriel Liiceanu, ca o victimă perfectă, se vrea victimă în continuare. Care şi azi, în calitatea sa de editor al „Humanitas"-ului, este atacat din toate părţile! Din Bucureşti (Sorescu, Radu Florian), de ia Paris (Edgar Reichman), din Washington (Tismăneanu) îl consideră „editor al extremei drepte". Iar alţii îl acuză că publică prea mulţi evrei. Până şi pe „ovreica Nadejda

Mandelstam". Interesantă este relaţia de egalitate stabilită între cele două tipuri de critici, între cei care îl critică pe Liiceanu pentru că eludează poziţiile ideologice ale extremei drepte. Publicând autorii în cauză fără aparat critic, fără comentarii critice (personalităţi dintre care una singură - Cioran - şi-a recunoscut calitatea eronată a opţiunilor sale. Interzicând chiar publicarea uneia dintre cărţile sale cele mai infamante...). Deci nu este vorba acum despre faptul că „Humanitas" publică cu predilecţie cărţi de dreapta - opţiunile îl privesc -, ci de răspunsul la observaţiile unor antifascişti convinşi punându-i pe acelaşi plan cu... antisemiţii protestatari. El, Liiceanu, fiind undeva la mijloc. Care mijloc? în acest fel continuând aceeaşi politică de camuflaj din punct de vedere istoric şi cultural. Poate pentru ca astfel crimele Gulagului să pară şi mai abominabile.

228

Oricum, nu există scuze pentru crimele istoriei contemporane, nici pentru cele ale stalinismului şi nici pentru cele ale fascismului. Doar explicaţii. Şi nici acestea întotdeauna... Un singur lucru însă este cert, că acestea au culminat cu Holocaustul ca crimă absolută a secolului.

Deci, această poziţie de „centru" pentru care a optat Liiceanu între antifascişti şi antisemiţi mai mult ascunde ceva decât dezvăluie...

Această ciudată simetrie „echidistantă" între antifascism şi antisemitism dezvăluie însă ceva. O logică simplă, veche de când antisemitismul: „Vedeţi, eu nu sunt antisemit, eu am prieteni evrei, deci este proastă constatarea că aş putea apăra poziţii de extremă dreapta!"

Dar adevărul este în altă parte. Fanatismul de dreapta al lui Gabriel Liiceanu îl face alergic la orice alt punct de vedere. Care poate avea şi cea mai uşoară tangenţă cu gândirea consecvent democratică. Cea care implică drepturi, inclusiv pentru hulita mulţime. Ca dreptul acesteia la viaţă. La cultură, aceea de a părăsi poziţia de „grămadă" istoric proscrisă. Şi o adevărată repulsie pentru a se confrunta cu rădăcinile istorice, sociale şi culturale ale extremei drepte.

Şi iată cum a ieşit dintr-o cuvântare despre Sebastian, care eludează tragedia acestuia, „o paralelă" - pe cât de abil construită, pe atât de periculoasă. Pentru că este expresia unui dictat intelectual. Care promovează o nouă „gândire unică". Prefigurând multe altele... Dincolo de sferele spiritului!

*(„Adevărul literar şi artistic", 25 mai 1997)*

229

**<titlu> TESTUL „SEBASTIAN"**
**<autor> Ţicu Goldstein**

*„Sunt probabil foarte bătrân. N-am regăsit la munte exuberanţa mea de altădată. Mai mult melancolic - aproape trist. Simt nu ştiu ce fel de oboseală veche si duc cu mine, peste tot, incurabila mea singurătate. Ultima zi a anului [1944 - n.n.]. Mi-e ruşine să fiu trist. Este totuşi anul care ne-a redat libertatea. Peste toate amărăciunile, peste toate suferinţele, peste toate deziluziile rămâne totuşi acest singur fapt fundamental".*
*Mihail SEBASTIAN*

Multă lume se întreabă de ce a produs atâta vâlvă Jurnalul lui Sebastian. De fapt, el nu aduce ideatic nimic nou omului bine informat, cu excepţia unui talent care repune în discuţie evaluarea călinesciană. Mi se par deplasate opiniile potrivit cărora, fără prefaţa scandaloasă a lui Nae Ionescu la De două mii de ani sau fără prezenţa obsesivă a lui Mircea Eliade (citat, după domnul Handoca, de 70 de ori) în deja faimosul Jurnal, cărţile acestea n-ar fi stârnit nici

pe departe atâta interes. Se pare că, de data aceasta, publicul s-a orientat mai bine decât unii critici maliţioşi.
M-au interesat ecourile, reverberaţiile trezite de Jurnal, care nu mai contenesc, şi le-am numit... efectul „Sebastian".
Se ştie că, în general, criticarea „maeştrilor-gânditori" interbelici a fost taxată drept „denigrare", lată, însă, că vine un martor, care a trăit printre ei, le-a fost prieten, dar care a „tăcut" o jumătate de veac, poate chiar în dorinţa expresă de a nu strica frumoasa carieră a unora, şi care ne arată cu degetul mai mult păcatul decât pe păcătoşi, fiindcă el, pe păcătoşi, paradoxal, îi iubea.

230

De aici, marea credibilitate a Jurnalului. Domnul Mircea Handoca, biograful şi editorul lui Eliade, îşi apără eroul preferat cu argumente cam „subţirele", găsind, de pildă, o contradicţie flagrantă între mărturiile din Jurnal şi... dedicaţiile elogioase, prieteneşti, de pe cărţile oferite de Sebastian bunului său amic (!). Dimpotrivă, personal cred că Jurnalul se constituie ca un testament politico-literar, pentru viitoarele generaţii, ca un avertisment de a veghea împotriva tuturor formelor de rinocerizare! Dacă „succesul" lui Sebastian şi-ar fi tras substanţa, cum s-a insinuat, din „scandal", nimic nu l-ar fi împiedicat să-şi publice Jurnalul „la cald", imediat după război!
Jurnalul lui Sebastian este jurnalul unei mari iubiri/ prietenii trădate! Sebastian se poartă ca un îndrăgostit înşelat. Şi oricât de ticăloasă e iubita, e! continuă s-o iubească. Rar s-a văzut o îmbinare mai originală între orbire şi luciditate! Vede că iubita e „urâtă" şi „uşuratică", dar el continuă s-o iubească. Vede că cel mai bun prieten („Mircea") judecă „strâmb", dar îşi descoperă imediat slăbiciunea, adăugând: „mi-e greu să nu-mi fie drag". Mintea şi inima sunt în mare gâlceava, căci realizează repede iremediabilul. E, totuşi, un intelectual lucid, capabil, dacă vrea, de cea mai rece analiză, în septembrie 1939, consemnează: „Nu există scuză pentru degringolada lui politică. Prietenia noastră e terminată". Sentinţa cade ca o ghilotină, dar o ghilotină de catifea, căci, dacă prietenia e încheiată, rămâne... dragostea fără leac! E drept, derapajul prietenilor cercului său e considerat, aş zice, încă benign, ca o „naivitate", dar, parcă privind în viitor, precizează, expresia devine altceva: o „naivitate... catastrofală!"
Pentru un alt cărturar, critic literar şi om politic, domnul Nicolae Manolescu, care consideră Jurnalul lui Sebastian a fi „cel mai bun jurnal al literaturii române", cartea reprezintă un prilej de revizuiri cruciale: „Jurnalul lui Sebastian a reuşit să-mi schimbe concepţia despre democraţia interbelică pe care o mitizam.

231

Cartea a spulberat mitul democraţiei noastre antebelice. Eşuarea unui mit având ca sursă... nostalgia".
Dar cel mai percutant articol referitor la Sebastian şi la tragedia evreiască, cuprinsă panoramic şi în adâncime în această carte tulburătoare, vine din partea unui critic atât de radical, de acid şi de exigent, ca Gheorghe Grigurcu („România literară", 4-10 iunie 1997), care, în articolul Sebastian redivivus, subliniază „probitatea", demnitatea cu care acesta descrie „suferinţa milenară a seminţiei sale, ca şi tratamentul bestial la care a fost supusă, chiar în veacul nostru, cu pretenţii de hipercivilizaţie", depăşind „fenomenologia strict etnică, dosarul iudaic ca atare. A dezvăluit natura atroce a naţionalismelor dezlănţuite [...]. Ne-a ajutat să privim Holocaustul nu ca o «jertfă particulară», ci ca pe una la scara întregii omeniri. Coşmarul îndurat de evreii supuşi genocidului ne priveşte pe noi toţi, e un stigmat al unei epoci barbare, ce, fie că s-a isprăvit, fie că nu, ne apasă pe toţi laolaltă [...]".

Aprecierile la adresa Jurnalului merg de la: „Ne aflăm în faţa unui document de primă însemnătate pentru cunoaşterea perioadei" (Roxana Sorescu, „Luceafărul", 26 martie 1997) până la încercarea de a relativiza şi minimaliza efectul major al lucrării. Dan C. Mihăilescu - care face în trei numere consecutiv (din „22") o analiză, altfel remarcabilă-, de teama reală sau imaginară că în ochii tinerilor s-ar clătina „idolii tribului", mai presus de critică, pune surdina cu etichete de genul: „absolutizări de moment", „verdicte aruncate pe masă în momente dure", iar vehicularea unor „clişee" antisemite, în cercul de prieteni, nu ar fi decât nişte „truisme specifice epocii", care prea fac să „tresară pe hipersensibilul Sebastian"!

231

Dar chiar şi N. Manolescu face un pas înapoi şi, speriat că s-a redeschis dosarul extremei drepte româneşti, după ce spusese lucruri atât de limpezi, caută să-l reînchidă repede, prin contrabalansarea cu dosarul extremei stângi, calificând în acelaşi timp spusele lui Sebastian drept „tuşe îngroşate", urmându-l pe domnul Handoca, cu epitetul „exagerări" (Vânătoarea de vrăjitoare, „România literară", 11-17 iunie 1997). Sperăm că acest „recul" este mai mult pentru cei care nu pot separa grâul de neghină, opera ştiinţifică sau literară de publicistica extremistă! Despre asemenea „opintiri" a scris, din belşug şi cu acribie, domnul 2. Ornea...
Ne impresionează în Jurnal singurătatea lui Sebastian. E „obosit", se simte foarte bătrân la... 30 de ani! (Scurta sa viaţă nu face decât să-l confirme!). Prietenii s-au rărit. Când şi când se mai întâlneşte cu Vianu, Ralea, Eugen Ionescu , Bibeştii. Rămâne familia. Dar fraţii: Pierre (Poldy) şi Andre (Benu) sunt departe, în Franţa, pândiţi de aceleaşi pericole! lată, însă, că, după cinci decenii, aflăm că Sebastian mai are un frate: un „frate de suferinţă"! Nu ştim ce gândeau fraţii din exil, ei nu erau nici scriitori, nici filosofi. „Fratele de suferinţă" este! Şi a făcut un lucru excepţional, pentru care îi suntem îndatoraţi: a obţinut de la familie manu-scrisele preţioase, scoase cu fereală din ţară şi păstrate cu grijă o jumătate de secol, şi le-a publicat. Şi nu e puţin lucru că Jurnalul a apărut la o editură de prestigiu ca Humanitas. „Fratele de suferinţă" a binevoit să şi vorbească în Popa Soare despre eveniment, alături de prof. Paul Cornea şi Andrei Oişteanu. A vorbit inteligent, aşa cum ne-a obişnuit, deşi la un moment dat nu mai ştiai bine dacă e vorba de Sebastian sau de el însuşi (vezi articolul Despre o cuvântare abil construită, de Ileana loanid, „Adevărul literar şi artistic", 25 mai 1997). Fireşte, el n-a cunoscut, din fericire, experienţa fascistă, ci doar pe cea comunistă-soră. Că s-a referit la cea pe care o cunoscuse pe propria-i piele, nu-i fac, Doamne fereşte, vreo vină! E o manieră de abordare, prin empatie: două victime simbolice - una de rasă, alta de clasă. Dar există în toate o măsură!...

233

După o jumătate de veac de la „accidentul" nenorocit care ni l-a răpit pe Sebastian, şi care ne aminteşte în mod straniu de afacerea Ioan Petre Culianu, trebuie să remarcăm faptul că vocea lui se aude încă mai limpede azi, ca şi cum testamentul său literar-politic

234

l-ar fi scris ieri, că steaua lui e în creştere, că şi-a asigurat un loc definitiv în cultura şi chiar în cultura politică a ţării, iar contribuţia evreiască a sporit-o cu câteva nobile carate, în sfârşit, fapt esenţial, Jurnalul, după opinia mea, prezintă o reorientare, o radicalizare nemărturisită, dar certă, faţă de romanul său De două mii de ani, în ce priveşte evreitatea sa (universalistă) pe care şi-o asumă demn, integral.
*(„Realitatea Evreiască", nr. 52-53/1997)*

235

**<titlu> MIHAIL SEBASTIAN ŞI „TEROAREA ISTORIEI"**

237

**<titlu> LEONVOLOVICI în dialog cu GABRIELA ADAMEŞTEANU**
**<autori> Mihail Sebastian şi Nae Ionescu**

G.A. Există la adresa lui Mihail Sebastian reproşuri pentru că a lucrat în redacţia „Cuvântului" (o publicaţie care, de la un moment dat, a afişat evidente simpatii legionare si din acest motiv avea să si fie suspendată de Carol al II-lea). Cum explici prezenţa sa până târziu în această redacţie si prietenia cu grupul respectiv?
LV. Orientarea legionară a directorului, Nae Ionescu , începe în noiembrie 1933, iar suspendarea „Cuvântului" a urmat după numai două luni, după asasinarea de către legionari a primului-ministru I.G. Duca. Explicaţia pe care o dă Mihail Sebastian însuşi (în Cum am devenit huligan) mi se pare convingătoare, chiar dacă el idiliza spiritul de „omenie" şi „dreptate" (sunt vorbele lui) al gazetei. Cred că s-a înşelat, dar să nu uităm că Nae Ionescu este „naşul" publicistic al lui Sebastian. El l-a remarcat încă pe când Sebastian era licean, el l-a adus în redacţia „Cuvântului" şi l-a îndemnat să scrie despre tot ce doreşte. Asemenea gesturi sunt decisive pentru un tânăr de douăzeci de ani şi marchează pentru mult timp o traiectorie intelectuală. Nu e de mirare că a rămas legat afectiv de Nae Ionescu şi de câţiva - străluciţi! - colegi de redacţie, chiar şi atunci când între el şi ceilalţi a apărut o prăpastie pe terenul ideilor şi al opţiunilor politice.

**<titlu> Nu o mişcare democrată, ci un climat intelectual-estetic pluralist**

În acest timp „Cuvântul" se afla în polemici cu publicaţii aflate pe poziţii democrate („Adevărul" etc.). A existat în perioada interbelică în România o mişcare democrată (în jurul lui Eugen Lovinescu, dar nu numai al lui),

238

care este puţin luată în seamă acum, mai ales de către comentatorii occidentali, care îi cunosc doar pe intelectualii care atunci aveau simpatii pentru extrema dreaptă - Mircea Eliade, Emil Cioran -, pentru că ei au dobândit notorietate internaţională. Cum explici că Mihail Sebastian nu a optat pentru această mişcare?
Eugen Lovinescu a fost într-adevăr un intelectual profund democrat, dar nu cred că a existat „o mişcare democrată" în jurul lui, decât în sensul unui climat intelectual-estetic pluralist, ceea ce, desigur, nu e puţin, într-o perioadă de radicalizare politică excesivă a multor intelectuali. Dar acest climat e „bruiat" de militantismul politic care invadează si presa culturală. Sebastian era convins, până în noiembrie 1933, că ziarul „Cuvântul" e un spaţiu al exercitării libertăţii de opinie - antiliberale, dar democratice, totuşi. Iar după scandalul romanului De două mii de ani (1934), el a devenit şi ţinta atacurilor ziarului „Adevărul", ceea ce excludea o aderare la opţiunile politice ale ziarului, cu care, de altfel, nu o dată, nici nu se identifica. Cred că pentru un scriitor „neangajat", precum Mihail Sebastian, mai revelatoare decât prezenţa lui în redacţia „Cuvântului," până în 1934, este publicistica lui, pe teme sociale şi politice, începând din 1928. Recitită acum, e remarcabilă prin consecvenţa apărării drepturilor şi libertăţii individului, alergia ia fascism şi nazism, neîncrederea totală în

marxism sau în colectivismul de tip sovietic.

**<titlu> Democraţia românească în cădere liberă după uciderea lui l. G. Duca, din 1933**

*Impresionant în Jurnalul lui Mihail Sebastian este modul în care poţi să percepi cum dimensiunea politică înstrăinează oameni care nu se mai recunosc, deşi afectiv sunt încă legaţi. Deci ei vorbesc, însă comunicarea*

239

*nu se mai produce si rămâne nostalgia după ceva ce nu mai poate fi prins. Acest lucru se vede în modul în care Mihail Sebastian aşteaptă să se reîntâlnească cu Mircea Eliade, după război. Ca si după modul în care ei, în cursul mai multor reîntâlniri anterioare, nu mai reuşesc să comunice. Dar sentimentul de prietenie n-a dispărut, sau cel puţin aşa pare. Sentimentul persistă, umilinţa socială la care Sebastian este supus, ca reprezentant al unei categorii puternic marginalizate, nu ajunge ca să stingă ataşamentul faţă de „Cuvântul" sau faţă de foştii prieteni. Asta este impresionant, în al doilea rând, impresionant este că mulţi dintre aceşti oameni sunt în parte purtătorii unui destin tragic, pe care nu si-l ştiu si pe care îl împlinesc sub ochii tăi în paginile Jurnalului. Şocantă mi s-a părut si reacţia lui Mihail Sebastian după ce sunt executaţi legionarii (după uciderea lui Armând Călinescu). Află că M. Polihroniade este unul dintre cei ucişi undeva în provincie (represaliile după asasinarea lui Armând Călinescu) si este şocat că a căpătat un destin tragic, deşi omul părea croit pentru un destin mediocru. A fost, de asemenea, pentru mine (si nu numai pentru mine), şocant să descopăr că epoca interbelică, la care ne-a fost multă vreme interzis accesul, pe care am cunoscut-o incomplet, pe care am idealizat-o ca pe o adevărată „epocă de aur", arată îngrozitor de rău. După moartea lui Brătianu, în 1927, e plină de asasinate.* Nu ştiu dacă are vreo legătură cu moartea lui Ionel Brătianu. Mişcarea legionară e cea care a introdus asasinatul în viaţa politică românească, justificat ideologic şi mistic. „Pedepsirea trădătorilor" şi „arderea putregaiului" au fost nu numai sloganuri sinistre, ci şi un program pus în aplicare. Regimul lui Carol al II-lea a reprimat mişcarea legionară printr-un fel de terorism de stat, răspunzând la asasinate cu alte asasinate. Dar şi un om politic precum l. G. Duca, care a încercat să oprească, pe cale legală, ascensiunea unei mişcări esenţial antidemocratice, a plătit cu viaţa. După uciderea lui (pe peronul gării din

240

Sinaia, în 1933), se poate spune că democraţia românească e în cădere liberă, accelerată de „revoluţia" nazistă în Germania şi de consolidarea dictaturii lui Mussolini. Scena politică românească din anii '30 „arată rău", într-adevăr, dar nu şi cea culturală şi artistică -excepţională sub multe aspecte -, datorită unei evoluţii autonome, până când politicul şi fascinaţia unui regim totalitar, care să „rezolve" toate problemele României, au invadat şi viaţa intelectuală, într-o măsură considerabilă.

**<titlu> Mistificarea istoriei**

Există o istorie oficială distorsionată - pe care noi am învăţat-o la Şcoală -, există nişte cărţi pe care am apucat să le citim în anii comunismului, parte cenzurate, parte întâmplătoare - si există o istorie pe care am învăţat-o de acasă, dar care este insuficientă, plină de tăceri, parţială, distorsionată într-un alt mod, de experienţa traumatizantă a familiilor. Din orice familie veneai, de regulă, tot purtai, ca un bagaj mai greu sau mai uşor, o experienţă

traumatică. Noi am venit de acasă cu istorii diferite, cimentate în falsa istorie oficială, de aceea acum înaintăm greu, pe un sol plin de goluri. Şi ne este foarte greu să acceptăm ceva ce n-a fost niciodată bine explicat. Multe lucruri din istoria noastră ar fi trebuit să le ştim, să le înţelegem, să le acceptăm până la vârsta asta, nu să constituie acum noutăţi pentru noi. Desigur, descoperiri ori reinterpretări există permanent în istoria modernă, dar la noi aproape totul este contestabil, interpretabil.
Mistificarea şi crearea de mituri false a început înaintea experienţelor traumatice de care pomeneai. Ele au însoţit mereu ideologia naţionalistă, dar, în condiţii de normalitate socială, ele erau într-o anumită măsură temperate, reexaminate, contestate de cei care reprezentau spiritul critic, alergic la retorica naţionalistă. Lucrurile s-au agravat atunci când a dispărut libertatea de expresie,



sub Antonescu mai întâi, când o anumită percepţie a istoriei naţionale a căpătat caracter de ideologie de stat, exclusivă şi consfinţită de politica oficială a statului. Regimul comunist a inaugurat o-formă mai sistematizată şi totală - pentru că avea toate mijloacele de control -de rescriere şi mistificare a istoriei. Din două mistificări, de sens contrar, au rezultat imagini mereu schimonosite şi manipulate ale unei perioade dramatice şi, aş zice, decisive din istoria modernă a României. Mai grav este că procesul de deformare a istoriei a fost atât de adânc, atât de pervers, încât a provocat un fel de maladie a spiritului public, în sensul slăbirii voinţei reale de a cunoaşte adevărul şi mai ales de a cunoaşte acele episoade care contrazic imaginea creată de ideologia naţionalistă oficială, ca şi imaginea, nu mai puţin contrafăcută, din perioada comunistă, care a afectat câteva generaţii. „Nu foloseşte la nimic-scrie undeva Freud - să spui adevărul celuia care nu e pregătit să-l afle".

**<titlu> Rescrierea istoriei în două sensuri contrare**

E mai blocat discursul pe teme istorice în România decât în alte ţări din centrul Europei?
Evident, în sensul unui refuz mai persistent de a aborda deschis anumite capitole din istoria politică românească, de a examina, cu calm şi fără prejudecăţi, evenimente şi personalităţi. Nu e de mirare, de aceea, că puţinii istorici ai acestei perioade care dovedesc o dorinţă sinceră de a examina faptele, fără un model de interpretare care să întărească neapărat un „consens", par un fel de disidenţi.
Revenind la imaginea perioadei incluse în jurnalul lui Sebastian, anii treizeci şi anii războiului, aş spune că prima rescriere falsificată a acestui capitol aparţine lui Antonescu însuşi, în discursurile şi declaraţiile lui din anii '43-'44, când se schimbase cursul războiului, el neagă pur şi simplu, fără să clipească, masacrele împotriva populaţiei evreieşti de dincolo de Prut,



pentru care era răspunzător şi care (vedem şi din jurnal) erau un subiect frecvent printre ofiţerii reveniţi la Bucureşti în permisie. Procesul lui Antonescu şi primii ani de regim comunist au rescris în sens contrar perioada, propunând un scenariu în care vinovăţiile reale, pentru crime împotriva populaţiei civile, se amestecau cu vinovăţii inventate - cele urmărind compromiterea liderilor politici (precum luliu Maniu), acuzaţi de coresponsabilitate în tot ce priveşte politica şi acţiunile administraţiei Antonescu. Etapa Ceauşescu aduce un nou scenariu, dintr-o perspectivă „naţional-ceauşistă", urmărind, mai abil, selecţia tendenţioasă şi manevrarea „recuperărilor". Accentul trece spre „imaginea României" (socialiste, fireşte) şi a

unui popor care, de veacuri, a evoluat, firesc şi sărbătoresc, spre un comunism naţional, în noul scenariu, rolul lui Antonescu a rămas negativ, dar mai „nuanţat", iar capitolul politicii faţă de evrei şi mai ales proporţia masacrelor şi a deportărilor e redusă la dimensiunea unor „excese" (eufemism ipocrit care mai face şi astăzi o frumoasă carieră), pentru a nu afecta „imaginea naţiunii" şi a nu tulbura scenariul istoric pastoral. Mai grav este, cum spuneam, că scenariile deformatoare şi tendenţioase înfloresc şi astăzi, doar că s-au „privatizat", sunt mai multe. Folosirea lor de către noile grupări politice naţionaliste e... în firea lucrurilor, dar ele persistă cu vigoare şi în discursul istoricilor, explicabil prin acele deprinderi de gândire ale istoricului-diplomat-avocat, care vede scrierea istoriei ca o instituţie de propagandă şi de apărare a bunului renume. Asta presupune şi justificarea necondiţionată a oricărei personalităţi care, la un moment dat, „reprezintă" politica sau ideologia naţională. Examinarea critică a comportamentului politic al unei personalităţi, considerată model infailibil, este percepută neapărat ca o denigrare sau impietate.

243

Aici e şi una din explicaţiile dificultăţii enorme cu care e acceptată orice discuţie privind angajamentul politic al intelectualilor în anii '30 şi „convertirea legionară", cum o numeşte Sebastian.

**<titlu> Explicaţii pentru fenomenul legionar**

Pentru generaţiile postbelice a rămas greu de înţeles de ce mişcarea legionară a fost „seducătoare", la un moment dat, pentru atât de mulţi tineri. S-ar părea că în rândul studenţilor ea era majoritară. Cum a putut, câţiva ani, să-i ducă în eroare pe cei pe care noi n-avem cum să nu-l admirăm? Mă refer la Mircea Efecte, la Emil Cioran si la destui alţii.
O explicaţie (dacă se poate folosi singularul pentru o problemă atât de complexă) am încercat să dau în eseul meu despre ideologia naţionalistă şi antisemitism în anii treizeci (apărut la Humanitas, acum doi ani). E un fenomen care ţine mai întâi de un plan general european - succesul fascismului italian şi al nazismului în Germania, al „naţionalismului integral" în Franţa şi, de sens contrar, modelul şi primejdia dictaturii sovietice. Apoi, de un plan românesc: erodarea democraţiei, corupţia politică, sentimentul de impas şi disperare al multor tineri care, în căutarea unei „salvări", au văzut în „revoluţia legionară", cum i se spunea atunci, o cale radicală şi rapidă de „mântuire", de rezolvare a tuturor problemelor sociale şi naţionale, inclusiv obsesiva „problemă evreiască", în ceea ce priveşte elita intelectuală, şocantă este frenezia cu care a fost îmbrăţişată o ideologie colectivistă, fundamental antiintelectuală. Mai e şi un plan al relaţiilor personale - fascinaţia personalităţii lui Nae Ionescu asupra acestor tineri şi influenţa lui enormă şi în privinţa ideilor şi gesturilor politice. E de înţeles de ce, după război, Eliade, Cioran sau Noica au devenit pentru mulţi tineri intelectuali modele culturale şi umane absolute şi puncte de sprijin în faţa pervertirii comuniste.

244

Cred că ei vor fi mereu modele culturale, urmate sau contestate, dar modelul angajamentului lor politic este catastrofal. E mai greu de înţeles, însă, idolatria, refuzul de a accepta dezbaterea ideilor şi opţiunilor lor politice, motivat prin mereu alte - sofisticate sau rudimentare - pretexte: diversiune, campanie, complot şi, fireşte, inevitabilul „nu e acum momentul", în cazul fiecăruia, există un plan al creaţiei, al operei, şi un plan al ideilor, al comportamentului public, intelectual, politic. Cu toată interdependenţa între cele două planuri,

relaţia nu e directă, deterministă şi niciodată simplă, când e vorba de oameni de mare complexitate intelectuală şi afectivă. Poţi discuta planul public, sub toate aspectele şi judecând oricât de riguros - fiecare după priceperea şi înţelegerea lui -, fără ca aceasta să pună sub semnul întrebării valoarea operei şi importanţa autorului. O judecată critică negativă, făcută cu bună-credinţă, nu „condamnă" şi nu „denigrează", nu „culpabilizează", după expresia noii limbi de lemn. Cine nu face această distincţie practică obiceiuri ne-intelectuale: idolatria, reprimarea spiritului critic, judecă totul „tribal", prin prisma percepţiei de grup - „noi" şi „voi" -, şi abordează o dispută de idei ca un litigiu penal: sau „condamni" (ca procuror), sau „aperi" (ca avocat). Este exclusă astfel posibilitatea dialogului, a polemicii, a efortului comun de înţelegere şi explicare. Desigur, cea mai inflamabilă e discuţia în jurul lui Mircea Eliade, apărat de orice „pată", cu preţul contestării evidenţelor şi a faptelor. Uite, de pildă, înverşunarea cu care dl Mircea Handoca, piosul şi harnicul bibliograf al lui Eliade, compune liste negre de „detractori" ai lui Eliade de pe toate meridianele, convins că a fost învestit ca paznic al unui templu în care se află idolul infailibil. Dar sarcofagul e gol, Eliade nu e acolo; el e un scriitor şi gânditor viu-admirat, analizat, amendat, contestat, re-citit altfel de fiecare generaţie, sub toate aspectele, inclusiv sub ce! al ideilor şi angajamentelor politice.



245

Aşa cum se întâmplă cu fiecare mare personalitate într-o cultură care evoluează normal, care nu suprimă, ci cultivă spiritul critic şi revizuirea, nu creează tabuuri şi idoli. E ceea ce s-a întâmplat în ultimii ani cu Jung, cu Heidegger şi alţii şi aşa mi se pare normal să fie. Poţi fi de acord sau nu cu contestatarii şi criticii, importantă este acceptarea legitimităţii discuţiei, ca pe o atitudine firească şi binevenită.

**<titlu> Lipseşte ceva din jurnalul lui Mihail Sebastian?**

Există, la această oră, deja exprimate îndoieli cu privire la integralitatea manuscrisului lui Mihail Sebastian. Martori ai epocii si prieteni ai fratelui lui Sebastian ştiu că el îşi scria jurnalul cu mult înainte de anul 1935, de când el este publicat. Ce ne poţi spune în această privinţă?
Ca să vezi cum se nasc legendele... Nu e nici un secret că Sebastian a mai ţinut un jurnal, din care a şi publicat fragmente în 1929 şi, din nou, în 1932. Era, după moda vremii, un jurnal de tip gidian, destul de literaturizat, în 1935, însă, probabil după o pauză mai lungă, el începe un nou jurnal, fără îndoială ca un refugiu şi o formă de a „distila", în singurătate, teribilul şoc provocat de scandalul romanului. Aşa s-au născut nouă caiete cu însemnări, pe o durată de nouă ani. Gabriela Omăt, excelenta îngrijitoare a ediţiei, a explicat pe larg, într-o notă introductivă, avatarurile celor nouă caiete. Să mai adaug că în discuţiile preliminare cu regretatul Harry From (cel care a creat Fundaţia Sebastian şi a convins familia scriitorului să-i încredinţeze jurnalul spre tipărire), am condiţionat participarea mea la realizarea ediţiei de reproducerea integrală a textului, fără nici o excepţie, condiţie inclusă, la cererea mea, în contract. Beno Sebastian, fratele mai mic al scriitorului, susţinea, într-o scrisoare către un prieten, în 1990, că până să ajungă caietele la el, s-ar fi pierdut câteva pagini. E posibil. N-am însă nici o îndoială, oricâte insinuări şi legende se vor

pune în circulaţie, că nimeni nu a distrus sau sustras pagini din jurnal sau că cineva şi-ar fi amestecat condeiul cu al scriitorului. De-a lungul anilor, Beno Sebastian a fost criticat de mulţi că nu publică jurnalul, închipuie-ţi ce ar fi fost dacă apărea înainte de '89! Câte cenzurări inevitabile şi distorsiuni politiceşte sau personal interesate...

**<titlu> „Efectul Sebastian"**

*Te aşteptai la această receptare a Jurnalului?*
Nu. Mă aşteptam să trezească interes, să provoace discuţii aprinse, dar nu am prevăzut amploarea impactului asupra cititorilor şi comentatorilor. Recunosc că sunt impresionat de intensitatea şi calitatea intelectuală a multor comentarii, însuşi acest „efect Sebastian" va deveni într-o zi, nu mă îndoiesc, obiect de studiu psihosociologic şi cultural. E un semn bun, cred, pentru viitoarea evoluţie a climatului intelectual românesc. Stridenţele sau „opintirile" (cum le numeşte dl Z. Ornea) nu lipsesc, dar ele ţin de un inevitabil zgomot de fond.
*Ce părere ai despre conferinţa lui Gabriel Liiceanu „Sebastian - mon frere", publicată în revista „22" nr. 17 (din 29 aprilie 1997)?*
E o lectură patetic-filosofică a Jurnalului, foarte inci-tantă, dar nu împărtăşesc nici reacţiile superlative pe care le-a stârnit, nici cele de indignare, cu atât mai puţin acuzaţiile de „fanatism de dreapta", „elitism feroce" etc. La partea confesivă, autobiografică a conferinţei, pot să adaug şi eu un detaliu, pentru pitorescul (şi melancolia) întâmplării. Dl Liiceanu povesteşte că securitatea îl trecuse, pentru a-l compromite, printre cei „vânduţi jidanilor", în '88, când reveneam la Iaşi la patru ani după plecare, vorbind cu prietenii despre „mişcarea literelor" la Iaşi şi Bucureşti, cineva m-a întrebat, pe neaşteptate: „Ştii probabil că Liiceanu e evreu?". Ştiam că nu e, dar mai ştiam şi rostul acestui zvon trimis spre provincie: cel vizat urcase încă o treaptă a compromiterii.

247

Acum, dl. Liiceanu şi-a schimbat porecla în renume şi îşi asumă, poate cam pripit, o „evreitate", pentru, a sugera o identitate şi o solidaritate în suferinţă cu Sebastian. Dar numai marginalizarea şi persecuţia nu justifică simetria propusă. Dezacordul meu e, însă, în ceea ce priveşte felul de a aşeza iudaismul şi „evreul" în câteva paradigme metafizice discutabile - evreul ca „înainte-mergător" pe tărâmul morţii, evreul-victimă, devenit, eventual, evreul-călău... Dincolo de aceste paradigme se află stereotipul evreului-exponent, o străveche creaţie simbolică a culturii europene, Evreul, având mereu un rol transcendental, demonic sau divin, sau pur şi simplu unul etern reprezentativ. Un evreu încetează de a mai fi un individ; orice ar face el, el „semnifică", reprezintă „evreitatea", are un „rol" în diverse scenarii, filo sau anti, impus de ceilalţi. Realitatea concretă a individului sau realitatea concretă a istoriei unei colectivităţi nu contează, pentru că evreui-exponent e mereu responsabil de tot ce fac „evreii", fie ei religioşi, atei, comunişti sau chiar convertiţi. Este şi în această interpretare propusă de dl. Liiceanu o cădere în stereotip, care contrazice, în fond, mesajul filosofului, extras din experienţa lui Sebastian: „feriţi-vă de logica colectivului!"... Şi de logica colectivului simbolic, aş adăuga eu.

**<titlu> Tragismul culturii române**

Citindu-l ca pe un roman, aşa cum ajungi să citeşti un jurnal de care te ataşezi, n-am avut cum să nu mă gândesc ce s-ar fi întâmplat cu personajele mai departe, după ce se termină cartea. Şi, din punctul acesta de vedere, m-am gândit care ar fi fost destinul lui Mihail Sebastian dacă trăia şi care ar fi fost destinul lui Mircea Eliade dacă rămânea în ţară, ori al lui Cioran. Dar m-

au interesat mai mult Mihail Sebastian şi Mircea Eliade, pentru că erau ca un fel de cuplu. M-am gândit că Eliade putea să aibă destinul lui Mircea Vulcănescu,

248

să moară în închisoare, si nu e exclus ca Mihail Sebastian să fi avut si el destinul celor din grupul Pătrăşcanu. Totuşi, s-au născut si au trăit într-o epocă foarte tragică. Şi nu prea văd lumea aceea „normală", în care s-ar mai fi întâlnit vreodată, decât dacă plecau toţi „dincolo".
Ipotezele pe care le faci privind scenarii posibile după război sunt foarte plauzibile, dar nu putem decât specula pe această temă. Unii dintre ei au avut un destin tragic, alţii s-au salvat prin exil, înscriindu-se într-un tragism al culturii române, la care se gândea şi Culianu, exasperat că atâţia oameni de valoare au trebuit mereu să părăsească România ca o condiţie a realizării lor. De prea multe ori, de la Dinicu Golescu încoace, intelectualul român e silit să constate că normalitatea e „dincolo", în Occident. Aş spune, totuşi, că şi în perioadele tragice, care îşi înghit sau strivesc eroii, există un spaţiu al responsabilităţii individuale, în care propriile opţiuni şi decizii au importanţa şi semnificaţia lor. „Teroarea istoriei" - explicaţia preferată a lui Eliade - mi se pare prea fatalistă şi prea lesne de folosit pentru a ne scuti de orice responsabilitate individuală.
*(„22", nr. 27/iulie 1997)*

249

**<titlu> DISTANŢARE DE ILUZII**
**<autor> Victor Neumann**

Ar fi de dorit să reţinem că - în pofida orientării majoritare spre o abordare exclusiv etno-naţională a fenomenului politic românesc - au fost câteva nume importante ale culturii româneşti interbelice care au înţeles că o construcţie a statului pe idei politice total diferite în raport cu acelea ale culturii apusene şi pe teorii care lasă porţi deschise derapajelor ideologice nu poate contribui la asumarea în profunzime a orientărilor moderne (Sebastian, 1996).
Unele din reflecţiile acelui timp indică o contradicţie în mediile învăţaţilor, demonstrând debutul unei preocupări pentru înţelegerea mai temeinică a ideilor culturale şi a rostului lor în gândirea politică. Importanţa dezbaterii pe bază de argumente rezultate din cercetări solide şi pe argumente teoretice raţionale nu era ceva obişnuit. Partea zgomotoasă a intelighenţiei fusese nu doar mai numeroasă, dar şi mai vizibilă, capabilă să multiplice polemicile ce nu se bazau pe onestitate intelectuală. O impresionantă presiune ideologică pentru o abordare unilaterală a chestiunii identităţii naţionale transpare din marea majoritate a articolelor scrise în presa vremii. Disidenţa faţă de opinia majorităţii era întotdeauna taxată ca fiind nepatriotică, nesolidară cu „destinul neamului", inacceptabilă pentru că avea ca sursă de inspiraţie izvoare străine de tradiţiile autohtone. Naţionalismul radical - şi aici este de dorit să arătăm că fără o perspectivă comparativă asupra istoriei şi fără metodele propuse de istoria conceptuală nu pot fi suficient de bine înţelese ideile politice - nu s-a născut doar ca urmare a complicităţii politicienilor liberali.

250

Poate fi luată în considerare constatarea potrivit căreia orientarea bizară a mişcării liberale româneşti -sloganul „prin noi înşine" fusese cel mai des uzitat în epocă, el acreditând ideea unei dezvoltări economice exclusiv prin forţe proprii şi blocând intervenţia capitalului

financiar-bancar internaţional în România -indica o gândire tentată să închidă şi nu să deschidă căile de comunicare cu lumea modernă. Problema nu se rezumă la complicitatea burgheziei liberale cu naţionalismul extremist, aşa cum încerca istoriografia comunistă să prezinte lucrurile. Ea este una de fond şi poate fi dezvăluită prin examinarea operelor şi publicisticii cărturarilor, dar şi prin încercarea de cunoaştere a reacţiilor lor spontane cu ocazia evenimentelor politice ale perioadei interbelice. Disputa de idei între Mircea Eliade şi Mihail Sebastian este sugestivă pentru un segment al problemei ce o supunem atenţiei. Ea descrie - confruntarea articolelor scrise de Eliade cu conţinutul paginilor din Jurnalul lui Sebastian este revelatoare - traiectoria aspiraţiilor politice ale viitorului istoric al religiilor în anii de ascensiune a ideologiei de extremă dreaptă, dar şi prezenţa izolată a unui scriitor care nu împărtăşea speculaţiile politice reducţioniste indiferent din partea cui veneau şi indiferent de încărcătura lor emoţională, lată unul dintre dialogurile memorabile cuprinse în Jurnalul lui Sebastian şi care indică conţinutul de idei al amintitei dispute:
*„Aseară Mircea a izbucnit deodată, în mijlocul unei conversaţii destul de potolite despre politica externă fi despre Titu/escu, ridicând deodată glasul, cu acea teribilă violenţă cu care mă surprinde uneori: - Titulescu? Ar trebui executat. Pus în faţa unui pluton de mitraliere. Ciuruit de gloanţe. Spânzurat de limbă. - De ce, Mircea? îl întreb surprins. - Pentru că a trădat, înaltă trădare. A încheiat cu rusii un tratat secret, pentru ca în caz de război să ocupe Bucovina şi Maramureşul. -De unde ştii? - Mi-a spus generalul Condiescu. - Şi e*



*de-ajuns? Sursa nu ţi se pare pătimaşe? Informaţia nu ţi se pare fantezistă? M-a privit lung, cu stupoare, incapabil să priceapă că cineva se mai poate îndoi de un asemenea «adevăr». Pe urmă l-am auzit spunându-i Ninei, în şoaptă: - îmi pare rău că i-am spus... Tot incidentul m-a deprimat. Scriindu-l, observ că nu regăsesc încordarea enervată de aseară, sentimentul de disensiune iremediabilă pe care l-am încercat. El este un om de dreapta, până la ultime consecinţe, în Abisinia, a fost cu Italia, în Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu. Face numai eforturi- cât de penibile?*
*- pentru a ascunde acest lucru, cel puţin faţă de mine. Dar se întâmplă să-l răzbească, si atunci ţipă, cum a ţipat aseară. El, Mircea Eliade, care crede orbeşte ce scrie Universul. Informatorul lui e Stelian Popescu - si crede orbeşte în el. Veştile cele mai absurde, cele mai trivial tendenţioase găsesc în el un ascultător credul. Şi are un fel naiv de a se exaspera, de a ridica vocea, pentru a lansa, fără un zâmbet măcar, chestiile abracadabrante pe care le află în oraş, în redacţia Vremei, în redacţia Cuvântului... As vrea să eliminăm din discuţia noastră orice aluzie politică. Dar e posibil? Strada urcă până la noi vrând-nevrând, si în cea mai anodină reflecţie simt spărtura mereu mai mare dintre noi". (Sebastian, 1996).*

În publicistica lui Eliade din anii 30 regăsim un mod superficial de a reflecta politicul. Naivitatea aprecierilor - cum o numeşte Sebastian, găsind de cuviinţă să-şi scuze congenerul pentru ieşirile necontrolate - arată că în mediile academice româneşti exista o preocupare foarte limitată pentru filosofia politicii, pentru ştiinţa dreptului şi pentru teoria istoriei, că inteligheţia nu conferise atenţia necesară construirii sistemului instituţional modern, necunoscând ori dispreţuind principiile de bază ale funcţionării acestuia. Ce anume constatăm cu ocazia detalierii analizei gândirii politice la Eliade? Popularizarea ideilor şi a miturilor create de



intelectuali ar trebui să conducă la mari înfăptuiri, credea învăţatul, în accepţiunea sa,

reuşitele politice se datorau miturilor: fascismul era îndatorat apologiei bărbăţiei şi a latinităţii susţinută de Papini, iar hitle-rismul mitului barbarului arian propagat de Nietzsche, Gobineau, Chamberlain, Rosemberg (Eliade, 1935). Tentaţia de a prelua modele şi de a prelucra politicul şi socialul conform propriilor fantasme este vizibilă în ieşirile publice ale celui mai popular dintre tinerii scriitori interbelici, în pofida neglijentelor lecturi în domeniul filosofiei politice - fapt ce era greu de observat într-o perioadă în care în România enciclopedismul era la el acasă - Eliade îndrăznea să emită sentinţe. Admiraţia de care se bucura în rândul unui public elevat şi chiar în sânul clasei de mijloc ca urmare a romanelor sale dădea o mai mare greutate cuvintelor rostite sau scrise. Adesea - şi viitorul istoric al religiilor era conştient de acest lucru - orientarea în politică fusese un aspect ce îl interesa în mod deosebit pe fondul nemul-ţumirilor acumulate de societate, dar şi de propria persoană. Radicalitatea discursului său din anii 30 reflectă atât acreditarea ideii de continuitate între lumea ancestrală şi aceea contemporană, cât şi opţiunea pentru severitate, disciplină, virtuţi, revoluţie (Eliade, 1937). Violenţa limbajului va conduce spre condamnarea democraţiei, spre acceptarea şi susţinerea ideii de dictatură, ceea ce va recunoaşte în articolul „Piloţii orbi" (Eliade, 1937) sau cu ocazia interviului intitulat „De ce cred în mişcarea legionară" (Eliade, 1937). Un fragment din aceste texte e în măsură să ilustreze cât de departe puteau merge speculaţiile lipsite de un suport raţional, dar şi cât de obsedantă era ideea etno-naţională - conotaţia rasială este evidentă - potrivit căreia se cuvenea interzicerea oricărui fel de pluralism, regional, lingvistic, religios, politic:

*„ Tristeţea şi spaima mea îşi au izvorul într-altă parte. Piloţii orbi! Clasa aceasta conducătoare mai mult sau*



*mai puţin românească, politicianizată până în măduva oaselor, care aşteaptă pur si simplu să treacă ziua, să înceapă noaptea, să audă un cântec nou, să joace un joc nou, să rezolve alte hârtii, să facă alte legi... Acelaşi si acelaşi lucru, ca si când am trăi într-o societate pe acţiuni, ca si când am avea înaintea noastră o sută de ani de pace, ca si când vecinii noştri ne-ar fi fraţi, iar restul Europei unchi si naşi. Iar dacă le spui că pe Bucegi nu mai auzi româneşte; că în Maramureş, Bucovina si Basarabia se vorbeşte idiş; că pier satele româneşti, că se schimbă faţa oraşelor - ei te socotesc în slujba nemţilor, sau se (te) asigură că au făcut legi de protecţia muncii naţionale... numai că, aşa orbi cum sunt, lipsiţi de singurul instinct care contează în ceasul de faţă - instinctul statal - nu văd şuvoaiele slave scurgându-se din sat în sat, cucerind pas cu pas tot mai mult pământ românesc; nu aud vaietele claselor care se sting, burghezia si meseriile care dispar, lăsând locul altor neamuri; nu simt că s-au schimbat unele lucruri în această ţară, care pe alocuri nici nu mai pare românească. Uneori, când sunt bine dispuşi, îşi spun că n-are importanţă numărul evreilor, averile lor rămân tot în ţară. Dacă aşa stau lucrurile, nu văd de ce n-am coloniza ţara cu englezi, căci ei sunt muncitori si inteligenţi. Dar un neam în care o clasă conducătoare gân-deşte astfel si-ţi vorbeşte despre calităţile unor români străini - nu mai are mult de trăit. S-ar putea schimba într-o federaţie bine gospodărită. El, ca neam, nu mai are însă dreptul să se măsoare cu istoria" (Eliade, 1937).*

Primul care observă foarte exact această stare de spirit în căzui iui Eliade este Mihail Sebastian. Şi tot el este între aceia care -în pofida acceptării dialogului cu mulţi exponenţi ai ideologiilor extreme - profesează un punct de vedere diferit. Prezenţa lui Sebastian în dez-baterile cultural-politice româneşti din anii 1935-1944 deschide seria unor întrebări: cum se explică faptul că

254

un om cultivat, adept al ideilor politice modern-raţionale a fost atras de mediile intelectuale în care se profesa o orientare radicală? Ce anume conferă credibilitate mărturiilor cuprinse în Jurnal? Este Nae Ionescu adevăratul mentor al lui Sebastian sau doar unul dintre acei intelectuali care îl provocaseră la o reflecţie asupra politicului? De ce acest scriitor evreo-român a avut un statut social aparte în ambele comunităţi? Răspunsurile partizane ar putea să ne asigure că ar fi fost vorba de o excepţie potrivit căreia intelighenţia română nu avea resurse spre a aborda temele legate de gândirea politică într-un sens identic aceluia lui Sebastian. Altele, ar conduce discuţia spre date şi fapte din care ar rezulta că Eliade s-a implicat cu mult mai mult în viaţa publică şi că era firesc să fi greşit. Spre deosebire de el, Sebastian ar fi fost un scriitor mai puţin popular şi, deci, mai puţin tentat să facă declaraţii ori să ia o atitudine în chestiuni ce priveau identitatea statului român. Tema evreităţii a fost şi mai poate fi speculată, după cum şi ataşamentul scriitorului faţă de limba română şi valorile româneşti. Probabil că aceasta este explicaţia potrivit căreia au putut fi elaborate puncte de vedere mult diferite privind aşa-zisa poziţie ambiguă a omului de cultură.
Ceea ce interesează cu adevărat este problema pe care o ridică Sebastian în raport cu ceea ce se întâmplă ia nivelul intelighenţiei române din care făcea parte. Toate semnele interogative - o analiză din punctul de vedere al istoriei gândirii politice a reţinut pe cele de mai sus ca fiind câteva dintre cele mai semnificative - trimit spre concluzia că perspectiva comparativă a lui Sebastian reflectă maturitatea şi responsabilitatea scriitorului. Prin prieteniile ori companiile avute, Sebastian înţelege lumea în care se mişcă, o descrie fără patimă, ridicând totodată propriile sale îndoieli la rang de dezbatere intelectuală. Reflecţia asupra politicului indică o bună cunoaştere a istoriei

255

moderne, dar şi o bună stăpânire a conceptelor în absenţa cărora îşi fac loc marile confuzii şi ideologiile extreme. De aici rezultă credibilitatea postumă a Jurnalului. Echilibrul sugerat de gândirea lui Sebastian - punctele sale de vedere deveniseră cunoscute prin congeneri mai mult ca urmare a dialogurilor purtate ocazional decât prin contribuţiile scrise - deranjase într-o lume aflată într-un controversat proces de modernizare. Astăzi - în urma publicării Jurnalului său, credibilă mărturie a epocii - el poate atrage simpatii şi chiar contribui la mai buna înţelegere a unei teme asupra căreia nu s-a meditat îndeajuns cu mijloace intelectuale oneste. Se poate ca în cazul acestui scriitor neacceptarea polarizării gândirii culturale şi politice pe criterii comunitar-etnice să fi generat un mod diferit de a vedea lucrurile în tot cazul, absenţa prejudecăţilor face posibilă deschiderea lui Sebastian spre o pluralitate conceptuală, spre un relativism, justificate printr-un continuu efort de distanţare de iluzii. L-am invocat aici - într-o paralelă cu unul dintre prietenii şi congenerii săi - tocmai pentru a arăta că timpul acela nu diluase irevocabil spiritul critic, diferenţa de opinii şi că în sânul intelighenţiei române au fost posibile şi câteva semne de întrebare în legătură cu o direcţie excesiv sentimentală spre care-se lăsaseră antrenaţi o mare parte dintre cei mai cunoscuţi formatori de opinie.
(Extras dintr-un capitol mai amplu al unei cărţi în pregătire)

256

**<titlu> SUFERINŢELE TÂNĂRULUI HECHTER**
**<autor> Alexandru George**

Într-un scurt articolaş publicat, în 1947, în „Revista Fundaţiilor Regale" despre Insula lui Mihail Sebastian (anul XIV, nr. 10/11), Camil Petrescu se exprima destul de sever despre teatrul scriitorului dispărut, care înregistra notabile succese pe scenele de atunci, Steaua fără nume cunoscând chiar un adevărat triumf. Scriitorul şi dramaturgul mai vârstnic vedea în piesele confratelui său mai curând nişte agreabile şi abile făcături, menite să înlocuiască adevărata imagine a scriitorului („o puternică personalitate ancorată în real") cu o „suavă caricatură", păstrând pentru sine însuşi nu egotismul adevăratului mare scriitor, ci o „ironică tandreţe pentru ceea ce ştia că îi constituie trăsătura esenţială nerealizată". Venite din partea unui „prieten", oricum de la cineva care-l cunoscuse de mult şi bine, reproşurile autorului lui Danton surprind desigur un adevăr, dar conţin şi o mare exagerare, care-l anulează în parte. Sebastian s-â proiectat în piesele sale, în anumite personaje, printr-un proces de contrafacere având la bază „pudoarea"? - este o întrebare la care Jurnalul său pare a răspunde, lăsând totuşi destulă ambiguitate asupra realităţii mai profunde şi a explicaţiilor.
Mă voi întoarce la această problemă, dar mai înainte vreau să semnalez că, într-un necrolog scris în aceeaşi revistă cu doi ani înainte, acelaşi Camil Petrescu îl mustra cu .aspre cuvinte pe G. Călinescu pentru paginile pe care le închinase în Istoria sa... lui

257

Sebastian şi care conţin erori atât de imense încât ea va fi „grav amendată în viitor" pentru aceasta. Aici, prietenul scriitorului dispărut avea hotărât dreptate, paginile lui Călinescu (alături de cele închinate lui Zarifopol, Dan Botta, Blecher şi Radu Tudoran) sunt un lung şi penibil şir de erori. Sebastian nu e prizat ca prozator, e ignorat ca dramaturg (deoarece în genere Căiinescu nu se ducea la teatru), nesocotit în esenţă ca eseist. Numai polemistul din Cum am devenit huligan îi smulge istoriografului un accent mai favorabil, deşi îl face un „neînţelegător" al sofisticei subţiri desfăşurate de Nae Ionescu.
Sebastian a trăit cât să ia act de „execuţia" aceasta, trăgând unele concluzii pesimiste în jurnalul său; dar s-a înşelat, textul lui Călinescu (autor cu care polemizase pe vremuri) nu a jucat nici un rol în destinul său antum şi postum, el fiind un autor dramatic de succes, un pro-zator apreciat (dar nu prin romanul rău realmente slab, neconvingător, De două mii de ani) şi un eseist de primă mână, abia acum revelat la adevăratele-i dimensiuni. Ediţia de Opere pe care a început s-o dea la iveală dna Cornelia Ştefănescu rectifică integral imaginea pe care unele aspecte ale scrisului lui Sebastian o impuseseră şi pe care le confirma volumul cuprinzător, selectiv, dar mai mult expurgat, pe care aceeaşi editoare îl publicase în 1972, Eseuri - cronici - memorial. Volumul în chestiune putea întări chiar şi afirmaţia lui Călinescu după care estetica autorului este aceea „tipică la criticii evrei, anume: iubirea. Criticul este sau prea generic amical, sau incredul şi ceremonios" (p. 964). Nimic mai fals, cunoaşterea reală a scrisului lui Sebastian te pune în faţa a ceea ce văzuse dintru început E. Lovinescu, un scris de surprinzătoare maturitate, pe un fond de remarcabilă cultură şi de uşor scepticism, care sporeşte aerul de superioritate a unui scriitor abia ieşit din adolescenţă. Ulterior, el a făcut o critică sumară, nu de specialist, ci de amator luminat, cu totul în afara perspectivei istorice,

258

pentru care cred că-i lipsea cultura. Era un om cu informaţia, mai ales franceză, la zi, dar şi cu lecturi clasice, atras de cei mari: Balzac, Proust, Shakespeare. Scria cu accente tăioase, cu un umor stăpânit, într-un stil de perfectă urbanitate. Unde or fi cele descoperite de Călinescu nu se poate şti...
Destinul său l-au făcut scriitorul şi cronicarul celor aproape două decenii de activitate; meritele lui l-au impus peste capul detractorilor, în rândul cărora, după ştiinţa mea, s-a aflat şi

caricatura lui Călinescu, Al. Piru, care i-a minimalizat sistematic importanţa. Actualul succes a Jurnalului vine să încununeze cariera unui scriitor mai mult popular decât just considerat. El putea fi prevăzut din cele câteva eşantioane apărute în „Revista Fundaţiilor Regale", care edificau pe cei dotaţi cu minimă perspicacitate, în fond, şi romanele lui Sebastian, dar şi multe din paginile sale eseistice verificau vocaţia sa pentru stilul consemnării, al notaţiei fragmentare, ce speculează mai puţin reflecţia şi mai mult spontaneitatea. E o caracteristică a generaţiei sale „trăiriste", de oameni care au exerciţiul expresiei subiective, impudoarea dezvăluirilor intime şi a reducţiei la drama personală. Şi Mircea Eliade şi Cioran şi C. Noica, dar şi Oct. Suluţiu, Blecher, Const. Fântâneru, Ion Biberi au exploatat virtuţile stilului confesiv, dreptul la subiectivism şi dispreţul la adresa „construcţiei romaneşti" proprii generaţiei precedente. Eu am numit această generaţie cea a „neisprăviţilor", pentru că într-adevăr a promis imens şi şi-a luat aere de superioritate, înainte de a realiza o operă efectivă. Unul a murit de morbul lui Pott, altul a înnebunit, unul a sucombat pe masa de operaţie, altul a fost călcat de o maşină etc. Doar câţiva s-au realizat prin plecarea oportună în străinătate, salvându-se totodată chiar şi fiziceşte (ultimul din serie a fost Mihail Viiiara, dar nu ; trebuie uitaţi Eugen Ionescu şi Anton Holban, ultimul izbutind să-şi clarifice profilul artistic în ciuda morţii premature). Pe lângă ei, M. Sadoveanu şi T. Arghezi,



Hortensia Papadat-Bengescu şi E. Lovinescu, dar şi Ion Agârbiceanu şi Liviu Rebreanu par nişte trenuri cu zeci de vagoane mergând sigur pe un drum sigur, ştiut şi verificat, fără nici un accident.

Mihail Sebastian pare a fi fost cel mai dotat să scrie jurnale; era un intelectual cu o privire permanent critică şi selectivă, de un sentimentalism cenzurat, dar de o aderenţă afectivă, pentru oameni, cărţi, fenomene de cultură şi pentru viaţa de lume, remarcabilă, în plus, era un om care exersase îndelung practica ziaristului; ştia să surprindă momentul semnificativ, întâmplarea care depăşeşte cotidianul, deşi pare de toată ziua, avea talentul notaţiei rapide, cu un creion totdeauna sigur. Textul său pare a nu avea ştersături, reveniri, intervenţii ulterioare, de om care se reciteşte; exerciţiul său literar este cu totul remarcabil.

De aceea, meritul autenticităţii este ce! dintâi care ar trebui semnalat, deşi nu este cel mai important, desigur. Jurnalul lui Sebastian poate o fi având retuşuri, supre-siuni operate de cei care l-au avut în mână şi au crezut că au dreptul să facă aşa ceva, dar este totuşi altceva decât o contrafacere dispusă calendaristic precum Jurnalul fericirii al lui N. Steinhardt, jurnalele cu multe titluri ale lui Radu Petrescu, sau cele numite aşa şi apărute recent ale lui M. Zaciu şi Paul Goma (ceea ce nu le împiedică pe primele două să fie nişte remarcabile opere literare). Aici avem de a face cu notaţii zilnice, mai mult sau mai puţin susţinute, ale unui om care se adresează sieşi ca într-un aparteu de comedie; departe de a se idealiza sub vreo formă, el se dezvăluie direct şi indirect cu limitele, păcatelş, dar mai ales iluziile şi decepţiile sale, ale unui om care-şi gândeşte viitorul în perspective întunecate, neîncrezător în talentul său, în capacitatea de creaţie, de realizare intelectuală.

Pentru a-l înţelege pe scriitor, trebuie în primul rând să-i citeşti destăinuirile, de maximă luciditate, realiste, dar aproape premonitorii cât priveşte adevărata sa vocaţie:



„Condeiul meu e plin de obstacole, plin de scrupule, plin de ezitări. Nu aşa se scrie un roman. De altfel, trebuie să convin că nu sunt un romancier. Pot scrie lucruri delicate de reflecţie, de reverie interioară, de solilocviu - dar nu pot să mă avânt cu uşurinţă între mai multe personaje pe care să le las să trăiască."... Şi iată şi soluţia care i se impune, pentru a-i încununa încă o

dată excepţionala înţelegere de sine: „...mi se pare că aş putea foarte bine scrie teatru... Sunt anumite tipare mecanice în teatru, care mă ajută pe mine, care sunt aşa de lipsit de imaginaţie." (8 ianuarie 1937).
Jurnalul său începe după ce omul de litere şi de gândire ajunsese erou de scandal din cauza romanului De două mii de ani, o carte căreia Nae Ionescu, la cererea autorului, îi făcuse o prefaţă scandaloasă, în sensul că-şi dăduse pe faţă sentimentele antisemite, după ce până atunci se manifestase altfel, cu o toleranţă plină de bunăvoinţă la adresa evreilor (La „Cuvântul" se aflase în redacţie şi Ion Călugăru, dar şi ziarişti evrei de mai mică importanţă). Prefaţa mentorului său nu e surprinzătoare decât prin brutalitatea ei; conţinutul era în perfectă consecvenţă cu gândirea „religioasă" a profesorului. Căci el nu procedează sofistic, cum zicea Călinescu, ci aduce chestiunea pe plan teologic, care justifică şi nu antisemitismul. Biserica consideră că de două mii de ani Sinagoga e în eroare şi deci e în suferinţă: e vorba de o suferinţă metafizică, a celui condamnat să nu găsească niciodată calea Adevărului. Dar asta nu înseamnă că ea şi-ar îndemna adepţii să dea foc sinagogilor şi să spargă capetele urmaşilor lui Abraham. (în fapt, adevărata noutate e că Nae Ionescu refuză soluţia sionistă, pe care nu numai că o admiteau mulţi „creştini", dar pe care o şi recomandau pentru „rezolvarea problemei evreieşti" majoritatea naţionaliştilor români.)
Consternarea lui Mihail Sebastian care, între acestea, nu mai era Iosef Hechter, este imensă văzând



cum creşte valul antisemitismului în toate sectoarele vieţii publice, dar şi că aderă la el câţiva dintre prietenii săi cei mai buni, Mircea Eliade, Marietta Sadova şi Haig Acterian, Camil Petrescu. El se simte trădat, deşi aceştia continuă să-i arate simpatie, să-l invite acasă, să-l frecventeze. De fapt, el, care avea ampla experienţă de acasă, din Brăila lui natală, oraş cosmopolit şi „deschis" când era vorba de afaceri, dar foarte blocat când era vorba de separaţia etnică, aproape în ghetouri, nu îşi dă seama că antisemitismul nu e întotdeauna o ură generală şi indistinctă faţă de evrei, ci împacă acest sentiment cu amabilitatea şi prietenia faţă de exemplarele evreieşti în parte. Pentru aceştia, evreii sunt admirabili, utili, simpatici, inteligenţi, luaţi în parte, dar îngrozitori şi foarte nocivi în grup, în totalitate. Prietenii lui Mihail Sebastian fuseseră dintot-deauna asta, el nu-şi dăduse seama. Aproape că nu există legionari care să nu fi avut buni prieteni evrei, să nu fi simţit o atracţie specială faţă de evreice, şi să nu fi ajutat pe câte un năpăstuit la nevoie. Dar antisemitismul este o pornire iraţională, care nu poate fi explicată, în ciuda atâtor „înţelepţi" care s-au explicat aşa că nu eu o voi face aici).
Jurnalul lui Sebastian are indiscutabilul merit de a pune în valoare o personalitate deosebită cu defor-maţiile ei grav subiective, cu dorinţa permanentă de a se menţine în echilibru, de a nu-şi pierde luciditatea în cele mai neaşteptate momente ale istoriei care se întâmplă să o afecteze şi personal. Dar el se prezintă şi ca o consemnare istoriografică, a unui om care nu se pregătise pentru aşa ceva şi îşi considerase perspectivele în câmpul culturii şi literaturii româneşti din care se vedea treptat exclus. Drama lui este de a fi apucat sfârşitul perioadei „frumoase" a istoriei ţării, când, de o sută de ani încoace, în ciuda numeroaselor poticniri şi accidente, totul mersese bine sau se soluţionase în acelaşi sens. Spre mijlocul deceniului IV,


lucrurile se tulbură, apoi se precipită funest pentru intelectualii de tipul lui şi victimismul lui de fond, pe care i-l imputase cu anticipaţie, dar fără dreptate, Călinescu, începe să se vadă justificat, apărând în mai toate contactele lui cu lumea, cu societatea în care trăia, chiar şi cu prietenii, în legătură mai ales cu aceştia, notaţiile lui Sebastian ating cote dureroase, apoi

consemnează rupturi pe care Istoria se va însărcina să le pecetluiască definitiv.
De ce s-au întâmplat toate acestea? Pe cât de acut observator al imediatului se dovedeşte scriitorul nostru, pe atât este el de lipsit de perspectivă istorică şi de sentimentul solidarităţii pe spaţii sociale mai largi. Oare, de ce multă lume începuse să încline spre Germania, căuta o înţelegere cu monstrul care se ridicase spectaculos în picioare şi ameninţa să ne pună în discuţie situaţia ca naţiune şi întreg câştigul României Mari? Pentru că democraţiile din Vest, aşa-numitele noastre „aliate tradiţionale" se dovedeau gata să ne sacrifice, aşa cum s-a întâmplat, scandalos, la Munchen, în 1938, cu Cehoslovacia, considerând că e mai de preţ pentru ele alianţa ulterioară cu Rusia bolşevică, decât „garanţiile" arătate unei ţări slabe şi cu un regim democratic din ce în ce mai şubred, în perspectiva aceasta sumbră, ce e de mirare că ţara noastră alunecă treptat, dar sigur, spre extremism, aruncă peste bord democraţia şi parlamentarismul, începe să cocheteze cu Hitler, pe care destui politologi ai momentului îl vedeau ca un salvator al Europei, reproşând politicii externe româneşti, de obicei aşa de inteligentă şi de elastică, grava subestimare a acestuia şi acceptarea unei „consecvenţe" păguboase, graţie politicii catastrofale a lui Titulescu.
Mihail Sebastian a trăit această tragedie, lui refuzân-du-i-se putinţa de a-şi urma mulţi prieteni care au cârmit-o decis spre extrema dreaptă, ori au arătat ciudate aderenţe mai târziu, în timpul războiului, la efortul de a se

263

stăvili tăvălugul sovietic (E. Lovinescu, Şerban Cioculescu, Camil Petrescu). Spre cinstea lui, Sebastian trăieşte ca un moment tragic deopotrivă asasinarea lui Armând Călinescu, dar şi dispariţia (care a fost tot un asasinat) a prietenilor săi legionari. Ce ar mai fi zis el în faţa crimelor de diferite culori care au urmat? Scriitorul nu era făcut pentru asemenea şocuri; în momentul în care lumea lui era pe punctul de a se nărui sub ocupaţia rusească, el scrie aceste rânduri definitorii pentru C. Vişoianu, care se întorsese distrus după contactul cu Molotov, la Moscova (sept. 1944). „El este un occidental. Un om pentru care confortul, bunăstarea, buna-cuviinţă sunt deprinderi vechi, necesităţi de viaţă. Dar în Rusia e un regim pentru muncitori şi ţărani, pentru oameni care abia acum învaţă să citească, să se spele, să mănânce. Milioane, zeci de milioane de oameni care urcă greu din mizerie spre oarecare civilizaţie elementară. E o lume fără rafinament. Tot ce am iubit, discreţia, eleganţa morală, ironia, respectul ideilor, sentimentul estetic al vieţii sunt imposibile într-o asemenea lume, care rezolvă alte probleme mai imediate, foamea, frigul" (p. 566). Sebastian se cunoştea pe sine, dar nu-şi cunoştea resursele încă mai profunde; peste un om care iubea civilizaţia, rafinamentul, inteligenţa, petrecerile cu prietenii, disputele intelectuale şi distincţiile necăutate cu femeile, s-a abătut o nenorocire.
În jurul vârstei de treizeci de ani, adică atunci când nazismul e la apogeu, legionarii sunt la putere, iar perspectivele evreilor întunecate, scriitorul nu era nici măcar confirmat în vocaţia sa artistică. Publicase un roman care trezise doar un scandal pe o chestiune în afara artei, un altul, Accidentul, reconstituit cu trudă, nu se bucurase de succes, iar Jocul de-a vacanţa, o piesă cu adevărat realizată şi rezistenţă (în tot cazul, poate cea mai caracteristică, pentru ceea ce era el însuşi) recoltase un real succes de critică şi de stimă, dar nu şi de public şi de casă. Omul avea multe îndoieli

264

şi Istoria lui Călinescu parafase aceste incertitudini. Era vizibil un produs de lux al unei culturi, care prin ei şi prin alţii, impunea acum alt tip scriitoricesc decât poetul-vates, agitatorul politic, spiritul angajat în bătălii, în slujba „celor mulţi". De aceea cred că

adevăratul ethos al lui Sebastian se lasă surprins în încercarea supremă, încordată şi în final încununată de succes, de a-şi salva condeiul. Â scris în condiţii improprii, ignorat de cei pe care i-ar fi dorit apropiaţi, într-o atmosferă de permanentă hulă şi ameninţare.
Jurnalul lui consemnează treptat acest proces, chiar dacă marile sale izbânzi (premiera Stelei fără nume) nu sunt cuprinse în pagini de text şi, se pare, nici nu au fost intuite de el la justa proporţie.
Jurnalul lui nu e atât unul de creator, deoarece alunecă treptat în comentariul situaţiei militare, pe toate fronturile europene, de unde era de aşteptat izbânda. Viziunea lui este mult pesimistă, strategul din el văzându-se permanent confirmat în prezicerile lui sumbre. (Se vede că, probabil datorită posturilor de radio străine, pe care le urmărea înfrigurat, el poseda o informaţie cu totul surprinzătoare.) A început să se înşele abia atunci când, după victorie, în toamna lui '44, a adoptat optimismul, începând să nu vadă evidenţa şi să caute scuze şi explicaţii pentru ceea ce alţii vedeau a fi nenorocirea viitoare a ţării. Pe mulţi comentatori tot finalul jurnalului lui Sebastian i-a indispus; jafurile armatei sovietice, aspectul ei lamentabil, reducerea până la zero a tuturor libertăţilor trec aproape neobservate, deşi pentru cei din jurul lui sunt nişte sinistre premoniţii. Inversarea situaţiei este desăvârşită, şi având a opta, scriitorul o face în contra prietenului său Vişoianu şi în favoarea unuia mai proaspăt, Pătrăşcanu.
Primul va conduce lupta disperată a României împotriva subjugării ruseşti, .recte comuniste; celălalt va înfiinţa Tribunalele revoluţionare, va „epura" magistratura, va desfiinţa justiţia...

265

Spre regretul tuturor admiratorilor lui Sebastian (şi în primul rând al iscălitorului acestor rânduri) el l-a urmat pe Pătrăşcanu. Nu mai este nici un dubiu în această privinţă, chiar dacă jurnalul lui nu consemnează faptele, ultima parte a vieţii lipsind din actuala versiune. F. Aderca a lăsat o mărturie capitală (pe care, în linii mari, mi-au confirmat-o şi alţii): „Cuprins deodată de o frenezie cu caracter obştesc, nu-l mai recunoscui. La o lectură a Luciei Demetrius (...) în locuinţa mea, M. S., care picase pe neaşteptate, stingher, privind pieziş. Apoi sări de pe un scaun enervat şi zise cu glas îngroşat: - Revoluţia aleargă pe stradă şi aici se face literatură... - Literatura, când e originală, iubite S., tot e un fel de revoluţie! îi răspunsei. M. Seb. plecă repede, scoborând scările, într-o fugă neaşteptată.
Nu-l mai înţelegeam! Unde era omul de gust, preţuitorul de artă, cântăritorul de valori, prinţul cu nobleţi înnăscute, ale cărui blazoane le exprima distincţia naturală a gesturilor, a privirii, calitatea şi nuanţările simţirii? Ridicarea maselor muncitoare prin educaţie, cultură şi trai larg, înăbuşirea privilegiilor medievale, (...) erau ţeluri de supremă nobleţe morală, desigur. Dar, pentru a sluji, M. S. trebuia să facă jertfa propriei nobleţi... Cu o grabă febrilă M. S. a intrat în rândurile luptătorilor sociali. Ţinea conferinţe în noul mediu, conciliabule politice cu prieteni necunoscuţi. Uitase cu desăvârşire vechile-i somptuoase năzuinţe etc.
Nu mai încăpea îndoială: era în M. S. o dualitate care nu se unificase. Un fulger îl spintecase." (Secretul lui Mihail Sebastian în „Rev. Fundaţiilor Regale", nr. 4, dec., 1945, apud. Contribuţii critice, II, ed. Margareta Feraru, 1988, p. 490-491.)
Lamentabil, se va putea spune, întrucât mă priveşte, sunt mai puţin sever şi voi încerca să continui, înţelegând şi explicând.

266

Jurnalul lui Mihail Sebastian se opreşte brusc şi aparent fără nici o justificare la sfârşitul anului 1944; dacă nu e vorba de o amputare artificială (prin pierdere sau printr-o acţiune a „urmaşilor" săi) el are totuşi o explicaţie prea logică: omul schimbase partitura, însemnările

lui nu mai puteau fi o îndelungată jelanie, individul se deşurubase din lumea lui (care prenumăra opozanţi direcţi ai noului regim, urmaşi de voievozi, actori şi actriţe, antreprenori de teatru, bancheri şi plutocraţi vanitoşi, cucoane din protipendadă şi femei de viaţă liberă). Acum omul urma să aibă „tovarăşi", adică să se întovărăşească pentru a distruge o lume şi a perfecta o vastă samavolnicie istorică.
Avea dreptul la aceasta? Sebastian care, copil fiind, fusese singurul cetăţean al Brăilei care plânsese la intrarea trupelor germane în oraş la 1916 (asta în timp ce familia Polihroniade, în casa căreia se vorbea curent greceşte, a prosperat cu morile ei şi cu afacerile, sub „călcâiul" inamic, pentru ca lui Mişu, gazetar de oarecare vioiciune şi veleitar literar fără convingere, să-i fie oferită putinţa nu doar de a intra în Mişcarea Legionară, dar şi de a deveni martir al cauzei, fiind asasinat de poliţia lui Carol al II-lea, spre stupoarea amicului său din copilărie) avea dreptul să se bucure naiv la intrarea ruşilor în Bucureşti şi să se mire că amicii lui „creştini" erau mai curând consternaţi? Ce situaţie istorică, ce răsturnare dramatică!
Am citit textul lui Aderca la vreun an după apariţie, deci în adolescenţă; am fost consternat de el şi am continuat a fi îmbătat de farmecul pieselor de teatru pe care Sebastian le scrisese în acele ticăloase vremi, pentru o lume pe care ajunsese aşa-zis să o deteste. (Nu am o părere clară despre Insula pe care nici nu am văzut-o, iar Ultima oră mi se pare o farsă uşurică, dacă nu va găsi un interpret-poet care să dea altă consistenţă lui Alexandru Andronio). Am continuat să-i iubesc pe Sebastian şi am vrut ca tot ceea ce a spus



Aderca - şi nu poate fi pus la îndoială, deoarece mai mulţi martori ai momentului mi-au confirmat în linii mari întorsătura lui neaşteptată - să nu fie chiar adevărat. Dar abia anii trecuţi am putut întreba o scriitoare, fostă prietenă a sa, dacă într-adevăr virajul lui neaşteptat s-a comis, dacă omul şi-a schimbat atitudinea, sub alibiul omului „de stânga". Ea mi-a răspuns în treacăt, vizibil plictisită:
- Da, ca noi toţi!...
Numai că aceşti „noi" nu au fost chiar „toţi", în sfera lui Sebastian, mentorul său politic, Vişoianu, care îi promisese nu ştiu ce posturi în diplomaţie, a rămas pe baricada democraţiei şi a salvării ţării. Foştii prieteni ai lui Sebastian, camarazii săi de generaţie, care nu muriseră (Acterian, Gulian, Polihroniade) au fugit unii (Eugen lonescu, Mircea Eliade, Cioran) deşi nu au fost cu toţii legionari. O serie de oameni de stânga sau de structură liberală s-au salvat în ultimul moment (M. Villara, Al. Ciorănescu, Şerban Voinea, Ştefan Baciu). Aderenţii la noul regim au reprezentat o adunătură foarte divers compusă, de oportunişti lamentabili, deşi nu au de ce să fie deplânşi. Aceşti „noi toţi" nu cuprinde nici pe Anton Dumitriu nici pe N. Carandino, nici pe Comarnescu sau I. Biberi, sau H. H. Stahl, ca să nu mai vorbesc de Noica, pentru ca un Petre Pandrea, apropiat al lui Pătrăşcanu, să împărtăşească cu acesta detenţia, scăpând în cele din urmă pentru a-şi sfârşi existenţa prematur în dezolare şi obscuritate.
Spre deosebire de toţi aceştia, dar mai ales de ultimul, Sebastian nu părea apt convertirilor; părea un spirit cristalizat şi cumpănit, ascunzându-şi clocotul sensibilităţii sub carapacea destul de dură a unui stil de maturitate şi de raţiune, de scepticism şi criticism ironic. Afirma o certă nobleţe a spiritului, fără nici o definiţie socială, o permanentă preferinţă pentru stilul civilizaţiei, al rafinamentului şi gratuităţii culturii, „îşi părăsise oare, pentru noul ideal, toată armura estetică?...



se întreabă în continuare Aderca. Creaţiile de artă erau privite acum în latura lor utilă, propagandistică, l-am surprins o cuvântare la radio, asupra teatrului sovietic, zămislit de

frământarea războiului. Ce meticuloasă documentare! Ce adâncă şi înţelegătoare analiză, ce intuiţie a unor situaţii şi psihologii atât de diferite de ale teatrului celorlalte naţiuni!... Dar, în acel scurt şi magistral studiu lipsea parcă ceva - sau mi s-a părut? Oricum, vocea nu mai era a lui. îi pierise acea dulce asprime, acea catifelare uşor zgrunţuroasă. Era o voce fără substanţă, glasul translucid al unei năluci" (idem, v. supra p. 491).
Ar fi de examinat pe baza unor date documentare mai sigure demiterea lui Sebastian. Ar fi urmat el drumul unui Bogza şi Ion Călugăru, unui Virgil Teodorescu şi Aurel Baranga, care, de la suprarealism şi excentricitate epatantă, au trecut la slujirea lozincilor de Partid şi la distrugerea propriilor perspective de realizare? în fine, ca să mergem până la capăt, am putea presupune că Sebastian ar fi căzut la nivelul lui Ludo? Dacă nu-l izbăvea moartea - stranie soluţie care-ţi şterge nu chiar toate erorile, şi în nici un caz nu te readuce la punctul de unde ai plecat...
Sebastian a avut desigur multe motive de nemulţumire în viaţa sa şi, până la triumful Stelei fără nume, ele erau justificate mai ales de puţina lui recunoaştere ca scriitor. Dar lumea în care trăia era lumea lui, la care se întorsese după etapa pariziană a studiilor universitare şi din care până la război, cât a putut, nu s-a gândit să se desprindă, (în deosebire de coreligionarul său B. Fundoianu, care a plecat din România, ţara sa de baştină, deoarece i se urase cu sentimentul propriei lui superiorităţi). Criticul social care se străvede abia în Ultima oră, deşi nu lipseşte din Jurnal, nu are în vedere revoluţii, distrugeri, răsturnări. Neadaptat unor vemuri convulsive, cu soluţii sociale mereu crunte, el este totuşi omul acelei lumi. Sciziunea ce s-ar lăsa



surprinsă în consemnările zilnice este a unui om care frecventează lumea, profită de toate bunurile vieţii, pe care le acceptă cu blazare, după ce le-a râvnit deliciile, un om care se situează într-un punct moral de perspectivă, surprinzător pentru adevăraţii rigorist! - care îl citesc acum, dar n-au trăit pe atunci.
Omul nu a fost în nici un caz un singuratic, nici un încrâncenat; poziţia lui, mai apropiată de a lui Matei Caragiale decât s-ar bănui, e a unui om contrariat de o lume pe care n-ar dori-o schimbată decât în sensul care i-ar conveni lui. Mihail Sebastian a fost un produs de lux al societăţii intelectuale româneşti, dar a prins momentul prin care a ajuns aproape un paria (bucurându-se totuşi în continuare de largi răgazuri şi excursii, lecturi pe alese şi audiţii muzicale de calitate excepţională, pe care inconştienţii Bucureşti le puneau la dispoziţie publicului), pentru ca mai apoi, doar supravieţuind, să se trezească în situaţia de a putea deveni călău sau spirit răzbunător, dar mai ales un Bradamante. (încă din 1934, el îi mărturisea aceluiaşi Aderca: „Cinci minute, înţelegi? cinci minute aş dori să fiu şi eu un huligan, să mă simt Stăpân! Trebuie să fie o voluptate nietzscheianăl"). A uzat el de această ultimă calitate? Nu se ştie, dar un anume spirit vindicativ străbate paginile lui de jurnal din felurite epoci, dar mai ales după 23 august, când crede că noi românii am scăpat prea ieftin din eroarea alianţei cu Hitler şi a acceptării regimului antonescian. Nu fusese un om bogat, nici măcar nu dusese o viaţă prea înlesnită, ci una nesigură de liber profesionist, ca avocat mediocru, om de teatru, gazetar şi scriitor, dar se considera perfect integrat lumii sale. (Dacă bătrânul Hechter i-ar fi lăsat şi avere, Mihail Sebastian ar fi avut situaţia lui Swan, pe care o realizează cam tot pe atunci, în paralel, N. Steinhardt, şi acesta un european sută în sută, care va face la un moment dat un viraj aparent senzaţional).



El a fost, însă, în primul rând un scriitor şi, atunci când îşi biciuie contemporanii, inclusiv coreligionarii, care organizaseră la „Baraşeum" o antrepriză de distracţii, cu rentabilitate

excepţională, pentru că-i atrăgea şi pe „creştini", în timp ce evreii erau exterminaţi în toată Europa ocupată de nazişti, el face o judecată strâmbă: căci tot atunci, el asculta zilnic torente de muzică germană la Radio şi la Atheneu, interpretată de cei mai mari artişti din lume şi schiţa povestea dramatică (eu zic: nemuritoare) a unui profesoraş cam aiurit care, cu capul în nori şi cu privirea la stele, trăieşte o prea frumoasă şi tristă poveste de iubire. Să fie această „activitate" o sfidare faţă de realitatea crudă a momentului şi să fi fost mai bine ca autorul ei să lase cât colo piesele de teatru şi să pună mâna pe bâtă, să organizeze atentate cu bombe sau atacuri cu arma împotriva persecutorilor evreilor?
Ţinând acest jurnal care se încheie într-un regretabil echivoc, el şi-a mai asigurat un titlu de nemurire; cronica aceasta e mai valabilă prin ceea ce surprinde decât prin ceea ce denunţă; ca orice autentic jurnal, perspectiva lipseşte în folosul imediatului, pe care fără aceste consemnări nu l-ar mai putea reconstitui nimeni.

*(„Luceafărul", nr. 16, 17, 18/1997)*



**<titlu> OPINTIRI ÎMPOTRIVA JURNALULUI**
**<autor> Z. Ornea**

Jurnalul lui Mihail Sebastian, apărut integral, în sfârşit, după decenii de aşteptare s-a bucurat şi se bucură de un extraordinar succes de critică şi de public. Primele două tiraje ale Jurnalului s-au epuizat instantaneu şi, acum, în librării a apărut al treilea tiraj. Fără îndoială că acest răvăşitor jurnal este nu numai cartea de cel mai mare succes a anului 1997, dar, cred, a ultimilor ani. Impresionează, aici, extraordinar, francheţea mărturiilor şi dezvăluirea, din interior, a condiţiei tragice a scriitorului datorită originii sale iudaice. Cum despre situaţia de prigoniţi a evreilor din anii războiului (şi mai înainte) nu se ştia mai nimic întrucât deceniile comuniste au tabuizat şi acest contencios, generaţiile mai noi (chiar cele mai vârstnice) trăiau cu convingerea că evreii din România au fost puşi la adăpost de regimul Antonescu. Brusc, acum, la lectura jurnalului lui Sebastian, au luat cunoştinţă de realitatea apăsătoare a acelor ani, realizând că ideea de toleranţă, mult vehiculată, e o pură invenţie, un mit clişeu inoperant. Au fost câteva conştiinţe (i-aş aminti pe domnii Eugen Negriei, Gabriel Liiceanu, H. R. Patapievici, dna Gabriela Adameşteanu şi încă altele) care au mărturisit acest sentiment, datorat dezvăluirii unei realităţi necunoscute. Şi nu este vorba numai de victimele genocidului din Basarabia şi Bucovina de nord (unde evreii, trimişi în Transnistria, au dat peste o sută de mii de victime) sau de cei pieriţi în pogromul de la Iaşi şi în zilele rebeliunii legionare, ci de realitatea discriminării de care sufereau



ceilalţi toţi, îngroziţi de ziua de mâine, aducătoare, poate, de necazuri vestind nenorocirea finală. Sebastian, ca evreu care îşi asumase evreitatea, consemnează, aproape rece, în jurnal, toate umilinţele discriminării îndurate. E probabil că tocmai tonul acesta nerechizitorial al jurnalului îl face credibil, provocând acel şoc de care aminteam mai înainte. Sebastian a trăit, din 1937, şi o mare durere personală, consemnată, desigur, în jurnal. A fost tragedia pierderii unor buni prieteni, asistând, dezamăgit, la convertirea lor întru legionarism şi ipso facto, întru antisemitism. Erau foştii Criterionişti şi colegi de redacţie de la „Cuvântul", printre care - cel mai bun prieten, Mircea Eliade. La 19 decembrie 1937 nota: „A pierde o situaţie - Cuvântul, o serie de prieteni - Ghiţă Racoveanu, Haig, Marietta, Lilly, Nina şi, în sfârşit, prietenul cel dintâi şi cel din urmă Mircea (subl.m.), a pierde totul, absolut totul, poate fi la 30 de ani nu un

dezastru, ci o experienţă de maturitate". Era, în viaţa sa, un sfârşit dureros de etapă, trebuind să ia totul, răscolitor, de la început. Şi nu putea. Pentru că, deodată, pierdea tot ceea ce îi era apropiat sufleteşte, în forul intim credea că, odată, cândva, totul va putea fi reînnodat. De aceea, tocmai, după ce consemnează declaraţiile filogardiste efectiv extaziate ale lui Eliade, adaugă: „E bine să spun încă o dată că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit. Şi poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite - pentru ca să-i pot ceti această pagină lui Mircea şi să-l văd roşind de ruşine". Toate dezvăluirile despre legionarizarea incontestabilă a lui Mircea Eliade au şocat, de asemenea, imens pe cei ce nu ştiau mare lucru despre acest moment din viaţa strălucitului cărturar. (Ca unul care am scris cartea Anii treizeci. Extrema dreaptă românească, mărturisesc că jurnalul lui Sebastian nu mi-a dezvăluit nimic nou, cunoscând, din lectura presei acelui deceniu, mai multe decât notează autorul romanului De două mii de ani.)

273

S-a întâmplat un lucru curios. Unii, scandalizaţi de aceste dezvăluiri, în legătură cu legionarizarea lui Mircea Eliade şi a prietenilor săi, încearcă să le minimalizeze, lăsând a se înţelege că Sebastian exagerează un episod necaracteristic. A făcut-o inevitabilul domn Mircea Handoca într-un articol recent din „Jurnalul literar", cum a procedat şi în urma intervenţiei dlui Morman Manea în acelaşi caz. După dl Mircea Handoca n-ar fi vorba decât de 12 articole prolegionare ale lui Eliade şi ele nu sunt deloc caracteristice, îl rog pe dl Mircea Handoca să-şi reamintească de ce nu sunt mai multe astfel de articole. Asta, pur şi simplu, pentru că M. Eliade n-a mai avut unde să publice altele, după ce de la începutul lui 1938 presa de extremă dreaptă a fost interzisă de regele Carol al II-lea. Că Eliade îşi păstrase convingerile din 1937 o dovedeşte internarea sa în lagărul de legionari de la Miercurea Ciuc. Apoi, a fost ajutat, în 1940, de Al. Rosetti să plece în misiunea diplomatică de la Londra. Şi, acolo, degeaba tot neagă dl. M. Handoca, a avut dificultăţi cu acreditarea din partea Ministerului englez de Externe -tocmai datorită episodului legionar din 1937-1938. De altfel, Dumitru Danielopol, trimis al BNR la Londra în acea vreme şi frecventator permanent al Legaţiei române din capitala britanică, a relatat, în nişte memorii relativ recent publicate, că în perioada statului naţional legionar, soţia lui Eliade, Nina, era o fanatizată gardistă şi tot anunţa colegii că soţul ei va fi chemat la Bucureşti pentru a i se încredinţa, ca filolegionar ce era, înalte responsabilităţi. Negarea sau minimalizarea episodului legionar al lui Mircea Eliade (pe care, dimpotrivă, Cioran şi-l asumase), este o copilărească naivitate. E un fapt de ordinul nudei evidenţe. Şi e tot atât de contraproductivă negarea sau minimalizarea acestui episod legionar precum e şi pretenţia unora - falsă -că el s-a răsfrânt asupra operei sale cărturăreşti, saturând-o.

274

Am constatat cu surprindere că şi mai tânărul confrate, dl Dan Petrescu, se înscrie printre cei care se dovedesc a fi alarmaţi de aceste consemnări din jurnalul lui Sebastian. Dsa merge mai departe chiar, punând sub semnul îndoielii însăşi autenticitatea acestui jurnal, într-un recent articol din „Timpul" ieşean (4 aprilie 1997) îşi afirmă această îndoială, subintitulându-şi un paragraf „îmi vine să cred că jurnalul lui Sebastian a fost cam bricolat". Argumente nu prea are dl Dan Petrescu. Acela, notat de îngrijitoarea ediţiei, dna Gabriela Omăt, în „menţiuni asupra ediţiei", că prima pagină a jurnalului din 12 februarie 1935 n-ar avea început, e transformat în probă a faptului că familia l-ar fi „coafat", aranjându-l. Scrupuloasă până la infinitul mic, dna Gabriela Omăt a menţionat şi faptul, mărturisit de fratele lui Sebastian într-o scrisoare din 1991, către dl Ion Comşa, că din jurnal au dispărut, în 1960-1961, când ar fi fost

scos din ţară, câteva pagini. Şi încercând să localizeze această lacună, dna Gabriela Omăt propune ipoteza că e posibil de identificat în chiar acest moment de început al jurnalului. Alt „argument" al unei intervenţii posibile a unei alte mâini decât a autorului jurnalului crede dl Dan Petrescu a.fi descoperit în precizarea din text la însemnarea din 17 decembrie 1937 când se relatează lungul răspuns al lui Mircea Eliade la ancheta ziarului „Buna Vestire" „De ce cred în biruinţa mişcării legionare". Aici, i se pare suspectă dlui Dan Petrescu precizarea bibliografică a datei şi a numărului gazetei. Am văzut această pagină xerox şi îl pot asigura pe dl Dan Petrescu că e chiar scrisul autorului jurnalului care, probabil, a fost atât de uluit de declaraţia lui Eliade încât a simţit nevoia preci-ziunii bibliografice. Iar întreaga demonstraţie a dlui Dan Petrescu în legătură cu nepaternitatea lui M. Eliade asupra acestui text e, pentru mine, perfect neconvingătoare. Ştiu de mult, dintr-o relatare a dlui Lescot Mak Riketts, cu care am avut o convorbire, prin 1985,

275

la Biblioteca Academiei, că profesorul l-a avertizat că acest text, l-a scris, de fapt, Mihail Polihroniade, redactor la „Buna Vestire", dar n-a protestat pentru că nu voia să aducă prejudicii unui prieten. Am verificat atent acest text împreună cu altele, tot legionare, ale lui Eliade şi am ajuns la încheierea că îi aparţine indiscutabil viitorului profesor de istoria religiilor. Şi chiar dacă, prin absurd, versiunea Eliade ar fi adevărată, faptul de a nu se fi disociat de text în epocă şi mai târziu revelează indubitabil o comunitate de convingeri cu Polihroniade. Dar, din păcate, textul semnat e chiar al lui Eliade. Toată demonstraţia cu invocarea Adrianei Berger nu are, să mă ierte, nici o relevanţă. Singurul lucru important este că e indiscutabilă paternitatea lui Eliade asupra textului răspuns la ancheta „Bunei Vestiri". Apoi, dl Dan Petrescu pune la îndoială veracitatea jurnalului având ca „argument" precizarea dnei Gabriela Omăt că a lucrat nu cu caietele originale ci după copii xerox ale acestor caiete. E o precizare menită să justifice eventualele erori de lecţiune care, deşi scrupuloasă foarte cum o ştiu, au mai rămas, poate, în corpul ediţiei. Nu e nimic scandalos şi neobişnuit în utilizarea unei copii xerox în loc de original, în acelaşi fel se procedează, la Editura Minerva, cu Jurnalul lui Lovinescu (Sburătorul. Agende literare), dna Monica Lovinescu încredinţând editurii şi editoarei o copie xerox şi nu caietele în original pe care înţelege > să le păstreze. Aceasta, îl asigur pe Dl Dan Petrescu, nu impietează deloc asupra exactităţii textului reprodus în ediţie. Să adaug, aici, că editoarea jurnalului lui Sebastian este şi editoarea lui Lovinescu (ajuns la voi. II), dna Gabriela Omăt. Şi îngrijeşte, cu mare acribie şi devotament, textul jurnalului lui Lovinescu, cum a procedat, cam în aceeaşi vreme, cu jurnalul lui Sebastian. Pentru că o copie xerox (care înlocuieşte originalul), repet, nu impietează asupra reproducerii integrale a textului ci numai îngreunează enorm munca,

276

făcând posibile eventuale erori de lecţiune. Există, ce-i drept, în cele nouă caiete ale jurnalului lui Sebastian câteva rânduri haşurate de familie. Când s-a putut reconstitui ce e sub haşură, dna Gabriela Omăt dă în subsol textul eliminat. Dar aceste intervenţii nu falsifică deloc textul întreg.

încât din toată „argumentaţia" dlui Dan Petrescu privind „bricolarea" textului la jurnalul lui Sebastian nu stă în picioare mai nimic, fiind toate diletante răstălmăciri ale datelor chestiunii. Şi am intervenit numai pentru că am auzit şi alte opinii, tot ale unor oameni de bună credinţă, care pun la îndoială autenticitatea jurnalului lui Sebastian. Aceste opinii bănuitoare nu se sprijină pe nimic, fiind simple ipoteze fără acoperire. Jurnalul lui Mihail Sebastian e perfect creditabil, chiar dacă pe unii îi deranjează realitatea unor dezvăluiri de aici. îi sfătuiesc să se

concilieze cu adevărul. Pentru că jurnalul lui Sebastian este şi va rămâne un document de epocă, tulburător şi inatacabil.
*(„Dilema", nr. 226/1997)*

277

**<titlu> UN OM FĂRĂ UNIFORMĂ**
**<autor> Ion Pop**

Până la ora acestor însemnări de cititor, Jurnalul lui Mihail Sebastian (Ed. Humanitas, 1996) a avut timp să se impună, ca puţine alte „documente de epocă", în conştiinţa critică şi mai larg publică românească. A avut loc, cum se exprima, de exemplu, Dan C. Mihăilescu în titlul pătrunzătoarei şi expresivei sale „cronici" la această carte, „adeverirea unui mit": aşteptată de mulţi cu cea mai încordată curiozitate, din motive interesând nu atât confesiunile de scriitor ale autorului Stelei fără nume, cât răsfrângerile ambianţei intelectuale şi politice a anilor '30-'40, ea a confirmat toate previziunile încurajate de fragmentele tipărite anterior. Publicarea celor cinci sute de pagini vine, de altfel, exact la timp, căzând în miezul aprinselor controverse pe care le ştim, în jurul strălucitei generaţii a lui Mircea Eliade, Cioran, Noica, supuse astăzi unui adevărat asediu interogativ, cu o conştiinţă critică în sfârşit dezinhibată. Liberă să se pronunţe deschis şi despre, ca să zicem aşa, petele din soare. Impactul ideologic al dreptei fascizante asupra câtorva dintre vârfurile acestei generaţii, procesul de „rinocerizare", cum l-a numit Eugen Ionescu, apare, iată, privit de un martor din imediata apropiere şi care nu e un simplu spectator, ci se mişcă printre personajele din scenă, le întreabă, înregistrează replici Şi gesturi, deloc neutru, ci, dimpotrivă, profund implicat în tot ceea ce se petrece sub ochii săi; angajat existenţial, căci condiţia lui de minoritar evreu devenit obiect predilect de persecuţie, deposedat treptat de

278

cele mai elementare drepturi, îl face în chip firesc extrem de sensibil la împrejurări şi împrejurimi. Este, fără îndoială, unul dintre „capitolele", între toate „delicate", care a polarizat şi mai atrage încă un public văduvit decenii de-a rândul de cunoaşterea acestui fenomen şi a unui moment istorico-politic redus frecvent la scheme rigide de lectură şi rămas, oricum, deosebit de incomod. Ceea ce spune despre ele jurnalul poate ruşina, desigur, conştiinţele exigente etic ori poate să rănească orgoliile celor ce stăruie în idealizarea imaginii despre „noi", ca entitate cvasimonolitic tolerantă, etern contemplativ-mioritică etc. Faptele rămân fapte, notate aproape cotidian, - iar dacă perspectiva asupra lor apare inevitabil limitată subiectiv şi redusă la spaţiul experienţei imediate şi de lectură a „diaristului", acest lucru nu le afectează în adâncime autenticitatea. Nu toate explicaţiile pot fi date, nu toate nuanţele sunt surprinse, însă din mulţimea mozaicală a impresiilor şi reflecţiilor zilnice se încheagă în cele din urmă un amplu şi complex tablou de epocă, desfăşurat pe mai bine de un deceniu (1935-1944), în care Bucureştiul intelectual şi „umbrele pe pânza vremii" ale evenimentelor politice ale războiului, şi un număr de personaje (printre care, desigur, şi autorul însuşi, cu viaţa lui intimă, cu întrebările şi răspunsurile privind propria-i operă) capătă culoare şi consistenţă. Curiozitatea cititorului de azi poate fi, aşadar, satisfăcută în mai multe direcţii de aceste sute de pagini mereu interesante, aproape palpitante uneori, şocante nu o dată şi tulburătoare; foamei de „documente" a timpului nostru Jurnalul lui Mihail Sebastian îi oferă, neîndoielnic, o hrană substanţială.
Mesajul mai profund al acestei cărţi, care n-a rămas neobservat de primii săi cititori, dar merită încă şi încă o dată pus în evidenţă, adus în primul plan al atenţiei, îmi pare însă a fi

unul legat de statutul specific al intelectualului aflat faţă în faţă cu societatea, cu politica şi

279

cultura, cu lumea pur şi simplu. Dacă e adevărat că aceasta se defineşte ca fiind prin excelenţă o conştiinţă interogativă, problematizantă, trăind într-un regim al reflecţiei independente, punând la îndoială „evidenţele" şj refuzând să se supună „doxei", opiniei generale, atunci autorul Jurnalului îşi reprezintă în chip eminent „clasa". O dovedise, ca într-un fel de preludiu al cărţii de acum, în paginile intens-reflexive şi polemice din Cum am devenit huligan (1935), unde „dosarul cu probleme" ai romanului publicat în 1934, De două mii de ani, cu controversata prefaţă a lui Nae Ionescu, devenise pretextul uneia dintre cele mai răscolitoare confesiuni. Sunt pagini de parcurs în mod obligatoriu de către oricine vrea să înţeleagă în adevăratele sale dimensiuni şi semnificaţii poziţia celui ce urma să scrie Jurnalul. Acuzat de reprezentanţi ai propriei sale etnii ca „renegat" şi... „antisemit", privit de extrema dreaptă românească drept „bolşevic", sau interpretat, de către spirite mai echilibrate, ca „asimilat", scriitorul ţine să se delimiteze într-un spaţiu al individualităţii insubordonate ideologic, orgolioasă de independenţa sa, asumându-şi riscurile propriei libertăţi. Deplasarea „accentului istoric" de la om la masă, de la realitate la abstracţie, îi provoacă o reacţie decisă de respingere, formula cea mai expresivă în care se concentrează această atitudine fiind, poate, aceea a „omului în uniformă", emblemă negativă a conformismului, de dreapta sau de stânga: „Comuniştii şi fasciştii îşi fac din «spiritul de cazarmă» axa acţiunii lor politice. Mai mult decât atât: justificarea lor morală. «Omul în uniformă» este tipul de grandoare umană, pe care experienţele extremiste de dreapta şi de stânga încearcă să-l impună timpului nostru. Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducându-le la o culoare, la un semn, la un strigăt. // Se retează astfel dintr-o dată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanţele, se teşesc sub o formidabilă presiune

280

nivelatoare poziţiile personale de gândire. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară". Sau, mai departe, pe aceleaşi pagini: „Există un singur duşman care le poate sta împotrivă: spiritul critic. De aceea, orice dictatură, fascistă sau comunistă, debutează prin suprimarea Iui". Şi încă, propoziţii ca acestea, demne de orice antologie, aproape patetice în tensiunea afirmării dreptului la individualitate şi independenţă de spirit: „Nici o revoluţie nu va anula în noi conştiinţa opunerii dintre «eu» şi «lume»... Dar condiţia noastră naturală este libertatea, stare dificilă, dramatică şi obligatorie... A rezista spiritului de stup nu este o atitudine individualistă, ci, dimpotrivă, o afirmare a ideii de om, care trebuie menţinută... Se circulă greu astăzi prin lumea ideilor, fără uniformă. Spiritul critic n-a avut niciodată uniformă. E un «civil»". Exemplele ar putea continua, tot atât de ferm-lămuritoare. Le regăsim, în variante diverse, în Jurnal, unde constituie, de fapt, fundamentul ideatic al ansamblului de însemnări.

Un civil rămâne Mihail Sebastian şi în aceste caiete intime. Când scrie despre sine, invocă nu o dată „aptitudinile (sale) naturale de a fi fericit", „urgenta nevoie de a fi fericit", aspiraţia spre o anume normalitate a existenţei, temperamentul „acomodant", o doză de sentimentalism, nevoia de „mai multă intransigenţă, mai multă rigiditate chiar, în viaţa (sa)", excesul de „simplitate". Tot ce ţine de spiritul „cazon" îi repugnă -„Trebuie să fie în mine ceva iremediabil civil, care îi irită din instinct pe militari" - notează pe o pagină din 1939, iar pe alta se vede, într-un vis, ca „singurul civil în toată mulţimea asta în uniformă". Când, cu ocazia „Zilei cărţii", îmbracă totuşi uniforma, ca şi obligatorie, a Frontului Renaşterii

Naţionale, are sentimentul de a fi „un scriitor care a purtat livrea"...

281

Cât de greu se circulă în lumea ideilor, fără uniformă, se vede însă mai ales din felul cum judecă autorul Jurnalului evoluţia sub unghi ideologico-politic a unora dintre prietenii săi cei mai apropiaţi, începând cu maestrul său, profesorul Nae Ionescu, continuând cu Mircea Eliade ori Camil Petrescu. Dacă gesturile de conformism ale acestuia din urmă şi „ieşirile" sale anti-semite sunt înregistrate pe fondul unei atitudini narcisist-megalomane cu automatisme ale unui personaj de comedie (cam amară), ce le atenuează efectul printr-un fel de teatralizare, metamorfoza celorlalţi doi este trăită la un alt grad de participare. „Curaţi" nu ies nici unul, nici celălalt, însă spiritul critic, ferm în esenţă, funcţionează aici foarte atent, totuşi, la nuanţele cerute de complexitatea personajelor. Calificat drept „combinard", „şmecher", „cabotin", chiar „diabolic", Nae Ionescu rămâne, totuşi, „cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut", arestarea lui (ca şi a lui Eliade), în 1938, e deplânsă şi motivată, amical, ca fiind urmarea unei „socoteli greşite" şi a unei „penibile copilării"; iar moartea profesorului îi provoacă „jurnalistului" un „plâns nervos", cu gândul la „soarta stranie" a omului „extraordinar", care moare neîmplinit, nerealizat, învins..., ratat". Cât despre „mereu mai marcatele alunecări spre dreapta" ale lui Mircea Eliade, ele sunt un permanent motiv de contrarietate, ruptura definitivă ezitând îndelung să se producă, în ciuda câte unei „penibile dispute politice"; sentimentul valorii intelectuale şi vechea afecţiune care-l leagă de prietenul său îl fac pe Sebastian să-şi pună întrebări ca acestea: „îi voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita tot ce este excepţional în el, generozitatea lui?" - Şi e semnificativ faptul că „erezia" - în speţă a lui Nae Ionescu - e pusă încă o dată pe seama „abstracţiei, grozave, sălbatice" care se numeşte „colectiv", cu uitarea omului ca individ. De atei şi concluzia, pe care am mai citit-o şi în Cum am devenit huligan: „Din momentul în care renunţi să fii singur, totul e pierdut".

282

Dar, tot ca în suita de replici din 1935, Mihail Sebastian rămâne consecvent în repudierea oricărui extremism, fie el comunist-sovietic, fie legionar: („Eu, care nu cred nici în unii, nici într-alţii şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte"). A lucra într-o „redacţie terorizată de conformism", ca aceea a „României libere" din 1944, îi repugnă în egală măsură: „Ar fi fost imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete. Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă"... Şi, nu e, poate, inutil de notat în acest context faptul că autorul Jurnalului ştie să păstreze cumpăna dreaptă şi atunci când înregistrează fapte şi atitudini reprobabile din partea propriei etnii, ferindu-se de parti-pris-uri vinovate, iar când îşi reciteşte romanul De două mii de ani, nu ezită să noteze, alături de sentimentul de satisfacţie pe care i-I dă calitatea cărţii, „excepţia câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer de evreu", în fine, numai un om cu simţul măsurii şi exigenţa lucidităţii în orice judecată poate să se exprime despre inamicii săi cei mai îndârjiţi în termeni ca aceştia: „în tabăra (legionarilor) este mai multă orbire decât farsă şi poate mai multă bună-credinţă decât impostură"...

Omul fără uniformă înţelege astfel să se manifeste ca un om liber, neînregimentat nici unei ideologii, căutând echilibrul între extreme, chiar dacă în acest punct de mijloc, al conştiinţei critice, el nu-şi descoperă, de cele mai multe ori, decât solitudinea: o singurătate de om normal într-o lume profund dezechilibrată. Mihail Sebastian îndreaptă spre ea o privire dacă nu calmă şi senină - căci este una dintre victimele ei inocente, mereu obligată să-şi constate precaritatea -, în orice caz lucidă, neînceţoşată de fervori partizane, deschise unei largi şi

exigente comprehensiuni. Şi numai la limita disperării cuvântul său capătă accente răzbunătoare, invocând teribile acte punitive (ca în propoziţiile referitoare la „exterminarea totală a Germaniei"



ca răscumpărare a marilor crime hitieriste, ori la „incidentele sau accidentele" provocate de ocupanţii ruşi ai capitalei româneşti, în toamna anului 1944), apeluri, în fond, la o necesară „dezmeticire", la o tragică asumare a „răspunderilor". Dincoace sau dincolo de ele se impune însă, pe tot parcursul acestor pagini, îndeosebi vocea omului care se străduieşte din toate puterile să rămână, pur şi simplu, om; numai foarte rar sigur de sine, însă întotdeauna convins că trebuie să afirme o conştiinţă liberă, de „iremediabil civil". Este, mi se pare, mesajul cel mai preţios al tulburătorului document intelectual semnat pentru posteritate de Mihail Sebastian.
*(„Vatra", nr. 5/1997)*



<titlu> DE CE SCRIE MIHAIL SEBAST1AN UN JURNAL?
<autor> Monica Spiridon

În accepţia curentă a termenului, Mihail Sebastian a fost, fără îndoială, un ins extrem de sociabil. La o lectură superficială, Jurnalul său atrage din capul locului atenţia exact prin asta: suprafaţa socială enormă pe care o acoperă relaţiile sale se dovedeşte frapantă, câteodată, chiar pentru el însuşi.
„O ascultam astăzi vorbind pe Alice Theodorian (...), o ascultam vorbind şi deodată am întrezărit întreaga reţea de legături, în care sunt prinşi absolut toţi oamenii pe care îi cunosc, ca şi cum viaţa fiecăruia dintre ei n-ar fi decât o ramificare a unei vieţi sociale comune. E de-ajuns să iau un singur nume, un singur personaj aproape la întâmplare, pentru ca să văd cum în existenţa lui personală sunt implicaţi toţi ceilalţi. Din incident în incident, din ramificare în ramificare, plec de la Alice, ajung la Blank, la Leni, la mine, la Zoe, la Maryse, Ia Mărie Ghiolu, la Lupa, la Nae, la Mircea, la Camil - şi prin Camil din nou la Alice, unde circuitul se închide, putând să reînceapă din nou în alt sens, cu alt itinerar, antrenând alţi oameni, alte aventuri - fiecare având o anumită importanţă autonomă, dar toate fiind angrenate într-un sistem de relaţii sociale. Pentru prima oară am realizat lărgimea de suprafaţă pe care se desfăşoară viaţa mea, aşa de monotonă cât o ştiu, aşa de redusă cât îmi pare".
într-un fel, scriitorul a fost un pesonaj-releu, circulând febril între toate zonele fierbinţi ale Bucureştiului intelectual, politic, artistic al epocii. Mihail Sebastian



cunoaşte, întâlneşte ocazional sau frecventează asiduu indivizi de toate profesiile şi din toate mediile, de la cel aristocratic al Bibeştilor la boema teatrală, de la barou şi lumea finanţelor la industria show-ului, de la un pol la altul al spectrului politic, de la mediile academice scrobite - Fundaţiile Regale, Societatea Scriitorilor, Universitatea - la fauna jurnalistică mondenă, de la ghetoul evreiesc la cercurile de extremă dreaptă ş.c.l. Disponibilitatea lui socială epidermică este de-a dreptul impresionantă.
Valoarea documentară inegalabilă a însemnărilor sale provine şi de aici. Ele sunt o sursă informativă de întâia mână despre societatea antebelică şi una dintre cele mai fascinante cronici bucurestene ale epocii. E de-ajuns să se compare însemnările sale cu cele ale lui

Mircea Eliade, să zicem (dintre cei care au cultivat în epocă jurnalul), pentru a sesiza nota aparte a scrisului lui Mihajl Sebastian.
În ceea ce îl priveşte, Mircea Eliade este un egograf în sensul deplin al cuvântului: în jurnalul său, singurul personal demn de atenţie este cel care spune Cum timp ce notează, iar unicul eveniment cu adevărat important este scrisul. Capricios si emfatic, textul său e un spaţiu exclusivist, unde numai autorul are relief şi prestanţa. În timp ce Sebastian, dimpotrivă, este un harnic cronicar de serviciu, la rampa fastuosului spectacol oferit de Bucureştii vremii. Tragedii, comedii sau farse, reprezentaţii de un gust mai mult sau mai puţin îndoielnic, succese şi căderi deopotrivă zgomotoase, vedete de mâna întâi şi bieţi figuranţi ducând tava -nimic nu lipseşte din repertoriul, din statele de funcţiuni Şi din rutina trepidantă a acestui teatru citadin, frecventat de comentator zi de zi.
Şi totuşi, într-un jurnal atât de des socialmente, cuvântul singurătate revine obsedant.
Încă din primele pagini, autorul notează: „Din momentul în care renunţi să fii singur, totul e pierdut".



Iar în ultima însemnare din jurnal, datată 31 dec. 1944, citim: „Simt nu ştiu ce oboseală veche şi duc cu mine, peste tot, incurabila mea singurătate".
în fapt, jurnalul lui Sebastian schiţează cu minuţie o adevărată fenomenologie a singurătăţii, în care înţelesurile termenului oscilează între doi antipozi.
În accepţia cea mai apropiată de sensul său curent, Sebastian foloseşte termenul ca sinonim pentru izolare, pentru înstrăinarea instalată între sine şi lumea bezmetică în care trăieşte. E o singurătate paradoxală, mereu alături de alţii: prietenii, comilitonii, iubitele, confraţii de breaslă sau conaţionalii. Singurătatea ca joc social: îl joci în unul, în doi, în trei, în câţi vrei - cum spune poetul.
O mare parte a însemnărilor din jurnal inventariază formele acestei izolări, pe care o putem numi însingurare. Dragostea, prietenia, colaborarea, colegialitatea, rudenia, oricare dintre formele comunicării şi comuniunii sociale curente sunt pentru Sebastian tot atâtea chipuri ale însingurării; o formă a marginalităţii, a neînţelegerii, trădând conştiinţa acută a Alterităţii sale dramatice în raport cu cei printre care se află tot timpul: „A pierde o situaţie - Cuvântul; un om faţă de care mă simţeam responsabil - Nae Ionescu; o serie de prieteni - Ghiţă Racoveanu, Haig, Marietta, Lilly, Nina şi, în sfârşit, prietenul cel dintâi şi cel din urmă, Mircea - a pierde totul, absolut totul, poate fi la 30 de ani nu un dezastru, ci o experienţă de maturitate. Nu ar trebui să înţeleg că termin o etapă (dar o termin total, definitiv} şi încep alta, care mă duce spre alţi oameni, spre alte afecţiuni, spre altă iubire poate, şi poate spre o nouă singurătate?"
Aşa cum ne apare în însemnări, o astfel de singurătate este deopotrivă insecurizantă şi frustrantă: „Simt ameninţări nelămurite. Parcă uşa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sunt transparente, parcă zidurile înseşi devin străvezii. De oriunde, în orice



moment e cu putinţă să năvălească de afară nu ştiu ce primejdii, pe care le ştiu de fapt prezente totdeauna, dar cu care mă obişnuiesc, până a nu le mai simţi. Şi deodată, totul devine apăsător, imediat, sufocant. Ai vrea să strigi după ajutor - dar spre cine? Cu ce glas? Cu ce cuvinte?"
Mihail Sebastian a fost toată viaţa un ins în căutare de interlocutori reali. Orientarea către un auditoriu receptiv se vede din fascinaţia sa constantă faţă de teatru. Comentând premiera Jocului de-a vacanţa, scriitorul elogiază vocaţia de comunicare a textului dramatic, legătura directă a autorului cu publicul, care funcţionează şi in absentia: „Forţa de radiere a teatrului.

Am scris cinci cărţi şi niciodată n-am avut sentimentul ăsta de a fi fost pus în legătură directă cu publicul, de a fi ajuns până la el, de a-l fi preocupat, de a-l fi emoţionat. A fost de-ajuns însă să am o premieră de teatru, pentru ca deodată să se stârnească un întreg curent de curiozitate, de nerăbdare, de simpatie". Din jurnal mai aflăm că Mihail Sebastian obişnuieşte să citească manuscrisele - ale Accidentului, ale viitoarelor piese de teatru - în cercuri de cunoscuţi şi prieteni. Pe lângă asta, De două mii de ani, Cum am devenit huligan sunt scrieri prin excelenţă adresate. Oraşul cu salcâmi este însoţit de un Jurnal de roman ş.a.m.d.
Totul demonstrează că tensiunea relaţiei cu un interlocutor virtual este esenţială pentru identitatea lui Sebastian. Neîmplinită în viaţă, ea îşi găseşte spaţiul compensator în notele intime: „Gustul de pamflet alternează în mine cu un fel de silă dezarmată. Uneori tresar de nevoia urgentă de a vorbi, de a spune. Toată impostura, toată neruşinarea, toată sinistra comedie care se joacă". Multe dintre conversaţiile cu cei apropiaţi - cu Camil Petrescu sau cu soţii Eliade, cu Rosetti, cu Branişte, cu Vişoianu, cu Nae Ionescu sau cu femeile iubite - sunt simple dialoguri între surzi.

288

Esenţialul care rămâne nespus, punctele de suspensie, parantezele, tăcerile sunt suplinite doar de jurnal: „Alaltăseară au fost la mine Nina şi Mircea. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat... Ca şi cum n-ar fi între noi un an de uitare..."
La polul opus al însingurării, singurătatea este definită şi altfel în jurnal: „Poate ne înşelăm când credem că setea noastră de libertate este una şi aceeaşi cu a marilor mulţimi. Nouă ne trebuie libertatea lui Montaigne: o libertate de intelectual care îţi apără singurătatea. Ţăranii, muncitorii - oamenii de gloată -au cerinţi mai simple, mai tari."
Este numai unul dintre pasajele esenţiale în care singurătatea devine o ipostază a demnităţii, a Diferenţei, semnul de elecţiune al intelectualului, garanţia identităţii sale inconfundabile.
Privite din unghiul acesta, mare parte din umilinţele consemnate de scriitor sunt moduri de violare brutală a dreptului său la singurătate: confiscarea radioului, munca forţată la curăţirea zăpezii, interdicţia de publicare sau de folosire a schiurilor, serviciul militar: „Sunt la a treia concentrare şi totuşi toate mizeriile primei zile de prezentare mi se par încă exasperante, când ar trebui să le consider mai mult comice: biroul mobilizării, repartizarea, vizita medicală, însumarea, primirea efectelor etc., etc... Sunt poate copilăros când toate astea mi se par tragice (şi în orice caz umilitoare: mă simt umilit, strivit, desfigurat), dar fapt e că sufăr în cazarmă ca într-un spital, ca într-o închisoare, ca într-un ospiciu".
Într-un pasaj se face elogiul fabulei ca gen literar, remarcabilă „prin invitaţia ei la singurătate". Este evident că melomanului Sebastian audiţiile, concertele îi oferă exact acelaşi privilegiu. Numeroasele sale evadări din Bucureşti - la Ghilcoş, la Balcic, la Sinaia, la Breaza, pe Shuller - au acelaşi rol; ca şi garsoniera din Calea Victoriei, refugiile de vacanţă sunt spaţii securizante,

289

unde poţi să rămâi tu însuţi, să fii singur şi în acelaşi timp să comunei cu alţii: „îmi plac în genere toate cabanele de munte. Fete şi băieţi care vin albi de zăpadă, ca dintr-o lungă călătorie. E un amestec de vioiciune şi de nepăsare, de lene şi de vigoare fizică, de intimitate şi de singurătate".
În această a doua accepţie, a demnităţii şi a libertăţii interioare, forma ideală a singurătăţii rămâne însă jurnalul. Numai scriind, Sebastian îi regăseşte cu adevărat pe ceilalţi, recuperându-i în spaţiul propriei identităţi: „Scrisul, dacă nu mă ajută să comunic cu cineva (printr-o scrisoare, printr-un articol sau printr-o carte) începe să-mi pară, cel puţin la început,

un lucru absurd, lipsit de intimitate".
Însingurat în societate printre ceilalţi, Mihail Sebastian se retranşează ca să poată fi singur împreună cu ei.
*(„Vatra", nr. 5/1997)*

290

**<titlu> JURNALUL INTIM**
**<autor> Nicolae Manolescu**

DOUĂ JURNALE intime au trezit un maxim interes în lunile din urmă: acela al lui M. Sebastian, tipărit la Humanitas, o jumătate de secol după moartea autorului, şi acela al lui Paul Goma, tipărit la Nemira, în plină contemporaneitate cu evenimentele consemnate, în pofida acestei diferenţe esenţiale, nu s-ar putea spune că receptarea celui dintâi a fost mai puţin pasională decât a celui de al doilea. Dovadă stau chiar textele pe care le publicăm în acest număr. Cincizeci de ani nu ajung ca să stingă toate patimile. Recent, la Paris, o carte despre tânărul Cioran a produs în mediile literare o furtună comparabilă cu aceea din campania contra lui Eliade de acum câţiva ani. Dar există pasiuni şi pasiuni: jurnalul lui Sebastian le-a stârnit pe acelea ideologice retrăite totuşi cu liniştea degustării, jurnalul lui Goma a făcut să debordeze mustul unor iritări şi replici personale. Timpul lucrează, în felul lui, asupra oamenilor şi a operelor: vinul vechi nu mai fierbe.
Avantajul este de partea lui Sebastian. Protagoniştii din însemnările sale aproape zilnice nu mai sunt de faţă. Şi nici imaginea lor în posteritate nu mai poate fi radical schimbată. Mitomania lui Camil Petrescu, puseurile legionaroide ale lui Eliade, laşităţile lui Aderca par, toate, fără malignitate. Istoricul literaturii interbelice le înregistrează cu coada ochiului. Adevărul trebuie cunoscut şi scris sine ira et studio. Şi, în măsura în care istoria se repetă, agitaţia antisemită,

291

naţionalismele şi celelalte mizerii interbelice ne frapează prin aerul lor de actualitate uşor fanată, îţi vine uneori, citind jurnalul lui Sebastian, să te uiţi în jur şi să te întrebi pe ce lume te afli. Oricum, el îţi lasă timp şi pentru o privire mai temeinică şi mai senin-estetică: dincolo de suferinţele unui intelectual democrat într-o epocă pe cale să recadă în barbarie ideologică, se văd bine intimitatea, amestecul de sublimitate şi de mediocritate, de nefiresc şi de firesc care îi caracterizează pe toţi intelectualii de ieri şi de azi; în fond, dimensiunea pe care jurnalul lui Sebastian a dobândit-o în jumătatea de secol trecută peste el este o anumită universalitate. Din contra, lipsa de miză, orgoliul, deriziunea, agitaţia sterilă a personajelor acoperă în jurnalul lui Goma conţinutul dramatic al existenţei unui om care pare a crede că i-a fost sortit să se lupte singur cu toate relele vremii lui. întreg al doilea volum consacrat disputei pariziene din jurul creării unei asociaţii de scriitori este, deja, teribil de inactual, deşi evenimentele se petrec abia cu un deceniu în urmă. Portretele unor contemporani, care ne sunt bine ştiuţi, au o linie pamfletară atât de groasă, încât le parcurgi cu o plăcere literară mult mai vie decât aceea documentară. Fauna zugrăvită în jurnal trezeşte bănuiala de neadevărat, excesiv, pătimaş. Paradoxal, jurnalul actual ai lui Goma este suspect de literaturizare într-o mai mare măsură decât acela inactual al lui Sebastian. Deşi tocmai universalitatea îi lipseşte: ne recunoaştem foarte greu în imaginile şarjate pe care jurnalul ni le pune sub ochi. Şi, în plus, nu e nimic intim într-o scriere care s-a născut din nevoia de intimitate: locul acţiunii este piaţa publică. Goma îşi pune intimitatea pe tarabă, laolaltă cu aceea a personajelor sale.
*(„România literară", nr. 22/iunie 1997)*

292

**<titlu> SEBASTIAN REDIVIVUS**
**<autor> Gheorghe Grigurcu**

Pe ecranul conştiinţei noastre, Mihail Sebastian face figura unui senior, aproape a unui clasic interbelic. Suntem înclinaţi a uita că autorul Accidentului a fost răpus de un accident la doar 38 de ani, vârstă sub cea pe care o au acum majoritatea optzeciştilor, pe care îi privim încă drept „tineri". Există un prestigiu al valorii ce se maturizează pe nesimţite, într-un soi de subconştient istoric, crescând aidoma semnelor săpate în arbori, o dată cu trunchiul acestora. O tendinţă a valorii, acel „ceva supraempiric", cum spune Valery, de a evada din timp, de a se instaura într-o maturitate care e un clasicism sui generis. Şi totuşi, coborând pe solul implacabilei durate transcrise în fiinţă, nu putem a nu regreta adânc frângerea timpurie a unui destin creator (deşi poate că tocmai această frângere a constituit accentul de fulger zeiesc al acestui nefericit destin). O întrebare precum: ce-ar mai fi putut scrie Mihail Sebastian dacă mai trăia, se poate asocia cu o alta: cum ar fi arătat azi, dacă s-ar fi sfârşit la 38 de ani, emulii săi Eliade, Cioran, Noica?
Readus cu eclatantă în actualitate, graţie editării Jurnalului său, care beneficiază de un număr record de comentarii, în majoritate ample, Mihail Sebastian ne dă nu doar impresia, cum se zice, printr-o formulă deja banalizată, de „contemporan al nostru", ci şi a unui timp continuu, a unui prezent etern. Simţământ cu atât mai preţios, cu cât ne despart de prodigioasa perioadă interbelică genuni de opacitate şi violenţă, o destrămare

293

tragică a ţesăturii de reprezentări spirituale, prin care noi, indivizii unei anume culturi şi ai unei anume civilizaţii, obişnuim a identifica un răstimp al istoriei. Revenim, desigur, nu la acei ani îndepărtaţi, ci la magica virtualitate creatoare ce s-a actualizat în ei, ce, iată, pare a se actualiza din nou. E o emoţie a unei organicităţi graţioase, amabile, primăvăratice. O formă de rodnicie a spiritului ce-şi dăruie diverse măşti temporale, într-un unic flux sărbătoresc: „în măsura în care e privit ca eterna reîntoarcere, timpul prezintă un caracter plutitor, dansant, uşor: ceea ce va fi a şi fost deja, iar trecutul e totdeauna viitor, clipa conţine timpul întreg, în măsura în care este un acum repetat la infinit", afirmă Eugen Fink, în eseul său dedicat filosof iei lui Nietzsche. Jurnalul lui Mihail Sebastian ne confirmă o atare speculaţie tonică, tangentă la speranţele noastre secrete, la resursele noastre, poate că inepuizabile, de supravieţuire.
Ne putem lesne imagina ce scandal ar fi provocat publicarea Jurnalului lui Mihail Sebastian în timpul vieţii autorului ori măcar atunci când mai trăiau personajele sale diaristice. Ce zarvă, ce agitaţie s-ar fi iscat, ce acuzaţii de calomnie, defăimare, demolare s-ar fi înălţat în trombă! La iritările personale, mai mult sau mai puţin explicabile, s-ar fi adăugat, negreşit, atitudinea moralizatorilor de profesie, a „paznicilor templului", a unor „apolitici" avânt la lettre, care n-ar fi ostenit a explica, cu ţeapănă, sepulcrală pedagogie, cum şi de ce şi în ce grad „nu e bine", „nu se cuvine". Şi cu toate acestea, laşitatea, oscilaţia oportunistă, grandomania, antisemitismul unor scriitori de seamă ai noştri au constituit o realitate. Ele nu le anulează importanţa estetică, dar le retuşează profilul moral, în sensul reliefării unor „accidente", a unor trăsături de pitoresc ce ne împiedică a-i contempla drept nişte mostre aie perfecţiunii. Să precizăm însă că nici Camil Petrescu, nici Ion Barbu, nici Liviu Rebreanu, nici M. Ralea n-au

294

devenit, în epocă, obiectul unul cult al moralităţii desăvârşite, precum, mai târziu, de pildă, un Marin Preda. Erau trataţi cu acea deferentă liberă, scutită de genuflexiunile vasalităţii înjositoare, întrupate în celebrările violente, în practicile propagandistice, cu iz stalinist, ale partidului unic. Din care pricină, Jurnalul lui Mihail Sebastian ni se pare cel puţin tot atât de semnificativ pe planul unei referinţe implicite la actualitatea noastră, prin excelenţă hagiografică. Scâncim de spaimă ori excomunicăm cu zel, dacă această ipostază e cât de cât contrariată. Ne temem teribil de orice rezervă la adresa operei unor „monştri sacri" şi suntem de-a dreptul panicaţi atunci când sunt aduse în discuţie aspecte ale existenţei lor omeneşti. Or, aceasta din urmă nu poate fi sigilată de o pudoare orientată, fără îndoială, chiar în virtutea interesului irepresibil al istoriei literare, al opiniei publice în genere, pentru faţa etică şi civică, pentru traiectoria biografică a personalităţilor creatoare. Dorim să cunoaştem nu doar opera, ci şi omul din spatele ei. Dorim să cunoaştem nu doar epura istorică a evenimentelor, ci şi materia lor existenţială. Că unele mărturii sunt tendenţioase, confuze, incomplete, exagerate etc., e o împrejurare inevitabilă în orice concurs de subiectivităţi. Ele pot fi corijate prin ivirea altor mărturii, prin analize, confruntări, completări, interpretări, dar nu respinse de plano. Să presupunem că paginile diaristice ale lui Mihail Sebastian ar fi fost distruse ori puse sub zăvor pentru un timp nedeterminat. Ar fi fost oare un câştig pentru literatura noastră, pentru conştiinţa noastră mai grijulie cu reputaţiile (factor abstract, convenţional) decât cu datele (factor concret, substanţial) pe care s-ar fi putut întemeia acestea? Credem că e o întrebare retorică.

Nici un scriitor român dintre cele două războaie mondiale n-a fost atacat cu mai multă sălbăticie, pe un mai vast câmp nu numai polemic, ci şi pamfletar, pe care se încrucişau liniile de foc venite din toate



direcţiile, decât Mihail Sebastian. Poate cu o singură excepţie: Panait Istrati. Adesea, Mihail Sebastian s-a văzut penalizat pentru originea sa iudaică. Dar cât de nobile au fost replicile sale! Cea românească, din De două mii de ani, text dens şi strălucitor, de ficţiune eseistică, urmat de addenda elegant-polemică, intitulată Cum am devenit huligan, şi cea diaristică, reprezentând însăşi vocea realităţii consemnate scrupulos, cu o amară demnitate. Completându-se, coroborân-du-se. Ele concură la o apărare complexă, în spiritul unei înalte intelectualităţi, al unei înalte probităţi. Descriind suferinţa milenară a seminţiei sale, ca şi tratamentul bestial la care a fost supusă, chiar în veacul nostru, cu pretenţii de hipercivilizaţie, autorul Stelei fără nume a depăşit fenomenologia strict etnică, dosarul iudaic ca atare. A dezvăluit natura atroce a naţionalismelor dezlănţuite. A ţintuit la stâlpul infamiei comportarea totalitarismelor. Ne-a ajutat să privim holocaustul nu ca pe o „jertfă particulară", ci ca pe una la scara întregii omeniri. Coşmarul îndurat de evreii supuşi genocidului ne priveşte pe noi toţi, e un stigmat al unei epoci barbare, ce fie că s-a isprăvit, fie că nu, ne apasă pe toţi laolaltă: „Şi e de altfel un coşmar care e al nostru, chiar dacă pentru un moment nu ne târăşte şi pe noi la fund şi ne mai lasă să ne zbatem la suprafaţă, înainte de a ne scufunda definitiv".

Fie-ne îngăduit a ne exprima bucuria pentru succesul, chiar dacă postum, al lui Mihail Sebastian, al acestui tânăr intelectual evreu, deci marginalizat prin naştere, deci purtând diaspora în sânge, răstălmăcit, hulit, interzis, de-o periculoasă incandescenţă a sincerităţii" aspirând la verticalitatea morală, reprezentativ pentru un anumit tip de autor, inadaptabil, neînstare a trece „dincolo de o mizerie mai mult ori mai puţin suportabilă", de a „face carieră", ca de un succes al intimităţii noastre.

*(„România literară", nr. 22/1997)*

296

<titlu> CEEA CE NU SE VEDE
<autor> S. Damian

De curând se poate zări în vitrina librăriilor un document care poate fi caracterizat drept cutremurător (s-a abuzat, în maniera inflaţionistă, în alte ocazii de acest epitet). A fost aşteptat cu sufletul la gură după ce se putuseră citi, cu câţiva ani în urmă, doar crâmpeie, date în vileag cu zgârcenie, ceea ce a sporit probabil apetenţa după revelaţii. Vorbesc despre Jurnalul lui Mihail Sebastian (1935-1944), tipărit de Editura Humanitas. Este, poate, echivalentul românesc al masivelor şi zguduitoarelor dezvăluiri europene cu privire la ivirea şi umflarea până la apoplexie a nazismului teuton sau, la alte dimensiuni, cu privire la teroarea de tip totalitar expusă în mărturiile pe filiera Arhipelagului Gulag de Soljeniţân. La Berlin s-a publicat recent un bestseller - însemnările zilnice descoperite mult mai târziu, aşternute în secret pe hârtie de un profesor de filologie, Victor KIemperer, versat interpret al clasicilor literaturii şi filosofiei, asimilat culturii germane până în măduva oaselor, în felul său pasiv şi umil, învăţatul evreu a înfruntat dinăuntru, pas cu pas, la peste un deceniu de la sfârşitul primului război mondial, încercuirea la care l-a supus o stafie gigantă, cu o forţă de nimicire implacabilă. El a înregistrat meticulos, ca şi cum ar fi fost vorba de altcineva, treptele păşirii în ferocitate, de la încă estompate legi restrictive rasiale şi discriminări în exercitarea pro-fesiei, în respectarea drepturilor civice până la dispariţia fizică prin exterminare (deznodământ de care

297

personal s-a salvat datorită mai degrabă hazardului). Dintre toate loviturile cu care l-a confruntat soarta, teribilă a fost despărţirea, nu dintr-o dată, ci pe etape, din ce în ce mai brutală, de vechi amici băştinaşi, odinioară, în anii de studii şi proiecte universitare, camarazi până la confundare, cărturari delicaţi şi inofensivi în majoritate, infectaţi cu încetul de virusul agresiunii primitive. Cartea a stat luni de zile în centrul interesului, provocând o senzaţie de consternare şi jenă adâncă pentru că un trecut fioros a ţâşnit iar la suprafaţă, reactualizând o întrebare fără răspuns: cum s-a ivit monstruoasa orbire în mijlocul unei civilizaţii avansate?
De un calibru asemănător, ca intensitate a percepţiei răului, se anunţă adnotările lui Mihail Sebastian, intelectual de clasă, prieten la cataramă cu mari exponenţi ai. unei strălucite generaţii, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, partener al lor de conversaţii, dar şi coexplorator în universul artei, căutând împreună o definiţie a modernului sau a autenticităţii (prin reproducerea sau disimularea realului imediat), interpretând, bunăoară, riscurile demersului narativ al lui Proust. Nu se poate imagina, presupun, un martor ocular mai demn de crezare decât acest ins firav, fidel până la autojertfă, acceptat ca un confident al decolărilor cugetului, dar şi al tribulaţiilor nu rareori urâte ale existenţei, rămas şi frecventat în mod curios în această postură o vreme şi după debutul invaziei de bestialitate. E un spectator (prea „suplu", se mustra el singur pentru neverticalitate în respingerea complicităţii) care asista înmărmurit la schimbarea la faţă a elitei, care atinge faza ei de abrutizare.

După o jumătate de veac de la compunere, Jurnalul lui Mihail Sebastian introduce acum un test pentru verificarea puterii de recepţie a criticii de astăzi. Va trece ea examenul? Cum va întâmpina povestea plină

298

de zgomot şi furie, probă a nebuniei veacului? Timp de trei numere, în revista 22, un bastion veritabil al democraţiei şi al toleranţei liberale, Dan C. Mihăilescu, un cronicar bine informat, doldora de erudiţie, care jonglează de obicei isteţ cu citatele, riscând cu simţ al nuanţei asocieri de idei şi expresii pline de neprevăzut - se consacră sagace demontării Jurnalului. Chiar dacă nu transpare de la început, nu poate fi ascunsă după câteva coloane antipatia sa faţă de un autor incomod, care strică pare-se nişte socoteli prin relatările sale prea scrupuloase, relatări ce erau socotite îngropate sub o lespede pentru totdeauna (oare nu i se poate ierta lui Mihail Sebastian delictul că a transcris exact într-un caiet destăinuiri cotidiene ale maeştrilor-gânditori?). Ca să justifice pornirea de ciudă, recenzentul nu pregetă să aglomereze detalii de discreditare culese din dreapta şi din stânga. Nu de puţine ori are chiar dreptate în crudele sale puneri la punct: M. S. acordă prea mult credit propriilor zămisliri literare, care nu fac gaură în cer; umple uneori filele cu săgeţi sarcastice la adresa unor confraţi, închipuindu-şi că denunţă urzeli malefice, în realitate plecând de la răbufniri benigne, ca exagerarea antisemitismului lui Camil Petrescu; nu reglează răspicat conturile cu comunitatea iudaică, tergiversând exasperant o decizie etc... Condescendent totuşi, i se acordă scriitorului şi o circumstanţă atenuantă, nu a putut fi total obiectiv deoarece era într-o situaţie ingrată, de persecutat fără vină. S-o spunem limpede: căutăm cu înfrigurare în frivola însăilare de cancanuri şi nu găsim nimic sau doar un minimum despre materia primă a cărţii - procesul de molipsire a unor cărturari, prinşi pentru o perioadă în mrejele unor prejudecăţi xenofobe, coborâţi la ipostaza de adepţi ai barbariei. Ceea ce lipseşte acolo unde ar fi fost firesc să apară este fiorul unei reculegeri în faţa atrocităţii. E prea mult cerut? Poate că sună absurd să fie şicanat un emerit cronicar care nu se lasă antrenat



în sentimentalisme, încă o precizare. Dacă el e încântat că a scăpat teafăr dintr-o capcană se înşeală imaginându-şi că i s-a impus de către cineva să se dezică, ferească sfântul, de celebre biruinţi intelectuale. Era liber să evidenţieze meritele - nespus de reale - în înnoirea cercetării şi a fanteziei creatoare, merite care revin unor cărturari de vază. Aprecierea nu s-ar fi modificat în esenţă nici după recunoaşterea descinderii lor temporare în infernul intoleranţei, în această propensiune spre graţios şi când sunt în joc teme grave, seisme ale secolului XX, în preferinţa pentru divagaţii vesele, reconfortante se exprimă o carenţă de sensibilitate, un minus care produce sunetul discordant al unor intervenţii publicistice locale comparate cu obsesiile intelectualităţii europene. (Să mai adaug, ca o ilustrare, că subtilul critic, care nu ezită să-şi bată joc de orice fără a părăsi nota jovială, dând un răspuns la o anchetă despre cultura rusă în revista „Dilema", pleca de la alergia firească până la un punct faţă de un teritoriu vecin uriaş, de unde s-au făcut auzite ambiţii imperiale, de a căror răsfrângere a suferit atât de dramatic şi România. Acest prolog era menit să pregătească declaraţia, lansată şi pentru galerie, că nu mai suportă pe Dostoievski şi pe Gogol, că simte într-însul porniri de huligan în faţa marilor slavi). Despre auto-lauda mitocăniei în critica literară s-ar mai putea scrie pe îndelete.
*(„România literară", nr. 22/1997)*



**<titlu> MIRCEA ELIADE ŞI MIHAIL SEBASTIAN**
**<autor> Mircea Handoca**

Începutul acestui an ne-a dăruit o carte deosebită: Jurnalul \u\ Mihail Sebastian, excepţional document de epocă (1935-1944). Mustind de autenticitate, recenta apariţie a Editurii

Humanitas ne dezvăluie momente revelatoare din biografia spirituală a autorului, alături de cei cu care şi-a întreţesut viaţa: scriitori, actori, regizori, pictori, graficieni.

Jurnalul lui Sebastian nu reprezintă pentru mine o „noutate absolută", încă din 1980 am încercat să-l conving - fără succes - pe Andrei (Beno), fratele mai mic al lui Mihail, să accepte publicarea textului.

În septembrie 1985, când am fost la Paris în mod special ca să-l întâlnesc pe Mircea Eliade, i-am făcut o vizită şi deţinătorului acestui fabulos manuscris, în Bd. de la Republique 47, din Boulogne.

Am văzut cu ochii mei cele nouă caiete ale Jurnalului, m-am convins de autenticitatea lor, am citit şi transcris fragmente semnificative, în anii următori am scris câteva articole despre Sebastian, i-am tipărit două conferinţe inedite şi câteva pagini din Jurnal („Criterion", nr. 4, mai 1990).

Jurnalul, in extenso, I-am citit însă pentru prima oară acum, în îngrijirea Gabrielei Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici.<nota 1>

<note>

1. Ediţia dnei Gabriela Omăt este ireproşabilă. Am colaţionat mai multe pasaje aflate în arhiva mea cu volumul tipărit şi nu am găsit nici o fisură. Acribia îngrijitoarei de ediţie merită felicitări. Notele dlui Leon Volovici sunt însă incomplete, superficiale, pe alocuri inexacte. Numeroase persoane nu se „bucură" de note, datele biografice lipsesc cu desăvârşire, iar cele 3-4 menţionări de opere literare - la câţiva scriitori - par ridicole (la peste o sută de autori nu se indică nici o carte).

</note>



Atât istoricul, cercetătorul literar, cât şi amatorul de cancanuri pot fi satisfăcuţi. Cartea de faţă oferă cu generozitate un imens material faptic despre anii războiului, persecuţiile la care erau supuşi evreii, crimele legionarilor. Aflăm date inedite (sau mai puţin cunoscute) asupra genezei unor opere literare, pasiunii de meloman a lui Sebastian şi experienţelor lui erotice.

Mircea Eliade ocupă un important loc în paginile Jurnalului. Indicele de nume conţine aproape 70 de referiri la el, din care, mai mult de jumătate, relatează, în mod amplu, întâmplări, citează discuţii, emite judecăţi de valoare.

Dacă memorialistica lui Eliade prezintă o imagine luminoasă, emoţionantă a lui Mihail Sebastian, Jurnalul celui ce a scris De două mii de ani reţine aproape în exclusivitate portretul unui înverşunat legionar fanatic: Mircea Eliade.

Cred că nu e inutil să-l citez pe Eliade: „Mă împrietenisem destul de bine cu Belu Silber, şi cu atât mai mult m-a mâhnit un articol al lui, în „Şantier", în care, printre altele, spunea că sunt «puţin mistic, puţin agent de siguranţă». Câteva zile după aceea a venit să mănânce la noi, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, l-am spus: «Belu, tu mă cunoşti, ştii cum îmi câştig viaţa, ştii cât de mult muncesc ca să-mi pot plăti chiria, să-mi pot cumpăra cărţi, să-mi pot invita prietenii la masă. Cum de-ai putut scrie, atunci, că sunt „puţin agent de siguranţă"?» A început să râdă. «Eşti mai naiv decât credeam, mi-a răspuns. Asta n-are nici o importanţă. Asta face parte din jargonul gazetăriei marxiste. Eu sunt silit să atac poziţia ta ideologică şi o fac utilizând clişeele clasice, dar ţin la tine ca om şi preţuiesc prietenia ta.»... L-am privit întristat, «îmi pare rău, i-am spus. Eu am altă concepţie despre prietenie şi chiar despre gazetărie...» Cred că nu ne-am mai văzut de atunci."

(Memorii, 1, Ed. Humanitas, 1991, p. 322).

Prietenia cu Belu Silber a încetat în 1935. Mihail Sebastian - deşi şi el adversar al ideilor de dreapta ale lui Eliade - continuă să-l întâlnească, acceptă invitaţiile la dejun şi la cină ale acestuia, participă la revelionul organizat de familia Eliade (în 1937). îi expediază -în anii 1936-1937! - scrisori prieteneşti, de-o deosebită căldură, îi oferă propriile-i cărţi cu dedicaţii surprinzătoare (faţă de ceea ce scrie în Jurnal) şi continuă să-l recenzeze.<nota 2>
Nu vreau să „cosmetizez" imaginea eroului meu, dar nu pot accepta culpabilizarea lui cu orice preţ.
Trebuie să fim prudenţi în folosirea memorialisticii ca principală sursă documentară.
Pentru a ne convinge de autenticitatea unor date, situaţii, întâmplări, Jurnalele (lui Sebastian, dar şi al lui Eliade) trebuie să fie coroborate cu documentul autentic din epocă.
Pentru a ne da seama cât de mult contează atmosfera şi starea sufletească a lui Sebastian în momentul când face o afirmaţie, mă voi referi la aprecierile lui asupra Iphigeniei, piesa de teatru scrisă de Eliade în 1939-1940 şi jucată pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti în februarie 1941, în timp ce autorul se afla la Londra.
Iată ce scrie Sebastian la 12 februarie 1941:
„Premiera Iphigeniei lui Mircea Eliade la Naţional. Se înţelege, nu m-am dus. Mi-ar fi imposibil să mă arăt la nu importă ce premieră, cu atât mai puţin la una care, în mod fatal (autor, interpreţi, subiect, public), trebuie să fi fost un fel de reuniune legionară. Aş fi avut impresia că asist la o «şedinţă de cuib...» E adevărat că textul e plin de aluzii şi subînţelesuri (pe care le remarcasem

<nota 2>
2. Sebastian a publicat peste 20 de recenzii şi foiletoane despre beletristica şi eseistica lui Eliade, fără să şovăie în folosirea superlativelor. Articolele apărute în anii 1935-1937 elogiază cărţile: Oceanografie, Şantier, Huliganii, Yoga, Domnişoara Christina. Jurnalu însă învăluie în tăcere acest „capitol".
</note>

încă de anul trecut, la lectură), dar oricum, e greu să se interzică o Iphigenie. Simbolul mi se pare cam gros totuşi. «Iphigenia sau jertfa legionară» s-ar putea numi piesa în subtitlu. Acum, după cinci luni de guvernare şi trei zile de rebeliune, după atâtea asasinate, incendii şi prădăciuni - nu se poate spune că nu se nimereşte" (p. 305) <nota 3>. Multe acuzaţii ale lui Sebastian, de-o rară violenţă, nu sunt altceva decât simple enormităţi, neargumentate. „Nimic nu-l satisfăcea decât dispariţia totală a ţării" (p. 294). întreaga eseistică elia-descă e - în fond - o contrazicere a acestei afirmaţii... iresponsabile. „Mircea Eliade a vrut războiul ăsta. L-a aşteptat, l-a dorit, a crezut în el, crede în el" (p. 489).
Nu numai în scrierile publicate, dar nici în corespondenţa inedită nu vom găsi măcar o propoziţie ce ar putea să confirme acest slogan.
Scrisorile lui Eliade către Al. Rosetti din anii războiului (publicate în ultima vreme de Liviu Călin în „Viaţa Românească" şi „România liberă") constituie o strălucită pledoarie că expeditorul nu a vrut războiul, nu l-a aşteptat, nu l-a dorit, nu a crezut în el. Să nu fi ştiut nimic Sebastian de lipsurile materiale în care se zbătea Eliade în prima jumătate a anului 1938? Imposibil de crezut! Atunci de ce s-a oprit exclusiv la „opulenţa" ataşatului nostru de presă de la Lisabona (fantazând cu voluptate)?
Oricine poate citi azi, la Biblioteca Academiei, scrisoarea lui Eliade către Cezar Petrescu, din mai 1938:
<nota 3>
3. Fragmentele Jurnalului despre Eliade au fost reproduse în 1972 în revista din Israel „Toladot". Sub covârşitoarea influenţă a rândurilor acuzatoare ale lui Sebastian, cercetătorul german Wolfgang Geiger (autorul unei teze de doctorat consacrate lui Eliade) îmi cerea (cu

ani în urmă) detalii despre piesă, l-am trimis textul Iphigeniel (publicat de mine în revista „Manuscriptum", nr. 1/1974, cu un studiu introductiv intitulat Mitul jertfei creatoare) şi l-am rugat să-mi spună- dacă sunt îndreptăţite comentariile lui Sebastian. Bineînţeles că nici cercetătorul german şi nimeni din cei ce au citit textul nu au găsit acele „aluzii legionare".
</note>

304

„Cinci descinderi. Şi percheziţii, descindere la proprietar, jandarmi pe stradă, sergent la poartă. Soţia şi copilul nostru nu mai au somn. De cinci zile de când a venit să «mă ridice» - fără mandat, fireşte - eu sunt fugărit ca un vânat de lux, din casă în casă, din gară în gară, din oraş în oraş. Am de lucru ca să-mi pot plăti chiria şi coşniţa şi nu pot lucra. M-am angajat să editez în limba franceză o revistă de studii religioase, Zalmoxis şi am primit de două luni şase studii de la savanţi străini. Nu pot tipări revista, pentru că nu mai găsesc fonduri. Şi, mai ales, pentru că sunt urmărit ca un câine."...
în monografia mea consacrată lui Mircea Eiiade am reprodus şi alte documente zguduitoare din vara anului 1938: scrisorile disperate ale lui Eiiade către Dinu Devechi şi C. Georgescu-Delafras.
Afirmaţiile lui Sebastian sunt contrazise de cercetările documentelor de arhivă făcute de Mac L. Ricketts şi Constantin Popescu-Cadem.
Iată una din ele, notată la 27 mai 1942: „La Lisabona orientarea sa politică (e mai legionar decât oricând) îl face nefolositor. Mi se spune că ar avea 400.000 lunar. Poate e exagerat, dar nici 200.000 n-ar fi răi. Să recunosc că am avut un moment de revoltă, de scârbă şi de tristă invidie când am aflat toate astea, în timp ce el duce o existenţă de magnat în regimuri paradisiace, de viaţă, de pace, de lux, de confort, de visare - în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» -eu trag aici după mine o existenţă mizerabilă de prizonier"... (p. 455).
Nimeni nu poate să probeze cu vreun articol sau act oficial, că în 1942 Mircea Eiiade „e mai legionar ca oricând." Corespondenţa (cu familia, Al. Rosetti, Dinu Noica) nu conţine nici măcar un rând din care să se întrezărească „existenţa de magnat".
Orice cititor de bună credinţă are dreptul să se îndoiască de pasajele unde Sebastian foloseşte adverbele poate, probabil sau verbele impersonale [mi] se spune.

305

Dar controversele apar nu numai în disputele politice. Sebastian îi reproşează lui Eliade lipsa de sinceritate, aducând drept argument... propria sa duplicitate: „Mircea Eliade a citit cartea şi mi-a dat un telefon care mi s-a părut mai mult inimos decât entuziast. «Cea mai bună carte a ta», «un roman modern», «foarte interesant», «o carte cu multă natură», - toate acestea spuse repede, apăsat, cu o căldură parcă silită, nu ştiu nici dacă înseamnă mare lucru şi nici măcar dacă reprezintă exact impresia lui. Mi se pare (subl. M.H.) că sub această volubilitate amicală se ascund foarte multe reticenţe. Aş fi vrut să-i explic că am nevoie să-mi, spuie limpede, precis, fără menajamente impresiile lui adevărate de lectură - dar îmi dau seama că e aşa de greu să obţii din partea cuiva o asemenea sinceritate. Eu însumi, după Şarpele, după Domnişoara Christina, ba chiar recent de tot, după Iphigenia, nu am acoperit cu câteva exclamaţii admirative... nemulţumirea mea reală?" (p. 264).
Jurnalul lui Sebastian trebuie citit în paralel cu scrisorile adresate lui Eliade de autorul Stelei fără nume <nota 4>.
Tonul prietenesc, frăţesc al acestor epistole (scrise în aceeaşi perioadă cu Jurnalul) parcă ar aparţine altei persoane.
La 25 iulie 1936 îi scrie despre „o sumă de lucruri amuzante, pe care ţi le voi povesti la

întoarcere. Rosetti mi-a arătat o scrisoare a lui Jules Bloch către el, care se termina astfel: «N-am citit încă Yoga lui Mircea Eliade, dar colegii mei care o cunosc deja, vorbesc ca despre o lucrare excepţională.»" Cum putem „interpreta" faptul că, dintre zecile de colegi, prieteni, cunoscuţi

<nota 4>
Am publicat aceste scrisori - aflate în arhiva mea - în revista -Orizont" din Timişoara, în decembrie 1988 şi ianuarie-februarie 1989.
</nota>

306

Sebastian îl roagă tocmai pe Mircea Eliade (la 14 septembrie 1937): „Nu uita, te rog, să încasezi în ziua de 20 septembrie de la Fundaţie leafa mea pe care s-o înmânezi Mamei."
Aceeaşi discrepanţă flagrantă există între virulenţa paginilor din Jurnal şi afecţiunea autografelor scrise de Sebastian pe pagina de gardă a cărţilor dăruite lui Eliade.
Reproduc doar trei din aceste dedicaţii:
Volumul Cum am devenit huligan: „Lui Mircea, care nu mi-a dat dreptul să disperez în suportarea acestor mizerii aici povestite - şi care nu vor supravieţui, dacă vor supravieţui, decât pentru că şi el a spus un cuvânt - cel mai frumos. (1935, Mihai)"; Oraşul cu salcâmi: „Minei şi lui Mircea, singurii pentru care nu pot scrie o «dedicaţie», dar pentru care aş putea scrie - şi poate o să scriu într-o zi - o carte întreagă. (1936, Vechiul lor Mihai)"; Corespondenţa lui Marcel Proust: „Ninei şi lui Mircea, regăsiţi (4.V1I.1939, Mihail Sebastian)".
Consider inutile orice alte comentarii...
Parafrazând celebrul dicton că din Mantaua lui Gogol a ieşit întreaga literatură rusă, putem spune că din Jurnalul lui Sebastian au descins reprezentanţii de frunte ai campaniilor anti-Eliade: revista „Toladot", alături de Daniel Dubuisson, Norman Manea, Adriana Berger şi Leon Volovici.
*(„România literară", nr. 22/1997)*

307

**<titlu> DESPRE LUCIDITATE ŞI CONSECVENŢĂ MORALĂ**
**<autor> Andrei Corbea**

S-au înşirat deja multe motive pentru care apariţia Jurnalului lui Mihail Sebastian, datorată strădaniei editurii Humanitas şi a doi excelenţi cunoscători ai „materiei", Leon Volovici şi Gabriela Omăt, este privită aproape unanim de către opinia intelectuală românească drept un eveniment de un calibru ieşit din comun, însemnările intime ale autorului Stelei fără nume, relativ publicat şi jucat în ultimele decenii, după ce se prăpădise într-un stupid accident la începutul anului 1945, au fost păstrate de familia strămutată în Franţa cu excesivă mefienţă faţă de curiozitatea publică, încât puţinii iniţiaţi în „secretele" textului au creat de-a lungul timpului o întreagă legendă în jurul lor şi mai ales în jurul referinţelor abundente la personaje proeminente ale politicii şi culturii româneşti interbelice, în preajma cărora autorul s-a aflat nemijlocit, în plus, se bănuia faptul că un asemenea jurnal n-ar fi putut ocoli chestiunea sensibilă a trecerii prin cele „trei dictaturi" a unuia ca Sebastian, care, descoperit şi sprijinit într-o carieră literară fulgerătoare de Nae Ionescu şi prieten cu mai toţi tinerii intelectuali care s-au aflat în orbita acestuia, în primul rând cu Mircea Eliade, a trăit, evreu fiind, teribila dramă a izolării sale treptate pe măsură ce maestrul şi ucenicii săi au aderat la Mişcarea

legionară şi la antisemitismul ei militant, la care s-au adăugat din plin umilinţele şi riscurile ostracizării impuse nu doar de legile rasiale adoptate după 6 septembrie 1940, ci şi de prejudecăţile, orbirea ideologică, şi, vai, oportunismul multora dintre contemporani.

308

Lectura jurnalului confirmă din plin asemenea aşteptări, nu atât prin spectacolul „dezvăluirilor", -pentru că, după tot ce s-a scris în ultimii ani, aproape nimic (cu excepţia, poate, a amănuntelor despre Camil Petrescu) nu mai reprezintă o „noutate" absolută, - cât mai ales prin intensitatea dezbaterii interioare asupra lucidităţii intelectualului (român) şi a limitelor acesteia în plină criză a individualismului şi a valorilor burgheze tradiţionale, violent contestate şi agresate de extremismele „de masă" pe care marile răsturnări sociale ale epocii le-au hrănit cu diabolică generozitate. „Minoritarul" Sebastian percepe această criză cu o acuitate sporită faţă de reflexele exclusiviste ale unei „majorităţi" debusolate, a cărei îngăduinţă faţă de alteritate se revelă a nu fi decât o opţiune circumstanţială, „negociabilă" în funcţie de împrejurări şi necesităţi, şi mai puţin o constantă principială, asimilată şi „automatizată" de conştiinţa publică. De altfel, pentru istoricul mentalităţilor, ce sondează adâncurile psihologiei colective, notaţiile răspândite pe durata a zece ani cruciali pentru existenţa României - şi de o autenticitate nealterată de cabotinismul jurnalelor destinate publicării - constituie încă un izvor de nepreţuit în încercarea de a diagnostica cauzele a ceea ce un roman de mare succes al anilor '80 numea „dimineaţa pierdută" a destinului naţional atât de promiţător anunţat la 1 decembrie 1918. Deasupra multiplelor episoade, decoruri şi personaje, ce recompun lumea multicoloră, rafinată şi în acelaşi timp „roturieră", inteligentă şi frivolă până la versatilitate, pasionată de idei şi totuşi descurajant de „materialistă", lumea elitei politice şi culturale a Bucureştiului interbelic, pe care Sebastian a avut ocazia s-o exploreze în intimitatea diverselor cercuri unde a avut acces, se desenează dramatica interogaţie dintotdeauna asupra raporturilor dintre fond şi forme în procesul modernizării societăţii româneşti; neconcordanţa dintre necesara „ardere a

309

etapelor" în evoluţia instituţională a „europenizării" şi dezideratul neglijat al acţiunii profunde asupra conştiinţelor, al însuşirii sincere şi respectării responsabile a normelor şi regulilor jocului democratic, proiectează în ochii observatorului obiectiv tocmai datorită putinţei de distanţare critică, (el însuşi îngrozit la un moment dat de uşurinţa de a fi îmbrăcat din simplu conformism uniforma Frontului Renaşterii Naţionale), deficitul originar şi de aici vulnerabilitatea şi deriva unei clase politice glisând între intoleranţă şi compromisuri majore, care, în perspectivă istorică, nu şi-a putut împlini bunele intenţii patriotice nu doar din vina „exteriorului". „Dacă asta e democraţia română - şi alta nu-i - atunci într-adevăr e pierdută", consemnează Sebastian la 1 februarie 1938, în plină derută „fripturistă" a unora şi altora dintre cunoscuţi vizavi de cele douăzeci şi cinci de procente recoltate de legionari şi goga-cuzişti la alegerile din decembrie 1937, pentru ca şapte ani mai târziu, după 23 august, să încheie acolada deprimantei experienţe a totalitarismului de dreapta, - după ce va fi înregistrat deja primele semnale ale unui „iacobinism" asociat de dânsul unui „înspăimântător spirit de conformism, nou ca orientare, vechi ca structură psihologică", - printr-o concluzie drastică în ordine etică: „Dar dacă democraţia trebuie să devină o realitate în România, atunci schimbări profund radicale trebuie să intervină urgent".
Dincolo de tentaţia de a se recomanda exclusiv drept captivant concentrat a! unui virtual roman de tip proustian, redescoperitul jurnal al lui Mihail Sebastian iniţiază mai bine de jumătate de veac după întreruperea sa o plină de învăţăminte meditaţie - inclusiv pentru cei

care îşi propun azi să „restaureze" democraţia în România - asupra consecvenţei morale şi a preţului ei în istorie.

*(„Monitorul", laţi, nr. 42/1997)*

310

**<titlu> UN ALT FEL DE A CITI „JURNALUL”**
**<autor> Cornelia Ştefănescu**

Omul, descris de mai toţi cei care l-au cunoscut de aproape ca fiind de o excesivă discreţie în viaţa de toate zilele, îşi iese din rezervă în operă atunci când încredinţează paginii scrise ceva din tensiunea sensibilităţii sale care îi accentuează disponibilitatea analitică. Eliberat parcă de constrângeri exterioare, relaţii sociale, dar mai ales „cenzura, conştientă sau nu" a tiparului, cum scrie în cronica din 1940, la Jurnalul lui T. Maiorescu, tiparul făcând parte „din însuşi procesul de expresie" al unui scriitor, Mihail Sebastian se angajează în Jurnalul său într-un nestăvilit monolog, animat, rapid, nervos, cu izbucniri vehemente, cu întoarceri asupra lui însuşi, cu prăbuşiri, cu pauze favorizate de refugiul în muzică, totul sensibilizat de o rafinată efervescenţă intelectuală. Abrupt ori subtil în afirmaţii, terenul de la care porneşte când le face este concret, până ce neliniştea crispată, întinsă uneori până la complexe, nu-i înceţoşează luciditatea, remarcată în judecăţile de valoare cuprinse în operă, stingherindu-l, agresându-l, asprindu-l, întunecându-i sensibilitatea de analist şi psiholog, contrazicându-l în relaţia cu prietenii, spulberându-i până şi imaginea, construită pe discreţie, în relaţia cu femeile.
Din componentele disparate de care am dispus până la apariţia, în forma integrală, a Jurnalului, mi-am putut da seama că nu de puţine ori observaţiile de aici nu aparţin exclusiv Jurnalului. Sebastian se contopeşte adesea într-atâta cu faptele şi trăirile consemnate, fie doar enunţate, fie expuse pe larg, încât ajunge

311

să le preia din starea lor brută, să le prelucreze, să le adapteze preocupărilor de moment, ca, apoi, să le transfere în coloanele publicaţiilor la care colabora, în haina altfel expresivă a eseurilor, a cronicilor literare şi dramatice, a comentariului politic.
Lectura actuală a Jurnalului, integrală şi organizată, ce presupune derularea fără sincope a datelor, zi, lună, an, mi-a oferit prilejul să-mi continuu cercetarea, metodic de astă dată; să aprofundez relatările şi să înţeleg mult mai bine mecanismul relaţiei, prin comparare a Jurnalului cu abordarea extrem de vie a bogatei sfere de cultură şi de viaţă, care este publicistica. Nu sunt întâmplătoare cazurile când textele publicisticii devin resort ce proiectează în afară gândurile pe care Sebastian nu le-ar fi dorit pierdute, cum s-ar fi întâmplat, dacă ar fi rămas doar în filele Jurnalului, presupunând că nu ar fi intenţionat să-l publice. Dimpotrivă. Gânduri şi derulări de fapte l-au preocupat, sau chiar l-au obsedat. Căutând să le găsească rădăcinile, a ajuns la subtile interpretări, la motivări, la generalizări, la teoretizări. Este încă un argument în favoarea includerii în opera lui Sebastian a tot ce înseamnă publicistica lui care, în stadiul actual de cunoaştere, nu mai poate fi privită ca activitate subsidiară creaţiei beletristice, impunându-se ca unitate într-o desfăşurare organic paralelă. Evident, Jurnalul are acelaşi statut, mai ales când ambele forme de manifestare sunt abordate împreună, acceptându-li-se unitatea.
Pentru a-mi susţine ideea vaselor comunicante, voi uza de texte, trimiteri în două direcţii, Jurnal-publicistică, realităţi distincte, verificate şi verificabile.
Unele au obiectiv precis. Atunci, datele se corelează mai uşor. Un exemplu îl priveşte pe Geo

Bogza, arestat, în 1937, pentru Poemul invectivă, scris cu cinci ani înainte, şi antrenat într-un proces asupra căruia a referit Mihail Sebastian într-un articol din „Rampa", în 1935. în 4 aprilie 1937, Sebastian îşi notează în Jurnal:

312

„Arestarea lui Bogza m-a înmărmurit". După relatarea pe larg a momentului, Jurnalul reţine îndârjirea lui Sebastian, nu atât faţă de confirmarea mandatului, cât faţă de opacitatea judecătorului pentru care „cazul este dinainte judecat". „Ce forţă din lume poate scutura conştiinţa atrofiată a unui judecător cu mentalitate de funcţionar? în mâna unor astfel de oameni stă libertatea lui Bogza! Ei formează statul, puterile constituţionale, dreptatea..." Ecoul acestei indignări se face auzit la scurt interval, adică la 10 aprilie, în articolul La litterature et les tribunaux, din cotidianul bucureştean de limbă franceză, „L'lndependance roumaine", la care Sebastian era colaborator permanent, semnând cu pseudonimul Flaminius. întregul articol este conceput ca o demascare a „comediei judiciare" la care literatul român este obligat să asiste şi al cărei mobil este poemul, înfierat pentru „cruditatea expresiei", prilej pentru Sebastian de a rememora cazurile celebre din literatură care au adus în justiţie, pentru opera lor care nu convenea „bătrânilor respectabili" şi fetelor crescute în umbra cărţilor edulcorate ale aşa-numitei „bibliotheque rose", pe Flaubert, Rimbaud, Hasdeu. „Nimeni nu-i obligă să-l citească pe infernalul Arthur Rimbaud" este concluzia articolului.
însemnarea din 16 aprilie 1938, îl priveşte direct pe Mihail Sebastian, în calitate de cronicar teatral: „Toată ziua de azi am pierdut-o dând târcoale unei biete cronici dramatice, pe care ar trebui să o scriu pentru Viaţa Românească". Ţinând cont de apariţia lunară a revistei, era firesc să caut în numărul pe aprilie reacţia la însemnarea făcută la jumătatea lui martie, în cazul în care scriitorul nu ar fi renunţat la iritarea lui. Şi nu a renunţat. Cronica apare, intitulată: Două duzini de trandafiri. Rămânem prieteni. Gluma destinului Madame Sans-Gene. Mai mult decât ceea ce spune despre aceste piese, este interesantă participarea lui Sebastian la elucidarea unei probleme care îl viza

313

direct: „Cronicarul teatral care îşi scrie cronica în 24 de ore de la spectacol, e de invidiat. La această scurtă depărtare, seara de teatru din ajun merită oboseala unui articol. O premieră este cel puţin un fapt de actualitate si măcar cu acest titlu poate fi consemnată într-o rubrică de ziar, a doua zi după ce a avut loc. A doua zi, da. Dar treizeci de zile mai târziu? E un exces de memorie pe care puţine spectacole îl merită si pe care da, mai ales, puţine îl suportă. O cronică dramatică lunară este în mod fatal injustă. Ea este obligată să aibă exigenţe deplasate. Ea se serveşte de o unitate de măsură ce depăşeşte ambiţiile teatrului nostru, care trăind de la o zi la alta, de azi pe mâine, .nu poate fi judecat de la lună la lună". Acest text din „Viaţa Românească" este evident dependent de paragraful mai înainte citat, extras din însemnarea zilei de 16 martie 1937. Din lipsă de spaţiu şi pentru că nu răspunde direct scopului propus, nu reproduc în întregime această deschidere de cronică sprijinită pe disocieri şi analize ale condiţiei teatrului bucureştean. Ea este însă în conformitate cu susţinuta poziţie de neaderare a lui Sebastian la monotonia repertoriului primei noastre scene şi la invazia traducerilor îndoielnice dintr-o literatură dramatică nesemnificativă.
Atingând problema proliferării în teatrul românesc a traducerilor de piese îndoielnice, ating implicit şi problema Iui Mihail Sebastian, traducător. Dispus să răspundă teatrelor Naţional şi Baraşeum, solicitărilor lui Sică Alexandrescu, Birlic, Antoine Bibescu, Fundaţiilor, traducerile intră frecvent în alcătuirea „Jurnalului", de la sfârşitul lunii aprilie 1939, până la mijlocul lui decembrie 1944. Rar se întâmplă ca datele piesei, autor şi titlu, să nu fie însoţite de câte o

remarcă, de tipul: „Anonimatul îmi permite să traduc orice, fără scrupule". Disperarea pentru timpul irosit la traducerea unei piese ca The Taming of the Shrew îl aduce în starea de a se crede că „am fost într-un detaşament de



muncă obligatorie, la poligon"; dispreţul faţă de autorul tradus: „Mă gândesc cu oarecare melancolie - nu cu multă - că sunt în stare să fac piese nesfârşit mai bune decât Jean de Letras. Dar ce folos? Eu îl traduc pe el, nu el pe mine"; cedările şi umilirile (este grăitoare scena evocării întâlnirii cu reprezentantul la Bucureşti al Editurii Hachette: „C'est pour vous rendre service, car autrement, vous savez, des traducteurs j'en ai des tas et des tas"; „şantajul moral" exersat asupra lui şi „laşitatea" de a accepta orice condiţie de plată -, sunt insatisfacţii încredinţate Jurnalului. Purgarea intelectuală o găsim în Revista Fundaţiilor Regale din februarie 1940, ca sinteză amară a unor stări obsedante, în Notă despre traduceri: „Să nu uităm că modul în care se confecţionează astăzi traducerile este o formă intolerabilă de spoliere a scriitorului ca muncitor intelectual, care ori este pur si simplu îndepărtat de la chemarea sa si înlocuit cu oameni fără calitate, lucrând pe preţ redus, ori este constrâns să accepte, el însuşi, aceleaşi umilitoare retribuţii de mizerie". Asemenea text poate fi citit, el însuşi, ca pagină a unui jurnal intim obiectivat din spirit de pudoare intelectuală. El vine în contradicţie flagrantă cu altul, intitulat Notă tot despre literatura dramatică, publicat în „Revista Fundaţiilor Regale" din noiembrie 1936. Aici traducerile ating cea mai înaltă cotă a esteticului şi a responsabilităţii morale în sfera culturii. Cel care scria „numai cu mari si excepţionale titluri artistice e legitim să primeşti si să transmiţi mai departe opere străine" nu ajunsese încă să se confrunte cu condiţia care l-a împins la auto-persiflarea din 1940, lucrată cu o secretă voluptate, în care omul de cultură europeană îşi face oficiul decantării propriului conflict interior.

„Dacă citesc cine ştie ce carte, scriu despre ea poate mai mult dintr-o necesitate de expresie, adică din necesitatea de a formula ideea pe care eu însumi am căpătat-o. O nevoie de claritate poate genera o



pagină de critică", se destăinuia Mihail Sebastian lui Oscar Lemnaru într-o convorbire publicată în „Facla" din 24 februarie 1936. Pe această destăinuire mă sprijin în încercarea mea de a demonstra relaţia dintre Jurnalul lui Sebastian şi publicistica sa, în datele ce urmează putând fi vorba mai curând de întrepătrundere între cele două, decât chiar de relaţie. Şi toate acestea pentru că am reuşit să surprind, dincolo de suprafaţa textului critic ori eseistic, reflectarea în el a unor observaţii de moment, a unui gând, întâmplător sau obsedant, a unor exprimări calme ori disperate, adesea autentice mutilări sufleteşti prin analize neîndurătoare.

Exemple pot fi găsite în cele mai diferite domenii de abordare critică, mereu în relaţie cu propriile-i trăiri. Toată emoţia de autor dramatic a lui Sebastian, consemnată pe parcursul lunii august 1937, în Jurnal, de la lectura pentru prima oară a textului piesei Jocul de-a vacanţa, când îi urmăreşte ecoul replicilor în sufletele actorilor, la confruntarea cu afişul, pe stradă, cu publicul, în sală, şi cu critica, se regăseşte în comentariul „teatrului văzut din culise", din cronica Pe marginea unei cărţi de teatru: G. M. Zamfirescu. Mărturii în contemporaneitate, publicată în septembrie 1938, în „Revista Fundaţiilor Regale". „Teatrul e fascinant pentru că e primejdios. Intră în el atâta hazard, atâta necunoscut, atâta mister, încât nu e de mirare că, în apropierea lui, oamenii devin superstiţioşi, cabotini, farsori. Nimic nu e mai pitoresc si mai mişcător, decât teatrul văzut din culise. Ce amestec de naivitate si ipocrizie, de orgoliu si nelinişte, de megalomanie si panică!"

Însemnarea din 8 aprilie 1935 a Jurnalului surprinde panica lui Sebastian când, după o vizită la femeia iubită, îşi dă seama că „femeia vine către mine". „Dar prudent nu e, comentează el, si nu ştiu cum o să ies de aici". Motivarea urmează imediat: „Câte lucruri mi-a stricat nenorocul meu! Aveam atâtea lucruri în

316

mine, ca să fiu fericit. Aveam o facilitate extremă, fără complicaţii, fără drame. Şi toate astea rupte groaznic la 17 ani ţi jumătate. Mi-e silă uneori. Mi-e milă de cele mai multe ori. De ce, Doamne, de ce?" Se citeşte aici, printre rânduri, atmosfera închisă a sexualităţii, comentată de Sebastian, altă dată, în Copiii teribili, romanul lui Codeau, ori extrasă pe fişa de temperatură morală la lectura versului „La chair est triste, helas!" de Mallarme. Ceva din tulburarea Jurnalului, referitoare la experienţa adolescentului, am găsit-o încă din 1928, în eseul din „Cuvântul", Ibsen, întâia metafizică. Adică, acea nebuloasă care priveşte „dezlegarea trupului" în pubertate, „clandestin, mediocru si nehigienic - într-o casă cu felinar colorat", în ambele cazuri este surprinsă dispoziţia sufletească pusă sub semnul unui lirism confuz, cu accente de tristeţe, care ar putea fi considerate minore dacă nu ar fi coroborate cu stângăcia manifestată de Sebastian faţă de femei. Stângăcie pusă sub semnul nedumeririi de mai toţi cititorii Jurnalului care, provocaţi de situaţiile şi scenele din paginile sale, mi-au pus întrebarea frontal despre o posibilă carenţă biologică, întrezărită printre rânduri. Cea mai avizată lămurire vine din partea lui Sebastian însuşi, când analizează drama lui Octave de Molivert, un personaj stendhalian, al cărui „amor fără iniţiativă si fără curaj" este pus de Gide pe seama „impotenţei". Cronica la romanui Armance, din tripticul stendhalian Armance, Lamiel, Lucien Leuwen, publicată la „Cuvântul" în 1930. Fraza mobilă, formată din ocolişuri interioare, dar şi din afirmaţii răspicate, fixează cu fiecare cuvânt o nuanţă în plus, potrivnică interpretării date de Gide: „N-am găsit însă nici în scrisori si nici în altă parte un asemenea amănunt, care de altminteri nu mi se pare necesar pentru a-l înţelege pe erou. Este într-adevăr în sentimentul lui ceva deviat si aplecat înlăuntru, o tristeţe si o destrămare care sună depărtat ca de sub un clopot înecat, este o ezitare si o întârziere

317

fie ritm, dar, departe de a vedea în aceste semne zbaterea unui impotent, eu simt o senzualitate mai ascuţită, mai complexă, dornică de umbre si căutătoare de senzaţii".

Mai reţin încă un exemplu, cu caracter oarecum general. Derutat de complexul de sentimente contradictorii, trăite în preajma actriţei Leni Caler, Mihail Sebastian ocupă întreaga notă a Jurnalului din 10 iunie 1935 cu un portret, scris într-o epică denunţătoare, de o duritate a formulării neîntâlnită în operă. Martor al dramei îndrăgostitului, care se exprimă de pe poziţia spectatorului neajutorat al scenelor de o frivolitate ieşită din comun din partea cuiva de la care nici măcar nu se aştepta la virtute, cititorul este derutat la rândul său, aflând către finalul textului că scriitorul îi „cumpără" actriţei o carte, Jurnalul lui Barbellion, mărturisindu-şi totodată gestul ca „revoltător"şi „trivial". Orice putea el să-i ofere. Dar de ce tocmai această mărturie de viaţă a unui tânăr naturalist, englez, care descoperă la 14 ani Originea speciilor, iar până la 24 trăieşte între laborator şi grădina zoologică, pregătindu-se prematur pentru moarte cu lecturi din Biblie, Nietzsche, Dostoievski, Bergson. Nu aveam altă cale de ales pentru a-mi explica preferinţa lui Sebastian, decât să mă conving ce a însemnat pentru el respectivul Jurnal, atunci când a scris cronica W. N. P. Barbellion pentru „Cuvântul" din 1930. „Nu se pot face prevestiri despre viaţa cărţilor, scrie Sebastian cu un simţ, parcă, premonitor. Destinul lor este ca al nostru, ascuns". După o seamă de concludente desluşiri ale fiinţei umane descrise, dintre care „inima deschisă durerilor", Sebastian îşi defineşte personajul ca pe

„un om care n-ar fi vrut să trăiască decât pentru a tulbura conştiinţe, pentru a determina reacţiuni sufleteşti, pentru a urî si a iubi, pentru a fi urât si a fi iubit".
Accentele sceptice, ironice, somptuoase, derutate, răspândite în Jurnal la adresa actriţei şi femeii de lume,

318

care se chema Leni Caler, mişcător de adolescentin iubite, îşi găsesc, surprinzător, reflexul în analiza cărţii de eseuri Valori de M. Ralea. Prezentarea volumului se sprijină pe aprecieri dezinvolte asupra echivalenţelor dintre filosofie şi muzică, asupra specificului său de „exerciţiu" şi de „joc de sugestii". Unica pagină pe care Sebastian o copiază din carte, între ghilimele, în cronica sa Un eseist („Revista Fundaţiilor Regale", iunie 1935) este aceea care, prin vorbele lui Ralea, răspunde problemelor şi neliniştilor sale: „Femeile obişnuite sunt acelea a căror sensualitate e exprimată direct, întipărită evident în toată expresivitatea lor. Ea sugerează în permanenţă o anumită animalitate. Femeile superioare se deosebesc încă prin aceea că au sexualitatea derivată". La începutul anului 1936, în eseul asupra cărţii lui Alain, Sentimente, passions et signes, publicat la „Vremea", citim: „A iubi si a încerca să înţeleagă diferenţele de psihologie sau de temperament, e pentru Alain un act de modestie dar si unul de verificare. Nimic în această lume nu poate fi mai dramatic, mai delicat si mai secret, decât comunicarea unui om cu alt om". Evident, comentariul se încarcă de substanţă emoţională şi este dens când se referă la cunoaşterea sufletului omenesc, după ce i-au fost descoperite „ce/e mai capricioase avataruri" într-o totală lipsă de „fanatism".
Asupra afecţiunii lui Mihail Sebastian faţă de Nae Ionescu nu mai este cazul a insista. A scris-o, ori de câte ori a avut prilejul, şi a manifestat-o, fără drept de a-i fi pusă la îndoială sinceritatea, după ce i-a solicitat şi i-a acceptat prefaţa la romanul De două mii de ani. Dar imaginea ar fi rămas incompletă, lipsită de plastica evocării din Jurnal, când selectarea nu a mai operat prin constrângeri convenţionale asupra suflului dramatic interior, născut din îndelungata lor intimitate spirituală. Nae Ionescu este surprins în ipostaze care îi contrazic, dar îs şi accentuează faima: ridicat pe umeri de studenţi, când le vorbea, plăcându-se a se auzi într-o „şuetă politică

319

teribilă", într-un vagon restaurant, faţă de şeful brăilean al adepţilor lui Argetoianu; „minciuna din simplă bravadă" că i-ar fi cunoscut pe Hitler, spusă „triumfător" faţă de „doi colonei", capul lui de „leu gânditor" din timpul unei audiţii la Atheneu, dar şi „Vanitatea" de a fi văzut în maşina lui Mercedes Bentz, „de un milion". „Mă întreb dacă Nae nu-si pierde complet controlul de sine", observă în Jurnal Sebastian, la începutul anului 1937, reţinându-i „megalomania", „orgoliul nemăsurat de înfrângeri sau pur si simplu o fază de miticism acut". Nu ştiu să fi rămas alt portret al controversatului om, care să contrazică pe acel al copleşitorului profesor, în afara experienţei, transmise stăruitor de sincer de Sebastian în Jurnal. în schimb, portretul întru totul solidar cu modelul, construit pe câteva planuri, dintr-o sumă de ramificări anecdotice, articulate pe semnificaţii, se regăseşte „în sensul regiei interioare", cum ar fi spus Camil Petrescu în Teze şi antiteze, în portretul personajului Sparkenbrooke, din cartea romancierului englez Charles Morgan, comentată de Sebastian în „Revista Fundaţiilor Regale" din 1938. „Când vorbeşte despre un om genial, literatura riscă să reţină mai ales indiciile vizibile, manifestările exterioare ale genialităţii si să rămână în zona cea mai suspectă, cea mai susceptibilă de simulare a omului excepţional", scrie, generalizând, Sebastian. „Această latură teatrală nu-i lipseşte nici lordului Sparkenbrooke, eroul admirabilei cărţi de faţă", trece Sebastian la particularizarea personajului. „Este un tip fastuos, dramatic,

iubitor de glorie, extravagant, excesiv cu ciudate capricii, care îi măresc misterul, cu neaşteptate izbucniri de orgoliu, care accentuează parcă intenţionat bizareria personajului. Este oare ceva mai facil, mai convenţional, mai cinematografic decât o asemenea apariţie fascinantă?" îşi dau aici întâlnire toate mărturisirile din Jurnal. Portretul resoarbe şi rezolvă nenumăratele conflicte interioare ale lui Sebastian într-un examen critic adânc, mult peste afirmaţiile curente. Prin câteva linii puternice, susceptibile de ample

320

precizări, Sebastian şi-a luat libertatea să scrie un pamflet mascat la adresa lui Nae lonescu. Ţinând seama de relaţia dintre cei doi, poate nu mi-aş fi îngăduit nici eu asemenea apropiere dacă nu aş fi citit în Jurnal trimiterea directă la cartea lui Charles Morgan, în nota din 7 ianuarie 1938, vizita la Nae Ionescu îi prilejuieşte lui Sebastian evocarea omului îmbătrânit, în ambianţa biroului său. O frază rostită la întâmplare de acesta i se pare lui Sebastian desprinsă „textual din romanul lui Charles Morgan", de unde „impresia că-l am înaintea mea pe Sparkenbrooke în persoană".

Faptul de a fi apărut în volum Jurnalul lui Mihail Sebastian înseamnă foarte mult pentru cunoaşterea lui, ca om, pentru adevărul perioadei istorice dintre 1935-1944, printr-un unghi de vedere marcat personal. El ne îmbogăţeşte fericit literatura memorialistică. Desigur, dacă ar fi văzut lumina tiparului mai de mult, ar fi fost cunoscută activitatea lui de traducător, şi poate nu ar fi fost pierdute atâtea texte prin secretariatele teatrelor, unele din ele putând fi adevărate surprize, ca în cazul piesei Potopul de Berger. Ţinând seama de discuţia lui în jurul piesei Insula şi de toate însemnările de regie, consemnate în Jurnal, nici Mircea Şeptilici nu ar mai fi avut să se confrunte cu atâtea greutăţi în scrierea ultimului act al piesei Insula, neterminată de autor.

Prin argumentele mele şi prin cele care, din lipsa de spaţiu, le-am ocolit, continuu să susţin că Jurnalul nu are cum surprinde pe cunoscătorii în materie, apelul insistent pentru intrarea în posesia manuscrisului egalând cu o forţare a uşilor deschise. A vorbi de valoarea sa la modul absolut înseamnă a minimaliza o întreagă viaţă dedicată scrisului, dar, oricum, Jurnalul şi publicistica, întregindu-se, rămân în continuare un domeniu de cercetare.

*(„Jurnalul literar", aprilie-iunie 1997)*

321

**<titlu> STEAUA FĂRĂ NOROC A LUI MIHAIL SEBASTIAN**
**<autor> Elisabeta Lăsconi**

Editura Humanitas reuşeşte să facă un eveniment literar al anului 1997 din publicarea jurnalului ţinut de Mihail Sebastian între 1935 şi 1944, aproape un deceniu, poate cel mai frământat din acest secol de istorie românească.

Jurnalul a aşteptat peste 50 de ani ca să iasă la lumină, păstrat prudent de familia scriitorului. Că momentul tipăririi a fost ales just, mi se pare neîndoielnic: a avut impact la fel de puternic şi asupra cititorilor şi asupra criticilor. Dovada: o rapidă epuizare a primului tiraj şi nevoia celei de-a doua tranşe, numărul mare de cronici şi recenzii. O asemenea fericită sincronie a succesului de public şi de critică e rară pentru cartea românească în perioada post-decembristă, de ea s-a mai bucurat doar Jurnalul fericirii al lui N. Steinhardt, dar nu şi cele două volume ale Jurnalului ţinut de Mircea Eliade între 1944-1985, care nu au devenit ceea ce s-ar putea numi „o lovitură", „un bestseller".

Am amintit de cele două jurnale pentru că ele pot alcătui două repere într-o înţelegere mai nuanţată a însemnărilor lui Sebastian care se citesc dintr-o respiraţie şi se epuizează de la

prima lectură.
Celelalte două (Steinhardt, Eliade) imprimă alt ritm lecturii şi citirea lor presupune meditaţie, popasuri contemplative, analogii. Şi mai ales cer, obligă la reluări, la recitire.
Şi atunci e firească întrebarea: ce anume stârneşte voga, dialogurile, comentariile asupra jurnalului? Indiscutabil, e cea mai profundă scriere a lui Sebastian, ce
pune în umbră şi romanele şi piesele de teatru. E discutabil însă dacă schimbă cu ceva locul lui Sebastian în ierarhia valorilor literare. El nu devine astfel un scriitor de originalitatea lui Camil Petrescu şi nici de substanţa şi anvergura lui Eliade.
Interesul extrem de viu provocat de jurnal se află, la prima vedere, în complexitatea lui. Prefaţa semnată de Leon Volovici avertizează că în cele nouă caiete cu notaţii aproape zilnice se află suprapuse, în alternanţă ori succesiune, mai multe jurnale: jurnalul intim şi jurnalul de creaţie, jurnalul evreismului, dar şi jurnalul intelectual şi politic. Ultimul dintre ele a adus dezvăluiri zguduitoare despre epoca interbelică: privirea dinlăuntru spulberă imaginile mentalului colectiv despre aceşti ani de apogeu ai literaturii şi destramă câteva din miturile clădite din tăcere, ignoranţă, mister în jurul lui Nae lonescu, Mircea Eliade, Camil Petrescu.
Şi totuşi, ceva au în comun notaţiile atât de diferite despre „amorul" lui Leni Caler şi judecăţile asupra opţiunilor politice ale prietenilor săi, drama evreiască şi proiectele literare, impresiile audiţiilor muzicale, cu cele despre cărţi, radiografia procesului de creaţie. Toate trădează autenticitatea, nevoia absolută ca orice act de trăire sau cultură să fie asumat lucid. Jurnalul e traversat de la prima până la ultima filă de acelaşi frison: hiperluciditatea.
Meritul excepţional al cărţii constă într-o introspecţie necruţătoare, la fel de severă ca judecăţile îndreptate asupra lumii. Concentrate la maxim toate cele cinci sau şase jurnale articulează dubla dramă vizibilă a lui Mihail Sebastian: mărturia scriitorului evreu care nu s-a sfiit să-şi păstreze identitatea deşi vede cum şi mentorul său (Nae lonescu) şi grupul modelator alunecă spre legionarism. El se trezeşte prins între cele două cercuri care-l resping sau exclud atunci când istoria intră în delir. Există şi drama neştiută pe



care jurnalul totuşi o trădează: neputinţa marii opere şi limitele unui talent din care nu poate ţâşni.
Mihail Sebastian are porocul şi nenorocul unor afinităţi elective cu Nae Ionescu, Camil Petrescu şi Mircea Eliade. Cei trei ocupă în viaţa lui spirituală un loc mult mai important decât scriitorii evrei apropiaţi. Şi cantitativ, ca număr de pagini, şi calitativ, ca interes şi subtilitate a observaţiei, însemnările despre Felix Aderca, M. Blecher, Camil Balthazar nu au aceeaşi efervescenţă ori acuitate. Sebastian a crezut până la capăt că între marile inteligenţe dialogul nu-l poate întrerupe nimic, nici etnia, religia sau opţiunea politică. Până la sfârşit trăieşte cu convingerea că între ei comunicarea e posibilă, dincolo de evreismul lui Sebastian 6a dat ontologic, de legionarismul lui Eliade, ca alegere.
Dar, pe cât de violent şi agresiv e legionarismul lui Eliade cu înregimentarea pentru „noua ordine", pe atât de fermă, deşi discretă şi tacită, e afirmarea condiţiei de evreu a lui Sebastian. Şi aici începe tragismul generat de realităţi spirituale diferite.
Eliade poate oricând să facă altă alegere politică, Sebastian nu-şi poate schimba identitatea conferită prin naştere. El scrie unui dintre cele mai frumoase pasaje despre relaţia context-esenţa fiinţei: „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau." (pag.424).
Jurnalul lui Sebastian înregistrează aberaţii şi stranietăţi în gândirea unor mari spirite. Eugen Lovinescu, senin şi calm în general, îi declară tânărului Ionescu că germanii trebuie să rămână învingători, altfel vom fi conduşi de „evrei şi pantofari" (pag.360). Rebreanu are şi el aceleaşi

convingeri de dreapta, iar Eliade este „mai filogerman decât oricând, mai antifrancez şi anti-semit decât totdeauna" (pag.231). Reacţii paradoxale

324

au şi intelectualii evrei. Felix Aderca îl consideră pe Codreanu o mare personalitate iar pe Hitler îl crede o minte genială.
De unde vine disperarea lui Sebastian dacă nu din fibra cea mai adâncă a fiinţei ce refuză fractura generată de politică. Evenimentele anilor 1938-1939 îi arată cât de uşor şi profitabil se întâlnesc extremele (Germania nazistă a lui Hitler şi Rusia bolşevică a lui Stalin) peste capul democraţiilor europene. Pactul Ribbentrop-Molotov e judecat în ţară aproape la fel de convenabil, după interesul politic, de către fiecare extremă. Pentru comunişti, lucrurile sunt în ordine şi revoluţia în mers iar sovietele, orice ar face, fac bine. Pentru legionari, victoria germană asigură umbrela necesară unui trai perfect. Nimeni nu vrea să vadă miza superioară: Hitler şi apoi Stalin fac şi pacte separate iar preţul e Cehoslovacia, parte din Polonia.
La alt palier, preţul îl plătesc minorităţile excluse, supuse persecuţiilor, dar şi cei ce refuză alegerea fie a dreptei, fie a stângii ca şi pendularea oportunistă dintr-o direcţie în alta. Sebastian care este şi evreu, şi intelectual, şi prins la mijloc între prietenii săi de dreapta şi cei de stânga, constată că nu-şi mai poate găsi un loc nicăieri: „Dar eu? Eu care nu cred nici într-unii, nici într-alţii şi încerc să judec nu cu premise ci cu fapte? Nu trebuie să-ţi pierzi minţile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ţi spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul e pierdut?"
Poate indiciul cel mai elocvent al stării de spirit încercate de Sebastian se vede în sarcasmul şi umoarea neagră a unei scene petrecute în anii războiului. Mac Constantinescu, pictor, unul din fondatorii „Criterion"-ului, îi povesteşte că s-au întâlnit cu toţii şi l-au evocat. Replica, reprimată, o consemnează doar Jurnalul: „Expresia m-a amuzat şi iritat în acelaşi timp. Dar de ce? aţi făcut spiritism? îmi pare rău că nu l-am întrebat" (pag.463). îndărătul ironiei se ascunde însă

325

adevărul cumplit: Sebastian e exorcizat ca o stafie ori demon şi de către cercul prietenilor de la „Criterion", dar şi de unii membri ai comunităţii evreieşti. Căci nu se uită gazetăria la „Cuvântul", prefaţa lui Nae Ionescu la romanul De două mii de ani.
Judecăţile Jurnalului se preschimbă deseori în lamentaţie asupra semenilor („Ce oameni! Din caş, din iaurt, din apă..." - pag. 20) sau asupra vremurilor („Triste, triste timpuri. Ce val de trivialitate în care se îneacă toţi, din ipocrizii, din laşitate, din interes" - pag. 87) şi ziaristul din secolul XX e frate bun cu cronicarul moldovean ce filosofa asupra bietului om aflat sub vremi şi nu deasupra lor.
Sebastian pune surdină mirării în faţa unor spectacole de convertiri, oportunism sau fidelitate frizând absurdul, în 1936 Haig Acterian îi duce Căpitanului toată opera sa (versuri, eseuri) şi i-o oferă, cu delicateţe, în loc de orice opinie - o constatare seacă: „în 1932 Haig era comunist".
Alt exemplu e şi mai concludent: la lecţia de deschidere a cursului universitar, Dragoş Protopopescu vorbeşte despre geniul englez, cu toate variaţiile: geniul moral britanic, englezul ca tip suprem al evoluţiei umane, prejudecata stupidă a perfidiei şi a ipocriziei britanice, curajul politic reprezentat de Churchill.
Comentariul se iveşte din perplexitatea şi neputinţa înţelegerii: un legionar laudă spiritul britanic în faţa unei săli de studenţi într-o Românie aliată cu Germania aflată de câţiva ani în război cu Anglia.

Diagnosticul pus de Sebastian se poate citi ca stare definitorie a intelectualului în cumpenele istoriei: „Nu simt nevoia nici să se revizuiască, nici să renunţe, nici să reziste" (pag.533). Iar imaginea lumii ca ospiciu nu e nici ea prea departe: „Totul se petrece ca-ntr-un ospiciu, cu nebuni blânzi, maniaci, plini de ticuri şi idei fixe" (pag.427). De aici şi întrebarea fără urmă de retorism: „Şi nici măcar nu ştiu dacă va fi cândva - în cer sau pe pământ - o zi de judecată " (pag.448).

326

Angoasa lui Mihail Sebastian intră in rezonanţă cu ideile kafkiene. Ordinea interioară înseamnă, la Kafka, un lanţ aproape schizofrenic al dedublării („Scriu altfel de cum vorbesc, vorbesc altfel de cum gândesc, gândesc altfel decât trebuie să gândesc şi tot aşa până-n adâncurile beznei"), la Mihail Sebastian dedublarea o pricinuieşte cataclismul epocii noastre: „Mai târziu, mult mai târziu, se va scrie poate un studiu special despre un fenomen straniu, specific acestor timpuri: cuvintele îşi pierd sensul, devin fără densitate, fără conţinut. Cine le rosteşte nu le crede; cine le aude nu le înţelege."
Lipsa oricărei jubilaţii, reprimarea până şi a micilor bucurii constituie liantul dintre jurnalul politic şi cel intim. Ziaristul nu îndrăzneşte să spere în reuşită, nici în scris, nici în dragoste, şi consemnează mai degrabă punctele de jos ale suferinţei decât zenitul unei stări de graţie. Aproape în fiecare an se poate găsi notaţia succintă a unei prăbuşiri lăuntrice: „Cenuşă şi clei, asta e tot" (pag.30) sau „Sunt într-o dispoziţie cenuşie, fără aşteptări, fără doruri, fără amoruri" (pag. 98) sau „Zile amare, cu vechiul lor gust de cenuşă, cu lacrimi pe care nu ţi le îngădui din mândrie" (pag.325) sau „Tot ce scriu pe hârtie e lemnos, cenuşiu, inutil... Sunt sălciu, somnoros, descompus, dezgustat de mine însumi" (pag.458).
Repetiţia conferă cuvintelor cenuşă, clei, descompunere valoarea unor toposuri ale stării lăuntrice. Ele se înmulţesc pe măsură ce timpul înaintează iar în anii războiului le înlocuiesc altele - somnul, letargia: „Vară. Zile leneşe, inerte, greoaie, lungi. Duc o viaţă de larvă. Singurul meu fel de a fi treaz e insomnia. Dar, când am norocul să dorm, cad într-un fel de letargie generală. Nu mai pun nici un fel de întrebare. N-aş suporta. Mă voi trezi vreodată? Voi mai reveni cândva la viaţă? Voi mai fi vreodată un om viu?" (pag.464).
Jurnalul intim e înlocuit treptat de jurnalul războiului: fiecare obişnuinţă se insinuează şi aici, acelaşi itinerar

327

e străbătut de la 1 ianuarie la alt 1 ianuarie căci şi coşmarul începe să aibă monotonia lui. Şi sciziunea însoţeşte mereu existenţa diaristului care păstrează iluzia normalităţii: „Citim, lucrăm, vedem oameni, mergem la spectacole, ascultăm muzică, facem proiecte, dar dincolo de toate astea e umbra dezastrelor care însă pot veni" (pag.532).
Şi cum evenimentele se precipită, războiul se apropie de sfârşit, schimbările interioare sunt la fel de adânci, trăirea se rarefiază simultan cu automatizarea atmosferei spirituale: „Orice bilanţ personal se pierde în umbra războiului, întâi e teribila lui prezenţă. Pe urmă abia undeva, departe, uitaţi de noi înşine, suntem noi, cu viaţa noastră diminuată, ştearsă, letargică, aşteptând trezirea din somn, învierea" (pag. 538).
Cum a traversat Mihail Sebastian deşertul războiului când atâtea planau asupra lui: sărăcia şi mizeria, deportarea, bombardamentele? Jurnalul mărturiseşte mai multe căi: scrisul, lecturile, muzica. Pe cât de amănunţite şi cuprinzătoare sunt „foile clinice" ale naşterii fiecărei opere, pe atât de concise sunt însemnările de lectură şi audiţii muzicale.
Muzica e singura consolare şi întâmplare cu adevărat frumoasă, deşi uneori îl oboseşte şi-l duce la saţietate. Dar şi aici aceeaşi introspecţie, aceeaşi forţă analitică. Rareori trece prin

momente de abandon adevărat: „Nu am încredere în reveria confuză puţin destrămată, în care mă las legănat în timpul unui concert, încerc, dimpotrivă, să ascult frază cu frază, analitic, gramatical" (pag. 133).
O frază e esenţială pentru melomanul şi cititorul pasionat care a fost Mihail Sebastian: „încerc să ascult o bucată de muzică aşa cum citesc o carte" (pag. 133).
în ciuda bucuriei de a asculta muzică, multă muzică, preferinţele sunt puţine: Mozart, Bach, Haydn şi în parte Beethoven. Nici autorii iubiţi nu sunt mult mai numeroşi. Sebastian nu citeşte cărţi, citeşte scriitori:

328

Proust şi Balzac, Charles Morgan şi Jane Austen. Are gusturi precise, clare, deşi spectrul lecturilor e foarte variat: Malraux şi Giraudoux, dar şi Moliere, Laurence Sterne, dar şi Quincey.
Şi în imediata vecinătate a lecturilor, nedespărţite, stau proiectele: de teatru şi roman, de eseuri şi traduceri. Sebastian se gândeşte la o carte în mai multe volume despre romanul românesc, dar şi un volum de critică despre poeţii români (Arghezi, Blaga, Maniu şi Baltazar). Cel mai interesant eseu conceput de Sebastian ar fi fost probabil o carte de referinţă - „Scriitori şi jurnale" în literatura franceză, ce ar fi început cu studiul despre corespondenţa lui Proust şi ar fi cuprins: corespondenţa lui Stendhal, Flaubert, scrisorile Riviere -Fournier, jurnalul Goncourt, Jules Renard, Gide.
Nici unul din aceste proiecte de anvergură nu e realizat căci fiecare operă cunoaşte un proces de la viziunea iniţială până la varianta definitivă. Sebastian scrie greu: o carte e o luptă continuă cu sine, dar şi cu împrejurările. Spiritul său analitic, fineţea introspectivă, hiperluciditatea îl definesc şi în eseistică şi în jurnal.
Poate că marele neajuns al prozatorului este o conştiinţă critică severă. Sebastian, pur şi simplu, nu se poate amăgi singur, nu-şi face nici un fel de iluzii despre sine ca romancier, ştie prea bine că nu are forţă şi suflu epic. Jurnalul dovedeşte severitatea cu care Sebastian-criticul îi judecă pe Sebastian-scriitorul şi, de ce să nu recunoaştem, dezarmant pentru cine vrea să-i investigheze opera:
„Condeiul meu e plin de obstacole, plin de scrupule, plin de ezitări. Nu aşa se scrie un roman. De altfel, trebuie să convin că nu sunt un romancier. Pot scrie lucruri delicate de reflecţie, de reverie interioară, de solilocviu - dar nu pot să mă avânt cu uşurinţă între mai multe personaje pe care să le las să trăiască" (pag. 106).
Orice autoevaluare implică prudenţa, o exacerbată modestie. Dublat fiind de criticul exigent, creatorul ştie

331

Petrescu. Prin comparaţie cu capodoperele camil-petresciene, romanele lui Sebastian apărute în acelaşi deceniu al patrulea - Femei (1932), Oraşul cu salcâmi (1935), Accidentul (1940) - sunt cărţi „de al doilea rând". Şi în teatru, un fenomen similar: e o mare distanţă valorică între dramele absolutului şi farse ori piese lirice.
Surprinzător e însă alt fapt: atmosfera vieţii cotidiene ce transpare din Jurnal, suferinţele din „amor", tribulaţiile gazetăreşti, încercările mizeriei şi ale sărăciei, toate dau impresia de „deja vu deja connu". Diaristul Sebastian aparţine aceleiaşi familii spirituale cu un personaj de ficţiune: Ladima. „Amorul" pentru Leni Caler, autoiluzionarea, ridicarea măştii refac traseul parcurs de eroul lui Camil Petrescu. Cu o fundamentală deosebire: Sebastian supravieţuieşte tuturor eşecurilor erotice, sociale, existenţiale.
Apar şi alte teritorii de întâlnire între cei doi: capodopera lui Proust şi cartea de amintiri a

colonelului Locusteanu. Camil Petrescu găseşte în Proust reperele pentru noua estetică a romanului, în cazul lui Sebastian, viaţa şi iubirile rescriu episoade proustiene. Lectura devine act de recunoaştere a „monstruosului plagiat", căci existenţa nu conteneşte să imite literatura:
„Recitirea atentă a lui Swann îmi arată încă o dată cât de mult seamănă comedia noastră cu toate comediile de amor. Leni e şi ea o Odette oarecare, iar eu un şi mai oarecare Swann" (pag. 94).
Amintirile colonelului Locusteanu au impact asupra lui Camil Petrescu şi prilejuiesc cunoscutul eseu din 1934, inclus apoi în „Teze şi antiteze" (1935). Sebastian citeşte Amintirile... în 1941 şi i se trezeşte curiozitatea faţă de epocă, de aici apoi lectura celor 4000 de pagini documentare despre 1848, pagini ajunse şi sub ochii lui Camil Petrescu după război când lucrează la drama istorică Bălcescu, la romanul Un om între oameni.



Dincolo de punctele de tangenţă, de păstrarea legăturilor în acei ani tulburi, ca temperament şi mod de manifestare, cei doi au prea puţine în comun, în scrisul lui Sebastian se împleteşte ironia cu un soi de invidie secretă faţă de un fel de a fi. Prin comparaţie cu prudenţa şi modestia în autoevaluare a lui Sebastian, Camil Petrescu îşi propulsează ego-ul său imens şi anunţă că posedă soluţii mondiale; el e mereu „primus inter pares".
Sebastian îi transcrie, amuzat şi dezarmat totodată, afirmaţiile: crede că-i depăşeşte pe cei doi mari regizori ai lumii, Reinhardt şi Stanislavski, e cel mai mare poet filosofic al românilor eclipsându-l pe Eminescu, a creat un sistem filosofic cum nu s-a mai făcut de 2500 de ani încoace. Opiniile sale politice ilustrează perfect paradoxul intelectualului care înţelege totul, dar nu se angajează niciodată total pentru că, în fond, nu crede în nimic. O mostră edificatoare din „antologia camiliană": „Am să joc eu pe cartea engleză, când o să fie absolut sigură" (pag. 483). La celălalt pol, ca atitudine şi angajare, se află Mircea Eliade. Un pasaj îi rezumă convingerile de neclintit: „El este un om de dreapta până la ultime consecinţe, în Abisinia, a fost cu Italia, în Spania, e cu Franco. La noi e cu Codreanu. Face numai eforturi -cât de penibile? - pentru a ascunde acest lucru, cel puţin faţă de mine" (pag. 85).
Intoleranţa şi fanatismul lui Eliade merg până la soluţii radicale: cine face altă politică decât cea gardistă trădează neamul şi merită soarta tuturor trădătorilor. Cu altă ocazie declară: „Prefer o Românie mică, cu provinciile pierdute, dar cu burghezia şi cu elita ei salvate, decât o Românie mare, proletară, sovietizată" (pag. 93).
înstrăinarea celor doi discipoli ai lui Nae Ionescu e inevitabilă. Sebastian caută necontenit o explicaţie, un sens extremismului ~ violent, orbirii lui Eliade şi nu-l



găseşte decât prin regresiune din vârsta culturii şi a raţiunii: „Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivităţi aşa de catastrofale!" (pag. 115).
Paralel cu dificultăţile prin care trece Eliade - arestare, lagăr, ameninţarea morţii - Jurnalul propune şi cealaltă alternativă, a dictaturii legionare. Tonul rămâne însă moderat. Sebastian intuieşte cumva că pe Eliade îl ghidează o stea norocoasă. Parcă terapeutic, pentru expurgarea „secreţiilor rele" din suflet, notaţiile se referă Ia Mircea, iarăşi şi iarăşi. Sebastian află că Eliade de la Lisabona e plătit fabulos şi pricepe prea bine ce libertate de creaţie îi îngăduie acest fapt.
Totul pare să-l favorizeze pe Eliade în ciuda tuturor erorilor, şi totul pare să i se împotrivească lui Sebastian cel ostracizat: ca evreu, ca scriitor, ca om, şi aceeaşi hiperluciditate îl sileşte să recunoască onest că în balanţa absolută a valorilor nu contează circumstanţele. Eu aici văd paginile tragice ale diaristului, în conştiinţa clară a întâlnirii unui talent prea puţin ieşit din

comun cu o istorie în delir.
„...Moment de revoltă, de scârbă şi de tristă invidie când am aflat toate acestea.
în timp ce el duce o existenţă de magnat, în regiuni paradisiace, de viaţă, de pace, de lux, de confort, de visare - în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» -eu trag aici după mine o existenţă mizerabilă de prizonier.
Iar după război - presupunând că voi scăpa şi ne vom întâlni - anilor lui de înflorire eu nu le voi putea opune decât triştii mei ani de umilinţă şi ratare.
Ratarea nu se scuză niciodată, cu nimic. Izbânzile - chiar dacă sunt rodul infamiei morale - tot izbânzi rămân" (pag.455).
Timpul a confirmat cu prisosinţă premoniţiile lui Sebastian: Eliade nu a devenit numai un mare scriitor român, ci şi o personalitate uriaşă a culturii lumii în secolul XX. Triumful lui Eliade pare nelimitat... Totuşi...



acest Jurnal publicat după cinci decenii de la scrierea lui Ti aduce lui Sebastian o revanşă târzie, şi nu numai pentru că depăşeşte, ca succes imediat, jurnalul lui Eliade, ci şi pentru că suscită întrebări fundamentale. O mare operă, fie şi enciclopedică şi universală, acoperă erori politice şi extremisme? Simetric: o biografie, cu tot tragismul şi nenorocul ei, reuşeşte să compenseze fragilitatea unui talent?
Când Jurnalul lui Sebastian se închide, brusc se deschide un stăvilar şi se revarsă puhoiul întrebărilor sub semnul condiţionalului „dacă ar fi trăit". Ar fi devenit unul din „procurorii literari" din anii proletcultismului? Ar fi cunoscut o nouă experienţă de „ţap ispăşitor?" Aproape sigur, după steaua lui fără noroc, ar fi fost, încă o dată, victimă.
*(„Caiete critice", nr. 5-7/1997)*



<titlu> EVREUL DE LA „CUVÂNTUL"
<autor> Daniel Cristea-Enache

Publicat după jumătate de secol de „claustrare" în formă de manuscris (cele nouă caiete), Jurnalul lui Mihail Sebastian se bucură de o receptare, efectiv, extraordinară. Numeroasele comentarii făcute deja pe marginea lui de către critici dintre cei mai prestigioşi configurează o zonă a sympathiei - exprimată, la unii, până la limita identificării. Este drept că şi orizontul de aşteptare al acestor ani favorizează o asemenea apariţie editorială, care satisface pe deplin nevoia noastră de autenticitate, de confesiune directă şi mărturie onestă. Anii '90, prin uşorul dezinteres faţă de ficţiune şi nevoia imperioasă de document, reprezintă, în fapt, o reeditare: o repetare (în alte cadre, desigur) a neliniştiţilor ani '30, în care o identică aspiraţie spre reprezentările ne-mediate ficţional ale vieţii propulsase în prim-plan problema. (ba chiar febra) autenticităţii. Există, fireşte, şi riscul compromiterii „autenticului" prin omisiuni, erori involuntare sau trucări intenţionate, măsluiri interesate ale adevărului. (Reproşuri de acest tip i-au fost aduse, de pildă, consistentului - la propriu şi la figurat - Jurnal al lui Paul Goma.) Dar, prin simplul fapt că - respectând o lege nescrisă - a ajuns la cunoştinţa publicului (şi la conştiinţa sa) după cei 50 de ani de existenţă „manuscrisă", Jurnalul lui Mihail Sebastian devine un reper al moralităţii - evident, şi datorită structurii morale a autorului său. El nu are cum să fie (sau să pară a fi) o reglare de conturi (ceea ce i se reproşează, de regulă, Jurnalului lui Goma) - deoarece,

o dată cu oamenii care trăiesc în el, s-au stins şi patimile de acum 50-60 de ani. Iar lucrurile compromiţătoare pe care le putem afla din el, cu referire la intelectuali de frunte, de mult intraţi în canonul literaturii române, îşi păstrează nealterată justificarea. Ele nu sunt scrise, create, ci consemnate cu maximă scrupulozitate. Dispare, astfel, chiar şi cea mai mică umbră de îndoială asupra demersului din care caietele s-au materializat: „accidentele" morale, faptele regretabile comise de aceşti mari intelectuali nu au fost puse pe hârtie nici din dorinţe obscure - pentru a câştiga, eventual, un „ce" profit -, nici pentru a culpabiliza în dreapta şi-n stânga în mod gratuit - ci, pur şi simplu, pentru că ele au existat - şi diaristul le-a consemnat.

Contribuind decisiv la receptarea lui Mihail Sebastian ca un veritabil reper - şi etalon - moral al intelectualului român (ce mai mereu se justifică prin povara grea a „vremilor"), Jurnalul schimbă, în acelaşi timp (frumoasă concomitentă!), locul scriitorului pe tabla de valori a literaturii române. O „revizuire" se impune, aici, făcută grabnic - mai ales pentru că monumentala Istorie a lui G. Călinescu (ce a dat, în mare, configuraţia canonului actual al literaturii noastre) a instituţionalizat, s-ar putea spune, o nedreptate prin minimalizarea lui M. Sebastian. Fără a fi ceea ce se numeşte un „clasic", acesta nu este nici un scriitor oarecare - ci, dimpotrivă, un exemplu fericit de plurivalentă creatoare, de exercitare cu rezultate notabile în mai multe genuri: proză, dramaturgie, critică, eseistică - şi, iată, confesiune diaristică. Ultimul „sector" pare a fi printre cele mai performante, Jurnalul constituindu-se ca o adevărată revelaţie asupra scriitorului. Paradoxul valorii „literare" a unui document pur, fără ambiţii ficţionale, a fost, de altfel, semnalat de criticul Eugen Simion.

În fine, să nu pierdem din vedere tocmai ţelul programatic al oricărui jurnal ţinut de un scriitor: acela de



a înfăţişa spiritul nu numai în hainele de gală ale eului creator, ci şi în hainele „de casă" ale eului biografic -adică ale unui om ca toţi oamenii, cu meritele şi scăderile lui, cu calităţile şi defectele sale. Jurnalul lui M. Sebastian este, din acest punct de vedere, un document revelator în cel mai înalt grad asupra destinului său ingrat, mereu „inventiv" în a-i furniza dezastre (până la absurdul accident al sfârşitului), înlănţuire strânsă, aproape fără fisură, de ghinioane, accidente şi dezastre, viaţa lui Mihail Sebastian pare a fi fost pusă în scenă de un regizor cu un pronunţat gust pentru experimentul macabru, un regizor, totodată, cu o mare personalitate şi extrem de inovator - cam ca aceia cu care s-a războit autorul dramatic Sebastian, pentru a apăra integritatea fizică şi simbolică a pieselor sale.

O frază din Jurnal, pusă pe hârtie în august 1941, oferă poate cea mai adecvată perspectivă asupra vieţii unui om care, la acea dată, avea 34 de ani: „Gânduri, regrete, melancolii. Dacă în 1938 sau, şi mai simplu, în 1937 (când cu invitaţia la Geneva) aş fi plecat în Anglia şi aş fi rămas acolo (ceea ce cu un efort de voinţă, ar fi fost posibil) - ce ani extraordinari ar fi fost aceşti ani de război. Cred că aş fi fost încă destul de tânăr ca să iau Anglia drept o nouă tinereţe, pe care s-o fi trăit studenţeşte, cu hărnicie, cu atenţie, cu pasiune. E un vers de Dante Gabriel Rosetti.care rezumă toată viaţa mea:

Look in my face; my name is Might-have-been." (p.371).

Acest ciclic „ar fi putut să fie", ironic prin însăşi regularitatea incidenţei sale, este invocat încă o dată, în aceiaşi termeni, pentru a fixa mai bine semnificaţia momentului unei alte renunţări: renunţarea la îmbarcarea pe vasul „Struma", ce urma să ia la bord peste şapte sute de emigranţi evrei, cu destinaţia Palestina, şi locul de plecare - România angajată, la acea dată, în război alături de Germania lui Hitler: „«Struma» -ca să ajung până acolo ar fi trebuit să am simţul

aventurii şi - mai ales - să fiu mai tânăr, mai sănătos, mai puţin ruinat de viaţă.
Look in my face; my name is Might have been." (p.402).
„Ruinat de viaţă", M. Sebastian a fost tocmai datorită „acumulării" unor asemenea posibilităţi pierdute sistematic. Parcă după principiul vaselor comunicante, e detectabilă, însă, în desfăşurarea vieţii sale, şi o acumulare de ghinioane teribile, de glume sinistre ale soartei. Cerându-i o prefaţă pentru romanul De două mii de ani... profesorului (divinizat, la acea dată) Nae Ionescu, aceasta vine după un moment de cotitură tragică a istoriei - şi de alterare morală puternică a maestrului. Prea onest pentru a refuza publicarea ei, tânărul autor intră, fără voia lui, în epicentrul unui uriaş scandal, balcanic şi persistent la culme, în cursul căruia primeşte atacurile tuturor: ale evreilor, care-l acuză că şi-a trădat neamul, şi ale românilor „verzi", care-l insultă grobian tocmai pentru că e evreu; ale stângii democrate, care-l numeşte reacţionar, şi ale dreptei naţionaliste, care-l demască drept bolşevic. Prins între toate aceste fronturi (unul îl deschisese însuşi profesorul său, prin prefaţa antisemită încredinţată cu un cinism de zile mari), Sebastian răspunde magistral tuturor acuzelor, într-o carte (Cum am devenit huligan) ce reprezintă, şi azi, un etalon ai polemicii de idei şi atitudine.
La puţin timp după consumarea ultimelor ecouri ale acestui murdar scandal, scriitorul culpabilizat de mai toată lumea (excepţiile fiind mai mult decât fericite) are, din nou, un groaznic ghinion: pierde, la Paris, manuscrisul unui roman abia încheiat! Accidentul stupid cu Accidentul din toamna lui 1937 a fost însoţit şi de pierderea unui caiet al Jurnalului - parcă în semn de refuz de a mai consemna asemenea groteşti întorsături ale destinului. Ce mai urmează?

339

Apare monumentala Istorie a lui G. Călinescu, unul dintre marii noştri maeştri în a elogia valoarea şi a demasca impostura, lipsa de talent. Scriitorul Mihail Sebastian e, practic, desfiinţat, lată reacţia autorului nedreptăţit, care ar trebui - aici, la noi, la porţile Orientului - să-l acopere de ocări (mai ales într-un jurnal) pe criticul, în acest caz, întrucâtva „opac": „Am citit ieri în corecturi (date de Rosetti) pagina dedicată mie în Istoria literaturii a lui Călinescu. E probabil cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea (s.n.) Nici un talent artistic, nici o aptitudine de scriitor. Cu prima observaţie începe, cu ultima termină. Am fost agasat, dar nu mai mult. E plictisitor să se afle o asemenea pagină într-o istorie literară, care prin caracterul ei monumental este un fapt irevocabil. O asemenea carte de 1000 de pagini in quarto se scrie o dată la 30-40 de ani. Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obţinem o rectificare" (p.358).
„Steaua fără noroc" a lui Sebastian face ca accidentele de grande histoire şi cele de petite histoire să vină concentric asupra lui. Prea... evreu pentru a nu suferi în intervalul 1933-1944, asistând dezarmat la înteţirea restricţiilor, pedepselor şi crimelor antisemite, cu un frate în Franţa ocupată de nemţi şi un altul într-un lagăr de muncă, dat afară de la Fundaţia regală pentru literatură şi artă, ducându-şi zilele de pe azi pe mâine, mereu cu spectrul sărăciei în faţă, tracasat şi îngrozit de concentrările succesive ce nu-i permiteau să se... concentreze asupra creaţiei, obligat să presteze activităţi de „maxim" interes obştesc (să dea zăpada, cu lopata, de pe o linie de cale ferată pe alta - şi viceversa!) şi să plătească, în rând cu toţi ceilalţi evrei, „biruri" împovărătoare, în bani, obiecte şi zile muncă, mereu în pericol de a fi trimis în Transnistria, interzi-cându-i-se a semna cu propriul nume, simţindu-se din ce în ce mai izolat, atât faţă de români, cât şi faţă de evrei (pe care nu ezită a-i înfăţişa, când e cazul, în

culori întunecate - ca pe Zissu), silit să renunţe la unicul său spaţiu de intimitate (personală şi creatoare), garsoniera de pe Calea Victoriei, şi să se întoarcă în casa părintească din Antim, pierzându-şi, rând pe rând, toate speranţele şi idealurile (la căderea Franţei, Jurnalul se întrerupe brusc, ca sub stare de şoc), consolându-se - amară consolare! - cu laitmotivul „might have been", omul Iosef Hechter pare a se fi născut pentru a suferi. („Suferinţele tânărului Hechter", s-ar putea spune, parafrazând titlul unei celebre cărţi...) Dramaturgul şi romancierul Mihail Sebastian este, pe de o parte, prea subtil pentru a avea succes de public, şi prea fin pentru a putea fi un mare romancier. O ironie tristă punctează memorabil această situaţie - la rândul ei, tristă - a unui scriitor, şi el, aflat între mai multe fronturi (marele public, ce nu poate fi câştigat prin „clapa subtilului", şi posteritatea critică, pentru care numai izbânzile - „chiar când sunt rodul infamiei morale" - contează):
„Traducerea pentru B. mi-a luat tot timpul. N-am avut răgaz nici măcar pentru o notă aici. E o farsă stupidă, pe care o traduc mecanic, fără plăcere - What a Dirty Thing. Mă voi sili să termin totul până sâmbătă şi pe urmă, cu sentimenul de a mă spăla pe mâini şi de a mă apropia de un lucru în sfârşit curat, voi reveni la insula. Mă gândesc cu oarecare melancolie - nu cu multă - că sunt în stare să fac piese nesfârşit mai bune decât Jean de Letraz. Dar ce folos? Eu îl traduc pe el, nu el pe mine (s.n.)" (p.499).
Ia sfârşit şi războiul, cu victoria Aliaţilor. Dincolo de spectacolul fascinant al apariţiei şi întăririi noilor con-formisme (ale celor oportunişti şi în regimul trecut), Sebastian pare a se fi înscris, în fine, pe o traiectorie - creatoare şi socială - ascendentă. Angajat în cadrul Ministerului de Externe, solicitat de reviste şi teatre; oferindu-i-se din nou vechea slujbă de la Fundaţie, trimiţându-i-se drepturi de autor din Italia şi având promisiuni de a fi tradus, cu Steaua fără nume, în străinătate, solicitat să ţină un curs de literatură la Universitatea Populară, având numeroase proiecte ce abia îşi aşteaptă materializarea, M. Sebastian pare a cunoaşte, în sfârşit, un moment de linişte şi glorie. Cum va „profita" de el? O spune, într-un fragment memorabil, Camil Petrescu (prietenul, altfel, deseori criticat în Jurnal):
„Dar a trecut acum de treizeci şi şapte de ani, şi iată, pare că în 1945 începe adeverirea legendei orientale. Ameninţarea a trecut şi totul se întoarce urcând[...] Sunt patru luni de noroc şi mai are cel puţin încă treizeci de ani de creaţie literară şi dramatică, de viaţă intensă, probabil de succese europene. Dar într-o marţi, 29 mai, s-a dus să ia masa la părinţi, la 3 şi jumătate vrea să ia tramvaiul, grăbit, căci înainte de prelegerea inaugurală unde îl aşteaptă o sală tixită, mai are de făcut o cursă. Trebuia ca tocmai când e atât de intens preocupat să vie pe largul Bulevardului Regina Măria, la o oră de circulaţie redusă, o maşină în plină viteză, e nevoie ca această maşină, care nu poate trece pe lângă el, să aibă frânele şubrede, să-l târască zeci şi zeci de metri, pentru ca astfel un accident care ar fi putut fi oarecare, ar fi putut să fie chiar grav, să devie neapărat mortal... Totul în câteva clipe năucitoare.
Stea fără nume şi fără noroc".<nota 1>
O ironie atroce face, aşadar, ca Jurnalul să se întrerupă, prin moartea autorului său, nu în anii cei mai întunecaţi ai războiului, ci tocmai într-un moment ce părea a fi dătător de speranţe. Cititorul încearcă un sentiment ciudat atunci când, ştiind că în 1945 va fi anul morţii lui Sebastian, parcurge în confesiunea aceasta pagini de mare tensiune, în care sunt numărate
<note>
1. Vezi Camil Petrescu, Stea fără nume ţi fără noroc, în „Revista Fundaţiilor Regale", nr. 7/iul. 1945, reprodus în Biblioteca critică. Mihail Sebastian interpretat de..., Editura Eminescu, 1981, pp. 43-44.
</note>

cu înfrigurare zilele trecute de la începutul războiului şi zilele care vor fi să fie până la sfârşitul lui - sfârşit dorit, sperat, visat a surveni cât mai grabnic, o dată cu înfrângerea Axei. Când ştim ce va însemna pacea pentru acest om chinuit, ne încearcă, parcă, un sentiment de culpă, pentru omniscienţa noastră, şi unul de zădărnicie în faţa oricărui efort, oricărei „zbateri". Dar Jurnalul merge mai departe, prinzând în pagină încrederea nedezminţită într-un viitor mai puţin sumbru decât prezentul, cu o continuă pendulare între „regrete şi speranţe"(ultimele două cuvinte, încheind -parcă simbolic - confesiunea lui Sebastian).
Epilogul e, prin urmare, acesta: o moarte absolut stupidă şi revoltătoare, un summum de absurd, un adevărat „scandal metafizic (după cum i-a spus, cu o sintagmă din Gabriel Marcel, Petru Comarnescu) -„încununând", de fapt, o suită de ghinioane şi accidente din timpul vieţii, o înlănţuire impresionantă de atacuri, deziceri, calomnii şi trădări. Moartea lui Mihail Sebastian încheie definitiv, irevocabil, lanţul de nenumărate posibilităţi pierdute, de perpetuu „might have been". Jurnalul său, însă, apărut după jumătate de veac, ar putea fi („might be"!) o revanşă - ce-i drept, palidă - asupra Timpului şi timpurilor.
Jurnalul este, însă, plin de (amare) învăţăminte nu doar în ceea ce priveşte „derularea" vieţii chinuite a diaristului - ci şi sub un alt aspect: o dezamăgire la fel de „expresivă" literar însoţeşte, în paginile sale, toate despărţirile lui Sebastian de prietenii săi intraţi în zodia politicii de extremă dreapta (cu prietenul cel mai drag, Mircea Eliade, cap de listă). La drept vorbind, prin prisma distanţei istorice, ne vine greu, acum, să înţelegem cum a fost posibilă apropierea lui Mihail Sebastian, adică a evreului Iosef Hechter, de atâţia propovăduitori ai dreptei. Nu trebuie însă pierdut din vedere un „amănunt": fundalul pe care se desfăşurau aceste relaţii nu fusese, până la un anumit moment,



alterat în mod profund. Practic, abia după venirea lui Hitler la putere „peisajul" a început să se schimbe fundamental şi la noi. Apropierea lui Nae Ionescu de mişcarea legionară, strângerea relaţiilor cu liderul acesteia, Corneliu Zelea Cbdreanu, apoi asasinarea lui I. G. Duca, urmată de represalii (printre care suspendarea „Cuvântului" şi arestarea directorului său, considerat autor moral al crimei[2]) au dus la spulberarea climatului intelectual de până atunci: un climat de autentic dialog şi colaborare fertilă, susţinut până în 1933 chiar de către Nae Ionescu. Şi ce exemplu mai bun ar putea fi adus aici, decât acela că manifestările asociaţiei „Criterion" (înfiinţată în 1932, la ideea neobositului organizator şi animator cultural Petru Comarnescu) aveau o structură de veritabil symposion? Confruntarea ideilor şi opiniilor celor mai diverse era o regulă, iar nu o excepţie: de pildă, la conferinţa despre Lenin (!) au fost invitaţi să vorbească, pe de o parte, comuniştii Belu Silber şi Lucreţiu Pătrăşcanu, iar pe de alta, simpatizanţi ai dreptei naţionaliste ca M. Polihroniade şi Mircea Vulcănescu. (lată şi un amănunt picant: când Mihail Polihroniade, la un moment dat, a citat expresia lui Lenin potrivit căreia „statul burghez e un cadavru ce va fi răsturnat dintr-o singură lovitură", a fost straşnic aplaudat şi de studenţii naţionalişti, şi de simpatizanţii comunişti!...). „Criterion" funcţiona, prin urmare, ca un fel de creuzet în care erau topite cele mai tăioase antinomii, parcă după principiul meltingpot-ului american (să fie oare întâmplător faptul că tocmai filo-americanul Comarnescu a avut ideea înfiinţării asociaţiei?) Evreul M. Sebastian participa la acest fertil dialog fără a-şi contrazice câtuşi de puţin sau a-şi
<note>
2. Elementul acuzator cel mai important a fost, se pare, articolul lui Nae Ionescu Asasinarea lui Barbu Catargiu, considerat un îndemn transparent la o nouă crimă politică - vezi Z. Ornea, Anii treizeci. Extrema dreaptă românească, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995, p. 229.
</note>

trăda în vreun fel sistemul de valori, cadrul de referinţă ori datele personalităţii sale - dimpotrivă. O scenă plină de semnificaţie pentru relevarea acestui principiu al unităţii în diversitate („a se cufunda în, dar a nu se confunda cu") - principiu aplicat cu stricteţe şi în mod constant de Sebastian, ca şi de ceilalţi „criterionişti" -e relatată în Memoriile lui Mircea Eliade. La conferinţa despre Charlie Chaplin, în cadrul căreia M. Sebastian urma să ia cuvântul, i s-a strigat de către cuzişti, verde-n faţă (verde - la propriu şi la figurat!): „Un ovrei despre un alt ovreii". Sebastian „era în picioare, cu câteva foi pe care îşi însemnase planul conferinţei. Se făcuse foarte palid. A rupt foile, a făcut un pas înainte şi a început, cu o voce fierbinte, sugrumată de emoţie. «Aveam de gând să vă vorbesc despre un anumit aspect al artei lui Charlot, a spus. Dar cineva dintre dumneavoastră mi-a adus aminte de ovrei. Şi am să vorbesc, ca evreu, despre evreul Charlot...»
Sala a izbucnit deodată în aplauze. Mihail Sebastian a ridicat braţul şi le-a spus: «Vă mulţumesc», apoi a improvizat una din cele mai patetice şi mai inteligente conferinţe [...] A prezentat un Charlot pe care numai cineva din Europa răsăriteană îl putea ghici şi înţelege. A vorbit despre solitudinea omului în filmele lui Charlot, aşa cum reflecta ea solitudinea ghetourilor. Când a încheiat, după vreo douăzeci de minute, l-au răsplătit aplauze frenetice. O parte din sală aplauda în picioare."3
Episodul nu era, desigur, întâmplător - el dovedind gradul de utopie cu care era încărcată acţiunea „Criterionului". Ea dădea iluzia unei înţelegeri peste toate punctele de conflict, şi speranţa unei armonizări a tuturor principiilor şi intereselor divergente. Pentru a folosi o memorabilă formulă maioresciană („aplicată" criticii literare), această asociaţie era, în fapt, „un vis al

<note>
3. Vezi Mircea Eliade, Memorii, vol. I, Editura Humanitas, 1991, pp. 253-254.
</note>

inteligenţei libere", al convergenţei elitelor, a transcenderii partizanatelor politice; însă scopurile ei nobile (prea nobile...) erau menite a fi contracarate şi, în cele din urmă, zădărnicite de curentele politice la ordinea zilei, de mizeria morală a „oamenilor în uniformă" (indiferent de culoarea acesteia) - „activişti" care au şi reuşit, de altfel, cu largul concurs (de-nu chiar complicitatea) Poliţiei şi Siguranţei, să o dizolve printr-un imund scandal de presă."
Alături de alţii, dar poate şi cu mai mult entuziasm, Sebastian a crezut în această utopie, venind bucuros în întâmpinarea ideii de dialog sincer şi polemică urbană, de idei - şi tocmai acest „vis al inteligenţei libere" constituie reperul la care trebuie să ne raportăm pentru a înţelege pe deplin de ce este atât de adâncă dezamăgirea diaristului - nevoit să constate, pe zi ce trece, că tot mai mulţi dintre foştii prieteni/ parteneri de dialog par, prin atitudinea lor, să-i sugereze că el, spre deosebire de ei, este un „ovrei" şi nimic mai mult.
Evreul de la „Cuvântul" sună, totuşi, parcă şi mai paradoxal decât evreu/ de la „Criterion", pentru că gazeta condusă de Nae Ionescu ne apare acum, după şaizeci de ani, ca una din citadelele antisemitismului. Cum putea, totuşi, sta evreul Iosef Hechter alături de exponenţii dreptei naţionaliste? în primul rând, după cum am văzut, această situare se baza, în fapt, pe o netă delimitare a propriului „spaţiu" ideologic-teoretic. Pe de altă parte, e aici şi o mică eroare de apreciere. Perspectiva noastră prea „ştiutoare" asupra efectelor dezastruoase ale „maladiei" fasciste şi hitleriste tinde a pierde din vedere nuanţele şi contextele acelei epoci -impunând, astfel, o grilă maniheistă extrem de rigidă. Nu prea este în spiritul adevărului istoric o atare categorisire netă şi „fără rest" în grupuri şi grupuscule
<note>
4. Scandal în care gazeta „Credinţa", în special prin Z. Stancu Şi Sandu Tudor, a avut un rol

decisiv - vezi Z. Ornea, op.cit., pp. 154-155.
</note>

346

perfect izolate - ca poziţie şi atitudine - unele de altele, în realitate, generaţia '30, cuprinzând orientări foarte distincte, beneficia de un liant extrem de puternic: profesorul de metafizică şi logică Nae Ionescu, pe la seminariile căruia trecuseră - şi se formaseră - aproape toţi componenţii ei: M. Eliade, M. Vulcănescu, P. Sterian, Dan Botta, E. Cioran, C. Noica, A. Golopenţia, H. H. Stahl, Ion I. Cantacuzino, Alex. C. Teii, M. Polihroniade, ML Sebastian, P. Comarnescu, l. Jianu, T. Vlădescu, P. Ţuţea, Tr. Herseni, O. Neamţu, P. Deleanu, C-tin Mateescu, V. Băncilă, Arşavir şi Haig Acterian, Gh. Racoveanu, Eugen Ionescu, D. C. Amzăr, Ion Ionică, P. Viforeanu, C-tin Enescu, P. Vojen, P. Manoliu, S. Tudor, N. Roşu. Lista e, cu adevărat, impresionantă -şi a fost redată in extenso tocmai pentru a arăta că sintagma „unitate în diversitate", departe de a fi o vorbă goală, presupune în acest caz o valorizare a ambilor termeni, nu a unuia în detrimentul celuilalt. Petru Comarnescu, bunăoară, se apropia de Mihai Polihroniade numai în „punctul de plecare": traiectoriile ideologice ale celor doi se vor despărţi, apoi, într-o iremediabilă divergenţă. Concluzia la care vrem să ajungem este aceea că Mihail Sebastian putea sta „liniştit" alături de toţi aceşti colegi ai săi de generaţie, pe baza „solidarităţii biologice" - fără ca prin aceasta să împărtăşească ideile şi convingerile lor.
Cât despre „antisemitismul" „Cuvântului", trebuie să ne ferim a comite o nouă eroare de apreciere, aplicând o etichetă ce corespunde „conţinutului" numai de Ia un anumit moment încolo, într-adevăr, e greu să uităm că legionarul Vasile Marin a fost redactor la această revistă; că Ion I. Moţa, alt legionar de frunte, i-a încredinţat, la plecarea în Spania, scrisorile sale lui Nae Ionescu; că acesta a avut o „istorică" întâlnire cu Corneliu Zelea Codreanu chiar în redacţia „Cuvântului"; că profesorul de metafizică purta mereu asupra sa fotografia Căpitanului (!); că, în fine, după moartea lui

347

Nae Ionescu, soţia sa a cedat proprietatea ziarului lui Horia Sima... într-adevăr, toate aceste fapte (la care se adaugă altele) demonstrează cu prisosinţă linia „legionaroidă" a „Cuvântului". Să fie, aşadar, adevărat că evreul M. Sebastian „a fiert şapte ani în cazanul cu smoală antisemită de la «Cuvântul»" <nota 5>? Nici vorbă! Şi asta, pentru simplul motiv că au existat, în realitate, două vârste, două faze (diametral opuse) ale acestei gazete: prima, din noiembrie 1927 până în noiembrie 1933, în care linia „Cuvântului" era antiliberală, filocarlistă şi ţărănistă, de nu chiar „bolşevică" (!); a doua, între noiembrie 1933 - ianuarie 1934, precum şi pe timpul scurtei reapariţii din 1938 - perioadă în care „Cuvântul" se „înverzise" considerabil, făcând o politică anticarlistă şi filolegionară. Mai e nevoie să precizăm că Mihail Sebastian aparţine - „fizic" şi spiritual - primei vârste a „Cuvântului"? Vârsta curajului revoluţionar, aproape subversiv, a hotărâtelor luări de poziţie împotriva antisemitismului şi persecutării comuniştilor. „Bolşevicul" Belu Silber, închis la Jilava, avea aşadar toate motivele să ceară, disperat, ajutorul „fascistului" Nae Ionescu - „fascist" care, de altfel, scria negru pe alb în revista sa, în urma devastărilor făcute, în decembrie 1927, asupra caselor de rugăciune evreieşti de la Oradea: „Uniunea Studenţilor Creştini, întrunită în congres la Oradea, a devastat casele de rugăciune evreieşti. Asta dovedeşte la ce nivel spiritual stau tinerii noştri [...] Studenţii arată că pentru ei creştinismul e o firmă polemică şi politică - nu o realitate spirituală. A devasta o casă de rugăciune a oricui este semnul celei mai întristătoare secete sufleteşti. A devasta o sinagogă însemnează însă în specie a nega Vechiul Testament, care este în timp baza însăşi a evangheliei, a rupe continuitatea bisericii lui Dumnezeu. Iată ce

nu
<nota>
5. Reporter, iunie 1934 - reprodus în M. Sebastian, Cum am devenit huligan, Editura Humanitas, 1990, p. 262.
</nota>

348

înţeleg studenţii şi iată de ce nu sunt creştini [...] Păcat în orice fel. Păcat împotriva creştinismului, nu numai ca religie a iubirii: ci împotriva realizărilor istorice ale creştinismului..." <nota 6>.
„Cuvântul" acesta, „cu viziera ridicată" pentru a lupta împotriva extremismelor naţionaliste şi diversiunilor antisemite, nu prea pare a fi cea mai adecvată publicaţie pentru un Vasile Marin, după cum directorul ei nu prea dă semne a împărtăşi idealurile unui Corneliu Zelea Codreanu. Această stare de lucruri, această degenerare neverosimilă, va surveni abia din toamna lui 1933, când revista a început să insereze ştiri şi reportaje despre activităţile legionarilor, şi când Nae Ionescu şi-a convocat redactorii - printre care evreii Sebastian şi Ion Călugăru - pentru a-i avertiza: „Ziarul nostru a luai o anumită atitudine (s.n.), cine înţelege să rămână să-şi facă bine socotelile."<nota 7> Şi dacă, iniţial, Mihail Sebastian a refuzat să creadă într-o asemenea uluitoare (şi sinistră) „schimbare la faţă" (încurajat şi de răspunsul profesorului la întrebările sale pline de îndurerare: „«Cuvântul» antisemit? «Cuvântul» fascist? Nu simţi că e absurd?"), aşteptând ca atmosfera de „confuzie" tragică să se limpezească - în cele din urmă, prin suspendarea gazetei în urma asasinării lui l. G. Duca, „socotelile" dintre evreul Iosef Hechter şi revista „Cuvântul" au fost definitiv încheiate. Tragismul Jurnalului vine tocmai din tragismul confuziei în care au intrat, pe rând, mai toţi prietenii şi mentorii lui Sebastian - redevenit, subit, evreul Iosef Hechter. Apropiat de ei până la a se simţi „din aceeaşi familie", Sebastian vede, cu stupoare, cu durere, cum Istoria îi desparte şi îi învrăjbeşte. Extrem de fin seismograf al unei epoci a tuturor extremelor, Jurnalul său e, totodată, o mică răzbunare împotriva vremurilor şi a
<note>
6. Vezi Nae lonescu, Duminica, în „Cuvântul", nr. 754/12 dec. 1927, reprodus în M. Sebastian, Cum am devenit huligan, p. 316.
7. Vezi Nicolae Roşu, Orientări în veac, 1937, p. 229.
</note>

349

oamenilor alteraţi de ele. Dar, aici e aici, autorul nu se răzbună prin îngroşare şi caricare, ci, dimpotrivă, printr-o deplină exactitate, printr-o maximă scrupulozitate a redării. (Evident, nu se cruţă de fel nici pe sine însuşi - totul se supune regulii de fier a adevărului strict.) în lipsa oricărei preocupări pentru stil, confesiunea lui Sebastian degajă un aer de modernitate necăutată (în contrast cu cel uşor vetust al prozelor sale) - care e izvorâtă tocmai din sinceritatea şi lapidaritatea notaţiei. Cum am putea sintetiza demersul, efortul şi extraordinarul rezultat al lui Sebastian? Poate parafrazându-l pe Camil Petrescu: în Jurnalul evreului de la „Cuvântul", câtă sinceritate, atâta dramă - şi atâta artă.

*(„Caiete critice", nr. 5-7/1997)*

350

**<titlu> SEBASTIAN, UN SCENARIST CARE N-A MAI AJUNS LA HOLLYWOOD**
**<autor> Eugenia Vodă**

Ultimul lucru despre care e vorba în Jurnalul lui Sebastian e cinematograful. Şi totuşi! Această carte -pe care nu o poţi citi decât aşa cum citea Sebastian în Tucidide despre înfrângerea Atenei: „cu strângere de inimă şi cu nu ştiu ce sentiment de umilire" - este, în felul ei şi în stilul ei (lapidar, de o teribilă plasticitate vizuală, cu percutanta unui decupaj de film) o carte cât se poate de „cinematografică". O carte implicit cinematografică. Dar uneori şi explicit.
Întâlnim, destul de frecvent, în Jurnal, cuvântul „cinematografic", cu sensul de pitoresc, neobişnuit, exotic. O blondă sud-americană care colindă globul, azi la Viena, mâine-n Africa, în timp ce noi, alţii, zice Sebastian, „putem vegeta o viaţă întreagă pe Sfinţii Apostoli, Popa Tatu sau Radu-Vodă" - e numită „o siluetă de cinematograf". La Operă, Maryse purta o rochie albă „cinematografic de frumoasă". Când va fi prădat de un tâlhar, într-o zi de august, pe munte, Sebastian va nota: „Am trăit această situaţie cinematografică de a fi timp de vreo cinci minute sub ameninţarea unei puşti, îndreptată spre mine."
Despre echipamentul lui de schior improvizat, Sebastian scrie, ironic, că ar fi „puţin cinematografic". La un bombardament, în '44, „aspectul pieţei mari era cinematografic: o scenă de panică în mulţime. Sute de oameni alergând dezorientaţi, ca nişte furnici ameţite" (parcă citim descrierea unui cadru din Eisenstein).
Printre rânduri, se poate înţelege că legăturile lui Sebastian cu cinematograful sunt mult mai profunde



decât am fi bănuit. Pe când scria la Jocul de-a vacanţa, în 1936, în ziua în care hotărăşte că „Leni îi va părăsi pe toţi trei" -, pe cei trei bărbaţi, Ştefan, Bogoiu şi Jef, care „o iubesc, fiecare în felul lui", -Sebastian notează: „Regăsesc o foarte veche amintire dintr-un film pe care l-am văzut în copilărie şi care se chema «Cei trei sentimentali». E o emoţie regăsită" (p. 78, s.n.). Se poate deduce de aici că Sebastian era fascinat, din copilărie, de cinematograf. La un moment dat, după ce părăseşte „femeia cu sânii cei mai mici pe care i-am văzut vreodată", notează în Jurnal: „Am lăsat-o tristă, ca un copil căruia i-ai promis să-l duci la cinematograf şi pe urmă îl trimiţi la culcare". Sau - în alt an, în altă casă, cu altă femeie - va spune: „întins pe divan cu Thea [...] aveam aerul stupid al unui băiat de 18 ani, care se duce cu flirtul lui la cinematograf, ca s-o pipăie". Apoi, tocmai într-o sală de cinema, lui Sebastian îi vine o idee de piesă (Alexandru cel Mare, care se va contopi cu Ultima oră): „în timp ce vedeam un film (n.m.: nu aflăm ce film, dar nici nu contează; contează starea pe care i-o dă sala de cinema) mi s-a părut, deodată că «am găsit» [...] Am ieşit de la cinematograf într-un fel de excitare optimistă " (p. 431, s.n.). Când, dimpotrivă, se simte pe culmile plictiselii, notează în Jurnal: „As vrea un cinematograf, un concert..." Aş vrea un cinematograf... Dacă relaţia cu muzica era adâncă şi pasională, dacă teatrul, de care era îndrăgostit, îi era prea apropiat, torturant de apropiat (de unde şi titlul unui proiect de eseu: „Despre mediocritatea teatrului"), cu cinematograful Sebastian era în alte raporturi: nu pasionale, dar amicale, sportive şi, mai ales, constante şi temeinice, în '41, în plin război, Sebastian simte că „literatura e un narcotic prea slab pentru toate câte se întâmplă". Iar filmul are, prin definiţie, puternice calităţi de narcotic. Un exemplu: în seara premierei cu Jocul de-a vacanţa, Sebastian, ca să-şi anestezieze emoţiile, a preferat să... meargă la un



film şi să se întoarcă în teatru doar la sfârşit, la aplauze: „Eu am fost la cinematograf. Am

văzut un film - şi l-am văzut cu toată liniştea, ca şi cum n-ar fi fost nimic excepţional în seara asta" ...Din nou, nu aflăm care e titlul filmului văzut „cu toată liniştea" (p. 182). Dar, -din nou - nu titlul are importanţă, ci magia ecranului, puterea filmului de a fi un bun narcotic!
Vom remarca, în Jurnal, că „mersul la cinema" intra în obişnuinţele zilelor, şi mai ales ale duminicilor. Duminică, 18 oct. 1936: „cinematograf şi masă în grup, terminându-se cu o penibilă dispută politică cu Mircea". în altă duminică: „M-am dus singur la cinematograf şi pe urmă tot singur pe străzi". Sau, altă dată: „Cella, o seară de cinematograf. Sau: Zoe, „fata asta cu care aseară am fost la cinematograf este pentru mine o necunoscută". Sau: „Se întâmpla să trec pe la teatru ieşind de la cinematograf"... Aşadar, pe atunci, altfel decât azi, lumea mergea la cinema... Care scriitor român de azi ar putea susţine că merge, duminica, în mod obişnuit, la cinema? Mai mult ca sigur: nici unul! E adevărat că, pe atunci, nu apăruse televiziunea şi nu apăruse nici mica monstruozitate practică a „filmului pe casetă". Cert este că lui Sebastian îi plăcea să se scufunde în întunericul protector al sălii de cinema; aici filmul învinge muzica. La cinematograf, Sebastian se simţea în elementul lui. Câtă diferenţă faţă de starea cu care intră în sala luminată şi scrobită a Ateneului, „unde nu mai călcasem de atâta vreme! Nu-mi puteam învinge timiditatea, ruşinea, frica [...] Mi se părea că sunt un fel de fantomă revenită pentru o clipă la lumină [...] Pe strapontina mea mă simţeam mizerabil, dizgraţiat, urât, bătrân, trist, jerpelit [...] Jumătate din bucuria concertului mi-a fost furată de obsesiile cu care veni-sem acolo, fără să pot scăpa de ele măcar o secundă." (p. 404).
Într-o seară, un dialog Mihail Sebastian - Marietta Sadova reaminteşte, dincolo de ironia acerbă a lui



Sebastian, o veche dispută teoretică: a dubla sau a nu dubla filmele. „Am observat cât de barbare sunt filmele sonorizate în altă limbă decât aceea în care au fost turnate" e de părere Sebastian. Perfect adevărat. Doar că istoria avea să le dea amândurora dreptate: dacă la noi dublajul - din fericire! - n-a prins, în alte părţi ale lumii el e o practică curentă şi obligatorie.
Să recunoaştem aici, într-o paranteză, cât de nedrept poate fi, uneori, Sebastian, altfel suflet blând şi chinuit; de pildă: „Haig arestat ieri [...] Dar cred că nici Haig nici Mariţica nu vor păţi nimic. Revoluţionarii ca ei nu păţesc niciodată nimic" (Haig avea să moară pe front.) Sau, despre Cioran, căruia „noul regim îi aduce un spor de salariu [...] Ei, aşa da revoluţie!" (Cioran, care numai consumator de sinecure n-a fost!).
Sebastian ştie să fie nedrept nu numai cu ceilalţi, dar şi cu sine. După o seară la „Cina", invitat de soţii Zissu, declară: „Am mâncat tot timpul cu remuşcări. Mi-era ruşine. Mă simţeam vinovat." Şi adaugă: „E de neînţeles acest Zissu, teoretician al unui naţionalism evreiesc integral, care iese totuşi seară de seară la cinematograf şi la restaurant, două luni după pogrom"... (Părere care îmi aminteşte de o „expresie istorică" intrată în folclor, în Polonia, în timpul războiului: „Numai porcii merg la cinema!") Şi totuşi, pentru Sebastian mersul la cinema se asocia cu ideea de „libertate individuală": 7 august 1941: „Zi de libertate oarecum (am fost şi la un film!...)".
După o zi de ianuarie, în casă, cu caloriferul îngheţat, Sebastian notează: „Obligat să mă duc la un cinematograf, ca să mă încălzesc." Nu avea cum să-şi imagineze că, dacă în vreme de război în România cinematografele erau încălzite, vor veni, peste decenii, ierni la rând, în care cinematografele vor fi, şi ele, complet îngheţate...
La 11 mai 1944, câteva rânduri ca un poem în Proză cu iz bacovian: „Am umblat după-masă prin

oraş, prea apăsat de singurătate. Nici un om cu care să stau de vorbă. Nici un cinematograf în care să pot intra"... Cauza? „Cele mai multe sunt închise. Celelalte dau mizerii, resturi, vechituri, ca într-un nefericit oraş de provincie" (s.n.). Cât de actual sună totul... (La capitolul actualitate, multe rânduri pot fi citate, cinematografic, din această carte de epocă; doar câteva: „Triste, triste timpuri. Ce val de trivialitate, în care se îneacă toţi, din ipocrizie, din laşitate, din interes"... (p. 87). „Suntem într-o groaznică mahala, o mahala cu literaţi" (p. 56). „E o îmbulzeală teribilă (de ordin moral) pretutindeni. Toată lumea se grăbeşte să ocupe poziţii, să valorifice titluri, să stabilească drepturi (p. 557).
Foarte interesante lucruri despre atmosfera cinematografică a timpului citim în dreptul lui 2 septembrie 1944: „Am fost la cinematograf după masă. Se anunţa un film sovietic la Scala, dar la ora 4 nu erau locuri -şi atunci am intrat la Aro să revăd, după atâţia ani, Intermezzo, cu Leslie Howard şi Ingrid Bergman". (Filmul fiind din '39, „atâţia ani" sunt, de fapt, patru-cinci). Fragmentul merită citat, in extenso, ca o veritabilă cronică de film: „Plăcerea de a vedea un film de tehnică justă şi subtilă. Toată marfa nemţească şi italienească era de celofibră. Cât de uman, cât de decent în umanitatea lui, Leslie Howard!" (e semnificativ faptul că lui Sebastian îi place Leslie Howard, un temperament cu care are afinităţi, din familia spirituală a celor puternici în fragilitatea lor). Imediat după Intermezzo, Sebastian intră şi la filmul rusesc: „cu subiect de război. Naiv, puţin cam necioplit, cam copilăros. Mais le coeur y est"... Ceea ce îl pasionează, însă, e jurnalul de actualităţi, defilarea prizonierilor nemţi în Moscova: „Coloane imense de animale obosite, murdare, jerpelite, în care nu mai recunoşti nimic din eleganţa sportivă, provocatoare, a militarului hitlerist care defila la Bucureşti"... Peste doar câteva zile, la 8 septembrie, din nou la cinema, la un film despre războiul



Ucrainei. Revelaţia imaginii. „Oroarea întrece totul..." [...] „Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra - pe o balanţă ideală a Justiţiei - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat"... Istoria avea să curgă altfel: azi, într-un septembrie plasat la 53 de ani distanţă de cel al lui Sebastian, Germania e, se ştie, suficient de prosperă...
Partea cea mai tulburătoare a legăturii dintre Sebastian şi cinema o descoperim în obsedantul capitol pe care l-am putea numi „Plecarea mereu amânată"... „There is no future here, only decomposition" (p. 359) citează Sebastian. „Ce aştept?". Rosetti îl sfătuieşte: „- Pleacă!" Şi totuşi, Sebastian continuă să aştepte, până va fi prea târziu, în '41, recunoaşte: „Ar fi fost timp să fug, să evadez, să scap"... S-ar putea scrie mult despre motivele care l-au făcut să continue să aştepte... („nu vreau să plec de aici cu capul plecat")... Până la urmă, adevărul rămâne acelaşi: „Depindem de o întâmplare, de o coincidenţă, de puţin noroc, de oarecare stăruinţă". Acel „puţin noroc" i-a lipsit cu totul, într-o duminică din mai '41, citim cum şi-ar fi imaginat, Sebastian, viitorul: „mă gândesc la o plecare după război, pentru a încerca să fac undeva într-un mare oraş piese de teatru şi scenarii de cinematograf. E o meserie pentru care mă cred potrivit. Şi nici nu o iau altfel decât ca pe o meserie" (p. 338, s.n.). Râvna cu care Sebastian studia engleza nu e străină, cu siguranţă, de acest proiect. Dacă ar fi plecat la timp la Hollywood, acolo unde Jean Negulescu a reuşit, Sebastian ar fi avut toate şansele să devină un redutabil scenarist al lumii. Avea talent, replică, umor, tehnică, răbdare. Nu avea „puţin noroc".
Înduioşător: ultima referire la cinematograf, în Jurnal, e tocmai portretul unui scenarist la Hollywood, Pe care Sebastian îl întâlneşte într-o după-masă de 7 decembrie '44: „Captain Larry Bachman, din armata americană [...] Este scenarist la Hollywood, înnebunit

după teatru, dar până azi nu i s-a jucat nici o piesă. A lucrat ani de zile la Metro Goldwin. E tânăr, plin de vitalitate [...], o figură nouă. Cineva." în rândurile lui Sebastian despre acest „scenarist la Hollywood", descifrăm o căldură specială şi un oarecare jind; personajul se apropie, poate, de imaginea pe care o proiectase, în secret, Sebastian, pentru sine însuşi? Concluzia terestră la care am ajunge ar suna cam aşa: ce înseamnă să nu iei avionul la timp! Să nu evadezi, să nu scapi, să nu dispari, să nu te retragi, să nu pleci, să nu fugi la timp.
Dar poţi, oare, cu adevărat, să fugi de propriul destin?
*(„România literară", nr. 37/1997)*

**<titlu> MIHAIL SEBASTIAN SAU OMUL VULNERABIL**
**<autor> Gheorghe Grigurcu**

Jurnalul lui Mihail Sebastian faimos încă înainte de-a fi integral publicat, e un produs al dificultăţii, al îndoielii (ca jurnal pus în oglindă): „Trebuie oarecare energie, anumită încăpăţânare pentru a ţine un jurnal -cel puţin la început, până te deprinzi, până găseşti tonul just. în definitiv, este ceva artificios în însuşi faptul de a ţine un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai fals. îi lipseşte scuza de a fi un mijloc de comunicare, îi lipseşte necesitatea imediată.[...] Scrisul, dacă nu mă ajută să comunic cu cineva (printr-o scrisoare, sau printr-un articol, sau printr-o carte), începe să mi se pară, cel puţin la început, un lucru absurd, lipsit de intimitate". Incontestabil, prin această neîncredere în sine a speţei diaristice se transmite neîncrederea în sine a autorului. El îşi împinge dubiile la paroxism (răstoarnă încredinţările obşteşti conform cărora o asemenea scriere favorizează autenticitatea, se „aşterne" relativ uşor, e comunicativă prin chiar dezgolirea „intimităţii" etc.), existenţializându-şi textul, îşi pune propriile lui probleme, transferându-le în contul acestuia, întrucât constatăm că însăşi viaţa sa i se pare scriitorului, mort într-un accident, la doar 38 de ani, „ceva artificios", „fals", „lipsit de scuză" şi de o „necesitate imediată", „un lucru absurd". O stare de taedium vitae îl macină aproape permanent. Are o părere cât se poate de proastă despre el însuşi, încearcă senzaţii caracteristice de „silă, dezgust, descompunere", socotindu-se „o epavă", „un ratat". Se autocaracterizează



astfel: „Tot ce mi se întâmplă trece undeva dincolo de mine, fără aderenţă - ca şi cum nu m-ar privi. Am senzaţia că sunt şifonat, prăfuit de drum şi că aştept să ajung undeva, pentru ca să mă schimb, să mă perii, să iau o baie, să mă transform. Şi, în fond, nu mă duc nicăieri, nu aştept nimic, nu mă aşteaptă nimic". I se pare refuzat de orice activitate, golit de energie, dezgustat: „Adevărul e că nu izbutesc nimic. Nici măcar să citesc disciplinat o carte de la început la sfârşit. Sunt sălciu, somnoros, descompus, dezgustat de mine însumi. Aştept de undeva puţină graţie". Se simte prins „într-o neverosimilă cursă", care-l poate duce fie la „salvare", fie la „dezastru". Aşadar, avem a face cu un exemplar specific, am spune: de rasă, al inadaptabilului, al individului care nu-şi găseşte un rost nici în afară şi nici în sine. Mai e nevoie de-a sublinia însemnătatea acestei ipostaze în câmpu! creaţiei? Faptul că, substanţializată atât de modern, sub pana acestui autor fin, inteligent, sensibil ca un seismograf, ea se află la antipodul „artificiului", al „falsului" de care îi era teamă? Că realizează, paradoxal, adică străbătând precum un deşert aprehensiunea inautenticităţii, tocmai strălucirea autenticităţii, prin care întrezărim profunzimile condiţiei umane?
Dacă în romanele şi mai cu seamă în piesele de teatru ale lui Mihail Sebastian intervine o anume diluţie, o edulcolare „spirituală" şi „amabilă" a materiei violent confesive de care dispunea, paginile de jurnal, în schimb, ne-o restituie în puritatea sa originară. Avem aci ocazia de-a ne întâlni cu veritabilul erou al acestei literaturi ce, poate, nu şi-a găsit marea

împlinire, adăstând în anticamera operei de maturitate. Ca în cazul lui Gide, Jurnalul covârşeşte producţia romanescă. împrejurarea că autorul nu şi-a evaluat corect posibilităţile, îndoindu-se, e drept, în unele momente, de virtuţile scrierilor sale publicate, dar subevaluând confesiunea nudă a Jurnalului îi sporeşte semnificaţia şi,



evident, puterea de seducţie, înrudit, prin accentele urgenţei, prin stilul nervos, brizant, mai cu seamă cu publicistica scriitorului, Jurnalul său ne îngăduie a-i reconstitui personalitatea printr-un joc de suprapuneri între literatură şi viaţă, joc de transparenţe emoţionale ce suprimă aproximaţia, reduc artificiul la un minim expresiv, înnobilându-l prin utilizarea sa în calitate de receptacol al „adevărului" faptic şi sufletesc. Mihail Sebastian ni se revelă ca un personaj din drama epocii sale. Dar este totodată inexplicabil prins în angrenajul dramei sale subiective, ultima incluzându-se în cea dintâi, deşi având propria sa linie de evoluţie, propriul său text. Fixând, spre a ne folosi de cuvintele lui Mircea Eliade, referitoare la condiţia jurnalului, „fragmente dintr-un timp concret", diaristul fixează „absolutul unei trăiri", care e, îndeobşte, cu atât mai vie, cu cât prezintă raporturi mai tensionate cu timpul ce-o circumscrie. Şi e cu atât mai impresionantă, cu cât nu ocoleşte slăbiciunile, şovăielile, dilemele, golurile lăuntrice, recunoaşterea erorilor proprii, sugerând ceea ce Nietzsche numea „Simţământul Fiinţei".

Mihail Sebastian e un mare suspicios. Reacţiile de lectură ale unor cunoştinţe de vază, la apariţia Accidentului, reprezintă un grafic al acestei stări, transcrise cu obiectivitate: „Cartea nu-i place lui Rosetti. Până aseară citise vreo 250 de pagini - dar mai mult decât atâta nu mi-a spus. Azi-dimineaţă (deşi între timp o va fi terminat) nu mi-a spus nimic, nimic. Tăcere cu atât mai semnificativă din partea lui R., care, de obicei, abundă în elogii scrise, telefonate, transmise şi reiterate". Nici măcar vorbele cele mai favorabile nu i se par scriitorului îndeajuns de convingătoare: „Mircea Eliade a citit cartea şi mi-a dat un telefon care mi s-a părut mai mult inimos decât entuziast. «Cea mai bună carte a ta», «un roman modern», «foarte interesant», «o carte cu multă natura» - toate astea spuse repede, apăsat, cu o căldură parcă silită, nu ştiu nici dacă



înseamnă mare lucru şi nici măcar dacă reprezintă exact impresia lui. Mi se pare că sub această volubilitate amicală se ascund foarte multe reticenţe". Angoasa e irepresibilă. Ea se manifestă contrapunctic cu peisajul solar, liniştitor-citadin: „E o minunată zi de toamnă, plină de soare. Stau pe terasă, pe chaise-longue, şi mă uit la oraşul ăsta, care se vede aşa de frumos, de sus. Străzile sunt animate, automobilele circulă, sergenţii circulă, prăvăliile sunt deschise -nimic nu pare deranjat din mecanismul acestui oraş, şi totuşi, undeva, în însuşi centrul acestui mecanism, s-a dat o lovitură teribilă, lovitură care nu se simte încă". Deşi se vrea activ, laborios, autorul Oraşului cu salcâmi apare mereu iritat de activitatea sa, copleşit de conştiinţa „limitelor", aspirând la fără-de-ţelul reveriei: „Traduc mereu din Jane Austen, mecanic, dar fără mult spor. Când faci un lucru definit, precis, te dezolează limitele tale apăsătoare. Atâta poţi, mai mult nu. Cu cât e mai uşor, mai îmbătător să gândeşti, să visezi!" Meditaţia sa e blând-catastrofică, obsedată cu graţie de sfârşit (la fel se manifesta un spirit congener, Florin Mugur): „îmi spun uneori dimineaţa, când alerg pe câmp cu raniţa în spinare, gâfâind, transpirat, cu răsuflarea tăiată, cu inima gata să se spargă - îmi spun că moartea în război trebuie să fie nespus de odihnitoare - moartea care te opreşte în loc, moartea care te dispensează să te mai ridici la viitoarea comandă de «salt înainte!», moartea care te lasă în sfârşit să dormi...". Emoţiile estetice ies din matca lor, revărsându-se într-o acută emoţie

existenţială, de irosire, de incorigibilă zădărnicie: „Am ascultat aseară, târziu, Simfonia a IX-a şi Concertul al treilea branderburghez. Ascultam cred mai mult decât cu o emoţie muzicală: era în tot acel concert, pentru mine, tristeţea atâtor lucruri pe care le pierdeam în modul cel mai stupid, mai criminal, mai dement. Şi eu continuam să scriu". Fireşte, erosul e aci frământat, contradictoriu, plin de gustul eşecului şi,

361

cu toate acestea, tentant, cum o atracţie de dincolo de voinţă, maree psihică provocată de o lună halucinantă: „Jocul meu de dragoste e una din cele mai stupide torturi. E umilitor, e primejdios, e zadarnic, este fără sens - şi totuşi nu-mi pot impune o dată pentru totdeauna o definitivă renunţare. Ştiu că nu duce la nimic, că nu poate duce la nimic, că totul e dinainte sortit celui mai grotesc deznodământ - şi totuşi de fiecare dată mă îmbarc în aceeaşi ridicolă farsă, cu nu ştiu ce amestec de impostură şi bună-credinţă, ca şi cum ar fi o încercare pe care o fac pentru prima oară. E greu să fii om sfârşit - şi să accepţi cu seriozitate acest fapt". Cât de departe suntem de aparenţa unor comode împliniri, a unor acuplări „simple", pe care ne-o sugerează reputaţia de monden a scriitorului, întreţinută de atâtea aspecte ale creaţiei sale antume (el însuşi îşi recunoaşte „figura de «homme a femmes»")! Firii sale secret-complicate, torturoase, i-au fost interzise - ne mărturiseşte el însuşi, spre stupoarea noastră - „asemenea fericiri făcute din senzualitate şi nepăsare". Sau într-o concluzie de-o grea amărăciune existenţialistă: „toată viaţa mea mi se pare greşită, stupidă, încordată fără sens".
Cu toate că înrădăcinate în fiinţa morală particulară a lui Mihail Sebastian, atari deznădejdi, atari umori dizolvante de viaţă au şi un temei istoric. Trebuie mai întâi să luăm în considerare originea iudaică a scriitorului şi apoi antisemitismul tot mai dezlănţuit al epocii pe care a străbătut-o, culminând cu Holocaustul nazist şi cu reflexele lui tragice pe solul românesc. Dacă fondul ancestral explică, într-o bună măsură, neliniştea, spaima, teroarea surdă cărora le dă glas Sebastian în nenumărate rânduri, sentimentul său de-a fi „de prisos", de-a nu se putea acomoda cu nimeni şi cu nimic, cu siguranţă atari note au fost agravate de oribilele experienţe trăite, alături de coreligionarii săi, în anii '40.

362

Ni se prezintă de la început un amestec de presentiment şi de certitudine a neşansei. Spirit pacifist, om sensibil la ridicol, la brutalitate, ca şi la brutalitatea ridicolului, Mihail Sebastian nu se poate împăca nici măcar cu o viaţă de cazarmă, pe care o detestă şi în care desluşeşte, avânt la lettre, o structură concentraţională: „Mă zbăteam prin regiment ca o umbră chinuită [...] Viaţa în regiment este zdrobitoare. Atâtea umilinţe, atâtea batjocuri, o atât de stupidă teroare [...] numai într-o puşcărie se pot îndura. Am mereu sentimentul că sunt într-un lagăr de concentrare". Sunt apoi înregistrate fără ocol fărădelegile prigoanei evreilor, cu o adâncă înfiorare în faţa absurdului lor instinctual, în afara oricărui cadru de raţionalizare, ca o ţâşnire a ororii pure, ca o apocalipsă coborâtă în chiar miezurile vieţii curente, blocându-i micile consolări, decimând deopotrivă trupurile şi sufletele: „E o demenţă antisemită, pe care nimic nu o poate opri. Nu e nicăieri nici o frână, nici o raţiune. Dacă ar exista un program antisemit - încă ar fi bine. Ai şti până la ce limite se poate merge. Dar nu e decât o pură bestialitate, fără control, fără ruşine, fără conştiinţă, fără scop, fără ţintă. Orice, orice, absolut orice e posibil. Văd pe feţele evreieşti paloarea spaimei, îngheaţă surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare". Autorităţile adoptă măsuri antiumane, îndreptate împotriva unei ample categorii de oameni, aidoma nouă, tuturor. Evreii se văd trataţi cu o reavoinţă cinică, supuşi, cu învederat sadism, la tot soiul de corvezi şi interdicţii, bunăoară obligaţi a „dona" statului o cantitate de obiecte de îmbrăcăminte, a căror valoare ar depăşi întreg venitul

multora din ei. O ordonanţă a primăriei le interzice să târguiască în piaţă, în afara unor anumite ore (10-12) şi prescrie sancţiuni pentru oltenii ce le-ar vinde, totuşi, la alte ore; „Te întrebi în fiecare zi ce se va mai născoci împotriva noastră. Trebuie multă imaginaţie ca să se gândească ceva nou. De altfel, de când cu exproprierea imobilelor, de când cu deportările şi

363

asasinatele - tot restul devine grotesc, pueril, stupid". Se cuvine remarcat faptul că, sub acest condei lucid, atât de „european", de comprehensiv, de deschis, tragedia populaţiei evreieşti îşi pierde, în largă măsură, caracterul special, închis comunicării afective cu restul lumii. Ni se dă a înţelege - foarte bine - că nu avem a face cu un „ghettou al jertfei", ci cu o jertfă la scara întregii omeniri. Când se produc asemenea crime monstruoase, pentru omul civilizat deosebirile etnice nu mai au însemnătate. Declarând că încetează a-şi „pune ordine" în „condiţia sa iudaică", Mihail Sebastian ne descrie, până la urmă, suferinţa uriaşă a omului fără determinări, suferinţă ce frizează coşmarul. De altfel, în chip simptomatic, Jurnalul cuprinde transcrierea a numeroase vise "„asortate": „Două visuri teribile astă-noapte. într-unul eram cu Hitler, care vorbea româneşte şi mă ameninţa îngrozitor, în celălalt eram la Paris, în acelaşi Paris ocupat de nemţi, pe care l-am visat de câteva ori. Simţeam o groază , o nelinişte care mă sufoca".
Care sunt reacţiile de defensivă ale acestui mare vulnerabil, care a fost Mihail Sebastian? Să consemnăm, pentru început, una ciudată, în răspăr cu delicata sa natură morală: de insensibilizare. Aidoma unui ins care, fiind supus unui zgomot prea puternic, îşi pierde auzul, autorul Accidentului ajunge a nu mai percepe cruzimea şi chiar a o scuza. Demonizare vindicativă? Află, de pildă, că soldaţii sovietici, intraţi în Bucureşti, violează, pun mâna pe maşini, jefuiesc magazine şi case particulare, în faţa acestei barbarii evidente, judecata sa e surprinzător conciliantă: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor Bucureştiul ăsta îmbelşugat, nepăsător, frivol e o provocare pentru o armată care vine dintr-o ţară pustiită. [...] Ruşii sunt, în definitiv, în dreptul lor", într-un registru relativ mai inofensiv,

364

nu ezită a aproba cenzura Istoriei călinesciene, operată de D. Caracostea: „prima măsură luată de Caracostea la Fundaţie: scoaterea capitolelor privitoare la scriitorii evrei din Istoria lui Călinescu, care se afla sub tipar. Nu m-am gândit mai de aproape să-mi analizez ciudatul sentiment de satisfacţie cu care am primit acestea. Fapt e că am râs sincer şi că - fără să ştiu de ce - am considerat că mi se face un serviciu", într-un registru ce atinge terifiantul, recomandă el însuşi, aidoma unui mânios profet din Vechiul Testament, cruzimea exterminatoare: „Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra - pe o balanţă ideală a justiţiei - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat". Citind atari însemnări, antisemiţii ar putea socoti că primesc apă la moară! Deşi nu trebuie uitată împrejurarea că avem a face cu un text literar, elaborat în intimitate, iar nu cu unul pragmatic şi cu caracter public, cu exaltări, prin urmare, de ordin stilistic, hiperbole ale unei umori de indignare legitimă în sine, ele însele având un caracter de gratuitate... O altă reacţie, de sens contrar, accentuează sensibilitatea etică a lui Mihail Sebastian, care alcătuieşte fundamentul real al fiinţei sale. Acesta îi observă scrutător pe cei din jur, în speţă pe confraţii săi, cărora le consemnează comportările, inclusiv (şi poate cu predilecţie) pe cele meschine, oportuniste, laşe, demagogice, într-un ecorşeu portretistic şi anecdotic ce ar putea părea scandalos, dacă rândurile în cauză ar fi fost publicate în momentul în care au fost scrise. Istoria se repetă! Oare se va mai revolta cineva peste cinci-şase decenii, citind Jurnalul lui Paul Goma, care este execrat la ora actuală, aproape prin consens? Oare are

rost a pune în paralelă cele două scrieri, în multe privinţe consubstanţiale, spre a-l osândi pe contemporanul nostru? Oricum, timpul discerne. Luând cunoştinţă de corosivele, implacabilele notaţii, legate adesea de scăderile omeneşti şi de procesul, aşa de extins în epocă, de „rinocerizare",

365

pe care ni le oferă Mihail Sebastian, nu avem impresia că s-ar fi săvârşit o „demolare", o „defăimare", un „atentat estetic", ci doar că s-a exercitat dreptul imprescriptibil al diaristului (devenit, în optica noastră, memorialist) de a-şi consemna impresiile, conform conştiinţei, criteriilor, temperamentului şi dispoziţiilor sale. Statura scriitorilor vizaţi nu se modifică, desigur, în urma unor astfel de mărturii programat subiective. De fapt, ele nici nu-şi propun a se substitui criticii sau istoriei literare, reprezentând simple schiţe „pe viu", exerciţii de asemănare cu realitatea a unor propuneri de fizionomii morale. Sfera lor nu e cea a unor judecăţi sintetice, globale, „definitive", ci a unor aproximări în concretul psihologic, în imaginea instantanee. A ne inflama disproporţionat în faţa unor fişe ce intersectează intimitatea subiectului cu cea a obiectului nu mi se pare înţelept. (Să recunoaştem, totuşi, că un Paul Goma sau un Ion Caraion folosesc un limbaj mai crud decât introspectivul autor al Femeilor). Reţinem, azi, ceea ce poate fi reţinut, sub regimul unei detaşări pe care distanţa temporală o amplifică (şi ar fi bine s-o impunem şi prezentului!).
Un personaj central e, în Jurnalul de care ne ocupăm, Camil Petrescu, scriitor a cărui valoare nu e contestată, dar altminteri megaloman, pururi interesat, versatil, aşa cum îl ştim din alte surse: „Anişoara Odeanu îmi trimite romanul ei: «O carte care ar fi trebuit să aibă cel puţin zece motouri din De două mii de ani», în realitate, manuscrisul ei cuprindea, e drept, nu zece, dar două motouri. A trebuit însă să le suprime după cererea lui Camil. «Nu e bine să fie prea multe motouri» - zicea el. într-adevăr, unul ajunge - mai ales că e din Ultima noapte... Delicios, Camil...". Sau: „Bietul Camil! Simte un fel de spaimă confuză. Nu ştie exact de ce anume să-i fie frică, dar îi este. Dac-ar putea opri lucrurile în loc, aşa încât să se eternizeze un război în care el, C.P., are un apartament, o slujbă, oarecari

366

bani şi oarecare securitate personală, ar face-o bucuros". Sau un Camil panicat, în septembrie 1944: „Camil Petrescu livid, înspăimântat, se agaţă cu naivitate de mine, de Belu. Mi-e milă de el. E sperios până la descompunere. Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. Alţii în locul lui, nu mai puţin «fascişti», au destulă insolenţă pentru ca să facă profesiune de democratism şi de intransigenţă. El, bietul Camil, se disculpă. Asta a făcut mereu, şi sub Carol II, şi sub legionari, şi sub Antonescu: s-a disculpat". Despre C. Noica: „Dinu Noica îi trimite, de la Paris, lui Comarnescu, o scrisoare prin care îl anunţă că, în urma uciderii lui Codreanu, el s-a decis să devină legionar şi că, în consecinţă, consideră reziliate toate contractele pe care le are cu Fundaţiile Regale, fiind gata să înapoieze în cel mai scurt timp sumele luate ca avans, îl recunosc foarte bine pe Dinu Noica". Despre M. Ralea: „Aseară, dineu la Ralea. îl văd a doua oară de când e ministru. Din nou discuţie asupra plecării lui de la naţional-ţărănişti. Explicaţiile lui mi se par insuficiente pentru a acoperi o trădare, chiar din bună-credinţă, din convingere". Sau: „Aristide îmi arată în-tr-o carte a lui Eftimiu, apărută zilele acestea, câteva rânduri împotriva mea. [...] într-o zi Eftimiu va fi un campion al extremei democraţii iar eu tot un huligan". Rânduri cu un aer vaticinar, deoarece tocmai pe acest teren al (abilităţilor din timp manifestate s-au configurat cunoscutele compromisuri din perioada totalitarismului comunist. Putem admira sagacitatea lui Mihail Sebastian, care le-a surprins fără greş premisele.

*(„Viaţa Românească", nr. 7-8/1997)*

367

**<titlu> JURNALUL LUI SEBASTIAN**
**<autor> Paul Goma**

Paris, 7 octombrie 1997

Împrejurări diverse au făcut să am în mână Jurnalul lui Mihail Sebastian abia la un an după apariţie, însă amânarea lecturii n-a avut doar părţi rele: răgazul mi-a îngăduit să citesc o sumă de recenzii, cronici, dezbateri, mi-a permis să aflu că sunt pus pe coloana a doua (la colţul măgarilor, vorba lui Buduca) iar Jurnal-u\ meu considerat: „inoportun", „rău", „resentimentar", „calomnios la adresa unor contemporani iluştri", ba de-a dreptul: „mincinos" - fireşte în raport cu cel exemplar de adevărat, strălucitor de credibil, orbitor de creştineşte-iertătoriu, al lui Sebastian.
Nu sunt primul care să declar cu mâna pe inimă: Jurnal-u\ lui Sebastian m-a încântat, m-a desfătat; l-am citit suferitor, jubilator - şi mult participator. Cu toate acestea (sau chiar din pricina aceasta) nu m-a surprins; amănuntele (cu excepţia, fireşte, a celor intime) îmi sunt cunoscute, sunt de parcă ar fi ale mele, chiar dacă între noi (biografic) se află treizeci de ani de... singurătate în hăituiala. Fiindcă persoanele devenite personalităţi despre care scrie Sebastian sunt aceleaşi persoane devenite personalităţi, trei decenii mai târziu (cum observau Liviu Antonesei şi Dan Petrescu); sub altă mască; sub altă identitate - în fine: pseudonimul literar.
Pe Sebastian l-au chinuit, hăituit, batjocorit, alungat de la inima lor, nu Zelea Codreanu şi nu A. C. Cuza, nici Antonescu - ci magul Nae lonescu, ci neasemuitul Mircea Eliade, ci nemaipomenitul Camil Petrescu, ci sfântul Mircea Vulcănescu; pe mine nu m-au îngenuncheat

368

securiştii lui Drăghici, ai lui Pleşiţă - nici Popescu Dumnezeu, nici chiar Ceauşeştii; pe mine m-au pălmuit colegii Dinescu, Doinaş, Blandiana, Manolescu; mi-au distrus cărţi amicii Liiceanu, Sorescu; mi-au blocat şi înmormântat cărţi neduşmani ca Viorica Oancea şi Marian Papahagi, iar când mi-a apărut, în sfârşit, Jurnal-ul, au organizat campanii în stilul Săptămânii barbiste şi al Luceafărului unghenist - cine? România literară a lui Manolescu, 22 al Gabrielei Adameşteanu
- ambele pilotate de Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca
- prieteni de-o viaţă.
Societatea românească l-a ţinut pe Mihail Sebastian (cel mai român dintre evrei) la distanţă; la gard - ca străin (iar Evreii l-au tratat ca renegat!); deci: potenţial duşman; societatea românească, la patru decenii distanţă (de parcă nici n-ar fi trecut peste toţi tăvălugul comunist), mi-a pus palmele în piept şi m-a menţinut la pe-aproape la gard, ca înstrăinat-nuanţă!
- deci obiectiv: duşman, drept pentru care m-a expulzat - din Uniunea Scriitorilor; din ţară; din literatură; din exil.
La Sebastian neromânismul, se chema: iudaitate; la mine... cum să-i zic - îi zic: basarabenitate - cu un termen inventat de un critic literar francez, în legătură cu volumul Arta refugii.

*

Chiar de n-ar fi trecut pe aici Liiceanu, confisca-torul, şi nu doar al drepturilor asupra scriitorilor români vii şi morţi, ci şi al unor termeni întorşi pe dos, în timp ce oglinda era orientată spre alţii - ca în Apelul către lichele; ca în afirmaţia interogativ-uimitivă: «De ce sunt monarhist?» (deşi adevărata ar fi fost: «De când am devenit, oportun, monarhist? - nici măcar pe 22 decembrie 89...»); ca în ungerea unui găinar ca Pruteanu drept: „arheu al naţiei" - de aici nu mai era

369

decât un pas până la a declara fără tresărire, fără roşire (fără simţire):
„Sebastian - mon frere"...
Chiar aşa? Chiar aşa. La porţile Dâmboviţei orice e posibil. Cu cât nesimţitorismele sunt mai groase, mai neobrăzoase, cu atât mai uşor trec drept dovezi de inteligenţă, de bună-creştere, în faţa românului anal-fabetizat.
De ce n-ar fi trecut şi pe-aici Liiceanu (prevăd că azi mâine cel-mai-tânăr-filosof-la-români are să rostească, şi mai trasportat, că Arcul de Triumf i-i unchi -cine să-l pună la locu-i: valetul D. C. Mihăilescu?, vechilul Buduca?, argatul tovarăşei Costache de la Casa Scânteii, răspunzând la numele: Ştefănescu? -sau poate fetele de ambe sexe de la 22) - tot nu mi-aş fi declarat frăţietatea cu Sebastian.
Întâi, am mai spus-o: dacă aş rosti adevărul (că mă leagă de Sebastian un sentiment fratern - întru expulzarea din România), m-aş trezi frate şi cu Liiceanu! (nici chiar aşa n-am ajuns!); apoi, la vârsta şi la experienţa mea, pot admira, preţui un om, o carte, dar nu mai pot fi frate, nici în glumă, decât cu mine însumi.
Însă neînrudirea (freritatea Iiiceană în pană de obiective ale flatărilor sale fără frontieră) nu mă împiedică să găsesc Jurnal-u\ lui Mihail Sebastian o carte de excepţie. Diaristul însuşi scria că un op ca Istoria literaturii... a lui Călinescu (în care era maltratat) se scrie o dată la 40 de ani - acelaşi lucru sunt tentat să-l spun despre cartea lui.
Fireşte, m-au interesat în Jurnal-ul lui Sebastian informaţiile propriu-zise despre „breaslă" şi despre individualităţile ce o alcătuiau; directorii de conştiinţă de atunci: strămoşii noştri, nu?, maeştrii, corifeii, modelele noastre - şi, negreşit, „răutatea" cu care Sebastian îi... înjură - termen în circulaţie şi pe vremea aceea.

370

Dacă i-aş aplica lui Sebastian criteriile cantitative («câte personalităţi-persoane sunt înjurate - din totalul de...?», aplicat mie, chiar de comentatorii favorabili, „rezultatul" ar fi...
„Cei buni" din Sebastian sunt - în afară de mamă, tată, fraţi, bunici, unchi, mătuşi: Blecher, Al. Rosetti, N. M. Condiescu, Emil Gulian, Eugen lonescu, Bibeştii (trei: Antoine, Elisabeth, Martha) şi...
Şi cam atât. Opt persoane - mari şi late, într-o viaţă de om. Bine, mai punem de la noi două, să dea zece: nu strică să dregem busuiocul statistic al trecutului de glorii.
Protestanţii breslaşi contemporani mie vor trece, alegru, peste contradicţie la alt reproş:
Sebastian şi-a publicat (sic) Jurnalul după cincizeci de ani de la moarte (re-sic), pe când acest Goma ne înjură, ne bălăcăreşte pe noi, cei în viaţă, pe noi, cei de faţă...
Voi reveni la această obiecţie - de căpătâi, cum altfel, mai ales că e formulată de... autori de jurnale (tot contemporane), de amintiri, de „confesiuni violente": Ţepeneag, Breban, Zaciu, deloc tandri cu ai lor contimporani... deocamdată să rămânem pe terenul cifrelor:
Aşadar, la Sebastian am găsit 8 (opt) personaje „pozitive"; cele „negative", cu toatele, erau încă de pe atunci în fruntea „spiritualităţii româneşti". Să le pomenim pe acestea din urmă în ordinea în care se află consemnate în Jurnal:

Nae lonescu, Mircea Eliade, Camil Petrescu, Ralea, Cioran, Barbu, Rebreanu, Mircea Vulcănescu, Eftimiu, Macovescu, Zaharia Stancu, Al. Graur... -floarea intelighenţiei, nu?
Aceştia sunt doar (o parte dintre) bărbaţi (i) - dar femeile? Le vom trece sub tăcere: nici Sebastian, în momentul în care le aşternea pe hârtie numele întreg şi faptele aşişderi, nu se gândea să le facă publice.

371

Dar să ţinem minte acest „amănunt" - nu pentru a-i face vreun reproş lui Sebastian, doamne-fereşte, ci pentru a le atrage atenţia indignaţilor înveşmântaţi în costume din tablă galvanizată - de tipul Zaciu: Goma-cel-rău nu a scris în jurnalul său nici măcar cu iniţiale numele femeilor cu care s-a culcat; el, Zaciu, în jurnalul publicat, da. Or, iată-l pe Profesorul clujean sufocându-se de indignare şi tratând „fapta" lui Goma (de a fi pomenit pe Geta Dimisianu, se înţelege: într-un context dincolo de bine şi de sex), drept „sminteală" în sens biblic; cum ar veni: nebuneală...
Nici o pagubă; de când e lumea lume cei ce spun adevărul în faţă sunt trataţi de nebuni.
Aşadar există Jurnal-u\ lui Sebastian ca mărturie despre vremea lui. Dar bineînţeles că mărturia lui Sebastian este profund subiectivă - să fie oare si neadevărată? La această întrebare Liiceanu, Pleşu, Pruteanu, D. C. Mihăilescu, Manolescu, Buduca, Monica Lovinescu, Ştefănescu, Ornea, Zaciu, Breban, Ţepeneag şi alţi „înjuraţi" (fiindcă am scris şi am publicat adevărul subiectiv despre breaslă şi despre breslaşii ei) au răspuns că... Sebastian, spre deosebire de Goma, a scris adevărul!
A, dacă Goma ar fi respectat „legea nescrisă a jurnalului", aceea de a-l publica după 50 de ani, atunci, da, ar fi spus şi el adevărul - însă pentru că li-l aruncă în obraz, acum, pentru că spală în piaţa mare izmenele căcate ale intelectualităţii daco-române - hotărât: este un mincinos, un calomniator - şi un nebun.

*

Dacă negatorii acceptă că, spre deosebire de mine, Sebastian spune adevărul, atunci am dreptul să întreb:
«Din care lume venim? Cine şi cum ne erau înaintaşii? Cine erau ei, în afara „operei" (pe care

372

le-o cunoaştem: e mare!, chiar foarte-mare!!!) şi cum se purtau faţă de Puterea de atunci? Dar faţă de colegi, faţă de prieteni?»
Oricâţi bemoli am pune la cheie (cert: jurnalul intim este expresia unei subiectivităţi deformatoare; desigur: diaristul în chestiune este un evreu printre neevrei; fără îndoială: Sebastian fusese respins de evrei, atras de ultranaţionalişti, fatal: antisemiţi - de aici starea lui de masochist, de jupuit de viu), „ceva-ceva" tot este adevărat.
De acord: exagerează («N-o fi fost chiar aşa!»), dar subiectivul, dar evreul, dar masochistul Sebastian exagerează adevăruri, nu minciuni.
Să vedem cum arată, în Jurnal-u\ său persoane-personaje-personalităţi, prin „operă": piscuri ale literaturii române:

**<titlu> Camil Petrescu**

De-abia ne obişnuisem cu cele spuse despre el de E. Lovinescu, în Agendele publicate în 1993. De ce ne-am mira, de ce am face pe indignaţii, atunci când Sebastian relatează dialogul

avut în legătură cu faptul că evreii începuseră a fi bătuţi pe stradă, la tribunal, de „studenţi" - şi astfel trecut în Jurnal, la data de 25 iunie 1936-pag. 67:
„Ieşind de la Capsa, am făcut câţiva paşi pe stradă şi mi-a explicat din nou atitudinea faţă de ultimele bătăi antisemite.
- E regretabil, dragă, dar tot evreii poartă răspunderea.
- De ce, Camil?
- Pentru că sunt prea mulţi.
- Dar ungurii nu sunt şi mai mulţi?
- Poate, dar cel. puţin sunt masaţi la un loc, în aceeaşi regiune.

373

(N-am înţeles argumentul, dar n-am vrut să insist. La ce bun să reeditez lunga mea convorbire cu el, din ianuarie 1934. Sunt edificat asupra lui - şi tot ce poate face este să mă deprime, în nici un caz să mă surprindă.)
În continuare mi-a spus:
- Dragă, ovreii provoacă. Au o atitudine echivocă. Se amestecă în lucruri care nu-i privesc. Sunt prea naţionalişti.
- Ar trebui să te decizi, Camil. Sunt naţionalişti sau sunt comunişti?
- Ei, ştii că-mi placi? Suntem între noi, dragă, şi mă mir că mai pui astfel de întrebări. Comunismul ce este altceva decât imperialismul evreilor?
Spune asta Camil Petrescu. Camil Petrescu este una din cele mai frumoase inteligenţe din România."
Atenţie: Sebastian a folosit în Jurnal, semne ale dialogului (ca un dramaturg ce era). Eu nu sunt dramaturg şi nu sunt Sebastian - se vede că din acest motiv Ţepeneag, Breban, Al. George, Zaciu, Manolescu, Balotă contestă adevărul unor discuţii relatate dialogat în Jurnal-u\ meu: fiindcă le sunt contemporan? Ori pentru că „adevărul deranjează"? (ca pe Ierunca cel care explică, râzând, că în Jurnal-u\ lui Goma, numai „a!o"-urile sunt autentice... Bine şi atâta).
Mai departe: 6 nov. '36 - pag. 94:
„Vorbeam despre literatura românească. Am reţinut fără zâmbet declaraţia lui:
- Dragă Sebastian, un singur scriitor este astăzi capabil să dea un roman mare - şi acela sunt eu".
În 5 dec. '37 -pag. 132:
„- Nici Reihardt, nici Stanislavski, nimeni, nici un regizor n-a putut face descoperirile mele în teatru. Sunt cel mai mare regizor, pentru că am pentru asta şi o profundă cunoaştere a textului şi o extraordinară cultură filosofică şi o sensibilitate nervoasă extraordinară..."
în fine, 28 martie '41 - pag. 319:

374

„Camil Petrescu se vaetă că probabil lui nu i se va da nici una din casele luate de la evrei.
- Mie nu mi se dă niciodată nimic - spune el descurajat.
- Ei bine, de astă dată - răspund eu - chiar dacă ţi s-ar da, sunt convins că n-ai primi!
- Să nu primesc? De ce să nu primesc? (subl. mea. P.G.).
Vorbea cu atâta linişte, încât am înţeles nu numai că nu vedea nici un motiv să nu-şi însuşească o casă care nu-i aparţine, confiscată de la un evreu, dar că aşteaptă să i se dea o asemenea casă şi că va fi pentru el o deziluzie dacă nu i se va da".
Ca să nu se piardă, explic, aici, sublinierea, în octombrie 1990, la Aix-en-Provence, l-am întrebat pe Doinaş, cum de nu protestase împotriva mineriadei din 13-15 iunie acelaşi an. Mi-

a răspuns:
«Să protestez? De ce să protestez?»

374

**<titlu> Nae Ionescu**

Sunt cunoscute relaţiile sado-masochiste ale autorului romanului De două mii de ani cu prefaţatorul. Câteva notaţii din Jurnal:
În 17 mart.'35-p. 21:
„Am călătorit cu Nae Ionescu. Se ducea să ţie o conferinţă la Galaţi [...].
Nae a dat o şuetă politică teribilă. El o pornit mişcarea lui Vaida. (Acum zece zile mă asigura de exact contrariul) [...) Recunoaşte că în fapt «numerus valahicus» e o platformă de agitaţie, în nici un caz un program [...].
Ce m-a deprimat puţin pentru Nae a fost tonul cu care povestea totul. Combinard, şmecher, «teribil». Ce i-a spus el lui Averescu, cum l-a tras pe sfoară pe George Brătianu, cum s-a răfuit la Braşov cu Vaida:
- L-am pus cu curul pe gheaţă.

375

Hotărât, îl prefer în sala de curs.
[...] Cât poate fi de cabotin omul ăsta! într-un ceas a povestit tot ce ştiam de la el: cum a trăit revoluţia de la Munchen, cum le făcea discursurile miniştrilor revoluţionari, cum revoluţia a încetat o dată cu fabrica de bani de la Dachau... [...] a trecut la Beck, la Varşovia [...], lui Karl Radek i-a explicat că succesorul lui Stalin va fi Gengis Khan. [...]
- Dar pe Hitler îl cunoaşteţi personal? întrebarea unuia din colonei [...]. Ştiam bine că nu-l văzuse niciodată [...].
- Da, l-am văzut. Mare om politic, domnule! vezi dumneata, Troţki care e enorm de deştept şi Stalin care e un prost...
[...] Avea aerul pe care, acum 15 ani, trebuie că-l avea la Capsa, dând şuete. Tânăr e acest scump Nae Ionescu."
În 30 mart. '35 - pag. 22:
„Lecţia de ieri a lui Nae a fost sufocantă. Gardism de Fier pur şi simplu - fără nuanţe, fără complicaţii, fără scuze. [...] Aş fi vrut să-i spun ce monstruoase contraziceri cu sine însuşi debitează, dar era grăbit […].
Şi ce e mai deprimant e că toate teoriile astea pornesc de la un vulgar calcul politic. Sunt convins că, dacă ieri a vorbit aşa - cu atâtea aluzii politice şi atât de penibil hitlerist -, a fost pentru că, în primul rând, printre ascultători, se afla un gardist de Fier în costum naţional. Simţeam că vorbeşte pentru el."
În 14 martie '35 - pag. 46:
„Tudor Vianu mi-a făcut-un sfert de ceas procesul lui Nae Ionescu [...]. îi contestă orice originalitate, îl crede un reprezentant al lui Spengler şi al încă vreo câtorva nemţi actuali, pe care i-a utilizat din timp. Fără să indice sursele.

376

Se poate. Nu ştiu. Dar e ceva demoniac în Nae -şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară".
În 14 mai '36 - pag. 57:

„Citesc - nu ştiu de ce cu atâta întârziere, căci o aveam de mult în bibliotecă - Anees decisives de Oswald Spengler. Surpriza de a găsi fraze întregi, formule, idei, paradoxe din cursul lui Nae. Tot cursul lui de anul trecut (politică internă şi externă, pace, război, definiţia naţiunii) toate «loviturile» lui (Singapor, Franţa care moare, Rusia putere asiatică, Anglia în lichidare) totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni.
Şi încă n-am terminat. Alaltăieri, la Braşov, la procesul studenţilor Gardişti, Nae a declarat (i-am citit depoziţia în ziare) că nu orice asasinat e interzis de religie şi că deci în mod firesc studenţimea se solidarizează cu asasinii lui Duca."
În 27 mai '37 - pag. 59:
„Recitesc întâmplător câteva capitole din De două mii de ani (vechiul meu obicei de a scoate la întâmplare o carte din dulap şi de a rămâne pe urmă un ceas ca s-o răsfoiesc). Sunt unele lucruri pe care le uitasem complet. Am avut o adevărată surpriză. Cu excepţia câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer evreu, restul mi se pare excepţional. Nu ştiam, nu mă aşteptam. Aş fi foarte bucuros să retipăresc într-o zi cartea asta, fără prefaţa lui Nae şi fără nici o explicaţie din partea mea."
La 15 iun. '36 - pag. 64:
„Dragoş P(rotopopescu) care mă crede încă în intimitatea lui Nae, mi-a spus [...]:
- Ce e cu Nae? [...] S-a cam ars la nemţi. L-au lucrat. Am auzit dintr-o sursă foarte bună că Sân-Giorgiu a dus la Berlin scrisoarea lui Nae către Blank şi că a arătat-o acolo la diverşi miniştri. [...] se pare că



a fost însărcinat de Rege să facă treaba asta, iar regele, care deţine originalul scrisorii, i l-a dat lui... Sân-Giorgiu, pentru a-l arăta nemţilor..."

**<titlu> Marietta Sadova**

La 22 oct.'36-pag. 91:
„Mircea mi-a dat aseară (am mâncat la el) detalii amuzante despre ceaiul de ieri de la Polihroniade. Era şi Zelea Codreanu de faţă, căruia toţi îi spuneau «Căpitane». Marietta Sadova venise cu cartea lui Codreanu şi i-a cerut un autograf.
- Cum e numele d-tale? a întrebat el.
- Marietta Sadova - a răspuns ea sigură şi pentru că el nu părea edificat, a adăugat: De la Teatrul Naţional.
- Doamnă sau domnişoară? a cerut el mai departe explicaţii, întocmai cum facem noi de Ziua Cărţii.
Cred că a fost o mică lovitură pentru biata Mariţica - ceea ce totuşi n-a împiedicat-o (spune tot Mircea) să-l privească şi să-l asculte tot timpul pe «Căpitan» cu un zâmbet extatic. E de altfel zâmbetul extatic cu care-l priveşte pe Aristide Blank. Pot spune că Marietta e ipocrită? Nu. Dar e un curios dozaj de simţ practic acerb şi de sinceritate generoasă.
„[...] Haig (Acterian) i-a dus «Căpitanului» întreaga lui operă (versuri, eseuri) şi i-a oferit-o cu dedicaţie. După plecarea lui Codreanu, Marietta şi Haig au declarat într-un glas că au trăit o zi formidabilă. «Colosală» cred că a fost termenul lor exact.
În 1932 Haig era comunist."
La 16 dec. '36 - pag. 101:
„Aseară la Vişoieni, Marietta reclama interzicerea prin lege a tuturor filmelor străine.
- Să se vorbească numai româneşte! cerea ea cu oarecare violenţă.

[...] Biata fată, simte că sub regimul ăsta nu mai are nimic de aşteptat. Este loc pentru o Leni Riefenstahl a statului zelea-codrenist. Marietta candidează."

**<titlu> Barbu**

În 9 iul. '42 - pag. 460:
„Aseară, la Capsa. Intrasem să-l iau pe Rosetti [...]. La o masă imediat alăturată, Ion Barbu şi Onicescu. Aveau, înaintea lor, desfăcute larg, ziarele de seară. Barbu, urmărind o hartă a frontului din Africa, era foarte deziluzionat de oprirea lui Rommel. Onicescu îi dădea curaj:
- Un piston, oricât de puternic ar fi, după ce loveşte, are un recul. Oprirea la El Alamein este un recul.
Barbu nu părea cu totul remontat.
- Şi pe urmă - continuă Onicescu - nu vezi ce s-a petrecut la Nord? Au distrus un convoi american de 50 de vase.
- Radical, strigă Barbu şi, într-adevăr, faţa i se luminează.
Mă amuzau amândoi foarte mult. Erau ca doi jidani făcând strategie la cafenea - cu aceleaşi temeri, cu aceleaşi entuziasme - numai că de cealaltă parte a baricadei."
În 8 sept. '44 - pag. 562:
„Întâlnire pe stradă cu Ion Barbu. Sunt 6-7 ani de când nu mă mai salută. Sunt 6-7 ani de când, pur şi simplu, nu mă mai cunoaşte. Dar astăzi s-a repezit la mine, a deschis larg braţele, mi-a întins mâna cu efuziune.
- Aţi avut dreptate! strigă spre Carandino şi spre mine.
(Atâta tot. «Aţi avut dreptate», ca şi cum ar fi fost vorba de o partidă de şah, o partidă de table, la care el mizase prost.)

379

Dar adaugă cu melancolie, cu regret:
- Au făcut prea mari greşeli. - Hitler s-a dovedit un diletant. Nu trebuia să-l lase la comandă. Dacă nu l-ar fi schimbat pe Brauchitsch..."

**<titlu> Rebreanu**

În 4 ian. '43 - pag. 492:
„începând de azi, evreii au nu 50, ci 100 de grame de pâine mai puţin decât creştinii. Patru din zece raţii zilnice ne sunt suprimate.
Rebreanu pregăteşte, la Naţional, Shylock. Camil Petrescu [,..] l-a întrebat dacă pasajul revoltei lui Shyiock împotriva urei antisemite [...] nu va fi dificil de jucat în împrejurările de azi.
- Nu, răspunde Rebreanu, nu, că-i dăm o interpretare antisemită.
- Şi, adaugă Camil, ăsta a scris IţicŞtrul dezertor." în 11 oct. '43 - pag. 527:
„Joi seara, la Rebreanu [...]. Am ezitat mult să mă duc - şi am fost pe urmă furios că totuşi m-am dus. N-ar fi trebuit. Pe Rebreanu e mai bine să-l întâlnesc după război. Acum n-am ce să-i spun. Mai ales la el acasă. E o slăbiciune, o indiferenţă, o nepăsare care anunţă de pe acum toate uitările, toate compromisurile.
Mă voi întoarce la oamenii ăştia? Războiul va fi trecut fără să rupă nimic? Fără să aducă între viaţa mea «dinainte» şi cea de «mâine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?"

**<titlu> Vulcănescu**

În 24 iunie '41 - pag. 350:
„Am telefonat ieri lui Mircea Vulcănescu. Voiam să-l întreb despre aceste arestări. Vor continua? S-ar putea să mă vizeze şi pe mine? E adevărat (aşa cum mi s-a spus de acum vreo zece zile) că simplul fapt de a fi evreu şi de a fi făcut parte cândva dintr-o asociaţie de

380

presă constituie un motiv? Mi-a răspuns la telefon scurt, răstit, fără să-mi fi spus bună-ziua: «Ei, ce-i?». Se înţelege, nu mai «era» nimic."

**<titlu> Cioran**

În 2 ian. '41 - pag. 286:
„Îl întâlnesc azi dimineaţă pe Cioran pe stradă. E radios.
- M-au numit.
A fost numit ataşat cultural la Paris.
- înţelegi - zice - dacă nu mă numeau, dacă rămâneam pe loc, trebuia să mă duc la concentrare. Primisem ordinul de concentrare chiar azi. Nu m-aş fi prezentat cu nici un preţ. Dar aşa, totul s-a rezolvat, înţelegi?
Sigur că înţeleg, dragă Cioran. Nu vreau să fiu rău cu el (şi mai ales nu aici - la ce-ar servi?). E un caz interesant. E chiar mai mult decât un caz: e un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăţi şi cu o dublă doză de cinism şi laşitate, amuzant reunite."
În 25 ian. '41 (după rebeliune) - pag. 294:
„Cioran îi spunea ieri lui Belu (Silber) că «Legiunea se şterge la cur cu ţara asta». Cam acelaşi lucru îmi spunea Mircea în momentul represiunii Călinescu: «România nu merită o mişcare legionară». Pe vremea aceea nimic nu-l satisfăcea decât dispariţia totală a ţării".
În 12 feb. '41 -pag. 306:
„Cioran, cu toată rebeliunea la care a luat parte, îşi păstrează locul de ataşat cultural la Paris pe care i l-a dat Sima câteva zile înainte de cădere. Noul regim îi va aduce un spor de salariu. Pleacă peste câteva zile. Ei, aşa da revoluţie!"

**<titlu> Eliade**

La 27 nov. '35 - pag. 40:
„Când suntem în doi, ne înţelegem încă destul de bine. în public însă, poziţia lui de dreapta devine

381

extremă şi categorică. Mi-a spus cu nu ştiu ce agresivitate directă, o pură enormitate: «toţi marii creatori sunt de dreapta». Pur şi simplu.
Dar nu voi iasă ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controversele politice» cu el".
La 25 sept. '36 - pag. 05:
„Aseară Mircea a izbucnit deodată, în mijlocul unei conversaţii destul de potolite despre politica externă şi despre Titulescu, ridicând deodată glasul, cu acea teribilă violenţă cu care mă surprinde uneori:
- Titulescu? Ar trebui executat. Pus în faţa unui pluton de mitraliere. Ciuruit de gloanţe.

Spânzurat de limbă.
- De ce, Mircea? îl întreb surprins.
- Pentru că a trădat, înaltă trădare. A încheiat cu ruşii un tratat secret, pentru ca în caz de război să ocupe Bucovina şi Maramureşul.
- De unde ştii?
- Mi-a spus generalul Condiescu.
- Şi e de-ajuns? Sursa nu ţi se pare pătimaşe? Informaţia nu ţi se pare fantezistă?
M-a privit lung, cu stupoare, incapabil să priceapă că cineva se mai poate îndoi de un asemenea «adevăr». Pe urmă l-am auzit spunându-i Ninei în şoaptă:
- Îmi pare rău că i-am spus.
Ar fi vrut să adauge: «el nu poate înţelege asta - e orbit».
[...] El este un om de dreapta, până la ultime consecinţe, în Abisinia a fost cu Italia, în Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu. Face numai eforturi -cât de penibile? - pentru a ascunde acest lucru, cel puţin faţă de mine. Dar se întâmplă să-l răzbească, şi atunci ţipă, cum a ţipat aseară.
El, Mircea Eliade, crede orbeşte ce scrie Universul. Informatorul lui e Stelian Popescu şi crede orbeşte în el. Veştile cele mai absurde, mai trivial tendenţioase găsesc în el un ascultător credul.



[...] Aş vrea să eliminăm din discuţia noastră orice aluzie politică. Dar e posibil? Strada urcă până la noi, vrând-nevrând si în cea mai anodină reflecţie simt spărtura mereu mai mare dintre noi." în 2 mart. '37 - pag. 115: „Lungă discuţie politică cu Mircea, la el acasă. [...] declaraţia lui - în sfârşit leală - că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei. loan Vodă cel Cumplit. Mihai Viteazu, Ştefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hasdeu - toţi au fost la timpul lor gardişti. Mircea îi cita de-a valma.
Altminteri n-aş putea spune că n-a fost amuzant. După opinia lui, studenţii care l-au ciopârţit cu cuţitele pe Traian Bratu, aseară, la laşi, nu sunt gardişti ci ori... comunişti, ori naţional-ţărănişti. Textual. [...] El, Mircea Eliade nu s-ar fi mulţumit numai cu atâta, ci i-ar fi scos şi ochii. Toţi cei care nu sunt gardişti, toţi cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam şi merită aceeaşi soartă.
S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea. De aceea e bine să spun că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit. Şi poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite -pentru ca să-i pot ceti această pagină lui Mircea şi să-l văd roşind de ruşine.
Să nu uit, de asemeni, explicaţia pentru care el aderă cu atâta inimă la Gardă:
- Eu întotdeauna am crezut în primatul spiritual. Nu e nici farsor, nici dement. E numai naiv. Dar există naivităţi aşa de catastrofale!" în 4 apr. '37 - pag. 122:
„Arestarea lui Bogza m-a înmărmurit. [...] Eram convins că după o noapte petrecută la poliţie, îi vor da drumul [...]. Bietul Bogza, care nu pricepe cu siguranţă nimic din tot ce se petrece, el, aşa de naiv, aşa de copil, aşa de aiurit!



Mi-am închipuit că asupra acestor lucruri nu e posibil nici un dezacord cu oamenii de condiţia mea. Sunt anumite lucruri pe care - de la un anumit nivel de sensibilitate - le consider de la sine înţelese. Totuşi, cu ce stupoare a trebuit să constat astăzi la prânz că Mircea Eliade este de partea lui Puiu Istrati (judecătorul - nota mea, P.G.), nu de partea lui Bogza!
Întâi şi întâi Bogza (spunea Mircea) nu e scriitor. Nu e nici membru al S.S.R. [...]

- De ce să mă revolt eu de arestarea lui Bogza -striga el. L-a arestat? Ei şi? O să stea o lună la puşcărie şi gata. Nu e grav. Grav este altceva. Că tinerii ăştia sunt martirizaţi de 10 ani în puşcării...
- Care tineri, Mircea?
- Tinerii naţionalişti. Da, sunt martirizaţi în puşcării. Pentru ce? Pentru că i-au dat 25 la cur lui Gogu Rădulescu? [...]
N-am mai putut suporta urmarea. Nu numai fiindcă mi se părea stupid să-l aud repetând vorbă cu vorbă cuvintele lui Nae (Ionescu) - dar pentru că mă speria platitudinea de gândire în care-l vedeam sucombând. L-am oprit.
- Dragă Mircea, sunt de părere să schimbăm vorba [...].
...Şi într-adevăr am schimbat vorba.
Dar e posibilă în astfel de condiţii o prietenie?"
În 7 dec. '37 -pag. 132:
„Ieri (Sfântul Nicolae) ziua Ninei (soţia lui Eliade, fostă prietenă a lui Sebastian - n.m. P.G.). Am telefonat dimineaţa ca s-o felicit.
- Coniţa e la domnu general - mi-a spus servitoarea - iar domnu! profesor mănâncă la părinţii d-lui.
Seara am fost la ei la masă şi am aflat că în realitate Mircea lipsise două zile din Bucureşti, în campanie electorală, şi abia aseară se întorsese acasă. Minciuna de ia prânz, a servitoarei, m-a îngrozit: minciună organizată, minciună de familie, în care nu s-au jenat s-o facă



complice pe servitoare. Mi s-a părut mai trist decât însuşi faptul de a-l şti pe Mircea umblând prin ţară, în echipă de propagandă, din sat în sat, cu Polihroniade. Mai făceau parte din echipă Haig Acterian şi Penciu. Au luat cuvântul pe rând. Se pare că Haig vorbea cu gesturi mari, puţin teatral. Nu ştiu dacă şi Mircea a ţinut discursuri. Totul mi se pare grotesc. Nu înţeleg cum de nu sunt sensibili la această teribilă comedie. Marietta (Sadova) care a venit mai târziu, a intrat în casă cântând imnul gardist: Ştefan Vodă... încep nici să nu se mai jeneze de mine."
Cronologic, aici vine însemnarea din 17 dec. '37 -pag. 133, a cărei autenticitate a contestat-o Dan Petrescu (vezi „Timpul" din aprilie, mai, iunie, iulie 1997). Chiar unui cititor neiniţiat inserţia îi sare în ochi. Dacă la această primă uimire se adaugă mărturisirea Gabrielei Omăt, îngrijitoarea... copiei, nu a originalului; dacă se ţine seamă şi de faptul că în „afacere" şi-a amestecat mâinile şi pixul Leon Volovici (o să revin la el) atunci supoziţia că notaţia a fost introdusă recent în textul lui Sebastian devine certitudine. Cu atât mai vârtos, cu cât Z. Ornea asigură că el (Ornea) a văzut... xeroxurile originale! Ei, dacă Ornea a văzut - cu ochii lui personali - originalele xeroxurilor...
Mai departe - în 2 ian. '38 - pag. 144: .
„Permisul mi l-au retras. Numele nostru în toate gazetele, ca nişte delincvenţi". (Este vorba de o decizie a guvernului Goga-Cuza de a se retrage tuturor gazetarilor evrei permisele de circulaţie pe tren - şi publicarea numelor lor în presă). Tot 2 ian. '38:
„Nici un telefon de la nimeni. Mircea, Nina, Marietta, Haig, Lilly, Camil - au murit cu toţii. Şi îi înţeleg aşa de bine!"
În 13 ian. '38:
„Aproape două luni de când nu l-am mai văzut pe Mircea. Aproape zece zile de când nici nu ne-am telefonat. [...] N-am ce să-l întreb, şi desigur n-are ce să-mi spună. Dar, pe de altă parte, e o prietenie de ani de

zile, şi poate că i-am fi datorat acestei prietenii un ceas sever de despărţire".
În 16 ian. '38 - pag. 148:
„Am fost la Mircea azi: credeam că ne vom explica. Dar, vorbind, mi-am dat seama că e inutil [...]. Totul e sfârşit între noi."
în 20 sept. '39:
„Titel Comarnescu îmi povesteşte o convorbire politică pe care a avut-o deunăzi cu Mircea, mai filo-german decât oricând, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna.
«Rezistenţa polonezilor de la Varşovia - zice Mircea - este o rezistenţă iudaică. Numai jidanii sunt în stare să şantajeze cu femeile şi copiii aruncaţi în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane»".
în fine, peste ani - la 23 iulie 1942 - pag. 462:
„Am aflat mai demult - dar am omis să însemnez aici (atât de puţină importanţă începe să aibă pentru mine?) că Mircea Eliade e la Bucureşti. Se înţelege, n-a căutat să mă vadă şi n-a dat nici un semn de viaţă."
Am extras atâtea exemple de „răutăţi" !a adresa celor-buni (ai lui Sebastian), nu doar pentru a ilustra încă o dată Cloaca Valachica, cea care, vai, nu a început doar o dată cu năvălirea ruşilor şi cu înscăunarea comunismului (măru-i putred de prin anii '20), ci ca să-mi apăr dreptul la adevăr-ul subiectiv).
Citesc pe ultima copertă a Jurnal-u\(j\ lui Sebastian extrase din presă: dacă nu mi-aş cunoaşte „confraţii" şi n-aş şti că le lipseşte, nu talentul (cine nu are talent, chiar geniu, la români?), ci coloana vertebrală; dacă nu le-aş cunoaşte laşitatea, supuşenia dezgustătoare „pe timpul dictaturii" şi obrăznicia pieptului-de-aramă de după decembrie '89 - aş spune:
«Nu-mi vine să-mi cred ochilor: exact aceleaşi persoane, exact aceiaşi critici literari, exact aceiaşi „directori de conştiinţă": D. C. Mihăilescu, Ornea, Pruteanu,



Cosaşu, Manolescu - şi încă: Buduca, Zaciu, Balotă, Ştefănescu - au scris, despre Jurnal-u\ meu, exact invers decât despre al lui Sebastian. De ce invers? Doar pentru că... n-am aşteptat să mor? Pentru că n-am aşteptat să moară şi ei - abia după aceea să mi-l public? Sau pentru că, aşa cum Sebastian îi arată (în intimitate) pe cei buni ai lui: Nae Ionescu, Cioran, Camil Petrescu, Eliade - eu i-am arătat pe „bunii" mei, ca „noi-răi"?
Chiar nici unul dintre cei care au găsit Jurnal-ul lui Sebastian: „o realitate", în schimb, pe al meu, „o insultă la adresa intelectualilor noştri curaţi" să nu fi observat asemănările până la confuzie, în ciuda lumilor despărţite prin o jumătate de veac şi prin o răsturnare istorico-socialo-psihologică - măcar pentru că, între timp a avut loc, vorba lui Ierunca, Fenomenul Piteşti?
Nu se poate să nu fi tresărit Monica Lovinescu, citind la pagina 33 (7 sept. 1935) următoarele:
„Comarnescu mi-a comunicat un lucru care, dacă aş fi pentru moment într-o dispoziţie mai puţin sceptică, mi s-ar părea monstruos. A făcut propuneri de împăcare Credinţei! A dejunat cu Stancu. Aş spune că e incalificabil. M-am certat cu cei de la Credinţa în chestia asta. Am refuzat să-i dau mâna iui Sandu Tudor. Toate astea pentru ca acum să se ajungă la o astfel de capitulare. Când mă voi deprinde -să fiu mai puţin entuziast în relaţiile mele cu oamenii?"
încă un episod din Sebastian (20 oct. '37 - pag. 126):
„Camil [...] cu ingenuitate mă întreabă:
- Dar, în fond, ce are Toma Vlădescu cu d-ta?
A trebuit să-i amintesc că, în 1931, când eu eram în bune raporturi cu T.V., el, Camil, m-a introdus, fără să mă consulte, fără să mă întrebe, în groaznica lui polemică cu V.
Nu o regret, desigur - dar nu e picant că astăzi eu tot «la cuţite» sunt cu Toma Vlădescu, în timp ce Camil

dejunează împreună cu el şi mă întreabă pe mine îngereşte «ce are»?"
Nu a sughiţat Monica Lovinescu? Cum aşa?, doar la fel a făcut: m-a aţâţat împotriva lui Ţepeneag, împotriva lui Gelu Ionescu, împotriva lui Vlad Georgescu, împotriva lui Manolescu, împotriva lui Pruteanu - din pricina unor chestiuni care o priveau numai pe D-sa, apoi, în ciuda promisiunilor, fără să mă avertizeze, „îngereşte", dejuna cu duşmanii - pentru ca eu să mă întreb, ca boul - şi ca Sebastian:
„Cum mai am destulă copilărie ca să reţin asemenea nimicuri...?"
Dacă ar fi să o cred pe Ileana Vrancea, de la Universitatea Ebraică din Ierusalim - şi de ce n-aş crede-o? - Leon Volovici prefaţatorul, autorul notelor, dar şi colportorul fotocopiilor după Jurnal-ul lui Sebastian este" una şi aceeaşi persoană cu participantul la diverse simpozioane româno-israeliene, ce s-a ilustrat prin falsificare de citate (vezi: Ileana Vrancea, Sensul unic al amneziei selective -secvenţe israeliene - în „Dialog", iulie 1995 -februarie 1996, pag. 76-85).
Aşadar, după Ileana Vrancea, la al IV-lea simpozion româno-israelian - din 1 986 -, Leon Volovici a afirmat.
„Antonescu, el însuşi un adept al unui antisemitism «ponderat», nerasist în esenţă, prelua sloganurile Gărzii de Fier când vorbea despre «primejdia iudeo-bolşevică»...
Este foarte adevărat că, în 1990 Volovici a retras „ne-rasismul" lui Antonescu, iar în 1991 l-a introdus în „bagajul intelectual al Gărzii de Fier". Acum patronează Jurnal-u\ lui Sebastian!
Cu ce drept? Cu ce prestigiu? Cu al unui falsificator de documente? Cu al unui ins atent ca adevărul istoric să fie totdeauna pliat pe politica externă a Israelului?
Deci Dan Petrescu avea dreptate când presupunea manipularea manuscrisului 7urna/-ului. De la falsificarea



citatelor, nu mai e decât un pas până la falsificarea documentelor întregi.
Cu o acoperire morală ca a lui Leon Volovici, cu o garantare a „autenticităţii ...xeroxurilor" solicitată de Zigu Ornea (activist de nădejde la organul prin excelenţă diversionist: „Dilema"), toate bănuielile sunt permise - în privinţa integralităţii Jurnalului, în a integrităţii a ceea ce a fost publicat - cum altfel, dacă au „lucrat" pe el specialişti din epoca de aur a comunismului, în fiecare zi fabricanţi ai trecutului, mereu altul, dar în armonie cu prezentul?
Fireşte, intruziunile, ciopârţirile, ajustările, aranjările - sub conducerea dr-ului Volovici (cel care susţinea că antisemitismul lui Antonescu era „ponderat", în acelaşi timp garantând autenticitatea spuselor evreului Hechter!) - nu afectează esenţa mărturiei.
Jurnal-ul lui Sebastian rămâne una din cărţile răsărite o dată la o jumătate de veac.
*(„Familia", Oradea, noiembrie-decembrie/1997)*

**<titlu> INCOMPATiBILITĂŢILE**
**<autor> Norman Manea**

**<titlu> Înainte-înapoi**

În dificila tranziţie spre democraţie, ţările din Estul Europei sunt supuse la două solicitări majore, într-o simultană mişcare înainte-înapoi. Mişcarea înainte priveşte contractul cu viitorul: adaptarea la cerinţele economico-sociale ale lumii capitaliste, acreditarea internaţională. Mişcarea înapoi ţine de re-evaluarea istoriei dinaintea şi din timpul comunismului, manipulată şi falsificată de ideologia şi interesele Partidului unic al statului totalitar.

După 1989, această tensiune a fost frecvent resimţită în viaţa cotidiană a Europei de Est. în România, chestiunea admiterii fostelor ţări comuniste în NATO a produs o pasionată angajare pro-NATO a aproape întregului spectru politic. Trecutul traumatic al ţării, văzut mai curând ca rezultatul agresivităţii vecinului de la Răsărit şi al trădării Occidentului, decât al carenţelor vieţii politice româneşti, părea să fie, brusc, vindecabil, prin promisiunea viitorului integrat, stabil, în comunitatea occidentală. Acest euforic moment politic, legat de viitor, s-a suprapus unuia cultural, ţinând de trecut. Perspectiva înnoită a viitorului României confrunta o complicată retrospectivă: publicarea Jurnalului (1935-1944) scriitorului român-evreu Mihail Sebastian.

**<titlu> Evreul asimilat**

Cronica anilor negri ai nazismului revitaliza dezbaterea asupra antisemitismului şi Holocaustului românesc, subiecte pe care unii ar fi preferat să le ignore.

390

Importantul volum al lui Sebastian -în curs de apariţie în unele ţări europene şi meritând a fi publicat şi în Statele Unite - reconstituie deceniul diform în care fiecare devenise „o rotiţă în imensa uzină antisemită care era statul român". Domesticitatea monotonă a vieţii de fiecare zi cu lecturile, amorurile, sărăcia, întâlnirile amicale pune acut în evidenţă brutalitatea şi spaima, în lumea descrisă de Sebastian, cotidianul pare gata în orice moment să anime vaste rezerve de ferocitate. Din acest punct de vedere, Jurnalul lui Sebastian (Editura Humanitas, Bucureşti, 1996) seamănă cu masivul jurnal al anilor 1933-1945 al lui Victor Klemperer (Ich will Zeugnis ableggen bis zum letzten, Aufbau Verlag, 1995), a cărui publicare a produs un puternic impact în Germania. Aceste mult întârziate evenimente editoriale ale Europei de Est, unde perioada nazistă a rămas îngheţată în clişeele epocii comuniste, depun mărturie asupra existenţei de fiecare zi a evreului „asimilat", aşteptându-şi moartea de la lumea căreia a crezut că îi aparţine. Sebastian, un elegant stilist, de o admirabilă mobilitate tematică, probează o expresivitate literară superioară lui Klemperer. Jurnalul său oferă o analiză lucidă şi nuanţată a vieţii erotice şi sociale, un jurnal evreiesc, unul de lectură, un extraordinar jurnal de meloman. Este, însă, mai ales, jurnalul „rinocerizării" unor importanţi intelectuali români pe care Sebastian îi considera prieteni, printre care Mircea Eliade, E. M. Cioran, Constantin Noica, Camil Petrescu, scriitori şi gânditori hipnotizaţi de naţionalismul extremei drepte şi de delirul „revoluţiei reacţionare" nazisto-fasciste din Europa.

**<titlu> Rinocerizarea**

Ciudatul termen provine din celebra piesă Rinocerii, a lui Eugen Ionescu, o farsă alegorică despre incubarea şi apariţia fanatismului, despre „naşterea totalitarismului care creste, se propagă, cucereşte, transformă

391

o întreagă lume şi, fireşte, fiind totalitar, o transformă în întregime". Dramaturgul îşi defineşte piesa drept istoria unei „contagiuni ideologice". El este unul dintre puţinele personaje admirabile ale Jurnalului lui Sebastian, un prieten cu care, şi în vremurile grele, autorul a consimţit în refuzul tentaţiei totalitare, de stânga sau de dreapta. Eugen Ionescu a descris el însuşi, memorabil, atmosfera Bucureştiului acelei perioade. „Profesori universitari, studenţi, intelectuali deveneau nazişti, membri ai Gărzii de Fier, unii după alţii... Din când în când, câte

unul dintre prietenii noştri spunea: «Nu-s deloc de acord cu ei, dar trebuie să recunosc că în unele privinţe, în chestiunea evreilor, bunăoară...» Era si ăsta un simptom. După trei săptămâni, ori după două luni, omul devenea nazist. Odată prins în angrenaj, accepta totul, se prefăcea în rinocer".
Sebastian detaliază, în secvenţe pregnante, gradaţia acestui „angrenaj", ca şi contextul istoric al abrutizării. Astăzi, la mai mult de jumătate de secol de la redactare, Jurnalul său se afirmă drept unul dintre cele mai importante documente umane şi literare despre climatul pre Holocaust în România şi Europa de Est, despre condiţiile în care s-a putut dezlănţui genocidul antievreiesc.

**<titlu> De două mii de ani**

Mihail Sebastian (pseudonim al lui Iosif Hechter) s-a născut în 1907, într-o familie evreiască de clasă socială mijlocie, în portul dunărean Brăila, un oraş pe care l-a iubit cu statornicie; el a murit în primăvara lui 1945, la nici un an după intrarea trupelor sovietice în Bucureşti. (Se grăbea, în acea zi, la lecţia de inaugurare a Universităţii Populare din Bucureşti, unde urma să vorbească despre Balzac, şi a fost călcat de un camion. Unii au încercat, recent, să lege accidentul de demisia lui Sebastian de la ziarul comunist România



liberă, la care lucrase pentru scurt timp în 1944). în perioada interbelică, Sebastian s-a afirmat prin piesele sale de teatru lirico-ironice (Steaua fără nume, Jocul de-a vacanţa, Ultima oră), ca şi prin romanele sale psihologice şi citadine (Femei, Oraşul cu salcâmi, Accidentul), de o melancolică fervoare.
Activitatea lui Sebastian ca ziarist s-a desfăşurat în jurul Cuvântului, al lui Nae Ionescu, ceea ce l-a pus adesea în conflict cu presa de stânga şi cea evreiască. Fără să fie autorul vreunei cărţi importante publicate, Nae Ionescu era un vivace gânditor minor, preocupat de metafizică, logică, religie. Un personaj charismatic, un fel de guru pentru tinerii intelectuali ai timpului, devenit, în cele din urmă, adeptul Gărzii de Fier, o mişcare naţionalistă, de extremă dreaptă, care se proclama „creştin-ortodoxă". Mulţi ani după aceea, în 1967, Mircea Eliade scria despre mentorul său, pe care îl indusese, în mod straniu, în Enciclopedia Filosof iei (Harper Collins, New York): „Dumnezeu pentru Nae Ionescu este prezent în istorie prin întrupare... existenţa umană se împlineşte doar în moarte, moartea ca transcendenţă". Un cititor român va recunoaşte în cuvintele lui Eliade mai mult decât o evaluare strict academică.
în 1935, când debutează Jurnalul, puterea Germaniei naziste era în creştere, antisemitismul exuberant, primejdia războiului acutizată. Scriitorul Mihail Sebastian confruntase chiar în anul dinainte, în 1934, imensul scandal al publicării romanului său De două mii de ani. Construit ca un pseudo-jurnal, stilistic îndatorat, cumva, existenţialismului, cu ecouri din Gide, romanul urmăreşte criza de identitate a unui tânăr intelectual evreu din România, într-o perioadă când ţara însăşi trecea prin criza modernizării. Naratorul, arhitect ca profesie, scrutează ucenicia în prietenie, dragoste, cultură, şocul descoperirii antisemitismului.



Personajele din jurul său sunt hipnoticul profesor Ghiţă Blidaru, ascuţit şi pătimaş critic al valorilor modernităţii (creionat după Nae Ionescu), nihilistul Pârlea (avându-l ca model pe Cioran), „europeanul" arhitect Vieru, sionistul Sami Winkler, marxistul S. T. Haim (inspirat de Bellu Silber, un pitoresc membru al Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate), omul de afaceri englez Ralph T. Rice. Ultimele rânduri ale romanului sunt ale resemnării. Este eroul

un român? Un evreu? Cine este el, de fapt? Contemplând vila pe care a proiectat-o şi construit-o pentru mentorul său „român", Blidaru, eroul pare a fi devenit indiferent la aliajul rădăcinilor sale. Moment al despărţirii senine; acceptarea, împăcată, a moştenirii bi-milenare, ca intrus. Imobilul este chiar ceea ce acest constructor-pribeag şi-a dorit, el însuşi, dintotdeauna, să fie: „simplu curat şi calm, cu o inimă egală deschisă tuturor anotimpurilor".

**<titlu> Anul huliganic**

Cadrul romanului este antisemitismul tradiţional, care nu luase încă forma extremă a „Soluţiei Finale". Catastrofa se afla, însă, în premise şi precedente, cum avea s-o sugereze prefaţa lui Nae lonescu. Sebastian solicitase prefaţa în 1931, când începuse lucrul la roman. Prefaţatorul îi călăuzise primii ani de jurnalism şi, ca profesor de filosofia religiei, era un bun cunoscător al iudaismului. Deşi cu opţiuni politice de dreapta, Nae Ionescu respinsese, cu doar câţiva ani în urmă, „teoria statului naţional", cu „absurdităţile sale poliţiste".
Când romanul a fost terminat, Europa lunecase deja puternic spre dreapta, în România, anul 1934 era nu doar un an „antisemit", ci, cum spune Sebastian, un an „huliganic", în acord cu meteorologia politică, profesorul Nae Ionescu devenise, între timp, unul dintre ideologii Gărzii de Fier, numită şi Legiunea, organizaţia extremistă de dreapta care profesa antisemitismul ca



principala armă în cadrul unui fel de „fundamentalism" creştin ortodox, de tendinţă teroristă.
încrezător în fidelitatea de „conştiinţă" a vechiului prieten, Sebastian a reiterat, cavalereşte, în 1934, cererea formulată cu trei ani în urmă. Nae Ionescu, noul „Socrate legionar", şi-a respectat, la rândul său, promisiunea. Despre reacţia lui Sebastian la citirea textului, avem mărturia prietenului său Mircea Eliade, în Memoriile sale, care îşi aminteşte că Sebastian apă-ruse, într-o după-masă, la el, palid, tras la faţă, cu aceste cuvinte: „Nae mi-a dat prefaţa. O tragedie, o veritabilă condamnare la moarte". Nu era o exagerare.
Prefaţa lui Nae Ionescu susţine că valorile evreieşti şi cele creştine sunt ireconciliabile. Limbajul devine cu adevărat violent în final, când conflictul iudeo-creştin este considerat „rezolvabil" doar prin dispariţia cauzei: evreul. Definiţia pe care ideologul Gărzii de Fier o dădea în acei ani identităţii româneşti („Suntem ortodocşi pentru că suntem români si români pentru că suntem ortodocşi") nu era chiar nouă, fusese susţinută şi în trecut de prestigioşi intelectuali români, dramatic era doar contextul istoric în care apăreau asemenea incendiare declaraţii.
Cu deosebire o anume porţiune a prefeţei lui Nae Ionescu era greu de uitat, aceea în care „Iuda", ce! care „a refuzat să-l recunoască pe Cristos-Mesia" este declarat un vrăjmaş esenţial, ireductibil, „dizolvant al valorilor creştine". Inculparea este absolută, necondiţionată: „luda suferă pentru că l-a născut pe Cristos, l-a văzut si nu a crezut, luda suferă pentru că e Iuda... Iosif Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente bolnav, pentru că nu poţi decât să suferi... Mesia a venit - Iosif Hechter - si tu nu l-ai cunoscut... Sau nu ai văzut - pentru că orgoliul ţi-a pus solzi pe ochi... Iosif Hechter, nu simţi că te cuprinde frigul si întunericul?". Sebastian era desemnat nu cu numele său de scriitor,



ci prin cel al familiei sale evreieşti (Hechter) şi prin simbolul Iuda.
Anului huliganic 1934 i se oferea un scandal pe măsură. Publicarea acestei instigări la genocid drept prefaţă a romanului a părut unor comentatori, în epocă, perversă şi laşă. Autorul, violent

atacat de fascişti şi marxişti, de creştini şi evrei, de liberali şi extremişti, răspunde prin eseul Cum am devenit huligan, apărut în volum în 1935, anul de debut al Jurnalului. Antisemitismul care „canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organismelor în criză" i se pare lui Sebastian la „periferia suferinţei evreieşti". Adversităţile exterioare el continuă să le înregistreze, şi în eseul din 1935, cu anume condescendenţă, drept rudimentare şi minore în comparaţie cu ardenta „adversitate interioară", care asediază evreii.

**<titlu> Colectivitate vs. Individ**

În pofida ameninţărilor venind de peste tot, scriitorul persistă a accentua „autonomia spirituală" a suferinţei evreieşti. Iudaismul este văzut ca o poziţie tragică în faţa existenţei. „Nici un popor nu si-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pândit mai aspru si nu s-a pedepsit mai rău. Profeţii bibliei sunt cele mai năpraznice voci care au răsunat vreodată în lume". Sebastian localizează „rana vie" a iudaismului, „nervul ei tragic", în tensiunea dintre „o sensibilitate tumultuoasă si un simţ critic neîndurător", între „inteligenţa în formele ei cele mai reci si pasiunea în formele ei cele mai despletite".
Pe sine însuşi, „un evreu de la Dunăre", cum îi plăcea să se numească, scriitorul se defineşte limpede: „Nu sunt un partizan, sunt mereu un disident. N-am încredere decât în omul singur, dar în el am foarte multă încredere". Pentru Sebastian, individul primează, nu colectivitatea, cum era la modă. „Moartea individului



este moartea spiritului critic" şi în final, „moartea omului". Adversarul său este „omul în uniformă". „Vrei o religie? latǎ o carte de membru. Vrei o metafizică? latǎ un imn. Vrei o pasiune? latǎ un şef", însetat de dialog şi prietenie, el reafirmă, totuşi, mereu, elogiul solitudinii: „Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăţi de amintiri, fără jumătăţi de afecţiuni, fără jumătăţi de adevăruri", afirmase autorul în Cum am devenit huligan.

**<titlu> „Incompatibilitatea"**

Faţă de ţara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicţiile şi excentricităţile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. „Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zâmbitori. Mai ales, nimic nu este incom-patibil... Compromisul este floarea violenţei. Avem de aceea o cultură de brutalităţi si tranzacţii." Formularea surprindea, în profunzime, vremea când complicităţile şi compromisul pregăteau violenţele viitoare. Sebastian îşi reaminteşte surpriza unui francez, în vizită la Bucureşti în 1933, faţă de „coabitările" intelectuale româneşti. Un gardist notoriu „prins în flagrant delict de tandreţe intelectuală" cu un marxist notoriu, se explică astfel: „Noi nu suntem decât prieteni. Asta nu angajează la nimic". Acest „decât", scriitorul îl consideră un „breviar de psihologie bucuresteană". Psihologia unor stupefiante mixaje şi metamorfoze. „O noţiune care lipseşte total vieţii noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul". Formularea revine şi în Jurnal: „Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dunăre".

**<titlu> Noile imperative**

Însemnări ca acestea se vor dovedi încă mai profetice pe măsură ce situaţia din România devine tot mai

397

extremă, în 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susţinuţi şi de prietenul Mircea Eliade) nu lasă Ioc vreunei iluzii. „Totul este pierdut", notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia", nu doar lingvistică, a noilor imperative: „jidan", „jidănime", „dominaţia lui luda". Revizuirea cetăţeniei evreilor, eliminarea lor din barouri şi presă este urmată de alte îngrădiri şi umilinţe.
Pericolul creştea. Antisemitismul oficializat devine, treptat, o ieftină distracţie populară, la îndemâna tot mai multora. Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 desfăşoară întreg arsenalul de orori într-un oraş terorizat de lupte de stradă şi ucigaşi cântând imnuri religioase. „Un mare număr de evrei au fost ucişi în pădurea Băneasa si aruncaţi - cei mai mulţi goi - acolo. Se pare însă că un alt lot au fost executaţi la abator, la Străuleşti", notează Sebastian la 29 ianuarie 1941. După doar câteva zile, în vreme ce citea capitolele despre pogromurile antisemite medievale din Istoria Evreilor de Dubnow, revine asupra celor întâmplate. „Ceea ce te încremeneşte mai ales în măcelul de la Bucureşti este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile... evreii măcelăriţi la abatorul Străuleşti au fost atârnaţi de cârligele abatorului, în locul vitelor tăiate. Pe fiecare cadavru se lipise o hârtie «carne cuser»... Nu găsesc în Dubnow întâmplări mai cumplite".

**<titlu> Coşmarul**

Presimţirile catastrofice se împlinesc. Chiar înainte de izbucnirea ororilor, premoniţiile nu lipseau. „Seară de nelinişte - fără să-mi dau seama de ce. Simt ameninţări nelămurite. Parcă uşa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sunt transparente, parcă zidurile înseşi devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putinţă să năvălească de afară nu ştiu ce primejdii, pe care le ştiu de fapt prezente totdeauna, dar cu care

398

mă obişnuiesc, până a nu le mai simţi. Ai vrea să strigi după ajutor - dar spre cine?" Sunt rândurile unui asediat (marţi, 14 ianuarie 1941).
Într-adevăr, prietenii se aflau, în majoritate, în tabăra ostilă, înfrângerea rebeliunii legionare îi înfurie şi îi înveninează. „Legiunea se şterge la cur cu ţara asta", spune Cioran, imediat după eşec. Sebastian îşi aminteşte, cu acest prilej, că, într-o împrejurare similară, Mircea Eliade exprimase aceeaşi reacţie, în termeni mai academici: „România nu merită o mişcare legionară". Instaurarea în 1941 -încuviinţată de Fuhrerul de la Berlin - a dictaturii militare a generalului „obsedat de ordine si lege", Ion Antonescu, fostul aliat al Legiunii, nu previne crima antisemită. Vara lui 1941 înseamnă nu doar intrarea României în războiul antisovietic, ci şi noi atrocităţi. Are loc masacrul de la laşi şi, cu mult înaintea camerelor de gazare naziste, sinistrul experiment al „trenului morţii" ucide, prin sufocare, în vagoane sigilate şi într-o interminabilă călătorie fără altă ţintă decât moartea, sute şi mii de evrei.
„Simpla relatare a faptelor ce se povestesc despre evreii ucişi la laşi sau despre cei transportaţi cu trenul... este dincolo de orice cuvânt, sentiment sau atitudine. Negru, sumbru, nebun coşmar", notează Jurnalul\a 12 iulie 1941.
Cu câteva luni înainte, la 5 aprilie 1941, Antonescu, dictatorul militar al ţării, le comunicase miniştrilor săi: „Dau drumul mulţimii să-i masacreze. Eu mă retrag în cetatea mea si, după ce îi masacrează pun iarăşi ordine". Iar în septembrie 1941, după masacrul de la laşi şi după intrarea României în război de partea Germaniei, Antonescu explica unui colaborator apropiat că războiul nu era purtat, de fapt, contra slavilor, ci contra evreilor. „ Trebuie să se înţeleagă

de toţi că nu se luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viaţă si pe moarte. Ori învingem noi şi lumea se va purifica, ori înving ei şi devenim sclavii lor."

399

În toamna lui 1941, începe deportarea populaţiei evreieşti din Bucovina în Transnistria. La 20 oct. 1941, Sebastian scrie: „O demenţă antisemită pe care nimeni nu o poate opri, nu e nicăieri nici o frână, nici o raţiune... Văd pe feţele evreieşti paloarea spaimei, îngheaţă surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare". Jurnalul consemnează, în continuare, recensământul locuitorilor de „sânge evreiesc", „carnagiul din Bucovina si Basarabia", obligaţia evreilor de a preda statului haine şi a Comunităţii de a plăti o uriaşă sumă de bani autorităţilor, interdicţia evreilor de a târgui în pieţe, confiscarea... skiurilor şi bicicletelor de la evrei. „E uneori în antisemitism ceva diabolic... când nu înotăm în sânge, ne bălăcim în bălării", scrie Sebastian la 12 noiembrie 1941. Pentru un raţionalist ca Sebastian cuvântul „diabolic" dă măsura bestialităţii „vulgarului" antisemitism al timpului.

**<titlu> Steaua minorităţii captive**

Pe măsură ce Jurnalul avansează, între sânge şi murdărie, „optimismul atavic" şi „ironia consolatoare" pălesc, fireşte. Dar „adversitatea interioară" evreiască, „autonomia ei spirituală"? Acestea nu sunt decât, cum o dovedesc chiar paginile lui Sebastian, premise fireşti şi, am zice, obligatorii ale omenescului, nicidecum vreo aberaţie autodevoratoare. Chiar în condiţiile în care adversitatea exterioară este ubicuă, iar cea interioară pare un lux deopotrivă nepermis şi neglijabil, introspecţia critică rămâne semnul, şi încă unul esenţial, al supravieţuirii spiritului.
Când individul devine doar membrul anonim al unei comunităţi ameninţate, singurătatea prin ca"e se definea Sebastian îşi modulează altfel valenţele, chiar dacă nu îşi modifică substanţa. „Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri" - sună, sub

400

asediu, ca o frivolă sub-evaluare. „Preţul" solitudinii unei colectivităţi, a unui întreg popor, sfidează obişnuitul parametru al suferinţei. Intima asociere dintre solitudine şi solidaritate produce, treptat, o sumbră compasiune. Singurătatea „veche", privată, se lasă găzduită de izolarea comunităţii persecutate, într-o rănită, constrânsă mutualitate.
Sub presiunea urii şi a ororii, scrisul lui Sebastian păstrează „graţia" inteligenţei, pe care răul nu izbuteşte s-o anuleze. Identificat prin steaua minorităţii captive, căreia i-a fost restituit, scriitorul însufleţeşte golul aşteptării. Audiază muzică, citeşte, scrie, revede prieteni. O amplă şi tulburătoare parte a Jurnalului focalizează asupra prieteniei, mai ales cu Mircea Eliade, „prietenul prim şi ultim".
**<titlu> Mircea Eliade**

După „condamnarea la moarte" oferită de Nae Ionescu, „huliganul" Hechter-Sebastian nu părea să mai revendice decât dreptul la o perfectă solitudine, „fără jumătăţi de amintiri, fără jumătăţi de afecţiuni, fără jumătăţi de adevăruri", în condiţiile puternic agravate ale anilor următori, el se dovedeşte, totuşi, dureros înlănţuit de Eliade, persistând într-o prietenie caracterizată tocmai prin jumătăţi sau sferturi de amintiri, afecţiuni, adevăruri, în timp, criza prieteniei cu Eliade se adâncise, încă în 1936, angajarea politică a )ui Eliade nu mai putea fi ignorată. „Aş vrea să eliminăm din discuţia noastră orice aluzie politică. Dar e posibil?", se întreba Sebastian. Răspunsul vine curând: „Strada urcă până la noi vrând-nevrând, si în cea

mai anodină reflecţie simt spărtura mereu mai mare dintre noi... Sunt între noi tăceri jenante... acumulez mereu deziluzii -între care prezenţa lui la Vremea antisemită". („Vremea" - un săptămânal mai „curând liberal până la mijlocul anilor '30 - „evoluase" în acord cu spiritul timpului.)

401

Sebastian desluşeşte deja opţiunea politică a lui Eliade, deşi luciditatea sa este mereu deviată de sentimentalitate şi de o viziune esenţial apolitică, în 1937, o „lungă discuţie politică cu Mircea" duce la trista constatare: „A fost liric, nebulos, plin de exclamaţii, interjecţii, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declaraţia lui, în sfârşit leală... că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei", în acelaşi an apare, în ziarul legionar „Buna Vestire", faimoasa profesiune de credinţă a lui Eliade, intitulată „De ce cred în biruinţa mişcării legionare", conţinând întrebarea: „Poate neamul românesc să-si sfârşească viaţa... surpat de mizerie si sifilis, cotropit de evrei si sfârtecat de străini?".
Întrebarea îşi află prea curând un răspuns în umilinţele şi ameninţările pe care fostul său amic, străinul Sebastian, născut Hechter, le îndură, gata a fi, în orice clipă, sfârtecat de „patrioţii" locului. Un nou dialog nu duce decât la altă confirmare, „I-am spus că mă gândesc la o plecare din ţară. A aprobat, ca si cum într-adevăr e un lucru de la sine înţeles", scrie Sebastian la 16 ianuarie 1938. Un lucru de la sine înţeles, într-adevăr: „curăţirea" ţării de evrei era un ideal pentru care Mişcarea Legionară nu încetase să militeze.
„Ar fi suficient să intru pe uşă, pentru ca dintr-o dată să se facă tăcere". Se vorbeşte într-un fel când evreul este de faţă şi cu totul altfel după ce acesta părăseşte încăperea. La 7 decembrie 1937, tristeţea de a fi minţit i se pare încă mai copleşitoare lui Sebastian decât chiar teribilul adevăr care i se ascunde, anume că Eliade parcurgea ca „propagandist" şi chiar ca potenţial candidat al Legiunii satele, în campanie electorală pentru Garda de Fier. Stupefiante relatări parvin despre ceea ce Eliade spune în absenţa sa. în martie 1937, Sebastian află că prietenul său este revoltat de „spiritul iudaic" al unui balet, în 1939, Eliade comentează astfel invazia germană în Polonia: „Rezistenţa polonezilor la Varşovia este o rezistenţă iudaică. Numai

402

jidanii sunt în stare să şantajeze cu femeile si copiii aruncaţi în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane". Exemplul Poloniei, cu „şantajul" evreiesc şi „scrupulele" germane, motivează şi consideraţiile sale la fel de înţelepte privind România: „Numai o politică progermană ne poate salva... Decât o Românie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german".
Relaţia lui Sebastian cu Eliade continuă, totuşi, cu intermitenţă, până la plecarea acestuia, în 1940, la Ambasada Română de la Londra unde martori oculari îl descriu ca pe un propagandist al Gărzii de Fier. Ulterior, Eliade este trimis ca diplomat la Lisabona, unde convingerile sale legionare îşi caută alte forme, mai mult sau mai puţin disimulate, de expresie. Sebastian scrie despre perioada portugheză a lui Eliade: „E mai legionar decât oricând" (27 mai 1942). După război, Eliade se va referi doar în treacăt şi echivoc, la vinovăţie (vezi eseul meu „Felix Culpa", TNR, 5 august 1991, publicat în româneşte în volumul Despre Clovni, Editura Apostrof, 1997).

**<titlu> Ambiguităţile lui Mihail Sebastian**

Cum de a păstrat, aşadar, Sebastian prietenia cu un om cu care devenise „incompatibil?" Cum de a devenit el însuşi un exemplu al ambiguităţilor pe care le condamna? Nu îşi făcea, cu

siguranţă, iluzii că prietenia l-ar putea proteja de primejdiile din jur. Explicaţia este, presupunem, alta. Pentru firea lucidă şi resemnată a lui Sebastian, iluzia prieteniei era, mai curând, o încurajatoare reminiscenţă a trecutului, a normalităţii... Amintirile rămân, se pare, „unicul paradis din care nu putem fi alungaţi", cum spunea poetul german Jean Paul. Sebastian avea, de asemeni, un calm şi resemnat dispreţ faţă de tot ce era ideologic şi tribal. Avea şi curiozitatea scriitorului faţă de surprizele ambiguităţii,

403

din el însuşi şi în cei din jur, deci şi faţă de prietenul legionar, încă din 1936, când „în cea mai anodină reflecţie" simţea deja „spărtura" iot mai mare în relaţia cu prietenul „prim ţi ultim", se întreba: „îl voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru?" (s. N. M.)
„Atâta!"... Extraordinara formulare conţine tot dispreţul faţă de mediocritatea politicii, ca şi iritarea faţă de deplorabila „eroare" a lui Eliade. Candidul va arăta lumii - şi îşi va dovedi sieşi, împotriva lumii - că îl poate salva pe vinovat, ca interlocutor şi prieten. El nu poate admite că mediocritatea a învins, din nou, până şi în cel mai neaşteptat dintre cazuri, cel al strălucitului şi dragului Eliade, aşa cum nu poate admite că între intelectual şi uniformă nu este doar „incompatibilitate", ci o mai adâncă, subtilă relaţie de atracţie-respingere, avidă de impulsurile şi compensaţiile vitalităţii, ale mistificărilor şi supliciului, ale exceselor de tot felul.
Perfect conştient de prăpastia dintre el şi Eliade (o prăpastie ideologică, plină deja de cadavre), Sebastian înregistrează, totuşi, surprinzătoarele momente de afecţiune care persistă în muribunda prietenie. El nu ezită să se gândească la riscurile pe care le confruntă prietenul în mizera sa aventură, deşi simte în viaţa sa de fiecare zi frigul şi întunericul ameninţărilor care vin dinspre „camarazii" în uniformă ai acestuia. Tocmai tonul calm şi afectuos al relatării, amestecul de oroare şi ingenuitate fac ca portretele lui Eliade, Cioran, Nae Ionescu şi a prea multor intelectuali români seduşi de delirul naţionalist să devină, cu adevărat, devastatoare.

**<titlu> Deceniul obscen**

În contextul istoric, prietenia Sebastian-Eliade devine simbolică pentru tot ce a însemnat teroare şi speranţă, ambiguitate şi spaimă, laşitate şi şansă în relaţia evreu-creştin în Europa obscenului deceniu 1935-1945. Evazivele, stupefiantele „compatibilităţi" româneşti,

404

dublu-triplul lor târg cu complicitatea şi compromisul şi-au avut rolul în spulberarea certitudinilor morale, şi nu doar morale, oferind surprize teribile sau, dimpotrivă, generoase. Aşa s-ar putea explica atât atrocităţile, cât şi salvarea, până la urmă, a unei mari părţi a populaţiei evreieşti din România.
Jurnalul lui Sebastian înregistrează, cu îngrijorare şi amărăciune, specificele travestiri şi trucaje. După înfrângerea Rebeliunii legionare din 1941, el vede foşti fanatici ai Legiunii acomodându-se, grăbiţi, la noua situaţie: „de la o zi la alta reneagă, modifică, atenuează, explică, se pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, îşi amintesc ce le convine". El află, îngrozit, cum formulează fostul prieten Mircea Eliade - care se prezentase la Londra ca un viitor demnitar al Legiunii -bilanţul acelui an teribil, în care avuseseră loc înspăimântătoarele masacre antievreieşti de la laşi şi Bucureşti. „Două lucruri au fost extraordinare pentru mine anul acesta", scrie Eliade unui prieten comun, anume: „uluitoarea slăbiciune a aviaţiei sovietice şi lectura lui Camoens".

**<titlu> Eugen Ionescu**

Chiar şi în această atmosferă coşmarescă, Jurnalul nu uită, totuşi, cele câteva figuri luminoase. Peste şi înaintea tuturor, Eugen Ionescu. Ascultând în parcul Cişmigiu un discurs radiodifuzat al lui Hitler, acesta se ridicase, sufocat de ceea ce auzea. „Era palid, alb. «Nu pot! Nu pot!» Spunea asta nu ştiu cu ce disperare fizică... /4s fi vrut să-l îmbrăţişez" (3 oct. 1941). Sebastian notează şi mesajul unei prietene: „Mi-e ruşine de tine, Mihai, mi-e ruşine că tu suferi si eu nu". îşi aminteşte, după măcelul antisemit de la laşi, de reacţia a doi profesori universitari din capitala Moldovei. Unul îşi acoperise faţa cu „un gest de neputinţă, de spaimă, de dezgust",

405

celălalt rostise doar câteva cuvinte: „cea mai bestială zi din istoria omenirii". La sfârşit, în 1944, la intrarea Armatei Roşii în Bucureşti, schimbarea la faţă nu este rară. „Toată lumea se grăbeşte să ocupe poziţii, să valorifice titluri, să stabilească drepturi... gustul de pamflet alternează în mine cu un fel de silă dezarmată", scrie Sebastian, faţă cu „toată impostura, toată neruşinarea, toată sinistra comedie care se joacă".

**<titlu> Ţinutul iubit de la Dunăre**

Odiseea lui Sebastian se încheie în locul în care pornise. Proclamându-se, în 1934, „evreu de la Dunăre", eroul romanului De două mii de am declara, în numele autorului: „As vrea să cunosc legiuirea antisemită care va putea anula în fiinţa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre si de a iubi acest ţinut... Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime, fluviul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenţei sale regale", în 1943, scriitorul se întreba: „Mă voi întoarce la oamenii ăştia? Războiul va fi trecut fără să rupă nimic? Fără să aducă între viaţa mea «dinainte» si cea de «mâine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?" în 1944, se pregăteşte să părăsească „eterna Românie, în care nimic nu se schimbă". Felul cum descrie întâlnirea cu un căpitan evreu din armata americană ar putea sugera destinaţia aventurii la care se gândea: „un tânăr plin de vitalitate, simplu, preocupat de noi ca evrei, preocupat de democraţie si de realitatea ei. Un om. O figură nouă. Cineva". Speranţa de a se despărţi, în sfârşit, de „ţinutul de la Dunăre" a fost spulberată, însă, de accidentul mortal din 29 mai 1945. Mihail Sebastian avea 38 de ani. Moartea I-a scutit de eventualul experiment postbelic al „fericirii obligatorii", în captivitatea comunistă a propriei sale ţări.

406

**<titlu> „Catharsis"**

Publicarea Jurnalului lui Mihail Sebastian a produs o puternică reacţie în România. Mai multe ediţii au fost epuizate şi comentariile continuă. Textul pare să îi produs un adevărat „catharsis", Tntr-o societate care ezită să-şi recunoască propria contribuţie la Holocaust şi unde critica tradiţiei naţionaliste în cultură este uneori considerată un act antipatriotic, dacă nu chiar o blasfemie. „Citindu-l, e imposibil să rămâi acelaşi. Problema evreiască devine problema ta. O imensă ruşine se întinde peste o întreagă perioadă din cultura si istoria naţională, iar umbra ei te acoperă şi pe tine", scrie Vasile Popovici, un scriitor din Timişoara, oraşul unde s-a declanşat revolta anticeauşistă din 1989.
Cei dispuşi să facă din tragedia evreiască propria lor problemă nu sunt, totuşi, prea mulţi. Pentru un semnificativ număr de voci publice, Holocaustul pare a rămâne un „detaliu" (cum

spunea Jean-Marie Le Pen) al ultimului război mondial. Chiar şi cei care recunosc dimensiunea catastrofei nu par totdeauna pregătiţi să admită ceea ce această tragedie revelează. Faptul este evident mai ales în dezbaterea despre mareşalul Antonescu, dictatorul militar din timpul alianţei României cu Germania nazistă, pe care Parlamentul României l-a omagiat în 1991 şi care este onorat, astăzi, în multe locuri publice din România. Când un distins intelectual român cu tendinţe democratice intervenise, acum câţiva ani, în dezbaterea asupra reabilitării lui Ion Antonescu, el susţinea că accentuarea „exclusivă, acaparantă", a politicii antievreieşti a dictatorului ar „împiedica ştiinţa, în cazul de faţă istoria, să-şi facă obiectiv şi onest datoria", în polemica stârnită de apariţia Jurnalului lui Sebastian nu au lipsit vocile „agasate" de această nouă mărturie de greutate în ceea ce pare multora excesiva prelungire a discuţiilor despre Holocaust. Deloc neaşteptat, s-au exprimat dubii asupra autenticităţii textului, s-a speculat asupra



subiectivităţii oricărui jurnal. Toate acestea, pentru a nu confrunta evidenţa celor scrise de Sebastian. N-a mai surprins că şi identificările, nu foarte frecvente, cu suferinţa evreiască se exprimă într-un mod curios, în primăvara 1997, directorul Editurii Humanitas, care publicase Jurnalul lui Sebastian, a ţinut la Comunitatea Evreiască din Bucureşti o prelegere intitulată, emoţionant, „Sebastian, mon frere". O declaraţie de simpatie faţă de suferinţa evreiască, pe care conferenţiarul o motiva prin ceea ce suferise el însuşi sub comunişti şi ulterior. O analogie care nu mai lăsa loc pentru o reală condamnare a antisemitismului şi Holocaustului sau pentru o analiză onestă a „fericitei culpe" a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae Ionescu, Noica.

Iar într-un editorial intitulat „Vânătoarea de vrăjitoare", directorul importantei reviste „România literară" deplângea oprobriul public prelungit împotriva lui Celine şi Hamsun, deplora campania „israeliană" contra lui Eliade, recenta dezbatere din Franţa în legătură cu trecutul legionar al lui Cioran, ca şi „exagerările" din Jurnalul lui Sebastian. Aceasta deşi condamnarea publică (deloc unanimă) a lui Celine şi Hamsun nu a împiedicat recunoaşterea distincţiei lor literare, iar vinovăţia nici nu era necesar atribuită scrisului lor, ci colaborării cu naziştii. Descriind comentariul critic într-o societate deschisă drept o „vânătoare de vrăjitoare" şi comparându-l cu represiunea comunistă a vieţii intelectuale, editorialul din „România literară" promova o şocantă confuzie de termeni.

În contrast cu astfel de derapări şi ambiguităţi, am putea cita un text datorat altui proeminent intelectual român. Petru Creţia afirma, în 1997, că „cel mai monstruos, după Holocaust, este persistenţa, fie si minimală, a antisemitismului". Referindu-se, în acest context, la Jurnalul lui Sebastian şi la vechile-noi compatibilităţi, Petru Creţia scria: „Cunosc personaje publice care, afişând o etică fără cusur, o ţinută democratică impecabilă,



o ponderaţie înţeleaptă şi, la unii, însoţită de o anume pompoasă solemnitate, sunt capabili, în privat, uneori chiar şi altfel, să facă spume la gură împotriva evreilor, aici şi acum. Am văzut dovada irecuzabilă a furiei stârnite de Jurnalul lui Sebastian si a sentimentului de pângărire a unor valori naţionale provocat de dezvăluirile atât de calme, atât de îndurerate si atât de iertătoare ale acestui martor nepărtinitor, adesea angelic". Textul a apărut cu câteva zile înaintea decesului acestui distins om de litere şi bun creştin, nu într-o revistă de largă circulaţie, ci în ziarul „Realitatea Evreiască" al Comunităţii Evreieşti din România.

**<titlu> Terapia adevărului**

Ce am putea conchide din lectura lui Sebastian şi din cariera sa postumă? Măcar atât: mişcarea „înainte" a Europei de Est trebuie evaluată nu doar prin capacitatea de a moderniza structurile politice şi economice, ci şi prin aceea de a clarifica istoria recentă şi a adresa întregul adevăr. Nu este o sarcină uşoară, dar este, mai ales şi înainte de toate, menirea intelectualilor, nu a politicienilor.
Premisa viitorului stă în calitatea şi probitatea înţelegerii trecutului.

*(Text apărut în The New Republic, Washington DC, la 20 aprilie 1998 si reluat în „22", nr. 23/1998).*

409

**<titlu> GIMNASTICA DE ÎNTREŢINERE SAU PRETEXTUL SEBASTIAN**
**<autor> Dorin Tudoran**

Aberaţiile extremei drepte româneşti şi nefastele amprente pe care aceasta şi !e-a pus asupra vieţii politice şi sociale într-o anumită perioadă constituie o veche preocupare a colegului nostru Norman Manea. Lovit încă de !a vârsta copilăriei de atrocităţile comise împotriva comunităţii evreieşti din România, confrun-tându-se mai apoi cu antisemitismul naţional-comunis-tului Nicolae Ceauşescu şi a! haidamacilor săi de stat, de partid şi de presă, scriitorul, exilat la mijlocul anilor '80, continuă să-şi manifeste starea de veghe. Cântăreşte neiertător ce a fost şi estimează încontinuu recrudescenţe neliniştitoare. Rădăcinile acestei preocupări sunt adânci, dureroase şi de nevindecat. Obsesia şi-a făcut loc. Pe pian artistic, decantată de filtrele proprii artei, ea l-a ajutat pe autor să scrie pagini remarcabile. Aceeaşi obsesie însă pare a submina parţial efortul eseistului, prin apariţia unor accente discutabile, generalizări stridente şi verdicte nedrepte.
„The New Republic", influentă revistă de grup din Washington, D. C., strângând în jurul ei un anume nucleu al intelighenţiei americane de stânga (eşichierul politic american nu este identic cu cel vest-european) îi deschide larg paginile lui Norman Manea, în numărul ei din 5 august 1991, revista publică eseul Happy Guilt, în care colegul nostru analizează simpatiile de extremă dreaptă ale lui Mircea Eliade, sprijinul acordat de celebrul nostru conaţional ideilor Legiunii. Dacă în esenţă demersul eseistic al lui Norman Manea este

410

unul absolut firesc, unele accente ale textului au nedumerit pe cei care cunosc, cel puţin la fel de bine ca Norman Manea, cazul în speţă. Unul din motive era felul în care cititorul american putea să rămână cu sentimentul că Mircea Eliade a fost şi, mai ales, a rămas până la moarte un antisemit. S-a discutat destul de mult despre „bizareria" sau „paradoxul" situaţiei când un om ca Mircea Eliade, îmbrăţişând doctrina legionară într-un anumit moment al vieţii sale, nu a fost un antisemit. Sau, mai ales, nu a sfârşit astfel. Este o chestiune ce poate fi dezbătută fără a conduce ia un consens de opinii. Norman Manea nu mi se pare a face efortul de a judeca o perioadă politic nefastă în perspectiva unei vieţi şi a unei opere, în felul acesta, durata opţiunii condamnabile pare a se extinde de-a lungul întregii existenţe şi opere a lui Eliade. Chiar dacă Norman Manea nu a intenţionat aşa ceva, felul în care sunt plasate accentele în acel text exact asta poate induce în conştiinţa cititorului.
Revenind la „The New Republic", semnificativ pentru politica de grup (în româneşte i se mai spune şi de gaşcă) a constituit-o în cazul eseului semnat de Norman Manea refuzul dialogului. Un intelectual american, ceva mai cunoscut în SUA decât Norman Manea, şi el evreu originar

din România, autor al unei cărţi despre ororile prin care i-a fost dat să treacă în ţară înainte ca familia sa să se expatrieze, a trimis o scurtă scrisoare revistei, în ea nu se nega, din câte îmi amintesc, blamabila opţiune a lui Eliade dintr-un anume moment. Se ridica, iarăşi dacă nu mă înşel, întrebarea dacă un fragment din viaţa unui om ne dă dreptul să lăsăm a se înţelege că întreaga lui viaţă continuase a se afla sub acel semn nefast? Dacă e drept să neglijăm cercetarea operei acelui om spre a descoperi care au fost, până la urmă, convingerile lui fundamentale? Autorul scrisorii mărturisea că îl cunoscuse foarte bine pe Eliade, îi fusese student la Chicago şi îi devenise



prieten. Că niciodată, în anii petrecuţi în apropierea lui Eliade, nu putuse detecta vreo nuanţă antisemită în comportamentul profesorului. Că, atunci când a scris acea carte despre teroarea suferită în România, Eliade s-a oferit cu dragă inimă să-i scrie prefaţa. Pricepută în a incrimina intoleranţa altora, invocând valorile democraţiei, revista a refuzat publicarea scurtei scrisori. Verdictul fusese dat şi devenea definitiv. Norman Manea nu putea fi (şi pare a continua să nu poată fi în asemenea publicaţii) contrazis nici măcar în chestiuni de detaliu, de dozare a unor accente. Situaţia rămâne deconcertantă întrucât eminenţa cenuşie (intelectual vorbind nu financiar) a grupului de la „The New Republic", Leon Wieseltier, este şi autorul unei superbe cărţi de aforisme (tradusă şi prefaţată în româneşte de Mircea Mihăieş) intitulată împotriva identităţii în ea se pot citi şi asemenea cugetări: „Prin breşele identităţii pătrunde democraţia. Oricare ar fi premisele filosofice ale democraţiei, premisa existenţială a democraţiei e aceasta: cineva ca mine si diferit de mine se află aici cu mine. [...] Identitatea e redusă destul de repede la loialitate. [...] Dacă nu are loc o ruptură a identităţii, se va face dreptate, însă nu va fi linişte. [...] Cel mai crud lucru pe care-l poţi face oamenilor în lumea modernă e să se simtă ruşinaţi de complexitatea lor."

În numărul său din 20 aprilie pe acest an, revista lui Martin Peretz publică un alt eseu semnat de Norman Manea. Analizând Jurnalul lui M. Sebastian, colegul nostru se reîntoarce cu minuţie la contextul perioadei în care a fost scris acest jurnal. Sunt puse din nou în pagină realităţi ale anilor marcaţi de proliferarea extremei drepte în România, încă o dată, nu toate accentele analizei sunt puse cu suficientă rigoare. M-aş opri fie şi numai la partea finală a eseului. Ea poato crea cititorului impresia că apariţia cărţii lui Sebastian a cam fost trecută cu vederea în presa românească, când, Ştim bine, adevărul este cu totul altul. Cuvântul rostit



de Gabriel Liiceanu în 1997, Sebastian mon frere, la Centrul Comunităţii Evreieşti din România, i se pare lui Norrnan Manea lipsit de suficientă empatie. E un punct de vedere. Dar atunci, când pentru faptul că Liiceanu şi-a exprimat solidaritatea cu suferinţa evreilor invocând propriile-i greutăţi din timpul dictaturii comuniste, Morman Manea scrie că „Este o analogie care nu lasă spaţiu evocării, aşa cum se cuvine, a antisemitismului si Holocaustului sau analizei oneste a «vinovăţiei fericite» a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae Ionescu si Noica" avem de-a face, cred eu, cu o enormă nedreptate făcută editorului acestui Jurnal. Şi mi-e teamă că, în asemenea cazuri, Sebastian, suferinţa lui şi jurnalul apărut la Editura Humanitas devin simple pretexte pentru exprimarea altor nemulţumiri. De pildă, publicarea Jurnalului nu a declanşat câteva lucruri la care sperau, poate, Norman Manea şi alţi colegi ai noştri. Primul - deşi un eveniment editorial, comentat pe măsură, această carte nu a reuşit să facă din Sebastian un scriitor mai mare decât este. Al doilea - apariţia Jurnalului nu a determinat intelighenţia românească să-şi asume, în mod colectiv, responsabilitatea pentru erorile şi crimele administraţiei Antonescu, pentru climatul huliganic al unor ani.

În demersul său de a semnala recrudescenţe ale antisemitismului în România, multe din ele foarte reale, Norman Manea greşeşte grav lăsând să plutească asemenea vinovăţii asupra „României literare", a directorului ei de azi. Norman Manea ştie foarte bine că această revistă a fost, ani de zile, învinuită de oamenii dictaturii naţional-comuniste a lui Ceauşescu de filosemitism. S-a spus despre ea că este „jidovită". Asta pentru că „România literară" a scris pozitiv despre cărţile unor autori ca Norman Manea. Există, probabil, o iritare absolut întemeiată a colegului nostru. Aceea că succesul său în America nu a fost semnalat cum se cuvine de presa românească. Este, într-adevăr, o



eroare, căci orice succes de acest fel ar trebui să fie o bucurie pentru cultura română. Pe de altă parte, acest succes (minuţios orchestrat, susţinut de eforturi financiare şi publicitare incredibile) nu poate face din Norman Manea un scriitor mai important decât este. Succesul ar trebui să fie o sursă de seninătate, o pavăză împotriva resentimentelor. Inventarea de falşi adversari, demoni-zarea unei întregi societăţi ori a întregii intelectualităţi româneşti, inapetenţa pentru dialog şi patima verdictelor definitive îmi par exerciţii la care unii din noi au început să se preteze aproape sistematic.
Majoritatea doctorilor de familie recomandă celor de care au grijă o gimnastică de întreţinere, simple exerciţii zilnice ori săptămânale, benefice pentru păstrarea tonusului muscular şi a bunăstării fizice generale. Unii din noi mută această gimnastică de întreţinere pe alt plan, pentru a-şi consolida şi menţine, probabil, un anume sprijin, sinecuri pe viaţă, publicitate cu orice preţ. La începutul anilor '80, îmi asumam dreptul de a afirma public că antisemitismul în România nu este problema evreilor, ci a românilor. Azi, observând tensiunile pe care încearcă să le creeze unii sau şantajul cu antisemitismul practicat de alţii, îmi vine foarte greu să nu mă întreb dacă nu se va fi aflat, totuşi, un grăunte de îndreptăţire fie ea şi doar conjuncturală în replica rostită de cineva într-o clipă de amărăciune, replică pe care nu am înţeles-o multă vreme - „Dacă nu sunt antisemit, este meritul meu, nu al lor." lată un „merit" nu lipsit, cel puţin pentru mine, de o profundă tristeţe. Cum va fi fost, înţeleg abia acum, şi cazul celui care-şi declina acest „merit".
*(„România literară", nr. 22/1998)*



**<titlu> DOCUMENT DE PRIM ORDIN**
**<autor> Iosef Eugen Campus**

Manuscrisul Jurnalului (9 caiete) - salvat din România prin intermediul legaţiei israeliene şi păstrat apoi de fratele autorului, Andrei Benu Sebastian, stabilit la Paris - nu a fost pus la dispoziţia Fundaţiei Mihail Sebastian spre publicare decât după multe reticenţe. Anunţat de mult, aşteptat cu nerăbdare, îl avem, în sfârşit, în faţă. Un volum masiv de aproape 600 de pagini (cuprinzând perioada 12 februarie 1935 - 31 decembrie 1944) îngrijit de Gabriela Omăt, adnotat şi prefaţat de Leon Volovici (editura Humanitas, Bucureşti).
Prefaţa - concisă, sobră, echilibrată - dă o bună imagine de ansamblu a Jurnalului, cu cele trei „niveluri" ale sale: cel intim, cel de creaţie şi cel politic.

*

Trebuie să recunosc de la început că nu fac parte dintre admiratorii entuziaşti care-l

idolatrizează pe Mihail Sebastian. Am avut întotdeauna impresia că este supra-preţuit. Poate şi din pricina vâlvei pe care a făcut-o romanul De două mii de ani şi Prefaţa lui Nae Ionescu, poate din pricina legăturilor lui de prietenie cu mulţi dintre scriitorii cei mai de seamă ai epocii, poate din pricina strălucirii mondene a lumii teatrale bucureştene şi a contactelor sale cu înalta societate românească, oameni politici şi familii princiare (Bibescu, Cantacuzino), poate din cauza morţii sale premature şi absurde într-un accident de circulaţie. Am apreciat intelectualitatea lui, discreţia şi fineţea spirituală a



scrisului său străluminat pe alocuri de o undă de poezie. Dar opera nu atinge profunzimi adevărate, iar omul - deşi fermecător, simpatic - e lipsit de tărie, de consecvenţă şi intransigenţă morală.
Jurnalul îmi confirmă această imagine bipolară.

*

Te izbeşte contrastul evident între imaginea sumbră de mizerie şi deznădejdea vieţii sale aşa cum o vede şi o prezintă autorul Jurnalului - şi situaţia reală, aşa cum rezultă din faptele relatate.
„Încolo, totul cum ştii (interesantă această adresare la persoana a doua într-un jurnal către un prieten ideal, care i-a lipsit, în fond?) Adică absurd, umilitor şi de nesuportat. De unde iau puterea de a târî după mine traiul ăsta nefericit, zi de zi, nu ştiu". Şi adaugă apoi, lucid, autocritic: „Probabil din lene - singura mea forţă".
Se plânge mereu că nu are bani pentru coşniţă, pentru chirie etc. împrumută de la prieteni, români sau evrei, scrâşnind din dinţi, dispreţuind pe cei de la care împrumută (de pildă, A. L. Zissu). Dar din aceşti bani împrumutaţi, chiar când nu mai are aproape nimic, îşi permite să cumpere un bilet la concertul germanului Walter Gieseking sau un disc cu un concert de Bach. În vremurile cele mai grele, pleacă totuşi la ski în munţi, sau la mare, la Balcic. Eventual se lasă invitat -pentru o săptămână sau chiar, o dată, pentru cinci săptămâni - la moşia prinţului Antoine Bibescu.
Continuă să „dineze" la Capsa sau la Athenee Palace cu Al. Rosetti şi Camil Petrescu, ia masa la prietenii săi legionari, se culcă - în continuare - cu Zoe, adepta fanatică a legionarismului. Banii pe care-i primeşte lunar de la liceul evreiesc, unde predă limba română, sunt - pentru el - floare la ureche. Ce contează o leafă de 10.000 de lei? Lui îi trebuie sute de mii. Prelucrând, pentru teatrul Baraşeum, piesa Potopul, câştigă 400.000 de lei, iar



de la reprezentarea, cu nume de autor camuflat, a Stelei fără nume, îi rămân 5.000.000 de lei.
Omul trebuie însă înţeles, în comparaţie cu ceilalţi evrei, oameni de rând, fără relaţii cu lumea actoricească, cu scriitorii români şi protipendada română, izolaţi efectiv în gheto-ul lor, viaţa lui Sebastian este relativ mai uşoară. Dar asta numai obiectiv. Pentru el, ceea ce contează este realitatea subiectivă. Artist cu sensibilitatea exacerbată, el suferă. Suferă efectiv:
*„...un gust groaznic de a bea, de a dormi, de a uita. Mi se pare că sunt la limită. Nimeni în lume nu poate face nimic pentru mine. Am aşa de puţine raţiuni adânci de a trăi, încât o întâmplare ca asta (care, pentru altcineva, în alte condiţii, ar fi o durere, dar nu un dezastru) devine pentru mine un prilej de moarte".*

*

Unul din aspectele cele mai interesante ale Jurnalului îl constituie prezentarea vieţii culturale din România acelor vremuri.
Lumea teatrului, cu directorii şi regizorii bine cunoscuţi (Rebreanu, Victor Eftimiu, Sică Alexandrescu), cu actorii şi actriţele celebre (Leni Caler, Marietta Sadova, Măria Mohor, Tanti şi Dina Cocea, Nora Piacentini, Mircea Şeptilici, Timică, Beligan, Vraca), cu febrilitatea repetiţiilor şi strălucirea neaşteptată a premierelor, cu meschinăriile şi intrigile din culise apare în toată varietatea sa multicoloră. Dragostea pentru Leni Caler, cu rezervele, întortocherile şi amânările, visurile şi decepţiile ei, devine, în Jurnal, un adevărat roman de dragoste. Lucid, ca întotdeauna, Sebastian înţelege repede că are de-a face cu o târfă ingenuă, dar şi cu o actriţă de talent, capabilă să joace just, intuitiv, chiar şi ceea ce nu înţelege raţional. Autorul nu se sfieşte să redea textual replica, truculentă în vulgaritatea ei, a actriţei Nataşa Alexandra, pentru că o consideră semnificativă ca răbufnire anti-legionară:

417

„Unde e Generalul, să-i pup coaiele, să-i sug puia că ne-a scăpat de legionari".
Pasionante şi instructive documentar sunt paginile în care autorul povesteşte despre scriitori. Unele fapte constituie direct o surpriză. La Cercul Sefard, unde ţinuseră - el şi Aderca - o conferinţă despre Camil Baltazar, Aderca îşi declară admiraţia pentru Codreanu: *„Îmi spunea că deplora moartea lui Codreanu care a fost un mare om, o apariţie genială, o forţă etică fără seamăn si a cărui „moarte de sfânt" este o pierdere ireparabilă".*
În general însă, notaţiile confirmă cele ştiute, dând o mare bogăţie de amănunte de-a lungul întregului Jurnal. Leon Volovici are dreptate când atrage atenţia asupra unei greşite înţelegeri a notaţiilor. „Cât de uşor ne putem înşela (sau, mai grav, putem înşela pe alţii) alegând de pildă câteva însemnări depreciative sau zeflemisitoare despre Camil Petrescu". E adevărat că numai totalitatea referirilor poate da o imagine justă. Dar mi se pare că, în Jurnal, tocmai această totalitate a referirilor dă un portret consecvent negativ, subliniind iar şi iar grandomania şi oportunismul lui Camil Petrescu. Ceea ce nu exclude prezenţa, tot atât de clară, a prieteniei lui Sebastian. Tot astfel în cazul Nae Ionescu şi Mircea Eliade, Sebastian discerne clar greşelile ideologice şi păcatele morale ale marilor săi prieteni. Dar continuă să se întâlnească şi să-i aprecieze, să le păstreze prietenia. Nu ia atitudine netă, nu reacţionează cu vigoarea necesară, îi lipseşte intransigenţa morală. Acceptă prea uşor compromisurile, cum singur recunoaşte. Ca să evite conflictul, să fie lăsat în pace. Să nu i se tulbure liniştea. „As cere vieţii doar puţină linişte, o femeie, cărţi si o casă curată".
Sebastian e indignat să constate insensibilitatea fundamentală a multor români la ceea ce el numeşte „incompatibilitate". Oameni care se bucură de succesele pe front ale aliaţilor, dar continuă - până una alta

418

- să deţină posturi însemnate şi bine plătite în administraţia antonesciană. O vede la alţii. Dar, ciudat, el, care este în general foarte autocritic - ceea ce constituie una dintre marile sale calităţi morale - nu vede această insensibilitate la el însuşi. Gândeşte just - cu privire la el însuşi, cu privire la prieteni, cu privire la situaţia politică, cu privire la felul său de a munci fără continuitate - dar nu acţionează, nu schimbă nimic. Continuă relaţiile cu românii de dreapta prohitlerişti şi antisemiţi, continuă vizitele la moşia lui Bibescu, continuă să se culce cu toate femeile ce i se oferă, unele cu insistenţă (Leni, Margot, Maryse, Dorina, Cella, Thea, Virginica, Zoe, Alice, Madeleine ş.a.). Cum remarcă şi el, cu auto-ironie, a devenit un homme a femmes, un fel de Don Juan. Dar pasiv.

Evenimentele politice, războiul şi persecuţiile, ocupă locul cel mai amplu în Jurnal. Notarea precisă a faptelor constituie un tablou veridic şi impresionant în dramatica lui desfăşurare, încercările lui Sebastian de a prevedea viitorul pe baza unei analize logice dau mereu greş. Realitatea se dovedeşte imprevizibilă. Spre cinstea lui, trebuie subliniată atitudinea demnă de aderare la evreism în vremuri de prigoană: *„Undeva, într-o insulă cu soare si umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi, la urma urmelor, indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau".* De asemeni, *neclintita sa condamnare a hitlerismului: „Am ştiut totdeauna, până în adâncul inimii, că as fi murit bucuros ca să grăbesc măcar cu o fracţiune de milimetru prăbuşirea Germaniei. Germania e prăbuşită - si eu mai trăiesc. Mai mult ce pot cere?"*
Trebuie menţionată înţelegerea şi simpatia cu care îi priveşte, după 23 august 1944, pe soldaţii ruşi, aceşti sălbatici zâmbitori. Dar şi discernerea pericolului pe care îl reprezintă noul regim, cu conformismul şi tendinţele lui dictatoriale:



*„Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă".*

*

Evenimentele politico-sociale sunt amplu prezentate şi în alte jurnale, ca de pildă în cel al lui Emil Dorian, redactat în aceeaşi epocă. Acolo însă, partea de jurnal de creaţie este mult mai restrânsă, în anii aceia Emil Dorian a lucrat la o singură operă: monumentala antologie a poeziei idiş. La Mihail Sebastian, anii 1935-1944 sunt ani de intensă activitate literară.
Jurnalul acordă un spaţiu larg comentării acestei bogate activităţi. Este partea care, pe mine personal, m-a interesat cel mai mult. Scriitorul dă amănunte interesante cu privire la elaborarea operelor importante scrise atunci. Jocul de-a vacanţa; Accidentul (pe care, după pierderea manuscrisului în timpul călătoriei spre Paris, a trebuit să-l rescrie şi să-l termine), Ultima Oră, Insula, Steaua fără nume. Se vorbeşte despre numeroase proiecte care au rămas nerealizate: o piesă intitulată Grodeck, o altă piesă, un studiu despre romanul românesc, un eseu intitulat Despre realitatea fizică a minciunii, o altă piesă, o carte despre Balzac (a cărui operă o citeşte în ediţia Pleiade) şi o alta despre Shakespeare (din care şi traduce şi despre opera căruia ţine un curs la Colegiul Onescu).
Cel mai important este nu atât istoricul amănunţit al elaborării acestor opere - şi el material de preţ pentru istoria literară - cât amănuntele cu privire la însuşi procesul de creaţie. Aflăm, de pildă, cum, în Accidentul, o scenă scrisă dimineaţa este complet schimbată apoi, pentru că autorul îşi dă seama că a greşit: *„Nora trebuie să pornească cu skiurile în noapte, într-un fel de ameţeală disperată. Numai aşa cabana lui Gunther devine un miracol, o salvare, în versiunea mea de azi dimineaţă [...] era calmă, împăcată, gândindu-se*



*liniştită la a doua zi"*. Aflăm cum ia naştere uneori un personaj: *„...mi-a venit în minte numele de Hagen (Gotterdammerung) si, dintr-o dată, antrenat de acest nume, am văzut un întreg nou personaj luând fiinţă si am presimţit o sumă de lucruri tainice în cabana Gunther".* Descoperim relaţia dintre anumite elemente din realitate şi elaborarea lor literară: *„Mă amuză să mă gândesc din câte lucruri mărunte s-a născut Gunther -si ce diferit iese de tot ce am gândit. Cine m-a făcut să mă gândesc întâi la el a fost Margit de la Ghilcos, care îmi povestise o iarnă petrecută de ea, bolnavă, pe chaise-longue, la vila Wagner. Pe urmă a fost o*

*inscripţie găsită sus pe Schuler la S.K. V. [...] Pe urmă a fost Blecher [...] Numele de Gunther l-am luat de la unul din copiii care urcau în iulie 1937 la S. K. V. Şi din toate astea, iată că iese un om atât de curios, atât de neaşteptat".*

Găsim date extrem de interesante cu privire la felul său specific de a lucra. Scrie greu, foarte greu, reflectând îndelung la fiecare cuvânt, făcând multe ştersături. Câteva pagini pe zi. Iar şi iar se dovedeşte incapabil de a reface, aşa cum îşi propusese, ceva ce apucase să scrie.

Ce-i drept, ideea unei opere sau scene îi vine dintr-o dată, ca o străfulgerare. O «vede». Concret, chiar cu destule amănunte. La 8 august nota: *„Scriu un scenariu de piesă [...]. Un moment, gândurile care se îmbulzeau în timp ce precizam pe hârtie, azi după masă, m-a cuprins un fel de febră, vechea mea febră care mă ameţeşte când «văd» o carte sau o piesă [...]. As fi vrut parcă să încep imediat să lucrez". Ar fi simplu, zice el, dacă ar fi suficient să «vadă» opera. Tragedia începe când se apucă să scrie efectiv: „Dar când iau tocul în mână, totul redevine opac si atunci începe munca absurdă, plată, greoaie a scrisului..." Analizându-se auto-critic, ajunge la concluzia: „De altfel, trebuie să convin că nu sunt un romancier. Pot*

421

*scrie lucruri delicate de reflecţie, de reverie interioară, de solilocviu, dar nu pot să mă avânt cu uşurinţă între mai multe personaje pe care să le fac să trăiască".* Scrie de asemenea, cu relativă uşurinţă, teatru, teatru comic bun, dar nu vulgar, care să prindă masele, înălţat cu o fină boare de poezie. Scrie în sfârşit, cu o continuitate lăudabilă, un jurnal. Lucru de rutină, declară el. Dar faţă de care, cu tot exemplul strălucit al lui Renard (pe care-l luase ca model şi Emil Dorian), are rezerve: *„... este ceva artificios în însuşi faptul de a ţine un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare a fi mai fals. îi lipseşte scuza de comunicare". Şi, mai concret, cu privire la propriul său jurnal: „Jurnalul ăsta nu-mi serveşte la mare lucru, îl recitesc uneori si mă dezolează lipsa lui de sunet adânc.*

422

*Lucruri consemnate fără emoţie, cenuşiu, inexpresiv. Nu se vede nicăieri că-l scrie un om care merge, zi de zi, ceas de ceas, cu gândul morţii lângă el, în el".*

Aprecierea aceasta mi se pare nedreaptă, excesivă. Jurnalul lui Sebastian nu e un jurnal literar, scris cu gândul la cititor şi la viitorime, ci un jurnal nud, cu notaţii precise, fără stilizare literară. Dar - poate tocmai de aceea - impresionant. Un document de prim ordin.

*(„Minimum", Tel Aviv, nr. 135/1998)*

423

**<titlu> ÎN AMINTIREA ALTORA**

425

**<titlu> CÂNDVA, ÎN PRIMĂVARA LUI 1943**

**<autor> B. Elvin**

Îmi amintesc că într-o zi ploioasă din toamna anului 1941 tutorele meu spiritual mi-a înmânat două ample dosare, între coperţile lor mov se aflau strânse şi rânduite cronologic cea mai mare parte a articolelor scrise de Mihail Sebastian în deceniul al patrulea. „Uită-te peste hârtiile astea, mi-a spus el cu o umbră de zâmbet sub mustaţa castanie. S-ar putea să te intereseze. Eu le socotesc pasionante. Şi asta nu numai fiindcă m-am împrietenit la Paris cu

autorul lor. Cred că e una din minţile cele mai luminate din zilele noastre, în orice caz sunt curios să-ţi aflu părerea".
Aşa l-am cunoscut pe Mihail Sebastian. Mi-am petrecut luni de zile mai întâi în tovărăşia paginilor de atitudine morală şi de critică literară, iar apoi în compania romanelor sale. Şi asta la vârsta neliniştită, nesigură, plină de întrebări a adolescenţei, când cărţile te pecetluiesc ca o revelaţie, transfigurând totul. Realitatea e că mă îndrăgostisem de opera sa. Mai mult: aveam simţământul că această iubire mă face mai inteligent, mă ocroteşte şi mă scoate din rânduri, lată de ce scrierilor lui Sebastian mă adresam în zilele când singurătatea mea mi se părea fără nici un martor şi fără nici un recurs, şcoala încă o zădărnicie, iar viaţa o cauză dinainte pierdută.
Nu-mi părea însă rău că nu mă număram printre elevii săi, fiindcă mi-era frică să nu-l dezamăgesc. Odată, în primăvara lui 1943, l-am întâlnit pe bulevard, în dreptul grădinii Cişmigiu. Siluetă ştearsă, de trecător

426

oarecare. Mai degrabă scund decât înalt. Purta un pardesiu gri şi-un fular bleumarin cu pătrăţele albe. Chipul său, cu trăsături nesigure şi comune, nu atrăgea în nici un fel atenţia. Avea treizeci şi şase de ani, părul castaniu începuse să i se rărească şi, cel puţin mie unuia, nu mi-a dat acea impresie de bărbat elegant şi seducător pe care neîndoielnic ar fi vrut s-o lase. Mergea zorit şi arăta absent. O clipă am fost ispitit să-i aţin calea „şi să-i spun totul", începând, fireşte, cu admiraţia mea necondiţionată. Dar, paralizat de emoţie, m-am mulţumit să-l salut cu un intimidat şi brusc gest al capului. Mihail Sebastian a tresărit, a ieşit pentru o fracţiune de secundă din indiferenţa sa fără de expresie şi mi-a răspuns cu o fluturare a mâinii. A fost singura oară când l-am văzut şi nu semăna deloc cu cel care-mi surâdea ironic şi plin de viaţă, pe fundalul Sorbonnei, dintr-un instantaneu aflat în albumul de fotografii a! celui ce mi-a călăuzit tinereţea. Am rămas dezorientat în forfota străzii şi m-am reîntors acasă, adică în scrierile sale, care nu păreau să aibă nimic comun cu omul pe care-l văzusem. Mărturisesc că nu eram decepţionat. Probabil deoarece atunci când un băiat nemulţumit de înfăţişarea sa descoperă că nu toate valorile sunt neapărat şi foarte arătoase se simte mai puţin vitregit şi dobândeşte o mai mare încredere în justiţia lumii. De altminteri, eram de mult înclinat, datorită împrejurărilor vremii, să mă consider un coleg de soartă cu Mihail Sebastian. Problemele romanului De două mii de ani erau şi ale mele. Antisemitismul n-are început şi sfârşit? Va rămâne „universal şi etern"? A aduce argumente pentru sau contra, a căuta o explicaţie e pierdere de vreme? Să fie, cum pare a accepta protagonistul cărţii, un rău misterios, fără nici o dezlegare logică, o fatalitate? Uneori când după orele de muncă obligatorie la grădina „Velodrom" mă uitam în nicăieri găseam în roman un reazem. Sau o mustrare înţeleaptă pentru întrebări zadarnice.

427

Înţelegeam şi hotărârea lui Sebastian de a edita De două mii de ani cu prefaţa lui Nae Ionescu. Nu exista altă soluţie decât să încredinţeze viitorului judecata prefeţei. Singura răzbunare demnă de un scriitor. Alteori mă răzvrăteam însă împotriva volumului. Surâsul, fie el şi exasperat, în faţa unei stări de lucruri mai mult sau mai puţin suportabile prin anii 20-30, nu mai putea fi o rezolvare când ne aştepta „soluţia finală". Pe scurt, raporturile mele cu Sebastian n-au fost doar de supusă admiraţie. Au traversat şi momente de crispare. Ceasuri de reproşuri. Explozii de revoltă. Totuşi de ce admisese să-şi publice volumul cu prefaţa lui Nae Ionescu? Mai cu seamă că mi-era dat să surprind ideile prefeţei aplicate în fapt. Pe de altă parte, calitatea propriu-zisă a prefeţei şi armătura ei logică mi se păreau dubioase. Dacă asta

era adevărata statură intelectuală a celui în care Sebastian crezuse, atunci el însuşi... Abandonam cartea. Dar după un timp, ca să dau de lucru minţii înclinată s-o ia mereu pe aceeaşi cale care se întrerupea brusc într-un anume punct, mă reîntorceam spre Mihail Sebastian. Mă apropiam de roman cu iritare. Ori cu o privire tocită, însă recitindu-l rezistenţele cedau. Rutinei îi lua locul o atenţie încordată. Redescopeream ceea ce fusesem cât pe ce să uit. N-ai voie să te laşi pe seama disperării. Lamentaţia e impudoare. Patetismul, acest flagrant delir al simţirii, nu adaugă, ştirbeşte şi înjoseşte. Să-ţi interzici iluziile, dar să nu excluzi nădejdea. Fie ea cât de firavă. Dovadă discuţia în şoaptă pe care o auzisem nelămurit şi incomplet într-o seară din martie 1944, când uşa spre sufragerie rămăsese întredeschisă. Era vorba de câţiva oameni care săriseră în ajutorul lui Sebastian. O conspiraţie benefică. Numele de cod: „Steaua fără nume". în 1944, deşi împlinisem şaptesprezece ani, aveam o mentalitate infantilă, întocmai celor mici, îndrăgeam în primul rând operele pe care le ştiam. Probabil că e o satisfacţie să mergi pe-un itinerar cunoscut, străjuit



de câteva certitudini, iar una din aceste certitudini, desprinsă din scrierile lui, era că fascismul n-are cum birui, oricâtă brutalitate şi violenţă ucigaşă ar folosi. Fiindcă-i potrivnic structurii umane. Deoarece de-a curmezişul său se află imprescriptibilele noastre nostalgii de libertate, de înţeles, de lumină. Dacă-mi plăcea să citesc, adoram în acelaşi timp să călătoresc prin ţinuturile necunoscute mie ale culturii. Iar cărţile erau un paşaport spre largul lumii şi al semnificaţiilor care se contrazic şi se întregesc. Trei erau marii mei scriitori. Camil Petrescu, pe care mi-l închipuiam ca pe-un nedreptăţit a! societăţii, războindu-se cu mizeria şi insultele, trădat de cele pe care le iubea, dezamăgit de prieteni, solitar, neînţeles şi magnific. Altul se chema Maree! Blecher - şi mi-era cu neputinţă să-l despart de carcera lui de ghips de unde o suferinţă atroce protestează, întreabă şi reclamă un sens universului şi durerilor ce ni le pricinuieşte. A! treilea iscălea Geo Bogza. Deşi nu dădusem niciodată faţa cu el, mi-l imaginam ca un flăcău voinic, cu judecata de-o admirabilă vigoare morală, cuceritor prin năzdrăvana ireverenţă cu care trece dincolo de pragul convenienţelor. Mihail Sebastian mi-a întărit credinţa în aceşti scriitori şi m-a iniţiat în opera multor altora: Caragiale, Arghezi, Stendhal, Anton Holban, Jules Renard, Proust, Pavel Dan, Brăescu, Sadoveanu, Virginia Woolf. îi datorez lui Mihail Sebastian nu doar o parte a educaţiei mele intelectuale, dar mai cu seamă o anume cale de a percepe cultura şi pe autorii ei. După ce i-am parcurs filele de critică, am priceput că lectura e o participare. Mi-am dat seama că, dacă te apropii aşa cum se cuvine de o carte, te apropii de tine însuţi. Tot Mihail Sebastian mi-a deschis gustul pentru dramaturgie şi pentru miracolul spectacolului, instruindu-mă asupra amestecului de durabil şi de efemer, de exorbitant şi de infim, de măreţie şi de pestilentă al teatrului, îi cataloga uneori o „artă a grosolăniei", alteori „serile de



feerie în lumina cărora toate celelalte se şterg, pier", dar de care totdeauna a fost atras.
Evident, fascinaţia exercitată asupra mea de Mihail Sebastian s-a însoţit şi de reflexul ei: năzuinţa de a-i descifra enigma. M-am pus pe treabă. Deci, fratele lui geamăn din proză şi eseuri e un ins vulnerabil, împărţit între un elan şi o reticenţă şi încercând să ţină cumpăna dintre speranţă şi luciditate. E o fiinţă despre care s-ar zice că nu vrea ceea ce ştie şi ştie că-i cu neputinţă ceea ce vrea. Bineînţeles, nu acceptă să se lase păcălit, dar nu-şi reprimă necesitatea de dăruire. Ca să ţină balansul între aceste tendinţe, pe care nici nu le suprimă nici nu le împacă, a optat pentru un permanent şi sever examen. Probabil fiindcă analiza constituie una din strategiile predilecte ale celor divizaţi lăuntric.

Socoteşte că indiferent ce naţionalitate ai avea „este de-ajuns să fii om pentru a fi umilit", iar câteodată se făptuiesc mai multe crime sub imboldul „nobilelor idealuri decât al instinctelor josnice", în fine, e un marginal fie prin poziţie socială sau etnie şi care-şi caută un loc într-o superioară familie de valori emancipată de prejudecăţi. Cât priveşte arsenalul literar, dacă autorul nu e totdeauna ispitit să se aplece asupra conflictelor decisive, el descoperă fără greş ceea ce-i decisiv într-un conflict. Are oroare de cuvintele mari şi întrucât consideră „adevărurile absolute ca pe un permis de port-armă", caută umbrele şi îndoielile oricăruia dintre ele, ferindu-se de simplificări şi cultivând calitatea fragilă şi impopulară numită îndeobşte nuanţă. De asemenea, desluşeşte de îndată sâmburele ridicol al multor situaţii şi pune mare preţ pe ironie, apreciind-o ca revanşa minţii.
După ce-am crezut c-am descifrat misterul lui Mihail Sebastian, mi-am spus că nu-i din cale-afară de greu să fac şi a) doilea pas care, desigur, îl determinase pe primul: să scriu întocmai lui. Dar pe filele mele au ieşit la iveală numai manierismele şi automatismele



scriitorului. Totuşi, n-am regretat eşecul. Dimpotrivă. A reprezentat o lecţie despre necesitatea de a discrimina între tehnică sau procedee şi ceea ce rămâne ireductibil într-un talent.
Trei ani mai târziu relaţiile mele cu Sebastian s-au modificat. Eram convins că toate împilările vor dispărea. Poate nu chiar azi, dar mâine sigur. Trebuia doar să pui şi tu umărul ca să zoreşti primeniri, rezolvări, împliniri tot atât de certe ca legile ştiinţei. De altfel poate că dacă Mihail Sebastian n-ar fi pierit la 29 mai 1945 sub roţile unui camion şi el şi-ar fi preschimbat scepticismul pe entuziasm. Vocea scrierilor sale continua să-l urmărească pe tânărul de douăzeci de ani, dar o auzea din depărtare şi o asculta cu o bunăvoinţă distrată.
Când am prins să mă dezmeticesc i-am recitit cărţile. Cea mai importantă idee pe care am reţinut-o a fost aceea că în regimurile despotice care pedepsesc orice împotrivire, retează orice interogaţie, încearcă să uniformizeze gândirea eşti dator să-ţi aperi individualitatea. Cuvântul „eu" nu-i un orgoliu deşert. Poate fi o formă de opoziţie. „Comuniştii şi fasciştii fac din spiritul de cazarmă axul acţiunii lor politice. Mai mult decât atât, justificarea lor morală. Cămăşile negre, brune, albastre, verzi simplifică violent ideile, atitudinile, sentimentele reducându-le la un semn, la o culoare, la un strigăt [...] O formidabilă presiune nivelatoare. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri nebuloase asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară. Da, nu - alb, negru. Atât". Redescoperirea lui Sebastian a însemnat regăsirea primei iubiri. Aş fi dorit să mi-o mărturisesc public. Cum să dai însă pe faţă esenţialul dintr-o creaţie la data aceea incendiară? Aşa se face c-am scris un studiu doar despre dramaturgia sa. Unde situaţiile, eroii, dialogurile, înfăţişează doruri şi dezamăgiri care nu ţin de sistemul social, de presiunea istoriei.



Personajele se prefac - pentru două ceasuri - că habar n-au de neliniştile unui timp sălbăticit, scos din minţi, îşi îngăduie un scurt răgaz în zona melancolicului, în peisajul teatral al epocii saturat de opreli̧şti, imperative, somaţii, într-o vreme când lumea fusese încuiată cu cheia, piesele lui aduceau îmbărbătarea tristeţii şi a umorului. Sugerau zidurilor o fereastră.
De aceea, deşi dramaturgia sa era jucată, nu se cuvenea s-o apreciezi prea mult. Alta trebuia să fie „tematica literaturii". Studiul meu avântat, sumar şi stângaci ca o declaraţie de amor, păcătuia şi din pricina strădaniei de a nu divulga vinile autorului în faţa autorităţilor. De aici prisosul de justificări politice în apărarea pieselor. Nu cumva să rezulte ce gândeşte Sebastian despre extrema dreaptă şi extrema stângă. Pentru păcate mult mai puţin grave alţii zăceau în puşcării, sau - ca să folosesc o expresie din vocabularul acelei perioade - fuseseră „smulşi

fiziceşte din viaţă".
Ca să nu lungesc vorba, din teroarea de a nu-l trăda ajunsesem până la eroarea de a-l înregimenta. Imediat după apariţia studiului mi s-a părut că făptuisem o ispravă. Prima carte despre Sebastian! Ce-i drept, câteodată mă prindea din urmă câte o remuşcare. O alungam zicându-mi că ăsta e destinul operei de pionierat, însă remuşcarea se reîntorcea. Nu numai că-i înşelasem încrederea lui Sebastian răstălmăcindu-l, dar ratasem şi prilejul de a-i dovedi că peniţa mea merită din partea lui până şi cea mai vagă încurajare. Evident, redactasem studiul panicat de ideea că mâine nu voi putea spune nici măcar puţinul pe care-l strecurasem. Numai că în universul hârtiei tipărite funcţionează alte criterii.
A urmat o lungă perioadă de tăcere ruşinată. Din care n-am ieşit nici în 1971 când profitându-se de o crăpătură luminoasă în întunericul ce fusese şi avea să revină, a apărut volumul „Mihail Sebastian, Cronici, eseuri, memorial". Cartea mi s-a părut o justificată şi



severă acuzaţie a paginilor mele din 1955. Purta girul unui critic ale cărui sentinţe înfruntau anii. Talentul său rămânea indiscutabil. Volumul confirma vocaţia de a discerne sunetul personal, distinct, al fiecărei cărţi. Era mărturia unui spirit înzestrat cu harul admiraţiei şi puterea de a o transmite cititorului. Din nou am reînnodat o veche relaţie de dragoste.
De-a lungul anilor reflectasem de multe ori la circumstanţele în care sfârşise Mihail Sebastian. O moarte care nu dovedeşte nimic? La început mi-am închipuit-o în cuvintele uneia din scrierile sale: „Ţinea ochii mereu deschişi, dar era prea mult soare ca să vadă ceva. Căderea o simţi ca o deviere de zbor. Avea senzaţia violentă că-i smuls de pe traiectoria lui şi aruncat în altă direcţie, ca un proiectil ricoşat", îmi spuneam doar că exact când se afla în zorii consacrării, i-a fost dat să constate cam cât te poţi bizui pe făgăduinţe, proiecte şi bucurii. Ulterior însă am fost nevoit să accept suspiciunile care mă asaltau. Accident? Crimă? Sinucidere? Sigur rămânea doar o teribilă istorie. Iar în 1980, într-o carte de ficţiune, am încercat să numesc enigma. Opt ani mai târziu, în alt roman am povestit destinul unui intelectual care constată cum mulţi dintre prietenii lui trec de partea Gărzii de Fier, n-are nici o îndoială încotro împinge fascismul lumea, dar nu-şi face nici o iluzie în privinţa singurei forţe care pare a i se opune şi cu care de fapt seamănă leit. Poate că în aceste pagini am răscumpărat ceva din datoria pe care o am faţă de Mihail Sebastian.
În ultimele luni am reflectat adesea la Mihail Sebastian. Prima oară când câţiva maeştri gânditori l-au propus pe Nae Ionescu în rolul de stegar al democraţiei. Pe urmă când unele minţi ne-au făcut oferta avantajoasă de a cugeta pentru noi toţi şi s-au ivit profesorii de libertate. Mai încolo, deoarece în disputele intelectuale nu era loc decât de opinii definitive, de „idei dintr-o bucată" şi nu se îngăduiau rezerve sau



reticenţe. Adevărul, numai adevărul, tot adevărul se afla fie la o adresă, fie la cealaltă unde era proclamat cu aceeaşi intransigenţă şi intoleranţă, iar opiniile separate deveniseră imprudente, în sfârşit pentru că dezbaterile se purtau între conştiinţe fără prihană şi fără memorie, câteodată complici notorii ai dictaturilor de ieri şi de alaltăieri apărând la rampă în postura de călăuze ale spiritului. Toate astea mi-au adus aminte de zâmbetul pe care trebuie să-l opui atâtor lucruri ce nedumeresc sau indignează. Un surâs care nu stinge „vehemenţa vieţii interioare" şi nu ştirbeşte simţul critic. Face parte din tehnica sporturilor de autoapărare.

P.S.: Acest text din septembrie 1990 (destinat unei emisiuni radiofonice şi tipărit, cu neînsemnate modificări, în „Litere" nr. 2/1991) nu vorbeşte despre întâlnirile mele cu Jurnalul

lui Sebastian. întâia dintre ele a avut loc în 1955. Aflând că lucrez la un eseu despre opera dramaturgului, fratele său - Benu - mi-a încredinţat treizeci de pagini din însemnările scriitorului. Ele scoteau la iveală poziţia critică a lui Mihail Sebastian faţă de adeziunea unor cărturari şi actori la ideile extremei drepte precum şi distanţa mereu mai subliniată între el şi Nae Ionescu sau Mircea Eliade ca urmare a orientării lor politice. Extrasul era menit să mă încurajeze în ceea ce la acea oră părea un act riscant. Nu l-am folosit nici atunci, nici mai târziu. Bănuiam că selecţia deformează adevărul în privinţa raporturilor lui Mihail Sebastian cu cele două personalităţi de care se ataşase. Relaţiile nu puteau fi atât de tranşante. Scutite de orice echivoc. Le bănuiam incomparabil mai complicate şi mai dramatice. Presupunerea s-a confirmat când în 1969, însoţind „Teatrul de Comedie" în Israel, am parcurs în trei dimineţi Jurnalul. Oricât de zorită ar fi fost lectura mi-am dat seama că, dincolo de disensiunile şi tensiunile adunate în ani, Mihail Sebastian nu le-a retras preţuirea, uneori chiar afecţiunea, fie ea contrariată sau rănită, în orice caz traiectul lor nu i-a fost niciodată indiferent. L-a urmărit descumpănit, reprobator,



îndurerat, dar din apropiere. Iar o mare capacitate de dăruire, mereu disponibilă, i-a însoţit. N-aş putea preciza de ce, dar am avut impresia că totul semăna cu o parabolă, însă care anume? Cea despre un om de 6 fidelitate exemplară în prietenie şi îndârjindu-se s-o apere dintr-o necesitate lăuntrică mai puternică decât atâtea câte i se opuneau? Cea despre un om care, deşi limpezit de ceea ce sfârşise prin a-l despărţi de doi dintre protagoniştii culturali ai vremii deveniţi adepţii unei ideologii pe care o respingea din toată fiinţa lui, nu-i părăseşte din teama că astfel s-ar exclude din elita intelectuală unde, în ciuda originii etnice, dobândise un loc însemnat? Sensul alegoric nu-mi era clar. însă cred că orice parabolă este ambiguă. Evident, după mai bine de două decenii nu mai am cum fi sigur de o sumedenie din circumstanţele şi notaţiile din Jurnalul lui Sebastian. Aşa că ar fi imprudent să mă refer la o trăsătură sau alta a acestei scrieri pe care o socotesc, alături de cronicile literare, vârful creaţiei sate. Printre puţinele lucruri pe care le pot spune este că am încercat sentimentul unei desăvârşite sincerităţi. Autorul nu pozează în faţa posterităţii, nu-şi expune „profilul avantajos", nu ţinteşte să obţină efecte artistice. Este în Jurnal o spontaneitate şi o libertate de expresie pe care doar o foaie scrisă pentru tine însuţi o deţine. De aici convingerea că destăinuirea constituie în primul rând un sprijin, un refugiu, o consolare pentru autorul ei. Şi că îndeplineşte funcţia unui examen de conştiinţă. Dar dacă sinceritatea e neapărat necesară într-o mărturisire, ea nu este şi unicul merit care asigură calitatea unui jurnal. După cum nu este destul interesul documentar al memorialisticii, chiar dacă în cazul de faţă el mi se pare de prim ordin, iar forţa probantă a faptelor şi comportărilor consemnate devine una din sursele de cunoaştere ale epocii. Altfel zis, ce ne emoţionează şi ne seduce în Jurnalul lui Sebastian rămâne vibraţia distinctă a unei inteligenţe şi a unei sensibilităţi de o rară acuitate. Ea nu-şi atribuie altă superioritate decât aceea de a încerca



să înţeleagă şi să se înţeleagă. Mai presus de orice se află aşadar valoarea umană a acestui scriitor care nu-şi ascunde vulnerabilitatea, derutele, înfrângerile şi nu-şi tăinuieşte vanităţile, alarmele, snobismul. Iar toate astea în timp ce „dorul de a fi fericit" păleşte şi reînvie sub chipul unei vagi nădejdi în fiecare zi dezamăgită, în fiecare zi refăcută, dar în mod vizibil dispunând de tot mai restrânse resurse de regenerare. Dacă memoria nu-mi joacă un renghi, cel ce ne părăseşte pe ultima filă nu-i defel sigur de ce-i rezervă viitorul. Prididit de griji, nedescurcăreţ în planul practic al existenţei, refuzând astăzi o propunere ce i se pare

jignitoare, deziluzionat mâine de nerespectarea unei promisiuni, edificat asupra regimului ce se instaurează aşteaptă dezorientat. Aşteaptă împărţit între amintirea unei umilinţe necicatrizate, lehamitea în faţa noului conformism instaurat după 1944 şi o nelinişte ce-i ţine calea.

Din Jurnal mi s-au întipărit în minte observaţiile despre bizareriile şi defecţiunile de caracter ale lui Camil Petrescu. Pe unele din ele le ştiam din memoriile lui Eugen Lovinescu. De altele luasem cunoştinţă când, ca redactor al „Editurii Tineretului", stabilisem termenii contractuali pentru „Un om între oameni", însă mă strădui-sem, izbutind aproape deplin, să le uit dat fiind stima ce o purtam prozatorului şi dramaturgului despre care scrisesem o carte. Dând din nou cu ochii de carenţele persoanei - ce-i drept de unele din ele habar n-aveam -am fost uluit. De parcă aş fi descoperit ceva absolut stupefiant. Un şoc amortizat în cele din urmă de faptul că scăderile omului nu afectează nici un moment în Jurnal aprecierea de care se bucură creaţia lui Camil Petrescu. Neta delimitare între accidentele unei biografii şi însuşirile operei nu-i un aspect izolat. Este o atitudine menţinută consecvent. De altfel nu cred să fie în cele opt (sau nouă?) caiete vreo abatere de la acest criteriu. Mi se va riposta că-i acord o importanţă excesivă. Jurnalul avea toate şansele să fie la fel de relevant prin contestările



chiar nedrepte şi argumentaţia chiar discutabilă. O dovadă ar putea fi - deşi altul este substratul şi ţelul negaţiilor - sfidătorul „Nu" al lui Eugen Ionescu, un scriitor de care Sebastian se simte legat prin aceeaşi oroare faţă de fenomenele gregarităţii, prin comuna adversitate faţă de tipul uman promovat de mişcările totalitare, dar şi prin obsesia ratării, uzurii, bătrâneţii ca şi prin prioritatea acordată jurnalului ca gen literar.

Totuşi, consider refuzul lui Sebastian de a abandona principiul valorii, împrejurarea că simpatiile şi antipatiile sale nu-i clintesc judecata estetică (mai mult decât atât, nici nu-mi amintesc ca atitudinile incriminate ale unuia ori altuia să fie vreodată puse în raport cu operele elogiate sau respinse în cronici) ca fiind sem-nui unei probităţi ce n-o găseşti pe toate drumurile (Saint-Beuve întrebat într-un rând de ce fusese atât de zgârcit şi de circumspect în exegeza lui Stendhal, a răspuns: „Dacă l-aţi fi cunoscut ca mine...") De altminteri, Sebastian subliniază în repetate rânduri că respectul valorii este unica justificare „ce poate da autoritate şi sens activităţii critice".

Aşa se explică şi reacţia scriitorului (singura filă din Jurnal transcrisă în caietul meu) la citirea rândurilor din George Călinescu despre cărţile sale în Istoria literaturii române. Oricât ar fi de sever verdictul, el nu recuză instanţa. După cum nu-i trece prin cap să-i pună la îndoială buna credinţă. Recunoaşte caracterul grandios al „Istoriei..." E convins că o astfel de operă se naşte o dată la trei, patru decenii. De aici şi simţământul că va trebui să ispăşească sentinţa lungă vreme înainte ca procesul să fie judecat în apel şi să obţină eventual o reparaţie. Ziua în care află opinia lui Călinescu nu-i o zi oarecare în calendarul lui Mihail Sebastian. Din orgoliu, din pudoare, nu dă pe faţă suferinţa. Afirmă că după un moment de iritare a dat dramei literare proporţiile cuvenite în şirul grozăviilor care se succed şi al ameninţărilor care-! pândesc. Pretinde că nici în trecut nu l-a preocupat



cariera de scriitor, iar după pogromul de ia Iaşi nu-i mai pasă deloc de victoriile sau eşecurile lui artistice. Războiul, persecuţiile rasiale, iminenţa unei morţi brutale, oricând posibilă, îi furnizează un alibi cât se poate de credibil. Credibil, dar insuficient, deşi, câteva luni mai târziu, revine asupra detaşării faţă de orice altceva decât evenimentele de pe fronturile de luptă care suspendă celelalte nefericiri, revolte şi anxietăţi. Desigur, n-avem dreptul să ne

îndoim de adevărul numeroaselor ceasuri în care Sebastian nu vede nici o scăpare ci doar scurte amânări ale unui sfârşit inevitabil. Autenticitatea lor e mai presus de orice dubiu, însă dacă ne gândim că eliminat din presă, eliminat din barou, eliminat din circuitul vieţii literare, fără vreo prietenie reală, ducându-şi viaţa de pe o zi pe alta şi plătind-o cu vexaţiuni greu îndurate, toată existenţa lui se susţine pe conştiinţa meritelor scriitorului, întrezărim ecoul trezit de pagina din „Istoria..." lui Călinescu. De altfel, cred (din nou sub rezerva că memoria nu mă înşală) că undeva în Jurnal Sebastian notează ceva despre războiul ca un cataclism care uneori îl ţine departe de vechi insatisfacţii, dar alteori le adânceşte. Să fie deci prea repede temperata tulburare, la citirea obiecţiilor radicale ale lui George Călinescu, una din „simulările" de care pomeneşte în „Notă despre "Jurnalul» lui Jules Renard"? Oricum, o chemare la demnitate.
Nu îndrăznesc să comentez amănunţit cea mai împlinită carte a lui Sebastian (devenită text de testament, de rămas bun) pe temeiul unei lecturi în grabă. Mai ales că se zvoneşte o posibilă apariţie în viitorul imediat. Poate o voi analiza atunci. Cum va fi receptat Jurnalul? Greu de spus. Ştiu doar că paginile lui sunt edificatoare pentru istoria unui scriitor tare bătrân şi tare ostenit de câte a trăit, de câte a priceput încă de la vârsta vitalităţii, îi va dărui tipărirea Jurnalului o tinereţe Postumă cu orizonturile arcuindu-se până departe?

*Iunie 1991*

438

**<titlu> PROFESORUL DE LITERATURĂ**
**<autor> Petre Solomon**

(...) Un curs urmărit cu un interes dintre cele mai vii a fost cel de Istoria Literaturii Române, predat de Mihail Sebastian. Sebastian devenise profesor de
<nota>
La solicitarea coordonatorului acestui volum, am ales spre publicare din ultimul capitol redactat al Memoriilor lui Petre Solomon (1923-1991), pasajele în care sunt transcrise notiţele de la cursurile de Istoria Literaturii Române şi de la cel despre Sonetele lui Shakespeare, ţinute de către Mihail Sebastian în anii 1941-1943 la „Colegiul pentru studenţi evrei" condus de profesorul Marcel Onescu. O parte din acelaşi ultim capitol (intitulat „Ura şi cultura") a fost redat în „România literară" în septembrie 1997. în fragmentul prezentat de astă dată, reluăm câteva fraze din cele deja publicate, necesare pentru claritatea expunerii.
Amintim că textul dactilografiat al Memoriilor (174 pagini) a fost probabil redactat în anii 1975-1976. Moartea subită a autorului lor a întrerupt continuarea pe care, desigur, o intenţiona în 1991. Printre faptele evocate (amintiri din copilărie, jurnalul fratelui său Mircea Solomon, portrete de colegi sau profesori din liceu, scriitori din preajmă, atmosfera războiului redată în mod semnificativ prin tăieturi de ziare, amici şi profesori de la colegiul „Onescu"), figura lui Mihail Sebastian ocupa un loc aparte. Publicarea memoriilor sperăm că va completa în mod fericit imaginea scriitorului Petre Solomon, poet (cunoscut, de pildă, prin plachete ca „Umbra necesară", „Timpul improbabil", „Hotarul de hârtie"), autor de eseuri de critică literară (despre Mark Twain, Henry James, Paul Celan, Arthur Rimbaud) şi traducător apreciat (din Shakespeare, Milton, Byron, Shelley, Rimbaud, Melville, Graham Greene ş.a.) (Y.H)
</nota>

439

nevoie - chiar înainte de a fi chemat de Onescu la Colegiu, făcuse o experienţă pedagogică

reuşită, ca dascăl la un liceu evreiesc, prin 1940. Acum, în 1941, când nu împlinise încă nici treizeci şi cinci de ani, se vedea pus în situaţia de a instrui nişte tineri destul de apropiaţi de el ca vârstă, dar, bine înţeles, nu şi ca nivel intelectual. Autorul Accidentului şi al Oraşului cu salcâmi era fericit în această nouă ipostază - fericit în limitele amărăciunii lui funciare. Discret şi distins, îşi purta cu fruntea sus crucea de intelectual evreu, aşteptând cu încredere închiderea unei paranteze ce se deschisese pentru el încă mai de mult. Spirit organizat, îşi folosea timpul - devenit brusc liber, prin interzicerea oricărei activităţi publice - pentru a reflecta cu metodă asupra literaturii, a celei româneşti ca şi a celei străine. Am avut privilegiul de a-i asculta reflecţiile, şi într-un domeniu şi în celălalt. Transcriu dintr-un caiet notiţele luate la cursul de Istoria literaturii române:
„O literatură este o producţie organizată. Ceea ce e hotărâtor pentru o literatură sunt cadrele ei. Mai multe cărţi puse laolaltă nu formează o literatură. O literatură e o societate de spirite care trăiesc în anumite cadre. Ceea ce e decisiv în literatură nu sunt momentele extraordinare, ci cadrele (formele de expresie, stiluri, genuri, mijloace de comunicare). Nici o emigraţie nu a dat o literatură, tocmai din inexistenţa cadrelor. Nu există miracole în literatură. Literatura română ia naştere în momentul când i se formează cadrele. Secolul XIX dă României utilajul literar european. Armăturii tehnice i se adaugă viaţa..."
Vorbind apoi de poeţii Văcăreşti, „primitivii literaturii poetice româneşti", Sebastian spunea :
„Ei ne interesează ca document. Identificarea cu punctele de plecare e necesară pentru istoria literaturii. Astăzi e uşor să ai talent, pentru că ai la îndemână instrumente de expresie gata dobândite. Drumul înapoi implică renunţare. Există şi o atitudine înduioşată, protectoare,



ca pentru lucrurile demodate... Enăchiţă Văcărescu ştie bine că trebuie să-şi creeze anumite instrumente, el are conştiinţa începutului. Nimeni n-a mai scris înaintea lui poezie profană, intimă. Enăchiţă Văcărescu spune pentru prima oară în poezie cuvântul „eu". El vorbeşte despre el. E şi autorul unui tratat naiv de gramatică - pe care l-a scris nu din pasiune, ci din necesitatea de a-şi alcătui un utilaj poetic. E. Văcărescu încearcă să scrie ca şi Du Bellay, un „Defense de la langue...roumaine". Pentru el, arta versului e o artă tehnică, în primul rând: „Un meşteşug al cuvântului gramaticesc prin care să poată fi dobândit şi cuvântul firesc". Enăchiţă are conştiinţa că va avea „fii gramaticeşti" - vezi testamentul lui:

„Urmaşilor mei Văcăreşti! Las vouă moştenire/
Creşterea limbii româneşti / Şi-a patriei cinstire".

Poezia lui E. Văcărescu vine din cunoaşterea poeziei lăutăreşti (şi greceşti); în loc de liră, era lăuta. Lăutarul era tiparul timpului - unicul mijloc de comunicare largă. Poetul scria cu sunetul lăutei ţigăneşti în ureche - de aci, oftaturile. Cuvântul „inimioară" spunea foarte mult pe vremea lui Văcărescu. „Spune inimioară, spune / Ce durere te răpune" etc. Versurile sunt naive, nu fără de oarecare graţie, totuşi originale în vremea aceea. A avut şi un „ vers donne": „Zării o floare ca o lumină" -o expresie abstractă, demnă de un poet modern. Contemporanii nu au înţeles, probabil, această metaforă. S-a spus despre poezia aceasta că ar fi fost transcrisă după „Gefunden" de Goethe; or, Goethe şi-a publicat poezia în 1815, iar Văcărescu moare în 1800... Alecu Văcărescu are foarte puţine poezii citabile, dar e mai poet decât alţi Văcăreşti. Pentru el poezia e un fapt personal. Nu va mai fi un poet oficial (ca Enăchiţă), ci va cânta intimitatea, singurătatea sentimentală. „Nu a fost «stihurgos» pentru gustul lumii, ci pentru trebuinţele lui". E şi un poet al frivolităţii feminine:

„Oh, dar cât eşti de frumoasă/
Dac-ai fi şi credincioasă"

Foloseşte un limbaj mai energic:

„A ochilor tăi rază îmi place să mă arză".

sau:

„Când nu te văz îngheţ de frig
Vreau să te văz şi să mă frig".

Văcăreştii scriau sub focul neîndurător al inspiraţiei, lancu Văcărescu e cel mai realizat. El foloseşte elementele acumulate înaintea sa... O serie de poeţi anonimi neidentificaţi au practicat aceeaşi metodă lăutărească, ca si Văcăreştii. în literatura franceză exista, în aceeaşi perioadă, o secetă lirică puternică, până la apariţia romanticilor. Un poet francez mai cunoscut e Parny, „poet de gradul doi" cum îl califica Sainte-Beuve. Acest Parny avusese o vogă destul de mare spre sfârşitul sec.XVIll; el a scris „Des Vers inspires par les Graces/ Et dictes par les sentiments".
Văcăreştii au suferit influenţa neo-grecească. Ei l-au cunoscut pe Alexandru Hristopol, supranumit „Noul Anacreon", - poet influenţat de Parny. O poezie a lui Parny - „Rions, chantons, o mes amis" - a fost tradusă în româneşte de un poet anonim (o găsim publicată în „Spitalul Amorului" de Anton Pann). Bolintineanu spune că Muntenia era „înecată" în cântece anonime. Ideea de proprietate nu exista la începutul literaturii române, de aceea traducerile nu erau considerate ca opere ale unor autori.„Poeziile Văcăreştilor au avut calitatea de a atinge direct corzile inimilor româneşti. Conachi la fel. Conachi e primul care traduce poezie, indicând şi autorul, în speţă „ilustrul Colardeau", despre care vorbeşte Sainte-Beuve, - un poet frivol, senzual, fără preocupări grave. Conachi are şi o traducere din Alexander Pope, ceea ce e un mister, căci



poetul român nu ştia englezeşte, şi totuşi a tradus „An Essay on Man". C.A.Rosetti e primul poet care ştia englezeşte - el traduce din Byron. Traducerea lui Conachi din Pope - „Cercare de voroavă asupra Omului" însemna un pas înainte în evoluţia limbajului poetic. Există şi o traducere a lui Iancu Văcărescu din Racine - „Britannicus" - care din nefericire nu a circulat pe vremea lui. E o traducere fidelă, spre deosebire de cea a lui Conachi, care, necunoscând limba, intercala divagaţii proprii.
Între 1818 şi 1830 are loc crearea unor cadre prielnice poeziei. Domniţa Ralu organizează primul teatru românesc, la curtea tatălui ei Caragea (teatrul „La Cişmeaua Roşie"). În1819 se joacă Hecuba de Euripide, în tălmăcirea şi interpretarea lui Nănescu; Iancu Văcărescu scrie un prolog cu această ocazie. E prima oară când se poate vorbi de un public românesc, iar existenţa unui public e necesară pentru o literatură... în 1822 ia fiinţă Societatea literară (Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu, Câmpineanu), care contribuie la mărirea posibilităţilor noii literaturi, în poezie răsună primele acorduri lamartiniene. în 1829 apare revista „Curierul Românesc" a lui Eliade Rădulescu; ea oferă pentru prima oară scriitorilor putinţa de a se manifesta... Pacea de la Adrianopole (1829) a avut o influenţă mare asupra spiritului românesc; revista lui Eliade a constituit un centru de raliere a scriitorilor, Iancu Văcărescu publică în revistă primul sonet românesc - Pacea, Vasile Cârlova publică (în numărul 3, din

1830) Ruinurile Târgovistei, - prima poezie adevărată din literatura română. Ea exprimă un spirit de nelinişte aproape metafizică, o atitudine lirică cu totul nouă. în nr.4 din 1830, Eliade publică o notă în care arată că poetul Cârlova are doar 20 de ani şi subliniază importanţa debutului lui. întreaga producţie poetică a lui Cârlova se reduce la câteva poezii - Ruinurile Târgovistei, Păstorul întristat, înserare, Rugăciunea şi

443

Marşul, în numărul 69, din oct. 1931, Eliade publică poezia La moartea lui Cârlova...
Eliade (născut în Obor, în 1802) e un personaj cu totul în afara secolului. El e creatorul liniei profetice în cultura românească. Asemănarea cu Haşdeu şi cu Iorga e justificată (capriciu, impetuozitate, complexitate, inconsecvenţă). Eliade găseşte un teren pustiu. Poeţii de dinaintea lui nu aveau să-i spună nimic acestui suflet biblic. Elev al lui Gh. Lazăr, Eliade ajunge profesor el însuşi - de matematici, filosofie, gramatică etc., la şcoala iui Lazăr. Ca scriitor, e nevoit să-şi creeze singur instrumentele. E animat de dorinţa de a crea forme noi... în 1829 devine tipograf - primul proprietar de tipografie din Bucureşti (deţine chiar monopolul tipografiei). N-a fost iubit de contemporanii săi. Era şi un mare afacerist. Tipografia i-a servit şi în scopuri politice - a tipărit acolo „Regulamentul organic", deşi Eliade va fi mai târziu şi membru în comitetul care va arde acest „Regulament". E inconsecvent în politică - foarte rusofil, cântă în 1829 Tratatul de la Adrianopole, dar în 1840 va deveni antirus. După războiul din Crimeea va fi împotriva turcilor, deşi cu câţiva ani mai înainte fusese filo-turc. E prieten cu Grigore Alexandrescu, dar va scrie totuşi proze fulminante împotriva lui. Eliade are relaţii complicate cu majoritatea revoluţionarilor de la 1848. E vindicativ până la vulgaritate. Lipsit de spirit critic, manifestă o violenţă ca de lavă dezlănţuită.
Vederile lui asupra limbii sunt juste, moderate, cumpănite - la început, dar mai târziu va deveni grotesc şi în acest domeniu. Va fi împotriva Unirii Principatelor şi împotriva principelui străin, dar ulterior îşi va modifica atitudinea. Din punctul de vedere al moralei stricte, conduita lui e, desigur, reprobabilă. Consecvenţa şi cumpănirea sunt, desigur, valori culturale. Totuşi, spiritul profetic, temperamentul vulcanic erau necesare în cadrul culturii româneşti, pe care el a

444

dinamizat-o. Eliade e o minte extraordinară prin multiplicitatea domeniilor pe care le îmbrăţişează (poezie, critică, proză, filosof ie, ştiinţă). Nu e o conştiinţă scrupuloasă. E un partizan al iresponsabilităţii. Eliade e primul poet cu mare suflu, cu viziune vastă în literatura română. E un poet care nu-şi pierde respiraţia pe drum. Primul volum e un volum de traduceri din Lamartine (1830), completate cu câteva piese originale. Titlul volumului este „Meditaţii poetice ale lui A. de Lamartine". în 1836 scoate o „Culegere din scrierile lui I. Eliade".
Eliade e unul dintre primii gazetari români, în „Gazeta Teatrului Naţional", el declara -în 1836 - că va întreprinde o operă poetică unitară, în 1853 îşi tipăreşte „Biblice", la Paris, unde era oarecum în exil după eşuarea revoluţiei paşoptiste. „Biblice" era primu! volum din ciclul anunţat în 1836. Un alt ciclu va fi „Patria", din care face parte „Mihaida". Trebuie amintit de asemeni „Curs întreg de poezie generală" - care e unul din elementele formatoare ale culturii româneşti.
Eliade a fost şi un traducător a! Bibliei. Activitatea lui se desfăşoară pe planuri multiple şi deşi e plină de inconsecvenţe, are meritul de a căuta linii directoare. Ei are conştiinţa operei grandioase pe care o iscăleşte. Nu e un modest - modestia fiind o calitate şi o consecinţă a spiritului critic. Spiritul critic e mediocru, cunoaşte limitele, în momentul în care apare Eliade Rădulescu în literatura română, gafele lui monumentale sunt foarte necesare. Eliade are un

temperament de dictator al literaturii. Are ceva d'Annunzian, un amestec de sublim şi ridicol, de grotesc (mantia albă pe care-o purta în 1848, grandilocvenţa lui, misiunea pe care şi-o recunoştea). Să ne gândim de pildă la Dedicaţia poemului Mihaida: „Oşteni, oficieri, toţi români, vouă vă dedic versurile mele, întru spiritul Domnului ce s-a pus pe mine" etc.

445

Conştiinţa rolului profetic îl face să se măsoare cu Moise. Se pune într-o postură dantescă (se consideră înrudit cu Dante - bănuia la acesta o similitudine de destin). Eliade a scris enorm şi trebuie judecat în absurda lui totalitate, pentru a fi înţeles. Nu e un poet de antologie. Eliade înţelegea necesitatea abundenţei cu orice preţ. („Scrieţi băieţi, scrieţi!") A scris cât a putut şi cum a putut. A fost un mare pamfletar, prin temperament şi chiar prin biografie, îşi găsea în literatura română o vocaţie pe care nimic nu o putea anula. Ceea ce a făcut el pentru poezia românească, în primul rând, e o vastă transplantare de material. E! pune această literatură în contact cu poezia primilor romantici francezi şi cu poezia romantică engleză. Modelul Lamartine şi umbra lui Byron, care încep să-i obsedeze pe poeţii români, se datoresc lui Eliade.
Ca om, a fost iubit cu pasiune şi urât în egală măsură (de Ghica şi C. A. Rosetti, printre alţii), ceea ce dovedeşte dimensiunile personalităţii sale. Eliade proiecta să scrie „Anatolida", o cosmogonie în douăzeci de cânturi, din care a scris doar „Căderea Dracilor". Eliade îşi dă seama de instabilitatea lingvistică şi de relativitatea valorii limbii în care scrie. Sburătorul e un poem valabil şi astăzi, dar e puţin caracteristic pentru Eliade, a cărui operă trebuie considerată în totalitatea ei monumentală. Adevărata valoare a experienţei poetice a iui Eliade nu stă în Sburătorul sau în alte poeme izbutite, ci în contribuţia lui la mărirea posibilităţilor de expresie poetică. Ca personalitate culturală, Eliade a fost un stimulent, prin însăşi enormitatea operei lui. Valabilă sau nu esteticeşte, această operă e interesantă din punctul de vedere al evoluţiei poeziei. Interesantă şi necesară. Ca poet, e un singuratic, nu numai lipsit de prieteni, dar şi necitit. Eminescu va fi reticent faţă de Eliade în Epigonii. Eliade nu e un poet al vieţii sentimentale, e un gânditor în poezie - „un ideolog", cum spune D. Popovici. Una din primele traduceri ale

446

lui Eliade a fost „L'art poetique" a lui Boileau, care nu se potriveşte cu propria sa operă - operă ce nu se supune deloc versului „Aimez donc la rasion" sau „Qui ne sait se borner, ne sait jamais ecrire". Poezia lui Eliade contrazice preceptele „Artei Poetice".
„Căderea Dracilor" (1838) are tot felul de izvoare străine (Byron, Milton etc.). E o poemă foarte ciudată, confuză, lipsită de elan poetic şi de formă, o operă total lipsită de inspiraţie. Dar Eliade se interesa prea puţin de opinia contemporanilor, avea chiar plăcerea de a se închide în el şi de a construi enigme. Era un fel de afirmare orgolioasă - nouă în literatura noastră, modestă până la el. Eliade e poate primul poet ermetic din literatura română. Contemporanii au văzut în „Căderea Dracilor" un pamflet politic deghizat, ceea ce nu e adevărat. „Căderea Dracilor" e poemul luminii cereşti, şi ordinii universale, al liniştii astrale..."
Aci se opresc însemnările luate de mine la cursul de Istoria Literaturii Române predat de Mihaii Sebastian, însemnări în care încă mai aud vocea profesorului şi-i recunosc frumoasele trăsături intelectuale -capacitatea de a însufleţi literatura, de a-i evoca în cazul de faţă înseşi chinurile facerii, spiritul disociativ şi în acelaşi timp ordonat, claritatea de cristal a expunerii. Fireşte, în goana condeiului s-au pierdut numeroase elemente ale cursului, dar ceva esenţial s-a păstrat, cred, chiar în această reducţie, în această înregistrare făcută pe viu, cu mijloace atât

de rudimentare. Aceeaşi calitate mi se pare că o au şi însemnările luate ceva mai târziu, la cursul despre Shakespeare ţinut de Sebastian în anul universitar 1942-43. între timp, Sebastian învăţase limba engleză - care era şi pasiunea mea - şi ajunsese să o stăpânească în suficientă măsură pentru a-l putea descifra pe Shakespeare în totalitatea lui monumentală, ca şi în nuanţele lui secrete, lată lecţia despre „Sonetele lui Shakespeare" pe care am notat-o atunci:

447

„Sonetele poartă o dedicaţie şi fiecare cuvânt al acesteia a dat naştere unei literaturi documentare şi critice imense. Aceste sonete, apărute la 1609, nu par să fi avut marele succes pe care l-a avut opera dramatică. Dovadă, că vreo 30 de ani mai târziu, un alt editor, John Benson, publică o a doua ediţie (prima ediţie era a lui Thomas Thorpe), pe când ediţiile operelor dramatice shakespeariene se succedau atât de frecvent. Treizeci de ani mai târziu, aşadar, apare o nouă ediţie a Sonetelor, interesantă pentru că are o sumă de schimbări faţă de prima; dar editorii spun atunci că „n-au avut norocul să aibă cuvenita recunoaştere - ca restul veşnicelor sale opere" (the rest of his ever-livihg works).
Sonetele se împart în două mari grupe: primele 126, scrise pentru un prieten, „a boy" cum îi spune adeseori Shakespeare - celelalte, de la 127 la 154, scrise pentru o femeie brună, „the dark woman". Al doilea editor al sonetelor s-a jenat probabil de primele 126 de sonete - adresate unui bărbat - şi le-a schimbat, pe ici pe colo, înlocuind pronumele posesiv masculin, cu un pronume posesiv feminin (unde era „his" a pus „her"). Cum numai pronumele posesiv are gen în englezeşte, transformarea a fost radicală, în felul acesta ediţia a doua a Sonetelor este o poveste de dragoste absolut morală. - Şi pentru sonete, ca şi pentru piese, nenumăraţi critici „dezintegratori" au tăgăduit că Shakespeare le-ar fi scris; unii în întregime, alţii numai în parte. De pildă Forest în lucrarea „The Five Authors of Shakespeare's Sonets' ". Dintre numeroşii autori bănuiţi de a fi scris Sonetele, trebuie reţinut Chapman, pentru că despre un poet rival al lui Shakespeare este vorba chiar în cuprinsul Sonetelor, iar acest poet se crede că ar fi fost Chapman.
Prin urmare, prima problemă e aceea a paternităţii Sonetelor, contestată pentru o parte din ele, sau pentru totalitatea lor. înregistrăm numai această

448

chestiune, care întră în marea întrebare despre identitatea lui Shakespeare. A doua problemă este ordinea Sonetelor. Există 154 de Sonete, pe care astăzi noi le citim în ordinea în care au apărut în ediţia din 1609 a lui Thorpe. Este oare această ordine, aceea fixată de Shakespeare? Sunt oare aceste 154 de Sonete scrise în ordinea cronologică în care le citim noi? E greu de spus. Gruparea a fost făcută de cineva care poate să fi fost Shakespeare, poate nu; dar noi o primim aşa cum a fost făcută. Au existat multe încercări de a regrupa Sonetele în succesiunea lor. Una din încercările interesante este de a înlănţui Sonetele după rimele recurente - ceea ce le dă o cu totul altă topică.
A treia problemă este data Sonetelor. Când au fost scrise oare? Probabil că aceasta este şi chestiunea cea mai interesantă. Sunt în Sonete o serie de aluzii la viaţa lui Shakespeare. Sonetele sunt singurele texte shakespeariene care cuprind oarecari elemente de confesiune, elemente de biografie; într-un anumit sens, ele sunt jurnalul intim al lui Shakespeare - singurele lui dezvăluiri, singura fereastră spre propria-i personalitate, care ni se deschide.
A patra problemă este aceea pe care am anunţat-o de multă vreme - aceea a personajului misterios care se ascunde sub cele două iniţiale „W. H.". S-au făcut nenumărate presupuneri; ultimul dintre candidaţi, asupra căruia critica pare a se fi fixat, este H. Wriothesly, conte de Southampton, căruia îi fuseseră dedicate şi cele două mari poeme anterioare - „Venus and

Adonis" şi „The Râpe of Lucrece". Un alt candidat este W.Herbert. Obiecţiuni, şi în cazul unuia şi în cazul celuilalt, sunt numeroase.
Acestea sunt problemele principale ce se pun în legătură cu Sonetele. Să ne ocupăm puţin de ceea ce cuprind Sonetele în ele însele.
Primele 126, luate ca atare, ca un ciclu, ne dau istoria raporturilor sentimentale, de afecţiune, între

449

poet şi un tânăr prieten al său. Numai dacă acceptăm ordinea existentă a Sonetelor avem dreptul să credem că ele formează un ciclu şi că sunt adresate unuia şi aceluiaşi personaj, care în speţă e un băiat. Ele se numesc „Sonetele Prieteniei", deşi această denumire e puţin prea prudentă, puţin prea inocentă. Mă întreb dacă existenţa prietenului lui Shakespeare, cântat cu aprinderi lirice, pe alocuri cu violenţe pasionate, cu izbucniri de gelozie, a preocupat îndeajuns critica. Mi se pare că este un caz de ambiguitate amoroasă, de confuzie sentimentală destul de stranie, pentru că acest personaj al primelor Sonete este un fel de fiinţă androgină, nici bărbat nici femeie - sau şi bărbat şi femeie, către care se îndreaptă una din cele mai stranii, mai tulburi pasiuni din câte cunoaşte istoria literaturii. Sunt uimit că Freud nu s-a ocupat de problemă. E lesne de înţeles că criticii englezi nici nu şi-au pus-o: atmosfera morală a Angliei nu suportă asemenea îndoieli. De altminteri nimic din viaţa lui Shakespeare nu îngăduie să-l socotim altceva decât un bun tată de familie, deşi exista în această ciudată iubire un sentiment care depăşeşte cadrele psihologice cunoscute ale iubirii. Este vorba de o fiinţă ce pluteşte parcă între bărbat şi femeie, la hotarul dintre feminitate şi bărbăţie. De altfel sonetul 20 spune destul de lămurit acest lucru: tânărul băiat pe care poetul îl iubeşte, este în acelaşi timp şi „maşter" şi „mistress" -maitre et maitresse. Este un vers care spune foarte frumos acest lucru: „And for a woman werest thou first created" - „ai fost făcut mai întâi să fii femeie". Există în acest sonet un amestec de vagă feminitate latentă şi de bărbăţie tulbure. Mărturisesc că nu vă spun toate acestea fără oarecare îndoială. Mă întreb dacă nu e puţină cutezanţă - nu pentru că nu suntem destul de „mari" pentru a vorbi de asemenea chestiuni - dar pentru că sunt foarte intrigat că nicăieri în lecturile mele nu am găsit pusă chestiunea.

450

Mie mi se pare că e o tulburătoare problemă a psihologiei shakesperiene. Problema personalităţii prietenului din Sonete poate fi pusă, cred, în legătură cu problema mai largă a travestiului. Teatrul shakespearian este plin de travestiuri. Procedeul porneşte în primul rând de !a un fapt tehnic: nu existau actriţe, ci bărbaţii jucau rolurile de femeie - mai cu seamă tinerii. Dar mi se pare insuficientă această explicaţie. Există o atât de mare frumuseţe, o atât de mare graţie la personajele travestite ale lui Shakespeare, încât ele indică altceva decât un procedeu scenic. Poetului îi place să se afle pe acel hotar dintre bărbăţie şi feminitate, ca şi cum dincolo de regnul femeilor şi al bărbaţilor ar exista o altă specie de fiinţe, într-o lume mai uşoară, mai nesigură, mai nedefinită. Acestei lumi i se integrează şi imaginea prietenului din Sonete.
Ciclul ultim cuprinde 28 de sonete închinate unei femei brune. Femeia brună nu corespunde idealului shakespearian de frumuseţe, nu corespunde, cred, în genere idealului elisabethan şi englez de frumuseţe. Tipul elisabethan este blond; blond este în genere şi tipul englez de frumuseţe. De altminteri cuvântul „fair" înseamnă în limba engleză şi frumos şi blond, iar într-o englezească mai veche, substantivul „fair" însemna pur şi simplu femeie frumoasă.
Marile pasiuni ale lui Shakespeare, imaginile cele mai minunate care întruchipează iubirea, sunt femeile blonde. Blonde sunt Julieta, Desdemona, Ofelia, Rosalinda din „As You Like It".

Toate sunt blonde şi ele ne oferă imagini de lumină, graţie, uşurinţă, frumuseţe feminină. Există şi brune. Cleopatra e brună, dar cât de aspre, cât de grele cuvinte vor spune despre ea nu numai chinuitul Antoniu, dar şi celelalte personaje ale piesei! „Tawny front", „gypsy", „triple-turned gypsy"... De câte ori Antoniu simte nevoia de a blestema femeia iubită, de atâtea ori, îi va arunca în obraz injuria supremă: „tawny gypsy" (ţigancă întunecată, pârlită).

451

Există şi brune mai puţin patetice decât Cleopatra, există şi brune mai puţin detestate decât ea, dar chiar în comedii, acolo unde apare o brună, ea este „arsă, pârlită, întunecată, de cerneală", cum spune Rosalinda în „As You Like It". în limbajul elisabethan, „părul negru, de mătase" nu este deloc un elogiu. De altminteri notaţiile - să nu zicem injurioase, dar dezagreabile - despre femeile brune, sunt foarte numeroase în opera lui Shakespeare. Este totuşi cineva care iubeşte o brună? Da, Berowne iubeşte o brună, şi regele îi va spune: „By Heaven, thy love is black as ebony!" (Pe ceruri, iubirea ta e neagră ca abanosul), la care Berowne răspunde: „îs ebony like her? O wood divine! A wife of such wood were felicity. No face is fair that is not full so blâck'S (Este oare abanosul ca ea? O, lemn divin! O femeie făcută dintr-un asemenea lemn ar fi fericirea însăşi. Nici o fată nu e atât de frumoasă, dacă nu-i atât de neagră ca ea. - „Love's Labour's Lost", actul IV, scena 3-a.) La care regele răspunde: „O paradox! Black is the badge of hell" - O, paradox, negrul e insigna iadului! (Berowne e transcris „Biron" în ediţiile definitive ale piesei lui Shakespeare. Nota mea.) E aici un joc de cuvinte.
Si poetul nostru iubeşte o brună, căreia îi spune în sonetul 132: „Atunci aş jura că însăşi frumuseţea este neagră şi toate celelalte, care nu au culoarea ei, sunt urâte. Deci, Shakespeare iubeşte o femeie brună, şi o iubeşte cu o mare pasiune lirică, exprimată de multe ori fără nici un fel de reţinere interioară.
Este o iubire senzuală, o iubire fizică, trupească. Dar momentele de adoraţie din acest ciclu închinat femeii brune sunt puţine, pentru că iubirea poetului din Sonete e chinuită de conştiinţa erorii: el ştie că iubeşte pe cineva care nu merită această iubire, o fiinţă nedemnă de dragostea lui, iar această conştiinţă este otrava marii sale pasiuni. Unul din cele mai frumoase sonete, şi cel mai interesant sonet de iubire -, în acelaşi timp unul

452

dintre cele mai triste - este sonetul 130, pe care l-aş numi „sonetul trezirii din vrajă"; este sonetul unei iubiri care ştie prea bine cât de puţină realitate este în obiectul iubit. Totul e mai frumos în această lume decât iubita - totul e mai colorat, mai viu, există parfumuri mai subtile şi culori mai minunate, şi totuşi iubirea este de neînlăturat, în sonetul 141 poetul spune: „de fapt, nu te iubesc cu ochii mei, pentru că ei observă în tine mii de defecte, dar cele cinci simţuri ale mele nu pot să convingă o inimă nebună de a te căuta". Iubirea în acest Shakespeare al sonetelor este departe de a fi o binecuvântare, ea este dimpotrivă un blestem, o aberaţie. Cu foarte multă luciditate, poetul ştie exact ce trebuie să creadă, ce ar trebui să creadă. El nu se înşală, nu se lasă înşelat, nu are iluzii - toate iluziile au căzut, şi totuşi dincolo de această ironie, pe care o aruncă asupra lucrurilor, iubirea rămâne iubire, biruindu-i propria luciditate. Când iubita îi spune că-i este credincioasă, el o crede, deşi ştie că ea minte. Trădare dublă, fiindcă poetul e trădat şi în prietenia lui. (Sonetul 42: „Vă găsiţi unul pe altui, şi eu vă pierd pe amândoi".)
Sonetele 41,42 - din primul ciclu - ar fi corespunzătoare sonetelor 133, 134 şi 144 din al doilea ciclu. Dacă considerăm sonetele într-o lumină sentimentală, dacă le considerăm drept unicul document confesional, unica lui mărturisire, singurul loc unde îl găsim pe Shakespeare ca om, atunci aceste cinci sonete reprezintă momentele cele mai încordate ale romanului său

de dragoste - ele reprezintă întâlnirea a două dintre personajele romanului. Confruntarea celor două personaje este zdrobitoare pentru femeie şi, dimpotrivă, foarte elogioasă pentru prieten. Nici n-avem nevoie să confruntăm sonetele pentru a vedea aceasta, putem totuşi vedea că portretul fizic al bărbatului este plin de lumină şi graţie, în timp ce al femeii este mai sobru. „Pentru că tu eşti lacomă, rapace, iar el e bun", spune poetul în sonetul 134.

453

Cred că puţine femei au fost mai iubite şi mai blestemate decât această „black woman", puţine femei au fost mai brutalizate în momentele de lirism acut - ca nefericita femeie din ultimele 26 de sonete. Cum luciditatea totuşi nu vindecă, poetul - conştient de adevăr şi de realitate, trezit din visuri - nu se eliberează. „Dragostea mea este ca o febră", spune poetul; cred că „febra" are aici sensul de friguri. „Raţiunea mea, medicul dragostei mele..." Comparaţia este cam plată, cam prozaică, puţin prea tehnică, cu atât mai mult cu cât poetul insistă - şi am mai vorbit de acest prost gust shakespearian, care uneori apasă asupra unei imagini şi o face intolerabilă.
Spun că luciditatea nu este un remediu: „sunt dincolo de orice vindecare, căci am jurat că eşti frumoasă şi am crezut că eşti plină de lumină, tu care eşti neagră ca iadul, întunecată ca noaptea". Când vom vorbi de iubire la Shakespeare, vom arăta că nu numai în Sonete iubirea este aproape totdeauna pentru el o eroare tragică sau comică, este aproape totdeauna o substituire de persoană, în orice iubire există un travesti, un „malentendu": iubeşti pe altcineva decât pe cel pe care crezi că-l iubeşti, iar exemplul extrem al acestei iubiri întemeiate pe eroare, pe substituire de persoane, este biata litania din „Visul unei nopţi de vară", care iubeşte un cap de măgar. Când Titania se deşteaptă, ochii ei cad asupra acestui măgar, care i se pare imaginea însăşi a frumuseţii. Şi bietul Bottom n-a făcut altceva decât să ragă, dar Titania îi spune: „Te rog, graţios muritor, cântă mai departe, cântă din nou, urechea mea este îndrăgostită de cântecul tău". Când se va trezi, ea va spune: „Mi se pare că am fost îndrăgostită de un măgar..."
Găsim în Sonete, mai ales în cele din urmă, acelaşi joc etern al iubirii, care aleargă după o fericire inaccesibilă. Iubirea este, cel puţin dacă o judecăm după Sonetele lui Shakespeare - un dor care piere în clipa în care a fost realizat.

454

În concluzie, iubirea din Sonete, lăsând de o parte câteva momente de extaz, de fericire deplină, este un infern. Dacă renunţăm a mai studia Sonetele pe capitole, dacă nu tragem o linie despărţitoare prea severă între primele 126 şi celelalte, dacă le luăm ca un tot, atunci nu greşim socotindu-le drept una dintre cele mai frumoase poeme de iubire pe care le are omenirea.
Sonetele sunt foarte inegale şi conţin foarte multe pasaje cenuşii şi inexpresive. Mă refer la sonetele 135, 136 şi 143, în care regăsim un Shakespeare calamburgiu, făcător de calambururi insuportabile, cu desăvârşire stridente în poezie. Jocul lui în jurul cuvântului Will, care e o prescurtare de la numele William - fiind totodată verbul „a voi", apoi un auxiliar al viitorului, precum şi substantivul „voinţă" - este un joc de virtuozitate, dar cunoaştem, fie şi din acest punct de vedere, pasagii mult mai strălucite în teatrul shakespearian. Pe urmă, există sonete în întregime slabe, inexpresive, ca sonetul 143:„ Ca o gospodină grijulie care aleargă să prindă o vietate cu pene...". Aici e vorba de o găină, dar în limbajul poetic nu se va numi găină - ci se va spune „vietate cu pene"... Ceea ce e mai rău este că imaginea - în sine neinteresantă - este reluată mai târziu, poetul spunându-i iubitei: „Tot aşa tu fugi după ceea ce zboară pe lângă tine, fugi după o pasăre, tot aşa fugi tu după un cocoş în timp ce copilul tău rămâne părăsit". -

E un sonet cu totul penibil şi lipsit de inspiraţie, lipsit de graţia şi lirismul care de multe ori salvează o imagine greşită a lui Shakespeare. Avem aici o mostră a penibilului limbaj „eufuistic", care nu e atât un limbaj ornamental, cât un limbaj făcut din ceea ce numim „imagini derivate", ce se suprapun unei imagini iniţiale, - imagini care nu exprimă o viziune imediată a lucrurilor, o intuiţie directă a unei analogii, ci imagini ce trăiesc parazitar, pe una iniţială, exploatată mult. Shakespeare a avut oarecari îndoieli asupra destinului scrisului său, unele din ele ipocrite, altele sincere.

455

S-a întrebat dacă scrisul lui îi va supravieţui, şi deseori a răspuns că nu, alteori şi-a cuprins versul în destinul de pieire a lumii întregi. Spune sonetul 32: „Dacă îmi vei supravieţui când moartea îmi va fi acoperit cu pulbere oasele, şi dacă, din întâmplare, vei mai citi aceste rânduri necioplite ale iubitului tău mort, compară-le cu progresul vremii, deşi vor fi întrecute de orice pană".
Sonetele acestea mi se par testamentare, ele includ un adevăr, ne oferă o cheie, ne dau o direcţie. Shakespeare ne sfătuieşte să nu le citim pentru frumuseţea formală a scrisului său, căci forma care va veni poate depăşi aceste versuri.„Versurile mele vor fi depăşite de orice pană, dar păstrează-le pentru iubirea lor". Dacă dăm cuvântului „their love" un sens mai larg, Shakespeare trebuie să fie păstrat pentru viaţa, pentru realitatea umană pe care ne-o transmite şi nu doar pentru frumuseţea ei, oricât de strălucitoare".
Recitind, după atâta amar de ani, notiţele luate la cursurile lui Mihail Sebastian, continuu să fiu surprins de nivelul înalt al acestor cursuri, de ţinuta lor serioasă şi de vivacitatea expunerii, calităţi vizibile chiar în textul fatalmente sărăcit, pe care l-am putut transcrie. Judecăţile lui Sebastian asupra primilor poeţi români emise într-o vreme când istoriile literare, ca să nu mai vorbesc de manualele şcolare, prezentau acest capitol într-un mod cu totul eronat sau incomplet, mi se par şi astăzi valabile. Doar Călinescu, a cărui monumentală „Istorie a Literaturii Române" apărea în acelaşi an - 1941 -avea să dea o imagine de ansamblu asupra acestor „primitivi ai poeziei româneşti", imagine oarecum asemănătoare cu cea schiţată de Sebastian în cursul lui, mult mai modest ca pretenţii decât „Istoria" lui Călinescu - pe care nu avea cum s-o fi cunoscut la data pregătirii cursului. Cursul conţine şi unele erori de detaliu (de pildă, anul morţii lui Enăchiţă Vacărescu nu e 1800, cum spunea Sebastian, ci 1798, iar poetul grec supranumit „Noul Anacreon" nu era Alexandru, ci

456

Atanasie Hristopol), dar judecăţile de valoare, ca şi interpretarea dată epocii, se impun, cred, prin originalitatea şi seriozitatea lor.
Acelaşi lucru se poate spune şi despre prelegerea asupra Sonetelor lui Shakespeare, un subiect dificil, abordat de Sebastian cu mare îndrăzneală şi cu o mare sinceritate. Bineînţeles că nu era primul care-o făcea, - despre Sonete s-au scris nenumărate studii, iar Sebastian le cunoştea pe cele mai importante dintre ele -, dar avea temei să afirme că „nu a găsit nicăieri în lecturile sale" pusă problema personalităţii „băiatului" din Sonete, aşa cum o punea el, adică „în legătură cu problema mai largă a travestiului". Prezentându-ne un Shakespeare demitizat, ia antipodul idolului romantic exalat de atâţia poeţi şi critici englezi, Sebastian mergea pe linia unor cercetători moderni, ca John Dover Wilson, dar aducea o notă foarte personală în interpretarea textelor şi în corelarea lor cu epoca şi cu personalitatea „marelui Will". Din păcate n-am păstrat decât o singură prelegere, dar cursul în totalitatea lui ar fi constituit o contribuţie importantă la shakespearologie.

457

**<titlu> DEPARTE DE HEBRIDE**

<**moto**>

„Într-un roman de Virginia Woolf există un personaj care, scriind biografia romanţată a unui poet, face ca un întreg episod din viaţa acestuia să se petreacă în insulele Hebride.
„De ce în Oitbride? întreabă cineva. Poetul d-tale n-a fost niciodată acolo."
„Ştiu. Dar insulele Hebride îmi plac foarte mult."
Am impresia că intelectualul român are şi el nişte insule Hebride „care îi plac foarte mult" şi pe care le plasează, după o geografie fantezistă, unde se nimereşte."

**MIHAIL SEBASTIAN**
**(Cum am devenit huligan, 1935, p. 13)**

459

**<titlu> FAŢA ŞI REVERSUL - Schiţă de lectură integratoare -**
**<autor> Geo Şerban**

În spaţiul reflectorizant al Jurnalului se adună nelinişti, interogaţii, speranţe, înălţări şi prăbuşiri consemnate lapidar, cu intermitenţe, uneori doar sugerate, ca parte integrantă a unui vast proces de edificare lăuntrică, despre care depun mărturie suplimentară numeroase alte texte răspândite de Sebastian în presa vremii. Doar o lectură contextuală, integratoare, poate desluşi sistemul de interdependenţe ce întreţin, subteran, coerenţa şi suflul dramatic al însemnărilor din Jurnal. Faptul a fost, remarcat, anterior, de Cornelia Ştefănescu.
Practic, Sebastian ia decizia să dialogheze în scris cu sine însuşi, cât de cât regulat, dacă nu chiar zilnic, într-un moment de răscruce, de confruntări ce reclamau imperativ delimitarea poziţiilor. Săgeţile otrăvite îndreptate împotriva sa, din multiple direcţii, după apariţia romanului De două mii de ani, ar fi lăsat altcuiva gustul amar al bătăliei pierdute. Marcat, răvăşit, desigur, dar deloc blazat şi, încă mai puţin dispus a capitula, romancierul răstignit caută să-şi păstreze intactă luciditatea, crede în forţa ei de a răzbi până în pânzele albe; excedat de absurditatea reacţiilor la roman, asediat de inimaginabile ori de-a dreptul josnice manipulări gazetăreşti, îşi construieşte în Cum am devenit huligan o adevărată redută a demnităţii, în faţa avalanşei de aberante imputări, fără a avea unde şi cu sprijinul cui să se apere, mai păstrează un suprem refugiu, de mult experimentat şi, din nou, evidenţiat, orgolios, în final: „unica mea armă şi bucurie este singurătatea".
460

Unele antecedente: circumstanţe şi opţiuni - Apare undeva, într-o pagină a lui Sebastian, formula „exerciţii de singurătate". Poate fi luată ca o expresie emblematică, legitimată de evoluţia sa mult înainte de a începe să-şi cearnă disperările în Jurnal. Sub imperiul expansivităţii juvenile, căuta şi găsea destul de repede loc spre a se face remarcat. Mai întâi la „Cuvântul", unde Nae Ionescu îl situa, încă din 1927, între liderii „generaţiei noi", alături de Mircea Eliade. Aproape concomitent, numele lui Mihail Sebastian se impunea atenţiei în „Universul literar", în „Tiparniţa literară" sau la „Vremea", ca un redutabil polemist împotriva „bătrânilor" de la „Viaţa Românească", bunăoară, (Demostene Botez, Topârceanu, însuşi Ralea), împotriva spiritului gregar de la „Gândirea" dar şi a snobismului din cercul patronat de Lovinescu. Nu făcea economie de ironii la adresa tradiţionalistului Ion Pillat, după cum nu-

l cruţa nici pe modernistul Ion Minulescu. Grăitoare imputarea adusă celui din urmă: excesiv de „sociabil" şi, în consecinţă, inapt pentru „singurătatea autentică". Câtuşi de puţin complexat de izolarea sa la Brăila, se delimita ofensiv de grupul celor strânşi în jurul lui Petru Comarnescu, la pagina culturală a ziarului de după-amiază „Ultimă oră", desemnaţi caustic „băieţii de la ora 2". Peste ani, într-o rememorare a împrejurărilor, Sebastian îşi sublinia poziţia solitară, precis şi categoric: „Din ceea ce s-a chemat, prin 1927-28, „generaţia tânără", eu n-am făcut propriu-zis parte" (Cum /-am cunoscut, „Rampa" 30 dec. 1935). Dezicere? Reticenţe? Inadaptabilitate? Câte ceva din fiecare şi încă ceva în plus!
Paradoxal, în plină ascensiune şi în flagrant cu notorietatea dobândită, Mihail Sebastian iscălea losy Hechter scrisorile adresate lui Camil Baltazar, originar şi e! din Brăila, iar, pe deasupra, tot evreu. Punea, astfel, un accent special, de încredere şi de intimitate, care-i dădea impuls să-şi deschidă sufletul într-un fel



cum nu proceda, de exemplu, cu Camil Petrescu, deopotrivă preţuit, adesea confident al frământărilor sale spirituale, dar nu partener de taină. Doar lui Camil Baltazar îi punea frontal chestiunea vitală a viitorului, periclitat de o fatală incertitudine: „...calitatea mea de evreu (necunoscută celor de la „Cuvântul") nu ar fi o piedică"? (epistolă din 10 oct. 1927, în Scrisori către Camil Baltazar, Editura pentru literatură, 1965). Cât va fi durat până să transpire adevărata identitate a lui Mihail Sebastian, nu se ştie. Cineva va fi intrat la bănuieli, eventual, după citirea articolului înserat în „Cuvântul" din 19 iulie 1928 despre deficitul de evreitate al dramaturgului Henri Berstein: „Omului acestuia i-a rămas din virtuţile neamului - observa Sebastian, deplin autorizat - tragica manie a superlativului, l-au scăpat - vai! - din coardele sufletului semit anume supleţe de inteligenţă, anumită facultate de îndoială, anumit simţ al relativului". Fapt este că, tocmai asemenea virtuţi intelectuale îl impuseseră pe tânărul Sebastian în ochii lui Nae Ionescu, pentru a-l lua sub aripa-i ocrotitoare, la ziar şi mai departe. Graţie ajutorului său, a avut deschise coloanele „Cuvântului", ani de zile, înainte şi după ce a intervenit pentru a i se acorda bursa în măsură să-i asigure mult râvnitul stagiu de studii în străinătate.
De bursă lega visul unei izbăvitoare evadări. „M-am hotărât să renunţ la orice - îl avertiza pe Camil Petrescu, la 24 iunie 1929 - să fac toate eforturile trebuitoare şi să plec la Paris". De la schimbarea de mediu, aştepta limpeziri lăuntrice, poate o distanţare de dilemele ce-i împovărau fiinţa, în ţară. După câteva luni, adăuga noi explicaţii: „Voiam să fiu la Paris, şi atât. Voiam să lipsesc din România - dar să lipsesc în toată regula", în aceeaşi scrisoare, datată 30 aprilie 1930, lăsa a se înţelege că unul măcar dintre scopurile principale fusese atins: „Atât lucru cel puţin am învăţat, de când sunt aici: să fiu singur. Nu izolat, singur"
*(Scrisori către Cam/7 Petrescu, II, Minerva, 1981).*
Asupra motivaţiilor de perspectivă insista, la scurt interval, adresându-se lui Camil Baltazar: „Am plecat de acolo la timp potrivit. Nu observaseşi? începusem să polemizez prin gazetă, să frecventez Capsa, să cunosc actriţe şi să mă salut cu diverşi domni la Modern... E într-adevăr deprimantă atmosfera de acolo. O spunem cu toţii, dar de abia atunci când am fugit din ea ne dăm seama". Sună aproape ca un rechizitoriu retroactiv, radical, parcă anume spre a-şi întări convingerea că, numai astfel, a evitat marginalizarea, plaga automatismelor uniformizatoare, ratarea întâmplată atâtor „tineri eminenţi", rămaşi pradă anonimatului. La Paris are revelaţia integralităţii proprii pe măsură ce învaţă să descifreze strada; defilarea de siluete colorat diversificate constituie un „spectacol" instructiv, edificator, stimulativ, în sensul de a se simţi, ca niciodată, el însuşi: „Mă amuzam, uneori, să stau ceasuri întregi pe terasa unei cafenele, numai pentru plăcerea de a privi lumea... am avut acolo putinţa să fiu singur". Contactul uman intens, paralel cu studiul laborios în bibliotecă şi reflecţia asupra evenimentelor la ordinea

zilei produc o substanţială decantare, estompează angoasele, scindările, încât Mihail Sebastian îşi poate asuma, în cele din urmă, greaua răspundere de a duce pe umerii săi, singur, destinul hărăzit lui losy Hechter.

Efectul „De două mii de ani"- Confortul sufletesc etalat în scrisoarea de mai sus, cu data 31 iulie 1930, are ca urmare firească o extraordinară poftă de lucru: pe lângă teza de doctorat în pregătire, pe lângă revizuiri şi restructurări la romanul început încă la Brăila (desigur, Oraşul cu salcâmi], pe lângă foiletoanele aşternute pentru „Cuvântul" (acum, între altele, istorisirea superbelor zile de vacanţă petrecute la Annecy), are în vedere o lucrare deosebită: „Tot la

463

iarnă am să scriu o carte, care nu ştiu dacă va fi bună sau rea, dar care cu siguranţă te va interesa. Nu-ţi dau amănunte, deşi cartea e în gând gata şi nu aşteaptă decât să fie pusă pe hârtie" (loc. cit., p. 118). Informaţia sibilinică poate fi descifrată prin coroborare cu o destăinuire făcută anterior lui Camil Petrescu. într-o telegrafică dare de seamă despre preocupările ce-i umpleau întâia primăvară parisiană, la punctul 8 era notat: „cuget şi văd foarte bine un nou roman şi o carte cu nuvele". Nuvelele vor compune volumul Femei, dar romanul? Reprezenta cu totul altceva decât Oraşul cu salcâmi, pe punctul de finalizare, cum preciza aceluiaşi corespondent, la 27 iulie: „Ţin să-l termin repede, fiindcă mă aşteaptă o altă carte, pe care o am gata în cap şi pe care o voi transcrie în două luni". Aluzia, nu încape îndoială, viza viitorul roman De două mii de ani, deşi scriitorul amână orice referinţă lămuritoare. Parcă voit, înconjoară intenţiile într-un soi de mister. Angaja, cu Camil Baltazar, la 2 ian. 1931, o controversă pe teme specifice, de natură să indice un anume resort al reacţiilor şi preocupărilor de moment: „Nu ştiu întrucât lămuririle mele pot sluji la ceva. Ele răspund poate la un gust, propriu nouă, ovreilor, pentru orori, mizerie şi tânguiri. (Cineva, un francez cu pasiunea definiţiilor, îmi spunea că, văzut simplu, iudaismul e o metafizică a milei)" Pe acest fundal, dă zor să definitiveze manuscrisul în lucru, pentru a trece la anunţatul proiect: „Vreau să fiu odată liber, ca să încep a doua mea carte (o surpriză)". Revenea, la 23 aprilie, după ce se degrevase total de Oraşul cu salcâmi: „...odată terminată, cartea asta nu mai mă interesează. Mă gândesc pentru moment la un volum de nuvele (care e pe jumătate scris) şi la un nou roman (care e nescris, dar gata făcut în minte şi care mă interesează cu pasiune), îndată ce voi fi scăpat de examene - la vară adică - îl voi scrie".

464

Vara următoare însă, avea să coincidă cu sorocul întoarcerii la Bucureşti. Revenirea va însemna, pentru Sebastian, o imensă dezamăgire, deşi previzibilă cum atestă scrisorile sale parisiene. îşi reia locul în redacţia „Cuvântului" şi primul text, publicat la 14 iulie 1931, sintetizează încă din titlu absoluta dezolare: Nimic nou. Micile modificări de decor fac abia mai dureroasă senzaţia stagnării, a lâncezelii în vadul bunelor intenţii mereu amânate. De aceea, se grăbeşte să lege speranţe de regruparea foştilor echipieri ai „tinerei generaţii" de acum trei ani. Li se alătură în preocuparea comună de a trezi din amorţire opinia publică printr-un ciclu de conferinţe pus sub genericul „Explicaţia timpului nostru". Lista vorbitorilor programaţi în cadrul Forum-ului este prestigioasă, deşi destul de eteroclită; de pildă, Şerban Cioculescu vorbea după Haig Acterian şi înaintea lui Aure! D. Broşteanu, şi doar spre final ie venea rândul lui Mircea Vulcănescu, M. Polihroniade sau Mircea Eliade. Lui Sebastian îi revenea să dezvolte, la 4 febr. 1932, subiectul „între individ şi colectivitate". Conform rezumatului înserat peste câteva zile, de „Cuvântul", vorbitorul a evidenţiat îngrijorătoarea dezagregare a valorilor specifice afirmării individualismului, încât putea acuza o criză morală,

cât şi a personalităţii, pe măsură ce intrau în derivă proprietatea, coeziunea familiei şi ierarhiile spirituale, mai ales după răsturnările provocate de colectivismul de tip bolşevic, agravat de altele la fel de aberante, propagatoare a unul fals progres. Concluzia vorbitorului cădea sumbră: „Progresul însă nu este o lege istorică şi timpurile nu se succed ca treptele unei scări suitoare. Ele au, mai degrabă, logica organică a unor anotimpuri. Vremea ce vine este poate o mare iarnă istorică. Ea, în orice caz, trebuie aşteptată şi trăită". Avertismentul suna teribil şi impactul său va fi trezit, foarte probabil, rezistenţe mai ales în conştiinţa cui nu poseda antenele lăuntrice asemănătoare lui Mihail Sebastian, pregătit



să recepţioneze primejdiile cu acea sensibilitate rafinată de-a lungul veacurilor de prigoane îndurate de strămoşii nevoiţi mereu să rătăcească prin lume, spre a evita pierderea identităţii şi chiar a vieţii. Evoluţia evenimentelor, cu rapida propulsare la putere a lui Hitler, va confirma întru totul prognoza severă iar scriitorul nostru nici nu era singurul profund îngrijorat de viitor. Pe când el îşi expunea argumentele la Forum, apărea în traducere românească romanul Israele încotro? de Ludwig Lewisohn. Chestiunea libertăţii de afirmare şi mişcare a individului este reflectată în roman pe fundalul existenţei zbuciumate a mai multor generaţii dintr-o familie de evrei de origine galiţiană, emigranţi în Germania şi, apoi, în America şi confruntaţi, pretutindeni, cu umilinţele discriminărilor rasiale. Lui Sebastian îi era cunoscut romanul, probabil, încă de la Paris. El prezenta cu simpatie profilul scriitorului pentru cititorii „Cuvântului", la 30 nov. 1931: „Evreul Lewisohn â făcut repede cunoştinţă cu antisemitismul masiv" şi experienţa lui personală se răsfrânge în cartea „de reputaţie mondială, astăzi, adevărată epopee al : cărei fir începând odată cu veacul XIX se desfăşoară în lumi şi situaţii foarte deosebite până în zilele noastre, confruntând cu o rară pasiune şi cu o pătrundere incisivă complexul iudaismului..." Pe comentator îl interesa, cu prioritate, „tragedia" care formează substanţa romanului şi care „se încadrează în cele mai de seamă direcţii ale ceasului de faţă".
Accidental sau nu, popasul printre frământaţii eroi ai lui Ludwig Lewisohn coincidea cu similare frământări din partea lui Mihail Sebastian, în pespectiva romanului aflat pe şantier, De două mii de ani. în ţesătura acestuia din urmă se vor regăsi certe interferenţe, rezonanţe de aceeaşi audienţă cu interogaţia percutantă Israele încotro?, paralelisme de situaţii şi, în-deosebi, o identică tensiune a aspiraţiilor către o lume statornică, la adăpost de prejudecăţi etnice.



Similitudinile sar în ochi, fie şi la o grăbită lectură paralelă. Se remarcă, înainte de toate, un impuls generator, de aceeaşi speţă, cristalizat în ceea ce s-ar numi „conştiinţa rădăcinilor". Chiar dacă - evident - scriitorul nostru nu se poate prevala de o genealogie deopotrivă de încărcată cu vechi şiruri de slujitori ai Thorei sau erudiţi talmudişti. Dar în panoplia amintirilor sale ocupă un spaţiu memorabil imaginea bunicului matern, sprijinitor financiar al revoluţionarilor români de la 1848 (de unde şi ispita, la un moment dat, de a compune o piesă plasată în epocă, potrivit însemnării din Jurnal, la 16 aprilie 1941), precum şi a celuilalt precursor, truditor la malul Dunării şi plecat, într-o bună zi, anume să-şi încheie la Ierusalim trecerea pe acest pământ. Apare, apoi, în ambele proiecţii romaneşti, un fascicol evocativ la fel de tandru, îndreptat constant asupra prezenţei tutelare a mamei. Iar acolo unde lipsea izvorul experienţelor transmise din generaţie în generaţie, intervenea fortificarea reperelor pe calea lecturii; eroul lui Lewisohn afla refugiul tonifiant în tratatul faimos de istorie a evreilor elaborat de învăţatul H. Graetz (începea să fie tradus şi la noi, în 1924, de Carol Drimer),

Sebastian însuşi căuta puncte de sprijin, pe vremea teroarei legionare, în Simon Dubnow, cum atestă Jurnalul, în atâtea rânduri. De altminteri, printre protagoniştii din De două mii de ani, se profilează, oarecum simbolic, efigia emaciată de studiu a bătrânului anticar, întâlnit în tren, impozant precum un autentic Ahasverus. Nu în ultimul rând, ambii scriitori dau semne egale de preocupare faţă de chestiunea spinoasă a punţilor de comunicare; atmosfera din ce în ce mai greu respirabilă din campusul studenţesc, ca şi în ambianţa ulterioară, pe unde îşi poartă eroul Lewisohn, prezintă corespondenţe în confruntările urmărite de Sebastian între purtătorul său de cuvânt în carte şi partenerul de incitante dispute, Ştefan Pârlea (alias Mircea Eliade), fascinant şi straniu totodată:

467

„Frumoasă frunte; orgolioasă, înaltă, provocatoare, luminată de sclipirea ochilor, cărora miopia le dă un supliment de intensitate. Uite o adversitate, la care ţin ca la o prietenie. Nu mi-o explic, n-o înţeleg, dar din prima zi am simţit în omul ăsta o rezistenţă, pe care nimic nu o doboară. Şi când toate simpatiile sunt atât de facile, nu e puţin lucru să câştigi fără trudă o duşmănie serioasă, una pe care să poţi conta în zile bune, o duşmănie aspră de om sănătos" (citat după ediţia din 1946, pp. 172-173). Răzbate, printre rânduri, o încărcătură sarcastic edificatoare, semnal incipient măcar pentru o matură ieşire din ambiguitate, o dată cu înţelegerea şi asumarea apelului sublimat sub formă interogativă, în cel mai pur spirit sinagoga!, Israele încotro? Nici nu avea să treacă prea mult timp şi altă ocazie de reflecţie introspectivă i se oferea lui Sebastian la apariţia cărţii Noi, subintitulată „breviar iudaic", de A. L. Zissu (ed. „Adam", 1932). Simptomatic, volumul debutează tot cu o întrebare radicală: „care-i calea?". Ca să schiţeze un eventual răspuns, exegetul angajase susţinute campanii de presă, începând încă din 1919, a doua zi după înfăptuirea României Mari, la care populaţia evreiască contribuise substanţial, chiar prin tribut de sânge în abia încheiatul război al reîntregirii, încât se considera îndreptăţită a spera într-o emancipare consfinţită de legi chemate a-i asigura depline drepturi cetăţeneşti. Textele incluse în sumar abordau probleme specifice ridicate până în ajunul tipăririi cărţii, care culmina cu un viu schimb de păreri, chiar în paginile „Cuvântului", cu numai câteva luni înaintea recenziei semnate Mihail Sebastian. Tonul său este unul participativ şi foarte angajant: „acest volum cu titlu de proclamaţie... departe de a-şi pierde virulenţa, şi-o măreşte prin nu ştiu ce valoare de reprezentantă colectivă, vibrând în fiecare din aceste pagini, scrise de un om pentru un neam". Fără a intenţiona radiografierea problemelor abordate, încuviinţează combativitatea

468

analistului, vegheată de măsura raţiunii. Este în elogiul nedrămuit o exprimare a propriilor dispoziţii principiale şi înclinaţii temperamentale: „Paginile d-lui Zissu, desprinse din luptă, sunt calde încă de învolburarea acestei lupte, încordate şi pătimaşe deci, dar în acelaşi timp (printr-o lege care îl face pe evreu pasionat şi lucid laolaltă) neiertător de critice cu ele înşele." După disocieri şi nuanţări, poate nu integral justificate, Sebastian găseşte cu cale să insiste asupra fondului tragic de care se simte impregnat la capătul lecturii. „Soluţiile, argumentele, dezideratele d-lui Zissu nu ştiu cât sunt de interesante în ordine practică şi politică (nu ştiu, în sens că nu mă interesează), dar sunt profund revelatorii în ordine sufletească... Purtând stigmatul unei adversităţi generale de veacuri trăind sub apăsarea bruscă sau latentă a istoriei, dar în acelaşi timp . aducându-şi aminte de o ascendenţă biblică şi regală, conştient de chemarea lui spirituală, iudeul este împărţit între două sentimente contrarii, unul de înfrângere, altul de victorie, două sentimente ce stau învălmăşite la baza a ceea ce A. L. Zissu numeşte „esenţa imperialismului evreu", formulă cutezătoare şi dramatică pentru un neam

umblat pe toate drumurile suferinţei. Dar chiar această necesitate de a-ţi afirma valorile specifice, de a impune până la exagerare, până la depăşire, calităţile proprii, nu este un fel de a lupta cu propria ta spaimă de a te pierde şi de a renunţa?" Departe de a trage obloanele discuţiei, întrebarea avansează premise în direcţia romanului De două mii de ani şi, mai departe, spre zonele crâncenelor înfruntări între afectivitate şi inteligenţă, între reverie şi pragmatism, din paginile postume ale Jurnalului. De altfel, avertismentul răsună răspicat: „Dl. Zissu crede a fi găsit insula spirituală pe care neamul lui Israel să poată poposi calm şi constructiv. Mă tem că este în această credinţă mai multă deznădejde decât linişte.

469

Ceea ce desigur nu se dovedeşte într-un articol ci într-o carte, care probabil va veni".
Raţiuni de laborator ori de strategie literară î! reţineau pe scriitor să dea mai multe în vileag despre cartea promisă. Poate nu vroia să trezească, prematur, adversităţile previzibile. Părăsirea comportamentului misterios se va produce într-un interviu acordat lui Camil Baltazar şi e de presupus că datorită insistenţelor vechiului prieten, ţinut la curent din fazele incipiente ale conceperii. Tocmai apăruse volumul Femei, cu care ocazie - chestionat în „România literară" din 25 februarie 1933 - Sebastian pretindea un dezinteres total pentru cariera literară, cochetând chiar cu ideea abandonului. La refuzul preopinentului de a-i da crezare, devenea mai concesiv, dispus la confesiuni ce vor fi mirat destulă Iunie. „O singură carte pe care poate am s-o tipăresc în toamna viitoare - şi gata. Nu am vorbit până astăzi despre ea nimănui, decât lui Nae Ionescu, profesorul meu, care îi va scrie prefaţa, pentru că va fi o carte furtunoasă şi iritantă, care va avea nevoie de cuvântul său calm. Cartea este pe trei sferturi scrisă". Ultima informaţie plasează interesul pentru problematica adusă în actualitate de A. L. Zissu în sfera acumulărilor documentare absorbite în De două mii de ani. E limpede că romanul s-a configurat într-o strânsă ecuaţie cu prezentul, sondat aproape cu furie. Impactul decisiv al evenimentelor în curs modelau sensibilitatea romancierului şi îi potenţau virtuţile narative spre descifrarea unor sensuri de sorginte milenară. Activitatea jurnalistică a lui Sebastian furnizează texte cu totul revelatoare pentru starea sa de spirit din perioada elaborării romanului; înmulţirea fanatismelor în jur îi deşteaptă sumbre spaime atavice, readuse în câmpul conştiinţei de succesive atentate la solidaritatea umană, la cultura şi civilizaţia iremediabil j compromise de manevre la „stânga" şi, deopotrivă, la „dreapta" spectrului politic. Avea postul de observaţie

470

fixat lângă teleimprimatoare, de unde scruta orizonturile Europei şi mai departe, decis să tragă semnalul de alarmă cuvenit la timp de primejdie, pentru a-i salva pe cei ameninţaţi. Valul antisemitismului îi mobilizează atenţia pretutindeni, mai ales ca urmare a teroare! dezlănţuite de nazism. Speranţele se prăbuşeau, surpate o dată cu măsurile represive introduse de Hitler şi care determinau pe Einstein, bunăoară, să ia, forţat, calea exilului, alegând Madridul. De la Bucureşti, acul busolei lui Sebastian vibrează alertat: „Alegerea aceasta nu poate să fie o simplă întâmplare, în Spania, fugarul ultimului pogrom spiritual („ultimul" înseamnă cel mai recent, nu însă şi cei din urmă), va regăsi amintiri vechi şi va sta de vorbă cu umbre din alte veacuri, cărora asemenea tragedii le-au fost familiare. Prezenţa lui Einstein la Madrid răscumpără alte pribegii istorice, de care, ce e dreptul Spania modernă se desolidarizează, dar nu mai puţin îi umbresc pământul. Se cunosc poate insistentele încercări ale ţării acesteia de a plăti, cu o sinceră şi dureroasă mustrare, tot sângele iudeu pe care l-a vărsat. Remuşcare nu numai târzie, dar şi zadarnică. Pentru că Spania nu împlinea un oficiu de barbarie gratuită, ci un destin, un comandament istoric, o funcţie spirituală. Responsabilitatea veacurilor ei de

sânge nu cade asupra neamului spaniol, ci asupra neamului iudeu, a cărui chemare în lumea asta este să se zbată şi să ardă pe diverse ruguri... Când nu are suficiente motive istorice de a fi nefericit, neamul ăsta îşi născoceşte motive spirituale. Când nu sunt în afară suficiente ruguri, îşi ridică ruguri interioare. Tragicul este vocaţia lui, elementul lui de viaţă, materialul lui de creaţie. Sub unghiul mărunt al faptelor, există poate cauze şi condiţii diverse pentru fiecare ciclu antisemit, în Germania unele, în Rusia altele, în Spania mereu altele. Acum o mie de ani, acum o sută de ani, astăzi, peste p sută de ani - într-una noi justificări locale. Sub unghiul larg al semnificaţiei însă, toate

471

aceste complexe condiţii politice se reduc la un singur lucru, care se cheamă necesitatea iudaică de a suferi" („Cuvântul", 13 apr. 1933). împovărată de naivitate, cu toată bunăvoinţa, iese la iveală, în atitudinea celui ce tocmai urzea De două mii de ani, o anume ambiguitate, când introduce sugestia fatalităţii, a predestinării, ca alternativă la nimbul martirajului, în fapt, proceda precaut de teama patetismului, pentru care va sancţiona neîndurător, în Jurnal, pe înşişi membrii familiei sale dedaţi lamentărilor, (îşi intrase de puţină vreme în rolul de înregistrator al variaţiilor zilnice de temperatură sufletească, spre mijlocul lui iunie 1936, când se admonesta sever: „De ce? de ce? Suntem -din partea Hechterilor - o familie care are gustul lamentaţiei. E adevărat că într-asta viaţa mi-a dat un larg concurs. Totuşi, ar trebui să-mi impun mai multă stăpânire, mai multă hotărâre de a fi - în limitele care încă mai rămân, şi atâta cât se mai poate - mulţumit"). Aici, „mulţumit" vroia să însemne capacitate de înfrun-1 tare a umilinţelor, rezistenţă dârză în faţa ofensivei 1 rasismului, cu mândria pe care o preconiza protagonistul romanului De două mii de ani, după ofensa agresiunii corporale brutale: „Dacă plâng sunt pierdut. Strânge pumnii, dobitocule, dacă e indispensabil, crede-te un erou, roagă-te lui Dumnezeu, spune-ţi că eşti fiu! unui neam de martiri, da, da, spune-ţi asta, dă-te cu capul de pereţi, dar dacă vrei să te mai poţi privi în ochi şi dacă vrei să nu-ţi crape obrazul de ruşine, nu plânge, îţi cer atâta: nu plânge", (loc. cit. p. 14)
Ar fi de văzut mai de aproape, cât este prezumţie personală, cât împrumut pasager din surse laterale, în acreditarea aşa-zisei „vocaţii" proprii evreilor de a-şi cultiva, febril şi nemăsurat, suferinţele. Sofismul se sprijină pe supoziţia, discutabilă evident, a unei ancestrale dispoziţii spre auto-flagelare. Fie şi involuntar, cu asemenea argumentări, Sebastian se trezea cam pe aceeaşi lungime de undă cu Nae Ionescu şi, în orice

472

caz, bătea în struna retoricii lui culpabilizatoare. împrumut reflex? Transfer diabolic? Greu de apreciat. Sigură e fascinaţia subjugătoare a magistrului, când pus la index, perfect legitim, când ridicat iarăşi pe soclu, aproape stupefiant şi derutant în anumite porţiuni ale Jurnalului, în contrast uluitor cu afrontul consideraţiilor piezişe din prefaţa iezuitului metafizician, ataşat subit aventuroasei politici gardiste. Asupra insultătoarei păţanii, Sebastian a dat explicaţiile de rigoare. Mai sunt, totuşi, completări şi retuşuri de adus. Faptul de a solicita prefaţa pentru o carte încă departe de a fi încheiată, indică prealabile afinităţi reciproce, solid întreţinute prin impulsul discipolului de a se livra, oarecum, necondiţionat. Relaţia, mai mult decât afectivă, era notorie în epocă. Un martor avizat, de talia lui Petru Comarnescu, socotea necesar să consemneze acest lucru pentru ştiinţa posterităţii. Ţinea şi el un Jurnal (pus numai postum în circulaţie de „Institutul european", laşi, 1994), în care - după ce asistase la întâia ieşire la rampă a lui Sebastian, proaspăt întors de la Paris şi urcat pe podiumul grupării „Forum", ca să pledeze în cauza individualismului subminat de agitaţiile colectiviste - de acord şi nu prea cu susţinerile vorbitorului, se grăbea a nota, imediat ce ajunge acasă: „simpatic şi abil ca orator,

cu toate că imita pe Nae Ionescu". în calendar, cădea cortina nopţii peste ziua de joi 4 febr. 1932! La ora aceea, Sebastian păstra toată consideraţia cuvenită celui ce-l scosese din anonimat, îi aprecia virtuţile de magnetism intelectual, ajungând, printr-o insinuată contaminare, să-i împărtăşească unele judecăţi în sfera degradării vieţii publice. Citite concomitent, articolele discipolului şi ale profesorului, de regulă plasate în coloane alăturate pe prima pagină din „Cuvântul" (în anii 1931-33) denotă apropieri, ici-colo un ton de directivă tacit preluată, în aprecierea fricţiunilor politicii curente între partide, încadrări de ansamblu, accente polemice şi pamfletare

473

despre pioni importanţi ai pluralismului democratic, desfid logica alternanţelor, de unde şi alterarea discernământului. Imputări pe seama lui Iuliu Maniu sau I. G. Duca surprind sub pana lui Sebastian şi par pripit preluate din suita controverselor angajate de Nae Ionescu. Tactica retragerilor oportuniste la Bădăcin ale fruntaşului ţărănist erau ironizate copios iar pe şeful liberal îl considera răspunzător de degringolada ţării, până în preziua asasinării odioase pe peronul gării din Sinaia. Cu eliberarea de fantome şi o poziţionare adecvată în contextul acerbelor înfruntări ideologice avea să se însărcineze realitatea din ce în ce mai contondentă. Ca în scenele de început ale romanului, exact când. De două mii de ani încinsese aprig spiritele, iar Sebastian se pregătea de răspuns, autorul se trezea direct în faţa agresiunii. Redacţia oficiosului democrat „Facla" devenea ţinta unei acţiuni punitive, huliganice; Ion Vinea, N. Carandino erau maltrataţi fizic, libertatea presei pângărită, la începutul lui octombrie 1934. Cu promptitudinea cu care denunţase deunăzi rugurile hitleriste (cf. „Wilhelm Teii şi salutul roman" în Cuvântul, 19 iulie 1933) şi la fel de decis cum va stigmatiza măsurile opresive ale oficialilor nazişti („Jazzul subversiv", la 17 oct. 1935) Mihail Sebastian veştejeşte violenţa şi iese, impetuos, în arenă: „Scriu aceste rânduri în redacţia Faclei, devastată, cu geamurile sparte, sfărâmate şi cu podeaua pătată de sânge. (Nu sunt patetic; în colţul din dreapta al secretariatului de redacţie, podeaua e plină de sânge). Decorul acesta nu e deprimant. Dimpotrivă. Faptul de a scrie e un act de curaj şi de răspunderi. Oricine ţine astăzi un condei în mână, ştie ce-l aşteaptă, în cel mai bun caz, insulta; în cel mai rău, revolverul. Scriitorii şi gazetarii de la Facla n-au ce face cu compasiunea noastră. Nici nu le-o dăm. Scriitor şi gazetar, sunt fericit să mă consider bătut odată cu ei" („Facla", 7 oct. 1934). Momentul astfel trăit capătă încărcătură crucială, preliminară

474

„trezirilor" dramatice, de care dă seamă, din abundenţă, Jurnalul. Este aici o bornă de hotar, o demarcaţie sensibilă pentru oricine lua în mână De două mii de ani, abia ieşit în librării. Primul neplăcut sesizat va fi fost însuşi Nae Ionescu, de cum a purces să parcurgă manuscrisul oferit spre a-l prefaţa. Nu încape îndoială că s-a recunoscut imediat în persoana lui Ghiţă Blidaru, înfăţişat din debut drept un „cabotin inteligent". Deşi îi era recunoscută forţa persuasivă, catalizatoare („Este până azi, singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci dimpotrivă al unei împliniri, al unei reintegrări"), circumspecţia subzista voalat, mocnindă. O distanţare surdă prefigura despărţiri de drumuri.

Când premoniţiiie se adevereau - Practica „exerciţiilor de singurătate" intra în zodia acutizării dramatice. Traume dădeau buzna din toate părţile. Vremea aluneca vertiginos spre „iarna istorică" prezisă, şi agravată de metamorfoze simptomatice în imediată vecinătate. Cu lecţia învăţată de la Paris - într-un sens ce învedera contactul cu doctrina „personalistă" teoretizată

de Emmanuel Mounier - Sebastian proba loială disponibilitate pentru iniţiativele de ridicare a tonusului ambianţei culturale bucureştene. Vedea un avantaj în lichidarea meschinelor animozităţi partizane şi găsea util să remarce la capătul ciclului de conferinţe „Explicarea timpului nostru": „Nu a fost în intenţia celor care au plănuit tovărăşia liberă de la «Forum» să creeze un grup care să revoluţioneze viaţa intelectuală românească. Asemenea gusturi absolute au bântuit acum vreo patru-cinci ani şi au dispărut. Se lansau pe atunci manifeste. Se organizau polemici. Se incendiau - la figurat - revistele; «Generaţia tânără» se afirma ca o echipă de rugby spiritual. Aceste naivităţi, simpatice de altminteri la vremea lor, au trecut. Umblaţi prin ţări

475

străine, tinerii co-echipieri sau adversari de la 1927 s-au regăsit pe un drum mai puţin patetic, dar creator. O editură, o revistă sunt pe cale să se creeze din efortul lor comun" („Cuvântul", 2 martie 1932). Perfect convins de îndreptăţirea acţiunilor laolaltă, a continuat să dea larg concurs înjghebării editoriale „Cartea cu semne" (în cadrul căreia a şi debutat cu volumul Fragmente dintr-un caiet găsit), a pus umărul la apariţia revistei „Azi" şi la desfăşurarea iniţială a programului pluridisciplinar de la „Criterion". Şi, de fiecare dată, investiţiile sale de entuziasm s-au soldat cu amarnice deziluzii. Nu mai departe decât în „Azi" va fi adăpostit unul dintre cele mai vehemente atacuri contra romanului De două mii de ani. în contextul aceleiaşi campanii de discreditare, fostul amic de la „Cuvântul", suit în amvonul teologiei, Gh. Racoveanu, s-a dezlănţuit furibund în extremista foaie „Credinţa" (e drept că reacţia acestuia se baza pe iritarea produsă îndată ce s-a identificat în pesonajul cam rudimentar, Drovitu - amănunt consemnat prompt de Mircea Vulcănescu, Cf. „Jurnalul literar" nr. 43-46/1991). Cei de la „Criterion" l-au expulzat pur şi simplu, când s-a pus problema instituirii unei reviste (apărute Ia 15 oct. 1934), ca antidot al schismelor centrifugale. A intervenit Ia timp chemarea lui Sebastian la „Rampa", condusă de Scariat Froda, pentru a-l salva de spectrul împingerii sale la periferie. Primejdia consta în instalarea sentimentului opresant de claustrare. De aceea, concomitent, îşi asigura singur un refugiu, un spaţiu ferit de „viesparul" atâtor suspiciuni şi vexaţiuni, unde să-şi verse nestingherit năduful, să se descarce de .exasperările cumulate şi să împiedice, cumva, amplificarea degringoladei lăuntrice. Cum de mult făcuse apologia „jurnalelor intime" (de la Barbillon, la Katherine Mansfield, Gide sau Jules Renard) îi rămânea doar să le calce pe urme. La începutul lui 1935, îşi lua inirna în dinţi să tragă pentru sine foloase din a cultiva

476

„curajul confesiunii". Aproape zece ani, cu neînsemnate intermitenţe, Jurnalul în va scoate din impasul izolaţionismului şi îi va întreţine nădejdea că nu toate punţile i-ar fi fost suspendate. Jurnalul, ca partener discret de conciliabule, îi va face suportabile crispările din relaţia cu Nae lonescu, la polul credinţelor, ca şi !a extremitatea cealaltă, întreg cortegiul de înălţări şi prăbuşiri cauzate de femei. Cât i-a mai fost îngăduit să continuie gazetăria, între articolele curente şi însemnările din Jurnal se instituie un sistem al vaselor comunicante, întru totul relevant pentru personalitatea lui Mihail Sebastian. în colecţia „Rampei", multe texte aşteaptă să fie dezgropate nu numai ca piese la „dosarul" scriitorului, ci în vederea înţelegerii osmo-zelor şi departajărilor hotărâtoare pentru destinul său. investigaţia implică, deopotrivă, persoane şi atitudini. De pildă, referinţele din Jurnal la Mircea Eliade se cer întregite cu asiduitatea comentariilor la fiecare din cărţile sale.

Este remarcabil efortul lui Sebastian de a păstra judecata literară nealterată de divergenţele ivite sub impactul vremilor tulburi. Numai după ce se repetă faptul, notează, vizibil afectat,

apariţia câte unui schimb verbal încordat între ei, în total contrast cu dialogu! cultivat reciproc, de ani de zile: „Când suntem în doi, ne înţelegem încă destul de bine. în public însă, poziţia lui de dreapta devine extremă şi categorică" (însemnare din 27 nov. 1935). Dezolarea trebuie să fi fost cu atât mai intensă cu cât, doar cu puţine zile înainte, Sebastian sărise ca ars tocmai pentru a feri „imaginea publică" a lui Mircea Eliade de grosolane mutilări. Cineva, într-o publicaţie de stânga, se hazardase să-l catalogheze „intelectual ratat", în replică, Sebastian dezvoltă o pasionată filipică („Rampa", 18 nov.). Nu pentru că cel supus oprobiului ar fi fost fără pată: „Nimeni nu este infailibil. Nimeni, şi cu atât mai puţin el, care a neliniştit cu scrisul lui atâtea

477

lucruri, atâtea valori, atâtea certitudini". Odată înlăturată ipoteza inocenţei apriorice pot apărea învinuiri oricât de grave: reacţionar, agent de dreapta, fascist. Nu convin, evident, lui Sebastian, dar nici nu le respinge ab initio: „E posibil. Nu ştiu, nu cred, n-aş vrea - dar posibil este. Am văzut atâtea convertiri stupefiante, încât am ajuns să cred orice cu putinţă". Orice, numai nu confuzia deliberată de planuri, nu înlocuirea argumentelor cu false etichete: „Intelectual ratat? Ratat în plină muncă? în plină creaţie? în plină nelinişte şi căutare? Ratat după zece cărţi care trăiesc, animă şi stimulează? După câteva mii de pagini care dau pulsul unui întreg moment de tinereţe, poate confuză, poate, eronată, poate incertă, dar copleşitoare prin forţele ei de viaţă?" Ca şi altădată, stilul interogativ în rafale trăda nelinişti mai adânci; departe de a-l absolvi pe Eliade de îndrituite contestări, folosea, indirect, împrejurarea spre a-l asocia atmosferei viciate, de rău augur în ce priveşte condiţia spiritului, şi, în genere, existenţa cotidiană, împinsă în derivă de adepţii extremismelor agresive: "Trăim cu adevărat un moment de descompunere morală. Ideea de răspundere s-a destrămat pe toate planurile vieţii umane, dar nicăieri nu este mai pulverizată decât în ordine intelectuală. Acel respect minim, care face posibilă circulaţia ideilor într-o cultură, s-a pierdut definitiv. Un oribil huliganism moral terorizează scrisul, gândirea, discuţia, schimbul de opinii. Suntem într-un val de pornografie politică, ce sufocă ultimele resturi de demnitate a inteligenţei... Cercul libertăţii de gândire - fără fanatisme, fără obsesii, fără trivialităţi, fără violenţe - se restrânge mereu, izolat, nesigur, dezarmat, menţinând un stindard pe trei sferturi pierdut în marea beznă care se lasă".
Finalul denotă o intuiţie exactă a ravagiilor aduse de întinderea molimei hitleriste. într-o primă fază,

478

spaimele cată a nu se da în vileag, la adăpostul zeflemelei şi al stigmatizărilor acidulate.
Ironiile la adresa „grandilocvenţei" propagate de regimul dictatorial german intenţionau să prevină asupra îngrădirii spiritului creator pe motivul absurd că toate abaterile de la canoanele acceptate prin rutină s-ar datora „bolşevismului şi evreilor" („Arta la Nurnberg", „Rampa" 14 sept, 1935). Câte o însemnare lapidară, câte o interogaţie pasageră are antecedente în câte un cursiv, cu multă vreme înainte. Des citata lui stupoare faţă de „comedia" îmbrăcării uniformei F.R.N. (Ia 8 mai 1939) îşi poate afla o incisivă anticipare în „Rampa" de la 20 nov. 1935 sub un titlu pe cât de inofensiv la prima vedere, pe atât de incisiv în fond: O cămaşă mai puţin. Punctul de plecare îl oferise un oarecare eşec electoral întâmplat unui englez simandicos, prea .încrezător în efectul miraculos al împrumutării cămăşii negre tipic fasciste. Sebastian nu face economie de sarcasm: „Băgaţi de seamă, noi trăim un timp care fuge de gândire şi se refugiază în simboluri. Cele mai triviale simboluri, din câte o umanitate somnoroasă a putut vreodată să născocească. E un simptom de imaginaţie obosită, de fantezie secată. - E poate

prima oară când omenirea face din rufele ei un mijloc de expresie. Până acum, un gând se exprima prin cuvânt, prin argument, prin discuţie, prin dialectică. Acum se exprimă prin cămăşi. Nu e umilitor? - S-ar zice că suntem o epocă de surdomuţi care au pierdut de mult uzul vorbirii şi care îşi mai strigă ultimele bâlbâieli ale raţiunii lor atrofiate, prin câteva semne rudimentare. Negru, verde, roşu, albastru. - Acesta este alfabetul nostru politic, dicţionarul nostru ideologic, registrul nostru de atitudini. Patru culori, cinci culori, fiecare rezumând energic şi exclusiv idealurile unei epoci, complexitatea unei culturi. - Nu e sfâşietoare melancolie să ştii că veacuri de-a rândul oamenii au construit biblioteci şi au adunat cărţi, pentru ca astăzi,

479

la umbra lor, când e nevoie să dea expresie unei gândiri, să nu găsească, din întreaga tradiţie a spiritului uman, alt gest liberator decât agitarea unei cămăşi colorate? - Nu este, oare, o josnică mentalitate de spălătorese, aceea care face din cămăşile şi izmenele noastre simboluri de credinţă? - Fiţi fascişti dacă nu puteţi altfel. Fiţi comunişti, dacă trebuie. Dar fiţi fascişti şi fiţi comunişti prin gândire, prin probleme, prin credinţă, prin sensibilitate - nu prin cămăşi".
Tonul caustic alterna cu tonul grav în funcţie de evenimentele succedate în actualitatea tot mai încărcată de nori ameninţători. Vestea morţii savantului lingvist H. Tiktin, exilat la Berlin, îi răscolea un vechi fond meditativ asupra ostracizărilor barbare: „Dacă societatea noastră ar avea curajul a-şi pune făţiş marile întrebări privitoare la alcătuirea ei, moartea izgonitului H. Tiktin ar trebui să provoace o serioasă revizuire de conştiinţă". După ce remarcă gesturi lucide de pietate, omagiile prestigioase aduse de lorga sau Rădulescu-Motru, abia are motive să conchidă îndurerat: „Toate acestea sunt frumoase, dar insuficiente. Insuficiente pentru că ele nu vor opri ca mâine, sub ochii noştri, un nou caz Tiktin să se repete. Destinul său de muncă şi nedreptate nu se sfârşeşte cu o piatră de mormânt. Ostilitatea sălbatică, refuzul orb, opacitatea totală ce i-au stat înainte lui Tiktin, sunt astăzi tot atât de crunte, ca pe vremuri. Antisemitismul rămâne încă reduta cea mai simplă, cea mai comodă şi cea mai sigură a mediocrităţii organizate, în cultură sau în politică, în ştiinţă sau în economie, el oferă şi astăzi diversiunea cea mai uşoară. Atât de uşoară, încât pentru a nu recurge la ea, îi trebuie cuiva un adevărat eroism moral. - Moartea lui Tiktin ar putea fi o mustrare. Prin ce miracol de rezistenţă sufletească, acest om ultragiat în iubirea lui, mutilat în puterea lui de muncă, a stăruit decenii întregi în studiul unei culturi, care a făcut tot ce a putut ca să-l descurajeze? Prin ce miracol omul acesta gonit a

480

rămas mai departe, de-a lungul unei lungi vieţi admirabile prin modestia ei laborioasă, credincios unui legământ, ce nu-l lega decât pe el? Nimeni nu va răspunde. Nimeni nu-şi va aminti. - La Londra Moses Gaster, la Paris Lazăr Şeineanu, la Berlin H. Tiktin au trebuit să plătească cu pribegia greul păcat de a fi iubit limba românească, greul păcat de a fi servit spiritul şi istoria ei" („Rampa", 30 martie 1936).
Dintre rânduri, se detaşează acelaşi fior al străvechilor umilinţe, lucid asumate, care vibrau şi în reflecţiile ocazionale de obligarea, deunăzi, a lui Einstein să rătăcească în căutarea salvării din infernul instaurat de Hitler. Era percepţia vie a primejdiei ce pândea din umbră propria-i persoană. Dedesubtul aparenţelor de normalitate mocnea tragedia unei întregi comunităţi, sortită excomunicărilor de toate felurile şi cu cele mai oribile consecinţe. Dacă fusese strunită un timp, exprimată difuz doar, teroarea lăuntrică exploda în însemnarea cu data de 21 dec. 1937, fatidic evidenţiată de triumful electoral al Gărzii de Fier: „îmi dau seama că noi nu mai avem nimic nici de câştigat, nici de apărat, nici de sperat. Totul e virtual pierdut. Vor veni

închisorile, mizeria, poate fuga, poate exilul, poate şi mai rău".
Trebuie să fie cineva estropiat sufleteşte ca să bagatelizeze asemenea mărturii, slujindu-se chiar de discreţia nobilă a celui în suferinţă, care, până una alta, ţinea să facă faţă onorabil situaţiei, continuând să frecventeze lumea, sălile de spectacol, inclusiv restaurantele. Ţinea să fie văzut, bunăoară, la concerte, fiindcă pasiunea muzicii, oricum, îi servea ca un scut: „un fel de narcotic sau un fel de bravadă, nota către mijlocul lui ianuarie 1938. E ca şi cum mi-aş spune că nu e totuşi totul, absolut totul pierdut". Simultan, da târcoale gândului de a evada, oriunde, fie şi pentru a intra în „legiunea străină". Enormitatea preconizatei aventuri, clară lui însuşi, măsura teribila

480

presiune din exterior, tot mai sufocantă, mai greu de suportat, începe să-i fie frică până şi de actul inofensiv de a încredinţa hârtiei variatele sale frisoane abisale: „Bag de seamă că încep să scriu cu oarecare timiditate în acest caiet. Mă gândesc că nu e imposibil să mă trezesc într-o zi cu o percheziţie acasă. Corp delict mai „scandalos" decât un jurnal intim nici nu se poate" (vineri, 7 ian. 1938). S-ar zice că e, aici, o anticipare uluitoare a celor aievea întâmplate inginerului Gh. Ursu, într-un context identic de măsuri coercitive.
Pe cât omeneşte era posibil, Sebastian - cu oroarea lui de orice lamentaţie - adopta aerul insului intangibil, încerca să sfideze strânsorile lanţului punitiv, lăsându-se antrenat în destinderi trecătoare, improvizate, fals mondene, de tipul câte unei partide de schi. îşi mai îngăduia ieşiri în locuri idilice, în spiritul „jocului de-a vacanţa", de unde, însă, expedia mesaje de un dramatism terifiant, precum scrisoarea adresată, de la Stâna de Vale, lui Petru Comarnescu, pe 19 august 1939: „în numele cui mi se contestă mie dreptul de a mă considera român? în numele interesului patriei? Dar ce pierde patria din devotamentul meu? N-am cerut şi n-am avut niciodată o subvenţie, nici o slujbă, nici un ajutor şi nici o gratuitate din partea Statului. Mi-am îndeplinit întotdeauna cu conştiinciozitate toate datoriile. Dar nu iau numai cazul meu. Ce pierde ţara prin talentul unui Mihail Sebastian sau al unui Ion Călugăru? Ce a avut de suferit România din devotamentul unui M. Gaster sau Tiktin? şi sunt atâţia alţii... Sunt lucruri care depăşesc posibilităţile mele de înţelegere. Şi în faţa acestor forţe oarbe, iraţionale, cari pustiesc sufletele, înlătură orice generozitate şi cuprindere mai largă a lumii şi a vieţii, mă simt adânc întristat". Şi totuşi, căuta să-şi reprime deprimarea, impunându-şi aproape imperativ un ton robust, cât de cât stenic: „Trebuie să sperăm într-o reînălţare a spiritului omenesc. Trebuie

482

să sperăm că după norii aceştia negri, cari întunecă minţile, va răsări soarele şi în sufletul oamenilor. Dumnezeu - care ne-a trimis şi încercările acestea, şi toate amărăciunile lor - ne va dărui şi alinarea. Trebuie să ne ferim numai de păcatul cel mare al deznădejdii. Nu pot deznădăjdui pentru ţara aceasta, de care îmi e legată întreaga viaţă, nici pentru oameni, deoarece cred încă în demnitatea noţiunii de om" (text comunicat în „Manuscriptum" nr. 4/1978).
Dincolo de vitregia vremilor, apelul înfrigurat al lui Mihail Sebastian, cu nobilul său patos se încarcă de înţelesuri testamentare, valabile în pragul anului 2000 şi în vecii vecilor pentru cine are urechi de auzit şi mintea destupată, imună la flagelul prejudecăţilor, ferită de sechele tribaliste.